M. Pranjić - N. Kujundžić - I. Biondić
(priredili)

Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva

ULOGA KATOLIČKE CRKVE
U RAZVOJU HRVATSKOG ŠKOLSTVA

BIBLIOTEKA

ACTA AEDUCATIVA CROATICA

1. M. Pranjić - N. Kujundžić - I. Biondić (priredili)
ULOGA KATOLIČKE CRKVE
U RAZVOJU HRVATSKOG ŠKOLSTVA

M. Pranjić - N. Kujundžić - I. Biondić
(priredili)

ULOGA KATOLIČKE CRKVE U RAZVOJU HRVATSKOG ŠKOLSTVA

scientiam curemus

Hrvatska akademija odgojnih znanosti

ZAGREB 1994.

RADNIČKA BIBLIOTEKA "BOŽIDAR ADŽIJA" ZAGREB

REV. 2003

REV'16

Invent. broj 170 034

Sign. 37

Struka ULOGA

Urednik: Nedjeljko Kujundžić
Recenzenti: prof. dr. Valentin Puževski
mr. Ante Pavlović
Grafičko uređenje: Marijan Osman
Jezična lektura: Ivo Žanić
Slog, prijelom i korektura: Rafo Mićanović
Izdaje: Hrvatska akademija odgojnih znanosti
Tisak: "Kratis", Zagreb

SADRŽAJ

PROSLOV 7
POZDRAVNA RIJEČ (*Franjo Kuharić*) 10
ULOGA KATOLIČKE CRKVE U STVARANJU ZAPADNOEUROPSKOG ŠKOLSTVA (*Marko Pranjić*) 12
PRINOS BENEDIKTINACA HRVATSKOJ KULTURI I ŠKOLSTVU (*Nedjeljko Kujundžić*) 31
OBRAZOVNO DJELOVANJE DOMINIKANACA U HRVATSKOJ (*Petar Radelj*) 36
FRANJEVCI MEĐU HRVATSKIM NARODOM I NJIHOVO PROSVJETITELJSKO DJELOVANJE (*Vicko Kapitanović*) 49
PAVLINI I RAZVITAK VISOKOG ŠKOLSTVA U HRVATSKOJ (*Ante Sekulić*) 67
ISUSOVAČKO PROSVJETITELJSKO DJELOVANJE U HRVATSKOJ (*Mijo Korade*) 73
DJELOVANJE ŽENSKIH CRKVENIH REDOVA NA RAZVOJ HRVATSKOG ŠKOLSTVA (*Natalija Palac*) 85
ŽENSKA REALNA GIMNAZIJA SESTARA MILOSRDNICA U ZAGREBU (1927-1945) (*Dubravka Miljković*) 105
SALEZIJANCI U HRVATSKOJ PROSVJETI I KULTURI (*Ivan Marijanović*) 117
HRVATSKE POČETNICE U BOSNI I HERCEGOVINI U 19. STOLJEĆU (*Vlado Pandžić*) 125
DON MIHOVIL PAVLINOVIĆ U BORBI ZA HRVATSKI JEZIK U ŠKOLI (*Mirjana Pivac*) 139
POLOŽAJ VJERNIKA U ATEISTIČKOJ ŠKOLI (*Josip Marinković*) 144
BOLJŠEVIČKA ATEIZACIJA HRVATSKOG UČITELJSTVA (*Ivan Biondić*) 149
PODACI O AUTORIMA PRILOGA 178

PROSLOV

*"Zbornik "**Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva**" dijakronijska je retrospektiva trinaeststoljetnog razvoja hrvatskog školstva u ozračju kršćanske i katoličke ideje, retrospektiva koju, usporedo s isticanjem dostignuća hrvatskog školstva, obogaćuju prikazi redova Katoličke crkve koja je na hrvatskome prostoru razvijala sve dimenzije hrvatskoga nacionalnoga bića.*

Kao religija koja je nadmašila mitsku koncepciju duhovnosti, kršćanstvo je pružilo čovječanstvu sintezu srca i uma, onostranosti i ovostranosti, te u Platonovu metexisu tražilo i našlo smisao pojedinačne i zajedničke ljudske egzistencije.

Nakon nekoliko stoljeća traženja kršćanske sinteze patrističari su postavili temelje te povijesne sinteze za Europu, a kasnije i za najveći dio svijeta. Naime, na ruševinama Rimskog carstva i u anarhoidnom lutanju doseljenih plemena Europa je sve do svoje kršćanske konsolidacije tražila sebe, tražila novo proturobovlasničko, humanističko i božansko određenje.

Ovu sintezu, kako je prikazano u zborniku, počinje red benediktinaca, kome pripada najviša zasluga u stvaranju novog svijeta rada, molitve i umjetnosti u Božjoj zajednici kršćanskih naroda Europe. Oni, naime, iz Monte Cassina ozračuju kršćanskom idejom najprije Sredozemlje, a onda svoju sintezu šire i cijelom Europom, koju uljuđuju i otkrivaju joj nove vrednote. Geslom "Ora et labora" benediktinci najprije nadilaze robovlasnički duh po kome je rad sramota za slobodna čovjeka te time udaraju temelje afirmaciji rada koji je kasnije Europu uzdigao iznad svih kontinenata, a u našem vremenu postao i općeplanetarnom vrijednošću. Dakako, da su ostali samo na afirmaciji rada, benediktinci ne bi ostvarili sintezu duha i tijela. Zato je i drugi dio njihova gesla, ora, pokazao kako čovjek ne može i ne smije živjeti samo kako bi imao što više stvari nego rad valja shvatiti kao sredstvo za postizanje konačne svrhe: ostvarivanja onostrane biblijske poruke da je čovjek od Boga i za Boga stvoren. Polazeći od trinitetske sinteze neba i zemlje, te Duha Svetoga kao spojnice i promisli koja ravna te polutke u jednu kozmičku simfoniju, benediktinci posebnu pažnju obraćaju odgoju. Jer, dok se onostranost prenosila u mitskoj svijesti neposredno (sudjelovanjem u orakulima i socijalizacijom), oni razvijaju koncepciju sveopćeg odgoja čovjeka. Benediktinska pedagoška filozofija ostvaruje Platonovu misao u jedinstvu uma, djela i čuvstva. S polazišta te nove koncepcije benediktinci razvijaju originalnan nauk o jedinstvu molitve, rada i umjetnosti, i to je prva nova pedagoška doktrina koja je Europi osigurala prvo mjesto u svijetu. Njihov školski program, sadržan u Regulama sv. Benedikta, objedinjuje znanstvene i nastavne discipline u poznatoj koncepciji septem artes liberales, uvjeravanje stavlja na čelo cjelokupnog školskog učenja, rad afirmira do toga stupnja da mu daje posebno mjesto u poučavanju internista i eksternista te posebnu pažnju obraća na njegovanje pravilnih odnosa među ljudima.

Benediktinci su s tom novom koncepcijom zarana došli i u Hrvatsku, kojoj su podarili prvi organizirani školski sustav. Kako povijest bilježi, oni su utemeljitelji hrvatskog školstva, jer su u Rižinicama 852. godine u okvirima svoga samostana razvili prvu hrvatsku školu u kojoj su se odgajali svećenici (schola interior) i svjetovnjaci (schola exterior), a do kraja narodne dinastije svojim su školama pokrili gotovo cijelu Hrvatsku.

Hrvatsko školstvo i kultura, kao i katolicizam koji se u Hrvatskoj afirmirao, nalaze temelje u benediktinskoj prosvjetnoj akciji. Zahvaljujući tome, Hrvatska je među prvim zemljama nove Europe razvijala školski sustav. Pod tim utjecajem u Hrvatskoj bujaju obrti i umjetnosti, grade se crkve i razvijaju gradovi, a pod utjecajem drugoga crkvenog reda - dominikanaca - razvijaju se i katedralne škole kao preteče kasnijoj gimnaziji. Kao

učen red, dominikanci u još većoj mjeri sintetiziraju vjersku i znanstvenu spoznaju. Brojni hrvatski dominikanci sudjeluju ne samo u gradnji katedralnih škola u Hrvatskoj nego daju i nemali prinos razvoju visokog školstva u Europi.

Kao što je benediktinska škola u Rižinicama bila uzor za organizaciju svih škola u doba narodne dinastije, tako uzorna katedralna škola biskupa Augustina Kažotića postaje prototip modernih srednjih škola u Hrvatskoj. Međutim, dominikanci nisu tvorci samo srednjih nego i viših i visokih škola. Naime, u Zadru već 14. lipnja 1396. djeluje studium solemne (svečani studij) kao prvo visoko učilište u Hrvatskoj, a na stupanj europskih studia generalia, sa svim sveučilišnim pravima i povlasticama, uzdignuto je 8. kolovoza 1495. godine, što je gotovo dva stoljeća ranije od nastanka Zagrebačkog sveučilišta.

Ne manje zasluge za razvoj hrvatskog školstva ima i franjevački red, koji se specijalizirao za široko narodno prosvjećivanje. Franjevci su prvi hrvatski andragozi koji poučavaju narod u svim vještinama dobra i uspješna života. Udaraju temelje etnografiji i etnologiji, a tvorci su i prve sinteze hrvatskoga književnog jezika, ponajbolje izražena u djelu fra Andrije Kačića Miošića, čija je "Pismarica" knjiga s najvećim brojem izdanja u hrvatskoj književnosti. Franjevci su zaslužni i za razvoj pedagoških priručnika, posebno iz vjerskog odgoja.

Ulogu teoretičara i praktičara u hrvatskom školstvu od XVI. do XVIII. st. u Hrvatskoj preuzimaju pavlini, posebno značajni za razvoj gimnazija i umjetničkog odgoja. U Lepoglavi već 1503. godine otvaraju gimnaziju, a onda isto čine u Križevcima (1670), Senju (1725), Požegi i Varaždinu (1777). Neke od tih škola, posebno lepoglavska, ubrzo se preobrazuju u visoku školu.

Još je veća prosvjetna uloga isusovaca, jer su oni proces ustrojavanja gimnazija omasovili te sustavno razvijali humanistički tip obrazovanja, što je urodilo stvaranjem niza uglednih klasičnih gimnazija - rasadišta hrvatske inteligencije sve do XIX. st. Kako se zna, hrvatski su isusovci, usporedo sa školstvom, zavidno razvili znanost i filozofiju te tako dostojno predstavljali Hrvatsku u Europi i svijetu. Isusovački je školski sustav svojom organizacijom učenja i pučavanja do danas ostao nenadmašen metodički model koji svakom učeniku osigurava maksimalizaciju uspjeha.

Kada je riječ o sintetskom prikazu razvoja hrvatskog školstva u ozračju Katoličke crkve u Hrvata, nikako se ne smije, kao što se iz zbornika dobro vidi, zaboraviti i velik utjecaj ženskih redova u razvoju obrazovanja ženske mladeži. Naime, još su za kralja Tomislava poznati crkveni sabori preporučivali da se u škole šalju i djevojčice. Dakle, Hrvatska je prednjačila i u uključivanju ženske mladeži, te u obrazovanju nije pravila diskriminaciju prema spolnim razlikama. Benediktinke, dominikanke, klarise, uršulinke, kćeri Božje Ljubavi, sestre sv. Križa, službenice milosrđa itd. promiču odgoj ženske mladeži na svim razinama, od predškolske do visokoškolske.

Katolička je crkva, sve u svemu, uspostavljala i održavala hrvatsku školsku vertikalu do sredine XIX. st, kada se i u Hrvatsku počinje probijati sekularistička školska politika. Dok je katolički nauk uspješno spajao vjerski, nacionalni i znanstveni razvoj, sekularizam je kao uvezena školska doktrina počeo razjedati to tisućugodišnje jedinstvo. Sekularizam počinje s prosvjetiteljskih, a kasnije i izrazitih antiklerikalnih pozicija, potkraj XIX. st. otvoreno završava u oporbi svemu katoličkome, a nakon srpske okupacije Hrvatske u apoteozi pravoslavlja i velikosrpstva.

U tom razdoblju pripremanja i ostvarivanja nove okupacije Hrvatske Katolička crkva održavala je nacionalnu svijest, ali joj političke prilike nisu pogodovale. U ovome su zborniku prvi put u novijoj povijesti hrvatskog školstva seriozno analizirane teške posljedice ateizacije i pravoslavizacije hrvatskog školstva, te uočeno kakvu su ulogu u razgradnji ne samo hrvatskog školstva nego i politike imali sustavna ateizacija i nametanje ideologija jugoslavenstva, svesrpstva i komunizma. Rezultat su bili nacionalna devastacija, potiskivanje katoličanstva i materijalno izrabljivanje zemlje.

Dajući tako objektivan uvid u razvoj hrvatskog školstva, ovaj zbornik ne samo što otrežnjuje hrvatsko učiteljstvo nego i cijelom narodu kazuje što mu je danas činiti i kako će zaustaviti te trendove nacionalnog i vjerskog propadanja.

Zbornik je tako i svojevrsna prolegomena jedne nove, obnoviteljske koncepcije hrvatskoga nacionalnoga bića, koja nosi sljedeće poruke:

1) Republika Hrvatska u cijelom svom biću treba osvijestiti vlastiti europski, katolički i kulturni identitet.

2) Taj se identitet može osvješćivati shvaćanjem vertikale koju su stoljećima uspostavljali benediktinci, dominikanci, franjevci, isusovci, salezijanci i nacionalno orijentirani pedagozi (Basariček, Novotny, braća Radići, Matičević, Vuk-Pavlović, Petz, Lukas, Makanec i mnogi drugi).

3) Kao što je hrvatsko školstvo u svim prošlim vremenima ažurno prihvaćalo svjetska pedagoška postignuća, tako je i danas potrebno primijeniti model više informacijske obrade u sve hrvatske škole.

4) Da bi se to moglo ostvariti, nužno je napustiti stari herbartovsko-boljševički model škole kao učilišta gotovih informacija putem predavanja i razredno-satno-predmetnog sustava, te razvijati doktrinu salezijanaca o cjelovitu odgoju "umom, tijelom i srcem" s maksimalnim djelatnim udjelom učenika.

Zbornik će zbog svega toga pobuditi pažnju širega kruga teoretičara i praktičara odgoja, jer im uz povijesni daje i širi, budućnosni okvir za promišljanje organizacije nove hrvatske škole i njoj sukladne pedagogije.

Priređivači

POZDRAVNA RIJEČ

Franjo Kuharić

Zamoljen sam da nekoliko riječi kažem prigodom otvaranja ovoga simpozija koji si je postavio zadaću da razmišlja o Crkvi kao odgojnoj prisutnosti u povijesti hrvatskoga naroda. Već od onih prvih vremena prije trinaest stoljeća, kada su prvi Hrvati čuli riječ Evanđelja, oni koji su uzvjerovali, krstili se, ukorijenili su, usadili u biće hrvatskog naroda, naše domovine i naše povijesti križ Isusa Krista. Usadili su Crkvu kao novu prisutnost, kao novu zajednicu koja će ponijeti kroz stoljeća taj znak kao navještaj vječne istine o Bogu i vječne istine o čovjeku.

Čitamo u Evanđelju, kada se rodio Ivan Krstitelj, da su se upitali susjedi: što će biti od ovoga djeteta? Dolazak svakog djeteta na svijet izaziva pitanje - što će biti od tog čovjeka? Kakav će to čovjek rasti? Može izrasti dobro, može izrasti zlo. Zar ne proživljavamo vrijeme strašnih iskustava kad čovjek hoće činiti zlo drugome, uništiti drugoga, osvojiti druge? Zar to nije očita manifestacija grijeha, zla u čovjeku? Dakle, što će biti od tog djeteta, od tog čovjeka - to je pitanje odgoja.

Svako dijete, svaki mlad čovjek može se razviti u veličinu, u moralnu vrijednost, u znanstvenu snagu, u duhovnu veličinu, ali isto tako može biti promašen. Četrdeset pet godina ovdje se odvijao obrazovni postupak i rad, nakon što su iz ove zgrade protjerane časne sestre. Tu su se okupljali mladi, da slušaju, da nešto više nauče. Što im je pruženo? Pružena im je sasvim drugačija slika čovjeka.

Da bismo uopće mogli govoriti o odgoju, moramo imati odgovor na pitanje tko je čovjek, što je čovjek i zašto je čovjek... Materijalizam je u svojoj viziji svijeta, u tumačenju čovjeka, zanijekao bit čovjeka. Izbačena je srž, a ostala samo ljuska. A srž tog ljudskog bića nije težina tijela, ni kemijski sastav nego duh. Baš taj duh koji je kod čovjeka nositelj savjesti i svih spoznaja i svih znanja, baš taj duh je zanijekan kao stvarnost. A odgoj koji zaniječe srž čovjeka, koji odbacuje njegovu bit, ne može biti cjelovit.

Papa Ivan Pavao II. naziva čovjeka koji je prošao kroz materijalistički odgoj sakatim. On je duhovni invalid, kulturni analfabet, ne poznaje povijest u svim dimenzijama zbivanja, ni svoju vlastitu povijest, i ne zna smisao svoga vlastitog života. Jer srž i bit ljudske egzistencije predstavlja temeljni odnos čovjeka prema Bogu.

Što je svo naše znanje, što su svi znanstveni napori, na svim područjima ljudskog istraživanja, traženja, što je sve to? To je jedna velika knjiga iz koje čovjek čita, a koju nije sam napisao. Nije čovjek pisac svemira, niti Zemlje, niti čovjeka. On je samo mali učenik, mali skromni učenik, s vrlo malim i skromnim dosezima pred tom velikom pojavom stvarnosti koja ga okružuje. On u tome stoji kao jedno malo središte, ali središte intelekta. Kao reflektorom on prodire u sferu stvarnosti, u sferu stvaranja, sve do galaksija, sve do srži atoma i stanica. Malim reflektorom svog intelekta, on pita - tko stoji iza tog velikog stvaralačkog djela? To je Stvoritelj. On je upisao svoju misao u čitav svemir, u svaku stanicu, svaki atom. Zato je Einstein kazao da on doživljava svemir kao veliku misao. Zato u srž čovjekovih odnosa ide odnos prema Stvoritelju, prema Bogu, i samo u tom odnosu čovjek može biti odgojen cjelovito.

Nema odgoja bez cjelovita shvaćanja čovjeka u svim njegovim dimenzijama, mogućnostima i, konačno, u njegovom usmjerenju prema apsolutnome, prema vječnome. A to je Objava.

Kad sam 1926. godine krenuo u prvi razred postojalo je zajedništvo obitelji, škole, Crkve. Duhovna vrijednost bila koliko toliko priznata. Odgojeni smo i rasli smo u zajedništvu škole, obitelji i Crkve.

Dobivali smo iste vrijednosti iz škole, obitelji i Crkve. Onda je nasilno rastavljena, zapravo nastojalo se rastaviti ne samo obitelj i Crkvu od škole, nego i dijete od obitelji i od Crkve. Sjećam se, na jednom susretu nastavnika postavljeno je pitanje: što utječe na naše učenike? Koji su to negativni utjecaji? Rečeno je, to je ulica, to je alkohol, to je droga i to je Crkva. To je javno rečeno. Ako se Crkva sa svim svojim tisućljetnim sadržajem, vrijednostima i porukama tumači kao negativan utjecaj i kao negativna prisutnost, onda možemo misliti kakvi su mladi ljudi iz takve škole izlazili i što su bili u stanju činiti. Kad se u mladu dušu posije mrak, ona će rasti u mraku. Da bi se duša obnovila, tog mraka je treba osloboditi. Zato je pojam duhovne obnove zahtjevniji nego što mislimo. Pojam duhovne obnove zahvaća u bit čovjekovu.

Crkva je kroz 13 stoljeća ove naše hrvatske povijesti bila prisutna u odgoju. I uvijek je prenosila istu vijest, riječ staru, ali uvijek suvremenu jer je istinita, a to je riječ koja tijelom posta. Evanđelje, vizija svih odnosa, čovjeka prema čovjeku, čovjeka prema Bogu, naroda prema narodu, zajednice prema zajednici, odnosno obitelji. Sve je objavljeno u Riječi koja je tijelom postala. Zato je to vječna istina, vječno svjetlo koje se još zove naša inteligencija, koja je tu da obasja malo svjetlo koje se zove naša savjest, naše srce. Pa neka blagoslov Božji bude na ovim prostorima, neka ovo bude škola ne samo velikih ljudskih dostignuća i mudrosti nego i škola vječne istine.

ULOGA KATOLIČKE CRKVE U STVARANJU ZAPADNOEUROPSKOG ŠKOLSTVA

Marko Pranjić

Sažetak

Crkva kao ljudska zajednica već od svojih ranih početaka nije mogla biti ravnodušna prema kvaliteti svoga članstva. Potičući iz židovske sredine gdje je školovanje bilo visoko vrednovano, okružena helenističkom odnosno rimskom kulturom i na neki način njome izazivana, prva kršćanska zajednica nije mogla ostati indiferentnom na te poticaje, niti ih je smjela obezvrijediti. Odmah od početka se postavljalo pitanje: je li nova, Kristova nauka, koja je očaravala svojom jednostavnošću, privlačila svojom konkretnom korisnošću te fascinirala svojim obećanjima, kompatibilna s postojećom, dotadašnjom mudrošću? Može li se biti Kristov sljedbenik a i dalje ostati aristotelovac, platonovac, sokratovac pa čak i radikalni sljedbenik Mojsijeva zakona na kojem je počivalo židovstvo? Treba li i dalje pohađati dotadašnje škole i usvajati postojeću mudrost ne mareći za Kristovu novinu? To je bila dilema koja se snažno postavljala i beskompromisno nametala Kristovim sljedbenicima. Tu je dilemu i sam autor ovog priloga ozbiljno shvatio i pokušao na nju konstruktivno odgovoriti. Tako je u svom povijesno-longitudinalnom odnosno, ako se ima u vidu stupnjevitost, vertikalnom istraživanju, došao na prag potrebe osnivanja ne samo osnovnoškolskih i srednjoškolskih ustanova nego i crkvenih sveučilišta koja imaju zametke u prvim počecima trinaestog stoljeća.

Crkva kao ljudska zajednica već od svojih ranih početaka nije mogla biti ravnodušna prema kvaliteti svoga članstva. Nastala je u vremenu kada helenistička kultura sebe smatra jedinom pravom, uzvišenom i vrijednom svake pažnje, a sve druge smatra barbarskima, pa i onu rimsku, koja joj se snagom mača a ne mudrosti nametnula: "Graecia captaferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio" (Zarobljena Grčka zarobila je nekulturnog pobjednika i unijela umjetnost u surovi Lacij).[1]

Doduše, njen osnivač, Isus iz Nazareta, nije išao za tim da njegova zajednica bude društvo probranih, visoko naobraženih i profinjenom kulturom duboko prožetih ljudi,[2] ne zato što bi u tome vidio neko zlo,[3] nešto što bi se izravno protivilo njegovu nauku, nego zato što se većina njegovih suvremenika služila potonjim kao nadomjeskom iskonske ljudske potrebe za Bogom.[4] To je uostalom kod mnogih sačuvano i do dana današnjega: znanje, civilizacija, progres, kultura kao alternativa umjetno, ili u nuždi, stvorene potrebe za Bogom.[5]

1 KLAIĆ, B., *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb 1972, str. 468.

2 Usp. 1 Kor 3,19; 1 Kor 1,22; 1 Kor 2,4-5.

3 Zacijelo je i među apostolima, Isusovim najbližim suradnicima, bilo ljudi primjerne kulture, kao što su primjerice bili sv. Luka (za kojega crkvena tradicija smatra da je bio liječnik) ili sv. Jakov, brat Ivanov (koji je ne samo u crkvenoj zajednici nego i izvan nje uživao velik ugled kao odmjeren i mudar čovjek).

4 Usp. 1 Kor 1,18-23; 2,14; 3,19.

5 Na tome su nikli cijeli politički sustavi odnosno razna filozofska usmjerenja koja su, uz ono pozitivno što su donijela čovječanstvu, zacijelo imala i veoma negativne posljedice po to isto čovječanstvo. Otklanjanje Boga iz ljudske zajednice, pa i uime znanosti odnosno samog čovjeka, veoma često se osvećuje čovjeku. Sami smo bili svjedoci takvoga "znanstvenog" i društvenog uređenja.

U ZAGRLJAJU POSTOJEĆIH KULTURA

Potičući iz židovske sredine gdje je školovanje bilo visoko vrednovano,[6] okružena helenističkom odnosno rimskom kulturom[7] i na neki način njome izazivana, prva kršćanska zajednica nije mogla ostati indiferentna na te poticaje, niti ih je smjela obezvrijediti. Jedno je ipak bilo problem: Je li nova, Kristova "nauka", koja je očaravala svojom jednostavnošću, privlačila svojom konkretnom korisnošću te fascinirala svojim obećanjem,[8] apsolutno kompatibilna s postojećom, dotadašnjom mudrošću? Može li se biti Kristov sljedbenik, a i dalje ostati aristotelovac, platonovac, sokratovac pa čak i radikalni sljedbenik Mojsijeva zakona na kojem je počivalo židovstvo?[9] Treba li i dalje pohađati dotadašnje škole i usvajati postojeću mudrost ne mareći za Kristovu novinu? To je bila dilema koja se snažno postavljala i beskompromisno nametala Kristovim sljedbenicima.

[Kao i kod svih drugih začetaka, i ovdje su se, s jedne strane, osjećali draž novine i potreba da se nešto poduzme kako bi se osigurao život,[10] ali, s druge strane, i određena nemoć zbog nedostatka strukture, društvene profilacije, opće prihvaćenosti, čime bi mu se garantiralo ravnopravno mjesto.[11] Da se ne bi samo zbog toga lišili rascinantne novine, članovi Kristove zajednice pokrenuli su svoje kreativne snage. I dalje se pohađaju iste škole, i dalje se vrednuje grčka kultura, i dalje se iščitavaju grčki i rimski klasici, ali sada s određenom svrhom: da omoguće što dublje poniranje i shvaćanje novine koja ima začetke u povijesti.[12] To su začeci onoga što ćemo kasnije nazvati crkvenim školama.]

Kako je konkretno došlo do njih? Niti jedna do tada postojeća odgojno-obrazovna ustanova nije mogla u cijelosti zadovoljiti potrebe novonastale vjerničke zajednice.[13] Najednom su se u krilu čovječanstva našli sadržaji koji su zahtijevali premišljanje postojećeg. S jedne strane, bili su plod objave, dar s neba,[14] ali su s druge pret-

6 Židovi su imali cijele škole i u njima renomirane učitelje, koji su se bavili proučavanjem Zakona i koji su obnašali visoke funkcije u vođenju države, naroda i vjerničke zajednice. Zvali su se "rabini" - učitelji. Usp. Iv 3,10; Lk 5,17; 1 Tim 1,7; Heb 5,12; Mt 10,25; Lk 6,40. I Isusa su, što zbog njegova znanja što zbog njegovih sljedbenika, nazivali učiteljem. Usp. Mt 8,19; 12,38; 22,36; Mk 12,19; Lk 20,21; Iv 1,49.

7 Palestina je u to vrijeme pod rimskom dominacijom preko koje se šire jezični, civilizacijski i kulturološki utjecaji na Židove. Grčka je svojom stoljetnom mudrošću i trgovinom već odavno u tim krajevima.

8 Usp. Dj 2,14-42; 1 Kor 2,9; Dj 5,29.

9 Usp. Dj 11,1-11.

10 Od početka se u Crkvi zastupa mišljenje da je Kristov dolazak vrhunac onoga što je Bog mogao reći čovjeku; da je zapravo s njim, ili bolje rečeno, s posljednjim njegovim apostolom, završena novozavjetna objava; da neposredno poslije toga slijedi njegov skori dolazak u slavi kada će njegovi pristalice i sljedbenici biti nagrađeni, a protivnici i kontestatori kažnjeni i odbačeni. Kod nekih je to stvorilo i osjećaj da je nepotrebno poduzimati bilo što što bi moglo produžiti postojeći eon. Istini za volju, povod ovom mišljenju bile su i neke izjave njegovih apostola koje su u zajednici bile krivo shvaćene ili krivo interpretirane. Usp. Iv 8,21; 14,3.

11 Bilo je teško očekivati da se odmah u početku stvori struktura koja će garantirati teoretsku utemeljenost i besprijekornu praktičnu primjenu novoj "nauci". Zato kršćanstvo, kao i svaka druga novina, u početku kod nekih nailazi na nerazumijevanje i porugu pa čak i zabrane i progonstva, što iz neznanja a što iz izravne oporbe protiv bilo kakve promjene na religijskom području.

12 Općenito je mišljenje kod prvih kršćana da je sve ono što je prethodilo dolasku Kristovu na neki način bila njegova priprava pa se u svim važnim povijesnim događajima vidi njegovo predskazanje. Tako će se starozavjetni spisi iščitavati u svjetlu ovog uvjerenja; starozavjetni ljudi postat će Kristovi prototipovi; događaji su aluzije na ono što će on učiniti kao mesija odnosno kao pantokrator.

13 Grčka filozofija ili, bolje rečeno, filozofije, te škole koje su nastajale iz njih, nisu mogle obuhvatiti novonastalu stvarnost i racionalno je interpretirati na zadovoljavajući način, onoliko koliko je to bilo moguće razumu. Židovstvo, kao izravni korijen kršćanstva, vezalo se isključivo na Zakon kao vrhovno mjerilo međuljudskih odnosa, a i samog odnosa prema Bogu. Kristovska ponuda je nadilazila i jedno i drugo: filozofiju koja je na momente završavala u sterilnom ljudskom umovanju, a i Zakon za koga se vidjelo da ne može iskupiti i osloboditi čovjeka. Očito se osjećala potreba za nečim novim što će koliko-toliko moći zadovoljiti intelektualne i duhovne prohtjeve u novonastaloj situaciji.

14 Događaj Isusa Krista je, prema tradiciji Crkve, izvanredni događaj, striktno vezan uz Božji zahvat u ljudsku povijest, a izraz je sveotkupiteljske volje Očeve. Usp. Iv 1,9-18.

postavljali i potrebu da se čovjeka pripremi za primanje takvog dara.[15] To hoće reći da prva crkvena zajednica, ne sporeći Bogom datu stvarnost, shvaća i vrijednost odnosno potrebu vlastita rada, nastojanja, zalaganja, nasuprot inertnom čekanju i pasivnom predanju da se stvar dogodi sama po sebi. Od nečega što je na početku bilo prihvaćeno i prakticirano samo kao prigodni navještaj, kerygma,[16] u svrhu pobuđivanja interesa za Kristov događaj, polako ali sigurno se prelazi na usustavljivanje i profiliranje nove "nauke" koja će postupno dobivati i svoje, u embrionalnom smislu, školske profile.

ŽIVI SVJEDOCI

Sve dotle dok su se u zajednici kretali živi svjedoci Kristova događaja,[17] nije se osjećala potreba za nečim sustavnim. Njihova prisutnost bila je utjelovljena škola, putujuća "nauka", koja je, više živim svjedočenjem nego nekom sustavnošću, zadovoljavala sve one koji su se zanimali za taj fascinantni događaj. Potreba za zapisom bila je skromna tako da se tek dvadesetak, ako ne i više godina poslije Kristove smrti pojavljuju prvi zapisi o onome što je on radio i naučavao.[18] A Evanđelja će nastati još kasnije, negdje između sedamdesetih i devedesetih godina novovjekovnog brojanja.[19]

Po nestanku posljednjega živog svjedoka, sv. Ivana Evanđelista, negdje stotih godina nakon Kristova rođenja, Crkva sve više tendira ka sustavnom profiliranju svoga nauka, nešto zbog pojave krivovjernika,[20] koji su na svoj način interpretirali Kristov događaj dajući mu tako neortodoksni značaj, a više zbog naglog prilaženja novih sljedbenika koji su htjeli postati njegovim "učenicima".[21]

Prvo sustavno poučavanje[22] događa se u krugu liturgijske zajednice, neposredno prije slavljenja euharistije odnosno u njenom krugu, predsjeda mu apostol, učenik, svjedok, a sastoji se od iščitavanja starozavjetnih tekstova kao alegorijskog navještaja Kristova dolaska, odnosno pripovijedanja izravnog iskustva s njim kako bi se zajednica prepoznala kao ona koja je okupljena u njegovo ime i, slijedeći njegov primjer "lomljenja kruha", na nov način izravno komunicirala s njim.[23] Dok je govor bio razumljiv, a poruka besprijekorno zahvaćala onoga kome je bila namijenjena, dotle se nije niti osjećala potreba da se čini išta drugo. Navještaj, poziv na sjećanje i želja da se obnavlja i čini ono što se činilo s Kristom i u njegovu društvu čuvalo je na okupu njegovu zajednicu i one koji su joj

---

15 Premda u crkvenoj teologiji nikad nije zastupano mišljenje da se čovjeka može pripremiti za primanje dara na takav način da priprema bude svojevrsna ucjena, uvjetovanje Darovatelja, ipak se nije obezvređivalo ljudski doprinos. Naime, jedno je jasno, Bog je vjeran svome obećanju. On se vezao da će se priopćiti čovjeku, da će mu se darovati, ali bez nametanja i prisile. Zato manjkavosti koje bi mogle nastati u ovom procesu ne treba pripisivati Bogu, nego ljudskom nehtijenju iz kojega onda proizlazi i neadekvatnost.

16 Ovim pojmom je definiran prvi, osnovni, najizvorniji sadržaj kršćanskog navještaja. Ovako ga definira sv. Pavao: "Doista, predadoh vam ponajprije što i primih: Krist umrije za grijehe naše po Pismima; bi pokopan i uskrsnu treći dan po Pismima." (1 Kor 15,3-4)

17 To je vrijeme apostola i onih koji su izravno poznavali apostole (postapostolsko vrijeme), do poprilici druge polovice drugog stoljeća.

18 Među prvima nastale su neke Pavlove poslanice, i to u razdoblju između 50. i 60. godine, kao što su 1. Solunjanima i Galaćanima, te 1. i 2. Korinćanima, Filipljanima, Rimljanima i Filomenu.

19 Konkretno, Marko sedamdesetih godina, Matej, Luka i Djela apostolska osamdesetih, a Ivan devedesetih godina.

20 Već je u prvoj Crkvi, a i izvan nje, bilo onih koji su sumnjali u Kristovo božansko podrijetlo, odnosno njegovu ljudsku narav, njegovo mesijanstvo i uskrsnuće, te nisu bili mali sporovi koji su se oko toga vodili.

21 Dj 2,41 kažu da se samo u jednom danu, neposredno nakon Duhova, pridružilo Crkvi oko tri tisuće duša. Nova vjera je zacijelo imala u sebi nešto privlačno, što je kod ljudi izazivalo ne samo radoznalost nego i iskrenu želju da se postane članom, bilo iz svijesti o iskupu krivnje za smrt Kristovu, bilo iz iskrene želje da se postane dionikom svih onih dobara koja je nova vjera promicala.

22 Poučavanje, navještaj, evangelizacija, prvi susret s Radosnom viješću, bez posebne sustavnosti, nego vezano uz konkretnu ljudsku situaciju, događao se za vrijeme putovanja ili pak na otvorenim trgovima, sakupljalištima ljudi, te u drugim prigodnim situacijama. Usp. Dj 8,5-40; Dj 17,17; Mk 6,56.

23 Usp. Dj 20,7.42.46; Lk 24,35.

se u početku pridruživali. Sve do polovice drugog stoljeća, do tzv. postapostolskog vremena, ovo je bila redovita crkvena praksa "školovanja" njenih članova. Potom se sve više uviđa potreba za nečim što će pratiti izravno svjedočanstvo ili uspomenu na Krista. Izazov tome bio je i milje unutar kojega se kretalo mlado kršćanstvo.[24] Jeruzalemska je zajednica sve do Kristove smrti i progonstva koje je nastalo neposredno poslije nje bila sigurna da svi oni kojima se ona obraća putem navještaja, shvaćaju i razumiju (ali ne nužno i prihvaćaju!) o čemu je riječ, jer su ljudi bili svjedoci onoga što se događalo u Jeruzalemu. Slučaj nije bio identičan u dijaspori, gdje se tek iz kazivanja protjeranih ili pobjeglih moglo nešto čuti ili naslutiti o onome što se zbivalo u Jeruzalemu.[25] U tom smislu sv. Pavao je prvi neizravni svjedok, koji ipak sebi pripisuje naslov apostola,[26] ali po drugoj liniji, te sustavnim propovijedanjem, izravnim svjedočenjem, promiče Kristovu nauku među "poganima".[27] Još uvijek se tu ne može govoriti o nekoj školi premda postoje određeni elementi koji su svojstveni školi kao što su: naslovnici-učenici, sadržaji, pa i same metode.

ALEKSANDRIJSKA ŠKOLA

Prva kršćanska škola zaživjela je u prostorima koji su bili nešto dalje od Jeruzalema, što je i razumljivo. Smjestila se u mediteranskom priobalju, u blizini ušća rijeke Nila, tamo gdje se događao život, u egipatskom gradu Aleksandriji. Po njemu će dobiti i naziv pa će u povijest ući kao *Aleksandrijska škola* odnosno *Didaskaleion*. Tu je, prema jednoj antičkoj legendi,[28] boravio evanđelist Marko pa su, hodajući njegovim stopama u iskrenoj želji da se nastavi započeto djelo, njegovi sljedbenici osnovali tzv. *katehetsku školu* - Tes katehezeos didaskaleion za odgoj katekumena, koja se kasnije pretvorila u centar filozofskih i teoloških studija.[29] *Svoje zlatno doba je doživjela u vrijeme Klementa Aleksandrijskog*[30] i velikog Origena,[31] od po prilici 180. do 230. godine našeg brojanja, što će reći da je kršćanska škola stara ni više ni manje nego 18 stoljeća ili, još preciznije, oko

---

24 Židovska, grčka i rimska sredina nisu s oduševljenjem prihvaćale vijest o Isusu Kristu, Mesiji, Božjem Sinu koji je bio sramotno osuđen, pogubljen na drvu križa, a onda, prema iskazu njegovih sljedbenika, uskrsnuo. Za mnoge je to bilo nerazumljivo, za druge sramotno, za treće sablazan, za četvrte fantazija. Usp. 1 Kor 1,22-24.

25 Tako u Antiohiji, Rimu, Tarzu, Kapadociji, Makedoniji i drugim krajevima, o čemu svjedoče pojedini novozavjetni spisi.

26 Usp. Rim 1,1; 11,13; 1 Kor 1,1; 9,1; 2 Kor 1,1; Ef 1,1; Kol 1,1.

27 Riječ *poganin* najvjerojatnije dolazi od imenice "pagus" što znači selo. Ljudi koji su živjeli daleko od Rima i drugih većih središta, zvali su se pogani. U doba kada se kršćanstvo stalo naglo širiti i gotovo prodrlo u sve predjele, najzabitnija sela najduže su mu se odupirala. Tako je riječ *paganus* postala istoznačnicom za čovjeka koji nije kršćanin.

28 Usp. *Hist. Eccl.*, 2,16.

29 Usp. LAENG, M. (izd.), *Enciclopedia pedagogica*, 2. vol., Editrice La Scuola, 1989, stupac 3808.

30 Ne zna se točan datum njegova rođenja. Mnogi pretpostavljaju da je atenskoga podrijetla i da se rodio oko 150. godine, a umro oko 215. Napisao je toga poprilično, a pisani radovi mu se u velikom dijelu odnose na katehetsku problematiku. Tako se npr. njegovo djelo *Pedagogus* bavi nedavno krštenom osobom koju nastoji uputiti u moralni život. Njegova druga preokupacija jest odnos između vjere i gnoze. Djela su mu dobro dolazila onima koji su htjeli produbiti svoju vjeru na doktrinalnom i kulturnom planu. On djeluje u sredini gdje su gnostici imali velik utjecaj, a njegova je namjera suprotstaviti se tome utjecaju koji je bio osobito jak na kršćane visoka društvenog i ekonomskog položaja.

31 Rođen je u Aleksandriji oko 185. godine, a umro 254. Čovjek široke kulture i pronicljiva duha. Već u 18. godini života postao je učiteljem na Aleksandrijskoj katehetskoj školi, a njegova elokvencija, oštrina duha, argumentiranost ideja fascinirala je suvremenike bez obzira na vjersko opredjeljenje. Zbog toga je sebi na istoj školi osigurao poučavanje na višoj razini. Zbog nesuglasica s biskupom Demetrijem napustio je Egipat i nastanio se u Cezareji Palestinskoj, gdje je nastavio poučavati i propovijedati. Njegova velika literarna djelatnost očitovala se osobito u tumačenju Svetog pisma. Zbog stalnog kretanja među gnosticima, a vjerojatno i negdje u dubini duše sklon njihovu nauku, i on dijeli poučavanje na dvije razine: ono za jednostavne i ono za savršene, što očito ima korijenje u platonovskom poimanju čovjeka. Jednostavni su oni koji ostaju u području tjelesne stvarnosti, savršeni su oni koji se znaju uzdići od osjetne stvarnosti do razumne i duhovne. Iskrena mu je namjera bila pridobiti za Crkvu ljude visokoga društvenog položaja koji su osjećali utjecaj gnostičkog intelektualizma.

1820. godina. Temelj Origenove kulturne djelatnosti bilo je poučavanje u školi koje je, za razliku od Klementova, bilo utemeljeno na sustavnom tumačenju Svetog pisma. Origen je zahtijevao da tome poučavanju prethodi pripravni tečaj u kojem su učenici učili osnove glavnih grčkih filozofskih struja, ponajprije platonizma i stoicizma, budući da ih je držao korisnima za uvođenje u duboko proučavanje Svetog pisma. Cjelokupna njegova nastavna osnova počiva na filološkoj ocjeni biblijskog teksta, što je predstavljalo novost u tadašnjoj kršćanskoj sredini. Maksimalno se trudio da iznađe ispravno, kritičko iščitavanje biblijskog teksta. U tom smislu on vidi dvije razine tumačenja svetog teksta, što odgovara dvama platonovskim razinama stvarnosti. Prvo tumačenje je literarno, ograničeno na područje osjetilne stvarnosti, a ima zadatak da egzegeta uvede u više, duhovno tumačenje, koje odgovara razini razumljive stvarnosti. Prijelaz se događa pomoću alegorijske metode, koja je od početka poznata u Crkvi, ali ju je Origen usavršio i redovito primjenjivao na sav biblijski tekst, starozavjetni i novozavjetni. Prema Origenu, osjetilne stvarnosti su stvarne, ali su i simboli duhovne stvarnosti. Istinska korist koju kršćanin treba izvući iz proučavanja Svetog pisma sastoji se osobito u tom duhovnom shvaćanju koje mu pomaže da se sve više odijeli od osjetilnih stvarnosti kako bi sve više prionuo uz božansku stvarnost, koja je čisti duh.

Origenov pristup predstavljao je nešto novo i veliko u tadašnjem kršćanskom svijetu, premda je u kulturnom smislu bio nedostatno profiliran da bi mogao konkurirati. Tako se s jedne strane objašnjava velik uspjeh što ga je imao u intelektualno pripravljenim i zahtjevnim sredinama, a s druge strane protivljenje koje je izazvao ne samo u pučkim sredinama, nego i u višem staležu gdje se često smatralo da je nova vjera nespojiva s grčkom kulturom. Odatle i pritužba na Origena da je previše popustio Platonu, da je pretjerao u alegorizaciji svetog teksta.[32]

Kad je pak riječ o posve praktičnom funkcioniranju *Aleksandrijske škole*, onda možemo reći da nam u sačuvanim zapisima nije ostalo pribilježeno gdje su se održavala predavanja, je li postojala za to posebno namijenjena dvorana, jesu li se predavanja nudila u obliku konferencija ili su pak već postojali neki kurikulumi i programi. Zna se ipak da je *Didaskaleion* bila škola izravno ovisna o biskupu, koji je imenovao, odnosno u pojedinim slučajevima povlačio imenovanje katehetičara, kome su pak pomagali njegovi učenici, asistenti.[33]

Didaskaleion su pohađali muškarci i žene, kršćani i nekršćani,[34] ali ljudi određene kulture ili, bolje rečeno, ljudi koji su željeli steći određenu kulturu. Tu su se u svjetlu grčkih i rimskih klasika, pozivajući se na provjerena načela njihovih filozofskih postavki, udarali temelji suvremenoj crkvenoj filozofsko-teološkoj školi, koja je preteča *kršćanskom sveučilištu* srednjeg vijeka.[35] Oko nje su se okupljali najveći umovi tadašnjeg kršćanstva, a oni bolje stojeći stavljali su joj na raspolaganje pisare, stenografe, kaligrafe.[36] Neki katehetičari su bili i ostali kršćani laici, a neki su postali svećenici i biskupi.[37] Osnova ovoga ranokršćanskog studija bila je didaktika kojoj je slijedila fizika, etika, teologija i Sveto pismo.[38] Didaktičke postavke nisu se puno razlikovale od onih koje su bile prakticirane u grčko-rimskim školama, a filozofija Klementa Aleksandrijskog i Origena odlikovale su se visokim vrednovanjem i pomirljivošću s onim što je namrla grčka i rimska tradicija kao najbolje plodove svog filozofskog umovanja. Sve se to događalo

32 U ovom izlaganju Origenove koncepcije teološkog studija te njegova interesa za grčke klasike i njihove postavke isključivo sam se služio tekstom *Religijsko-pedagoško katehetskog leksikona*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1991, str. 549-550.
33 Tako su nam poznata imena Pantena, Klementa Aleksandrijskog, Origena, Herakla, Dionizija, Teognosta i Petra Mučenika.
34 Usp. LAENG, M., *nav. dj.*
35 *Isto.*
36 Tako je postupio neki bogati Ambrozije prema slavnom učitelju Aleksandrijske škole svećeniku Origenu.
37 Usp. *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. I., str. 323.
38 Usp. LAENG, M., *nav. dj.*

u gradu prepoznatljivu po svojoj visokoj kulturi, ali u isto vrijeme otvorenu grčkom, rimskom, židovskom i kršćanskom utjecaju, gradu koji se nadahnjivao platonizmom i neoplatonizmom. Na prvome crkvenom filozofsko-teološkom učilištu u tom gradu, njegov vrsni profesor Klement Aleksandrijski izradio je teoretski sustav paralelizma između starozavjetne objave i ljudskoga zdravog umovanja, koji je sažeo u teorem: "Ono što je Zakon bio za Židove, to je filozofija bila za Grke sve do Kristova dolaska."[39] Tako njegovo filozofsko premišljanje dovodi do zaključka da grčka filozofska misao ima korijene u starozavjetnoj objavi te da se hermeneutičkom alegorijskom metodom može doći do zaključka kako se ta dva svijeta slažu a ne razilaze, što je za mnoge bilo veliko iznašašće onoga vremena.[40]

Didaktička koncepcija ove prve crkvene škole nije se, dakle, u bitnome razlikovala od tada važeće didaktike grčko-rimskih škola, a Klementova i Origenova filozofija išle su za sintezom, za pomirljivošću klasike s novim, kršćanskim nazorom. Tumačenje pak Svetog pisma kroz prizmu simbolike veliki je dobitak za kršćansku misao te je u kršćanstvu dugo slovio kao pouzdan pristup svetopisamskim tekstovima.[41]

Nešto ranije, a naročito u vrijeme dok se u Aleksandriji udaraju temelji crkvenom školstvu, u njoj samoj, a i drugdje po kršćanskom svijetu, sve se više širi pokret nazvan *katekumenat*.[42] Što je to i o čemu je riječ? To je dosta složena i vjerojatno zbog toga u svim krajevima svijeta nejednaka pojava,[43] u čemu se uostalom slažu i crkveni povjesničari. Pa ipak, bez obzira na vrijeme i mjesto gdje se pojavljuje, prepoznatljiv je po mnogim zajedničkim crtama koje odaju začetke nastajanja crkvenog školstva striktno vezanog uz pripravu na sakramentalni život.[44] On je zapravo crkvena ustanova, što znači da ga je crkvena vlast odobrila, a začeci mu sežu do posljednjih desetljeća drugog stoljeća.[45] Brzo se proširio po svim crkvama tijekom trećeg stoljeća, odnosno u prvoj polovici četvrtog, kako bi se u drugoj polovici istog stoljeća znatno preobrazio, a onda počeo jenjavati. Nestao je iz Crkve koncem sedmog stoljeća. Svrha mu je bila "zajednički pripraviti odrasle osobe koje su očitovale namjeru da se obrate na kršćanstvo, bilo da

39 *Isto.*
40 Na taj način, barem za neke, prevladan je nepremostiv ponor između kršćanstva i klasicizma, a novi je vjerski nazor na svoj način stekao pravo građanstva.
41 I danas je prakticiraju neki egzegeti, naročito kad je riječ o nekim dosta nerazumljivim biblijskim mjestima. Za neke od njih cijelu knjigu *Pjesma nad pjesmama* treba gledati kao simboličko predskazanje ljubavi između Krista i Crkve, premda je očito da je ovdje riječ o ljubavi dvaju ljudskih bića.
42 Izraz "katekumenat" sastoji se od korijena *katekumen* i nastavka "at". Otprve se vidi da to nije izvorna latinska riječ. To je zapravo tuđica, nastala od grčkog glagola "katehein", koji se pak sastoji od dva dijela: "kata", što znači "odozgo", i "ehein" sa značenjem zvučati. Korijenski "katehein", prema tome, znači "odozgo odzvanjati", "odjekivati" ili "rasprostirati jeku". Međutim, "katehein" uskoro stječe i izvedena značenja. Ponajprije i posve općenito znači "donijeti vijest", "izvijestiti", "priopćiti", "dočuti", "saznati". Postupno počinje značiti i upućivanje u osnove ili počela nekog znanja ili umijeća pa će mu se brzo početi pripisivati značenje "poučavati" i "upućivati". Riječ gotovo otprve doziva u pamet nastavu i školsko obrazovanje što asocira na učitelja i učenika. Između njih se kao jeka izmjenjuju riječi i misli: učenik pita, učitelj odgovara. Sve to stvara dojam stanovitoga buma, buke, zova i odaziva. Zato je bilo gotovo neizbježno da se obrazovno djelovanje označi glagolom "katehein".
43 Ovisila je o vjerničkom miljeu, o duhovnim, intelektualnim i moralnim kvalitetama kandidata, o društvenoj situaciji u kojoj se postajalo vjernikom, o tome koliko je bila sklona odnosno nesklona ovom procesu.
44 Trebalo bi, dakle, razlikovati katekumenat kao isključivo crkveno nastojanje oko odgoja i obrazovanja kandidata od filozofsko-teološkog učenja koje cjelokupni proces stavlja na razinu sustavnog i znanstvenog. Oba ova procesa imaju puno dodirnih točaka, ali i nečega što ih, na neki način, čini samostojnima.
45 Ovim nije rečeno da on kao takav ne seže sve do prvih početaka nastajanja Crkve. Naprotiv. Već u prvom stoljeću nailazi se na brojne tragove ozbiljnih pokušaja kršćanske zajednice da se uvjeri u iskreno obraćenje onih koji traže krštenje. Crkva, kao uostalom i vjernička zajednica iz koje je potekla, židovstvo, nadahnjuje se na provjerenoj praksi pripuštanja novih članova, zahtijevajući od njih vrijeme pripreve i jamstvo. Jamstva daju oni na čiju riječ su zaželjeli da se pobliže upoznaju s kršćanstvom. Otuda potječe i kršćansko kumstvo.

upotpuni njihovo obraćenje s obzirom na pravovjerje i pravilno djelovanje (ortopraksu) bilo da ih pripravi na sakramente koji uvode u kršćanstvo (krštenje, potvrda, euharistija). Sredstva za postizavanje toga cilja sastojala su se od usklađenog i sustavnog niza pouka (nazvanih "kateheze") te ujedno bogoštovno-liturgijskih čina (polaganje ruku, zaklinjanje itd.), a sve je bilo popraćeno zahtjevnim vježbanjem u kršćanskom životu."[46]

Koncem trećega, a naročito početkom četvrtog stoljeća, kršćanstvo stječe sve veću popularnost s obzirom na druge tadašnje religije u Rimskom Carstvu. Milanskim ediktom[47] cara Konstantina 313. godine ono će dobiti ne samo sva prava, nego će malo-pomalo postati i državnom religijom. Nikakvo čudo što je taj potez rimskog vlastodršca ponukao mnoge da izbližega prouče kršćanstvo kao nešto što bi u datim momentima moglo biti i unosno ili barem poen više za pojedine državne funkcije. Slično kao i u našim današnjim vremenima, svatko je, na svoj način, pripisivao sebi određene zasluge za promicanje nove vjere i "prao se" pred drugima da je tu i tamo i u "starim nevaljalim vremenima" bio sklon onome što je danas postalo unosno, a prije bilo kamen spoticanja, predbacivanja i javnih osuda. Povijest se ponavlja. "Nihil novi sub sole!"

Crkva, pak, s obzirom na ovu činjenicu nije mogla stajati skrštenih ruku i gledati kako se omasovljuje a da ljudi ne spoznaju o čemu je zapravo riječ, što ostavljaju, a čega se prihvaćaju. Tako se, malo-pomalo, intenzivira proces koji će imati glavni zadatak pomagati ljudima ne samo da izbližega, iz usta kompetentnih ljudi, upoznaju kršćanstvo, nego da ga i okušaju prije nego što se za nj definitivno opredijele.[48] Stvara se, dakle, u doslovnom smislu riječi, kršćanska škola, škola koja će omogućavati ljudima da postanu kršćani. Po tom postupku, koji je u nekim krajevima trajao i po nekoliko godina, odrasle su ljude, nakon što su izrazili želju da postanu kršćani, odgovorne osobe u zajednici podvrgavale prvoj provjeri (ispitu) dobronamjernosti i trajnosti te njihove želje. Taj se skrutinij sastojao od tri vrsti različitih pitanja. Prva su se odnosila na ono što se zvalo obraćenje, a ticala su se iskrenosti. Je li se čovjek uistinu obratio Bogu zbog vjerskog uvjerenja ili je njegovo obraćenje motivirano nekim materijalnim probitkom? Odgovor kandidata nije bio dovoljan nego se tražila potvrda onih koji su svojim propovijedanjem (evangelizatori!) potakli kandidata na obraćenje te su ga izbliza slijedili u dozrijevanju njegove odluke. To su zapravo "kumovi" ili jamci iskrenosti vjere budućeg kršćanina.[49]

Drugi niz pitanja odnosio se na osobno i društveno stanje kandidata: oženjen, neoženjen, rob ili slobodan,[50] a treći se pak niz pitanja ticao samog zanimanja kandidata.

---

46 GROPPO, G., *Katekumenat (antički)*, u: Pranjić, M. (prir.), *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon,* Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1991, str. 363.

47 Pod ovim je nazivom u crkvenoj povijesti poznat religijsko-politički program (a ne uistinu edikt!) što ga je u Milanu uz cara Konstantina I. Velikog supotpisao car Licinnius, a na osnovi kojega je Crkva dobila još veća prava nego što su joj bila zagarantirana Galerijevim proglasom.

48 S tim u vezi sačuvani su u Crkvi veoma važni dokumenti iz kojih se može crpsti povijest katekumenata, npr. Hipolitova *Apostolska predaja* (oko 215), Tertulijanovi (220), Ciprijanovi (258) i Komodijanovi (oko 260) spisi te djela Klementa Aleksandrijskog i Origena. Za crkve u Siriji i Palestini izravnu ili neizravnu dokumentaciju o katekumenatu predstavljaju različiti apokrifni spisi, kao što su *Apostolska didaskalia,* apokrifna *Djela apostolska,* tzv. *Klementinski romani* itd.

49 Iz ovoga se vidi da kumstvo u kršćanstvu nije formalnost i da ga ne može obnašati bilo tko. Prije svega ono pretpostavlja da je kum(a) pripadnik iste vjere, da poznaje svoju vjeru, da je praktikant i da je u stanju tu istu vjeru njegovati i podržavati kod svoga kumčeta. On, dakle, nije samo i isključivo svjedok određenog čina, nego garant da će početni čin dozrijevati i donositi plodove u konkretnom životu.

50 Svako od osobnih i društvenih stanja podrazumijevalo je i određeni katehetski pristup. Nije, naime, svejedno katehizira li se osoba koja ima obitelj i ona koja je nema. Katehiziranje oca ili majke obitelji značilo je postavljati i temelje katehizacije djece, osposobljavanje roditelja da budu vjeroučitelji vlastitoj djeci. Isto ili slično načelo vrijedi i za društveni status katekumena. U robovlastičko vrijeme katekumenat je bio idealno mjesto poučavanja ljudi u socijalnoj pravdi. Robovlasnik se nije mogao odnositi prema robu kao apsolutni gospodar njegova života jer je naglašavano evanđeosko načelo: "Nema više: rob - slobodnjak! Nema više: muško - žensko! Svi ste vi Jedan u Kristu Isusu!" (Gal 3,28).

ta. Nisu naime u prvoj Crkvi sva zanimanja bila smatrana valjanima, niti spojivima s kršćanskom vjeroispoviješću, kao što to nisu niti danas.[51]

Svrha tih pitanja bila je da se ustanovi postoje li objektivni uvjeti za ulazak u katehetski proces, naime sustavno odgajanje u zrelosti vjere, te postoje li objektivni uvjeti za izvršavanje etičkih obveza koje proizlaze iz te iste vjere.[52] Ako je položio ispit, kandidat je započinjao katekumenat, koji je, kao što smo rekli, trajao različito, otprilike do tri godine.[53] Mogao je biti i skraćen ukoliko je bio očit napredak kandidata usvajanju spoznaja, a naročito u življenju etičkih vrednota.[54] Cjelokupni postupak vodila je osoba koja je za to bila zadužena sa strane vjerničke zajednice, a nosila je naslov "doctor audientium". Nigdje se u crkvenim dokumentima ne spominje da je morala biti klerik, zaređena osoba, a povijest nam svjedoči da su mnogi bili laici.[55] Bilo je važno da je bila povjerenik zajednice, njena službena osoba.

Sustavna pouka se pak sastojala od pobijanja idolopoklonstva,[57] homiletskih tumačenja knjiga Starog zavjeta u svjetlu novozavjetne objave, a sve radi potrebe za spasenjem i stjecanja konkretnih smjernica za kršćanski život tako da su se katekumeni obvezivali da će provoditi u djelo moralni život u skladu s vjerom koju su prigrlili.

Oni koji su sretno priveli kraju ovu fazu bili su izabrani, "electi", za neposrednu pripravu na sakramente uvođenja u kršćanstvo: *krštenje* i *potvrda*[58] te za sudjelovanje u *euharistiji* s drugim vjernicima. Odijeljeni od ostatka katekumena slušali su kateheze koje su se isključivo odnosile na novozavjetna evanđelja, a biskup je na njih svakodnevno polagao ruke zaklinjući Zloga da odstupi od njih kako bi bili posve u službi Kristu Gospodinu.[59] Vrijeme trajanja ovog razdoblja nije poznato. Negdje se ono protezalo tijekom cijele korizme, a

---

51 Negativan stav Crkve prema nekim zvanjima proizlazio je i iz određenog svjetonazora, ali odlučujuća je zapravo bila nespojivost nekih zvanja s etičkim odnosno moralnim pogledom vjerske zajednice koji je pak počivao na evanđeoskim vrednotama. I danas bi bilo nezamislivo za kršćanina, ukoliko bi držao do svojega kršćanskog dostojanstva, da bude npr. preprodavač robova, profesionalni ubojica, radnik javne kuće i tome slično.

52 Očito je da Crkvi tada kao ni sada nije bilo stalo do broja, do akumulacije članstva, nego do svijesti o promicanju kvalitete cjelovita života unutar kojega formalnost i materijalni interes nisu smjeli imati nikakvu ulogu premda je pripadništvo zajednici utjecalo i na materijalno stanje čovjeka, ali ne kao uzrok, nego kao posljedica.

53 To je slučaj s tzv. "zlatnim vremenom katekumenata" - treće stoljeće i prva polovica četvrtoga. Kasnije je znatno smanjen, prije svega i stoga što je postojala određena "kršćanska" klima ne samo u obitelji nego i u samom društvu koja je katehizirala i koja će sve više dovoditi do jenjavanja ovoga vrijednog i ozbiljnog "školovanja" vjernika.

54 I iz toga je vidljivo zbog čega je katekumenat prvenstveno ustanovljen. Ne, dakle, zato da bi se zadovoljila neka formalnost, nego da ljudi mogu pravdati i teoretski i praktično svoje vjerničko opredjeljenje, te naročito u smislu moralnog življenja biti na svoj način i alternativa postojećem.

55 Kod prve je Crkve naglašena svijest poslanja svakog pojedinog člana, a manje podjela funkcija na kleričke i laičke. Misionarenje je bilo i trebalo bi biti svojstvo svakoga uvjerenog člana ne iz želje da se nekoga "pridobiva" za sebe ili za vjerničku zajednicu, nego da mu može koristiti vjerski polog u svakoj životnoj prilici.

56 Tijekom povijesti se pokazalo da je ovo načelo krajnje važno za vjerničku osobu. Znanje još uvijek nije garancija vjere. Naprotiv, može biti spoticaj za druge. Starozavjetni pismoznanci i farizeji su poznavali Zakon i propise pa su unatoč tome postali simbol nekorektnosti i nedosljednosti, prevratništva i dvoličnosti. Time se ne želi reći da je znanje smetnja vjeri, nego jednostavno da ono ne može biti njen nadomjestak. Tek kad je vjera življena, svjedočena, ona je prava i u punom smislu riječi vjera.

57 Idolopoklonstvo je u prvoj Crkvi smatrano jednim od najvećih zala jednostavno zbog toga što je čovjeka svodilo na prostore kojima je on bio jedino mjerilo. No budući da je postojala i spoznaja o ograničenosti i varljivosti čovjeka, to je bio izravni atak na nadu da postoji spas za čovjeka iz najmučnijih ljudskih situacija ali i iz stravične situacije smrti. Krist je isključivo spasitelj samo zato što je čovjeka uzdigao iznad njega samoga, što ga je učinio dionikom božanskog života i oslobodio ga spona "zemaljskog" čovjeka.

58 U prvoj Crkvi sakramenti krštenja i potvrde podjeljivali su se istovremeno kao što je i danas praksa u istočnoj Crkvi. To su tzv. sakramenti inicijacije na osnovi kojih vjernička osoba sudjeluje u punini vjerničkog zajedništva.

59 Usp. DANIELOU, J.-R. DU CHARLAT, *La catechesi nei primi secoli*, Leumann, LDC, Torino 1980.

negdje je trajalo znatno kraće. Bez obzira na to, "electi" su nazivani i "competentes", osobe dakle, koje se, nakon što su bili provjereni i ispitani, s pravom imaju nadati punom ucjepljenju u crkvenu zajednicu,[60] što se obično događalo u uskrsnom bdijenju. Dan prije toga su postili, probdjeli u molitvi cijelu subotnju noć slušajući biblijska čitanja i pouke, a konačno bi u zoru, u nedjelju (na sam Uskrs) bili kršteni i potvrđeni. Potom su sa svim vjernicima sudjelovali u euharistiji.[61] Na taj je način bilo zaključeno njihovo uvođenje u kršćanstvo, njihova škola kršćanstva.

PROFILIRANJE ŠKOLE OD VI. DO VIII. STOLJEĆA

Rani srednji vijek sve više osjeća potrebu ne samo za napretkom na duhovnom području i za stvaranjem ustanova koje će služiti samo duhovnosti.[62] On želi promicati i kvalitete ljudskog intelekta, želi dublje zahvaćati u tajnovitost prirode, one nadohvat čovjeku, ali i one koja je smještena u obzorja svemira.[63] Filozofsko naslijeđe prihvaćeno iz grčke kulture postupno stječe nove obrise koji se više neće moći zvati isključivo grčkima, vezanima uz grčko podneblje, njihovo umovanje pa i njihovu mitologiju.[64] Stvaraju se nova žarišta što će bilo na Istoku, bilo na Zapadu Europe biti kolijevke nove kulture, one kršćanske. To je vrijeme osnivanja crkvenih redova,[65] skupina ljudi koje će na okupu držati isti ideali od kojih će živjeti ne samo redovničke zajednice nego i oni koji budu na ovaj ili onaj način dolazili u doticaj s njima.[66] Tako se na Istoku javlja duhovni gorostas u osobi svetog Bazilija,[67] a nešto

60 Neki drugi istraživači spominju i drukčije nazivlje. To je puno ovisilo o crkvi ili crkvenoj pokrajini gdje je katekumenat prakticiran. Tako sv. Augustin spominje sljedeće stupnjeve katekumenata: *rudes* (ljudi koji žele prve podatke o kršćanstvu); *accedentes* (pristupnici u katekumenat koje su službene crkvene osobe procijenile dostojnima); *cathecumenes* (osobe koje s marom pohađaju katekumenat). U katekumenatu su zasebnu cjelinu činili *competentes.* To su katekumeni na koncu katekumenata. Drugdje su ih nazivali *illuminandi,* odabrani među katekumenima da pristupe krsnom prosvjetljenju. Nakon krštenja cijeli tjedan ostaju kao odvojena zajednica. Tad nose ime *neophyti*, iznova, u krstu rođeni.

61 Usp. GROPPO, G., *L'evoluzione del catecumenato nella Chiesa antica dal punto di vista pastorale,* u: FELICI, S. (izd.), *Valori attuali della catechesi patristica,* LAS, Rim 1979, str. 29-49.

62 Ova tvrdnja koja će u daljnjem tekstu biti objašnjena, zacijelo je kontestacija upornog nastojanja marksističko-komunističke ideologije da srednjem vijeku - čak ga niti ne razlikujući - prida samo oznake "mračnosti", premda su upravo u njemu udareni temelji suvremenih i humanističkih i pozitivističkih znanosti i to od onih koji su sa strane bili ponajviše okrivljavani kao kočničari progresa i neprijatelji svake inovacije, redovnici, svećenici, Crkva općenito.

63 Iz toga vremena potječu prve zapadnoeuropske spoznaje o funkcioniranju pojedinih bioloških i svemirskih mehanizama. Stvaraju se osnove prirodoslovnim i astrološkim znanostima, koje će svoj vrhunac doživjeti u najnovije vrijeme.

64 Time nije rečeno da se i nadalje neće vrednovati naslijeđeno. Aristotelove i Platonove filozofske postavke bit će potka ne samo filozofskom nego i teološkom razmišljanju Crkve toga vremena pa sve do dana današnjega. Za sv. Tomu Akvinskog, neospornoga crkvenog skolastika, kaže se da je na svome radnom stolu redovito držao klasike grčke filozofije dok je stvarao sustavnu srednjovjekovnu teološku misao.

65 Na početku osnivanja svakog reda nalazi se osnivač, karizmatska ličnost koja je svjesna svoga specifičnog poslanja. Pridružuju joj se ljudi koji se prepoznaju u dotičnoj misiji, a život se organizira putem pisanog pravila poznatog u povijesti Crkve kao *Regula.* To pravilo ustrojava cijeli život, duhovni, materijalni, intelektualni i socijalni unutar redovničke zajednice. Ono uvijek počiva na evanđeoskim zasadama i službena Crkva ga mora odobriti.

66 Primjera radi, za benediktinske samostane je poznato da su bili rasadište ne samo duhovnoga života nego i onoga vezanog uz čisti ljudski probitak. Načelo "ora et labora" uistinu se u povijesti pokazalo lucidnim promicateljem sveukupne ljudske djelatnosti, od koje, dakako, nisu imali koristi samo redovnici, nego svi oni koji su svoj život ravnali prema njemu.

67 Bazilije zvani Basileios Veliki (329-379) smatra se osnivačem istočnog redovništva. Prije nego što se obratio na kršćanstvo studirao je u Kaisarei, Konstantinopolu i Ateni. Godine 356. dao se krstiti te je osjetio poziv za asketski život. Nakon studijskog putovanja (357/358) po monaškom istoku osnovao je zajedno sa Grgurom Nazijanskim vrst samostana na Pathmosu. Nadahnuti djelima velikog Origena napisali su knjigu "Philokalia". Na istom mjestu Bazilije je napisao *Moralia* i *Asketikon*, zapravo redovnička pravila svoje zajednice. Sudjelovao je na različitim biskupskim sinodama kao "ekspert" te se poslije svećeničkog ređenja (364) intenzivno bavio pi-

kasnije, na Zapadu, sveti Benedikt.[68] Obojica će biti stupovi onoga što se sada sasvim udomaćeno i bez posebnog poznavanja prošlosti zove kršćanskom kulturom. Nalazimo se u vremenskom rasponu između VI. i IX. stoljeća.

Bilo bi preuzetno odmah u začecima nečega novog tražiti veliku izvornost i sistematičnost. Ona, kao i svaka druga ljudska stvarnost, nastaje postupno. Držeći se redovitog, prokušanog, općeprihvaćenog, malo-pomalo stječe vlastitu autonomiju.[69] Stoga i profiliranje crkvene škole u to vrijeme, što je i razumljivo, još nema edukacijskih teorijskih djela niti postoje sustavni didaktički traktati. Pa ipak može se naići na stanovita metodička uputstva, savjete koji niču iz iskustva, tu i tamo rasuta odgojna načela po tada sročenim i napisanim knjigama.[70] I sama nomenklatura koja se tada upotrebljavala dosta je neprecizna. *Puer, infans, adulescens* pojmovi su s dosta nepreciznim značenjem.[71] To je ujedno razdoblje još vrlo daleko od puerocentrizma.[72] Štoviše, djeca su na neki način smatrana teretom, mukom, obvezom, pa i kaznom. Zato se, i mjere koje se na njih primjenjuju ne odlikuju ni nježnošću ni posebnim razumijevanjem za tu dob. Nije to posljedica samo socijalnog stanja roditelja, nego jednostavno stava prema potomstvu. Da bi se izbjeglo najgore, mnogi su roditelji donosili djecu u samostane i tamo ih ostavljali kako bi netko iz samostana preuzeo brigu za njih.[73] U to su vrijeme irski, talijanski i galski samostani, muški i ženski, puni djece najrazličitije dobi. Oni koji bi usvojili samostanska pravila, Regulu, i zaželjeli da nastave u njemu živjeti, postajali su ravnopravni članovi redovničke zajednice.

Međutim, mnogi opati nisu željeli pretvarati svoje samostane u dječje vrtiće te su prihvaćali samo djecu određene dobi. Tako se kao najniži zahtijevao uzrast djece od 6 godina, naime razdoblje kada dijete već počinje shvaćati i intenzivnije se služiti intelektualnim kvalitetama; kada može učiti čitati i pisati.[74] U tom slučaju djeca su se povjeravala jednom redovniku (*formatius, decanus* ili *senior*) koji im je asistirao cijeli

tanjima crkveno-pastoralnog-političkog života. Godine 370. postao je kapadocijskim metropolitom te je veliki dio svoje pastoralne brige posvećivao borbi protiv krivovjerja i profiliranju liturgije.

68 Benedikt iz Nursije (480-547), patrijarh zapadnog redovništva, započinje ali ne i završava studij u Rimu. U Entfidi se priključuje jednoj asketskoj skupini. Nakon toga, u blizini Subiaca, tri godine provodi samački život isposništva i molitve. Potom u Subiacu osniva monašku zajednicu, a 529. zajedno s njima seli na Montecassino gdje je napisao i svoju *Regulu*. Tu je njegova duhovnoočinska osobnost, mudrost njegova nauka te svetost njegova života privukla mnoštvo mladih ljudi. Samostan je postao tvrđa zapadnog monaštva te kolijevka benediktinskog reda.

69 U Crkvi, kao ljudsko-božanskoj instituciji, poznata je postupnost, premišljanje, procjena, pa možda i stanovita sporost koju mnogi smatraju neodlučnošću, nedostatkom profetičnosti, a i inerentnošću. To je svojstvo pomalo svih ustanova koje iza sebe imaju dugu tradiciju koja se stječe mukotrpno, pamti i vrednuje. Da takav postupak može biti i kočnicom ekspeditivnosti, očito je, ali je isto tako očito, što se veoma često zaboravlja, da svaka ekspeditivnost ne mora nužno voditi u progres. Naprotiv.

70 U tom smislu značajno je djelo sv. Augustina *De catechizandis rudibus*, koje je nastalo znatno prije, na prijelazu četvrtoga u peto stoljeće (399-403), te se odlikuje elementima katehetske metodologije. Ono je zasigurno prvo djelo te vrste na području metodologijskih znanosti uopće pa zbog i zavređuje svaku pažnju bez obzira na struku metodologa.

71 Ovi termini se u mnogim tekstovima naizmjenično upotrebljavaju te su, po svemu sudeći, shvaćani skoro kao sinonimi. To je pomalo i razumljivo jer niti izdaleka ne postoje osnove razvojne psihologije. Didaktika kao znanost te metodologija kao primijenjena znanost trebat će još pričekati da budu teoretski utemeljene.

72 Smjer u pedagogiji koji u središte cjelokupnog odgojnog procesa stavlja dijete. Neki ga smatraju ekstremnim unutar pedagoško-odgojnog procesa jer misle da se na taj način odgojitelj žrtvuje kao osoba koja se pretvara u izvršioca neosnovanih i hirovitih želja odgajanika. Prema istom je mišljenju i program kao pomagalo maksimalno relativiziran ili, bolje rečeno, obezvrijeđen. Previše je improvizacije, nasilne adaptacije te apsolutiziranja nekih postavki koje su po sebi diskutabilne pa zbog toga i relativne. To ne znači da zbog toga treba ići u drugi ekstrem pa ne dati nikakav prostor onom dječjem specifičnom.

73 Na neki način djeca su bila darivana samostanu, koji je onda iznalazio načine da im ispuni život i osmisli budućnost. Tako u Crkvi nastaju oblati.

74 Usp. VOLPICELLI, L., *La pedagogia,* sv. 7: Storia della scuola. Storia e problemi. Maestri e metodi. Sociologia e psicologia dell'educazione e dell'insegnamento, società editrice Libraria, Milano 1972, str. 61-81.

dan učeći ih samostanska pravila i sve što je uz njih bilo vezano. Suprotno od onoga što smo navikli slušati donedavna, tim je odgajateljima savjetovan disciplinski razbor u ophođenju s djecom. "Kazna nanosi više zla nego dobra" - teorem je koji argumentirano zastupa Pavao Đakon u svom *Komentaru benediktinske regule.* Još više treba kažnjavati okrutna učitelja a ne učenika. Isto tako ne smije se od djece zahtijevati previše niti u poslu niti u određenoj vjerskoj praksi kao što je, primjerice, post.[75] Izučavajući različita monaška pravila toga vremena nailazi se na veliko poštivanje djeteta, koje je zasnovano na evanđeoskim načelima. Dječja dob smatrana je dobi bezazlenosti i duševne čistoće.

Kad je pak riječ o adolescenciji, kriteriji su nešto zahtjevniji jer je i dob takva da se u prvi plan mogu stavljati utemeljeniji intelektualni argumenti, može se zahtijevati i pretpostavljati disciplina kako bi se polučili određeni odgojni, intelektualni i duhovni ciljevi. Više se ni ne inzistira na vezanosti za samostan. Roditelji počinju shvaćati da treba poštivati slobodu profesionalnog opredjeljenja vlastitog djeteta.[76]

Gledano kroz prizmu školstva, može se reći da samostani posjeduju prostore koji se u to vrijeme nazivaju *auditoria*, a nešto kasnije jednostavno su nazvani *Scholae.* Nisu izdvojeni iz samostanskog kompleksa nego su uza nj usko vezani. U to vrijeme još ne postoje takve samostanske institucije koje bi primale *vanjske* đake, što - kad je u pitanju ozbiljnost učenja i usvajanja - može biti jako pozitivno. Učitelji i učenici pišu po drvenim ili koštanim pločicama prelivenim voskom. Pisaljka je željezna, koštana ili srebrna. Kojiput se piše i po materijalu nastalom od papirusa, zvanom *carthae.* S vremenom se sve više upotrebljavaju *pergamene (membranae),* koje se uostalom upotrebljavaju više puta jer su jako skupe. Po njima se piše ptičijim perom ili za to posebno načinjenom pisaljkom. *Volumeni,* svici pergamene, čuvali su se u posebnim kutijama zvanim *arca*, koje su bile prenosive. Kada su se iščitavale, stavljale bi se na fiksne ili pokretne stalke, koji su nazivani *leggi.*[77] Prva faza učenja sastojala se od usvajanja slova, a striktno se vezala uz poznavanje *alfabeta* koji se zvao i *elementa, notae litterarum* ili *litterae.* Dijete bi na svoju pločicu kopiralo pojedina slova, zatim slogove, a potom i cijele riječi. Nakon što je bio usvojen alfabet, prelazilo se na čitanje tekstova od najlakših prema najsloženijima.[78] *Pisanje* je bilo zasebna kategorija školske pouke, a učilo se istovremeno. Kojiput su na dječjim pločicama postojala već napisana slova koja su djeca onda morala nadopisivati (*tabulae productales*). Praksa ispisivanja se usavršavala u prostorima zvanim *scriptorium,* gdje su pojedini redovnici prepisivali kodekse, biblijske knjige i klasične rukopise.[79]

Prva knjiga koju je učenik čitao bio je *Psalterij.* Znati čitati u to vrijeme je značilo znati iščitavati Psalterij, knjigu psalama.[80] Učitelj bi dao zadatak da učenici napišu nekoliko redaka iz Psalterija na svoje pločice, zatim bi ih iščitavali, a potom učili napamet. Na taj način Psalterij je zamijenio *Distica Catonis*, moralne izreke što su ih svojedobno učila djeca u Rimu.[81] Konačni rezultat toga postupka bio je da i djeca i redovnici nauče napamet sve psalme od 1. do 150. U nekim slučajevima to se obavljalo u veoma kratko vrijeme, tek

75 Usp. *isto.*
76 Usp. DEBERSSE, M.-G. MIALARET, *Trattato della scienze pedagogiche. Storia della pedagogia e della scuola,* Armando Armandio editore, Rim 1973, str. 103-181.
77 Usp. VOLPICELLI, L, *nav. dj.*
78 Takav pristup učenju u toj dobi pokazao se najprimjerenijim pa je sačuvan sve do današnjih dana, možda malo bolje vizualiziran i nešto usavršeniji uz pomoć tehničkih pomagala.
79 Usp. VOLPICELLI, L., *nav. dj.*
80 Možda suvremenom istraživaču ove problematike može zasmetati što se čitanje i pisanje započinjalo upravo ovom biblijskom knjigom. U to vrijeme teško je bilo govoriti o nekoj "profanoj" literaturi koja bi mogla biti primjerenija ovom procesu i ovom uzrastu. Ali ako se uzme u obzir da je u to vrijeme Europa zapravo sva kršćanska, nije ni čudo da se kršćanskom literaturom služilo i u opismenjavanju, što se zacijelo nije pokazalo štetnim za europsku kulturu. Umjetnička djela nastala na osnovi iščitavanja biblijskih tekstova i danas su vrednovana kao vrhunska dostignuća umjetnosti.
81 Usp. VOLPICELLI, L., *nav. dj.*

nekoliko mjeseci, dok je u drugima trajalo i do pet godina. U nekim samostanima se primjenjivala i metoda međusobnog mnemonskog[82] učenja: dijete je pomagalo djetetu, a u većini je slučajeva učitelj poučavao dijete po dijete. On bi diktirao psalme pojedinom djetetu, a potom bi ono iščitavalo ono što je napisalo. Da bi lakše pamtila, djeca bi glasno recitirala.[83] Na taj način, često se služeći ponavljanjem, povećavali su svoje memorativne sposobnosti. Ali i osobno, u tišini obavljano čitanje omogućavalo je poniranje i asimilaciju biblijskog teksta.[84] Individualno čitanje i razmatranje šetajući kroz duga samostanska dvorišta postalo je tradicionalni običaj redovnika.

Osim čitanja i pisanja prva školska pouka sastojala se i od računanja i pjevanja. *Cantor* bi poučavao note i način kako modulirati glas, a *računanje* se sastojalo od operacija zbrajanja, oduzimanja i dijeljenja služeći se pritom prstima odnosno za to posebno pripravljenim pločicama.[85]

Neki samostani već u to vrijeme uvode i prve ispite kako bi se kontrolirao napredak učenika. Radilo se o usmenim i pismenim ispitima koji su se obavljali u prisustvu opata, a obuhvaćali su gramatiku, računanje, pjevanje itd.[86] Koliko god cijeli taj školski odgojno-obrazovni postupak izgledao jednostavan i skroman, ipak su u početku mnogi učenici pa i sami redovnici imali velikih problema s čitanjem, pisanjem, računanjem i pjevanjem, tako da se znalo dogoditi da nisu naučili ili jedno ili drugo, ili pak sve skupa te su i dalje ostajali, na neki način, analfabeti.[87]

Od VI. do VIII. stoljeća nije bilo jasne distinkcije između osnovne i srednjoškolske izobrazbe. Nakon što je "prorađen" Psalterij koji se znalo učiti i bez poznavanja latinskoga, ako se željelo produbiti postojeće znanje, trebalo je pristupiti sustavnom izučavanju teksta, počevši od same gramatike. Tekstovi u upotrebi bili su klasični od Donata[88] ili preuređeni od Bede Časnoga:[89] *Cunabula grammaticae artis.* Uz pomoć njih su učenici usvajali strukturu solidno sačinjenog govora, što je za ono vrijeme bio izraz visokokulturna čovjeka. U svojoj izobrazbi su se služili latinskim rječnicima ili jednostavnim *glosarijima* kojih je bilo dvije vrste: jedni objašnjavajući određeni pojam na latinskom jeziku, a drugi ga prevode na narodni.[90] Ovi glosariji često su ispisivani uz sam tekst proze kako bi omogućavali jednostavniju uporabu i brže iščitavanje. Takav je slučaj knjiga Bede Časnoga *Ortographia.*[91] Ipak ovo nije bilo dosta da bi učenici mogli čitati prozne odnosno poetske tekstove. Trebalo

82 Primjena pravila i načina učenja kako bi se omogućilo pamćenje što većeg broja podataka, činjenica. Temelji se na asocijaciji ideja.
83 Za srednji vijek je inače specifično da se cjelokupni proces učenja i usvajanja temeljio na naravnim sklonostima. Tada još nisu postojala teorijska istraživanja koja bi naravnom mogla dodati još jednu kvalitetu ili naravno još više potencirati. Činjenica je da je to još uvijek najprikladniji pristup djetetu. I suvremene školske metode preporučuju da djeca glasno, pojedinačno ili zajednički, ponavljaju neke sadržaje kako bi ih lakše upamtili.
84 Već se iz ovoga metodičkog načela vidi određeni afinitet za različitost, za svojstvenost i specifične sklonosti. Neke naravi traže tišinu, individualnost u učenju, mogućnost stanke prema vlastitom nahođenju, različitu tjelesnu poziciju (nije nužno uvijek sjediti!).
85 Usp. VOLPICELLI, L., *nav. dj.*
86 Usp. *isto.*
87 Usp. DEBESSE, M.-G. MILARET, *nav. dj.*
88 Donat je bio besanconski biskup. Stekao je klasičnu izobrazbu u Luxeilu i tu je postao redovnikom. Zaređen je za biskupa 624. godine, a u Besanconu je osnovao Samostan sv. Pavla, kome je dao pravila nadahnuta Regulom sv. Benedikta.
89 Beda Venerabilis je crkveni naučitelj (672-735), engleski benediktinac. S 29 godina je postao svećenik, a potom je djelovao kao učitelj. Veliki poznavalac klasične i crkvene literature. Bio je uvjeren da je klasika providonosna prethodnica kršćanstva. Poznavajući je lakše ponire u Kristovo otajstvo. Pisao je komentare o pojedinim biblijskim knjigama primjenjujući tada opće usvojenu alegorijsku metodu. Zbog dobra poznavanja otačke literature smatran je velikim autoritetom u Crkvi svoga vremena.
90 I ovdje se iznašašće pokazalo proročkim. Suvremene metode učenja stranih jezika sve više se zalažu za to da se u učenju upotrebljava rječnik toga istog stranog jezika pokušavajući što jednostavnijim riječima omogućiti učeniku da shvati sadržaj nepoznate riječi.
91 I danas se neki prijevodi svetopisamskih tekstova s grčkoga na latinski služe ovom metodom omogućavajući učenicima veoma praktičan pristup izvornom tekstu.

je uz to naučiti i *prosodiju*, tj. imati dovoljno vježbi iz poezije i proze: reprezentativnog iščitavanja i poetskog recitiranja. Beda Časni je s tim u vezi napisao traktat *De Arte metrica,* koji utvrđuje pravila prozodije i metrike te sadržava i praktične savjete kako naglašavati pojedine slogove da bi se ušlo u tajnu određenih mjera, a time i u svijet karakteristične poezije.[92] Mnoge su samostanske škole, nadahnjivane literaturom kršćanskih mislilaca, idući njihovim stopama i slijedeći njihove mudre savjete, shvatile da neće biti šanse za kršćanstvo bez ozbiljne inkulturacije njegovih vrednota, bez prihvaćanja svega pozitivnog što je povijest namrla. Iznalazile su se i adekvatne metode. Tako je bilo samostanskih škola koje su prakticirale učenje gramatike prije nego što se pristupilo izučavanju samoga klasičnog teksta. Shvatile su koliko je za cjelovitost poruke važna spoznaja sredstva kojim je ona prenošena, naime jezika. To im je još više omogućavalo poniranje u biblijski tekst.[93]

Nažalost, nisu se svi samostani mogli pohvaliti ne znam kakvom kolekcijom klasičnih tekstova, nešto zbog rijetkosti knjige kao takve, nešto zbog financijske skučenosti, a nešto i zbog u nekim krugovima još uvijek postojeće averzije prema klasičnim tekstovima, koji su, uz ono pozitivno, krili u sebi i druge sadržaje koje kršćanstvo nije moglo prihvatiti, kao što su npr. mnogoboštvo, prekogrobni život te oblik bogoštovlja koji je bio apsolutno nepomirljiv s kršćanskom tradicijom. Osim toga klasici su u to vrijeme prihvaćani samo zbog njihove funkcionalnosti, kao što rekosmo, u vidu dubljeg poniranja u poruku biblijskog teksta odnosno otačke ostavštine koja je ispisivana grčkim i latinskim jezikom. Klasicizam ne dakle kao svrha samom sebi, nego ukoliko je bio u funkciji nečega novoga.[94]

Kako je u takvom ambijentu npr. funkcionirao jedan školski sat? Prvenstveno se temeljio na učiteljevu ispitivanju, ali nije manjkalo ni *disputa* koje su učenici vodili s učiteljem i međusobno. U konačnici, znanje učenika nižeg uzrasta u VII. i VIII. stoljeću ipak je prvenstveno ovisilo o inteligenciji, okretnosti i iskustvu njihovih učitelja. Oni su *pars maior* pouke i bez njih ona nije imala nikakve perspektive. Oni su bili prenosioci znanja i provjerena nauka. Učenici su se dali poučiti, diskutiralo se kada se za to ukazala potreba, a postojale su i mogućnosti izravnih primjedbi učitelju premda je on bio neosporni autoritet, pronosilac istine.[95]

U to vrijeme pojavljuje se i stanovita mistifikacija škole, učitelja i znanja. Svaki je učitelj imao "svoje" učenike, koje je on posebno volio i kojima je nudio najbolje na sebi svojstven način te im je posredovao znanje na način pomalo samo njemu znan. Vezivao ih je uza se čineći ih u neku ruku svojim produžetkom u povijesti. To je u nekim slučajevima urodilo ezoterizmom na području školstva te se na taj način stvarala kasta učitelja koja je poučavanje smatrala svojim privilegijem braneći ga od mase neukih. I u samostanu se na njih gledalo kao na nešto posebno. Imali su svoj život, svoj način razmišljanja, pa i djelovanja. Već u karolinško vrijeme priznata su im neka prava i privilegiji.[96]

92 Stručna literatura Bede Časnoga postat će izvorom znanja o klasičnoj poeziji i prozi za mnoge generacije te nenadmašivim sredstvom za ono vrijeme solidnog poznavanja dostignuća ljudskog srca koje će biti idealno primjenjivano u egzegetiranju biblijskih tekstova i otačke tradicije.

93 Nije onda čudo da se i danas s toliko ljubavi i žrtve na crkvenim učilištima, naročito onima koja se izravno bave proučavanjem Biblije, toliko njeguje učenje ne samo živih, nego i mrtvih tekstova, koji su bili glavni prenosnici božanske objave čovjeku.

94 Na toj idejnoj podlozi nastajala su kršćanska klasična djela Klementa Aleksandrijskog, Origena, sv. Augustina itd.

95 Jasno, neusporediva je sloboda sadašnjeg učenika prema sadašnjem učitelju. No, to će priznati mnogi učitelji, ima tu i popratnih pojava koje nisu uvijek zdrave niti su ne znam kako odgojne. Istina je da autoritet učitelja dolazi iz njega, njegove izobrazbe, njegove dosljednosti, njegove suverenosti u vladanju problemima. No to još uvijek nije dovoljno da kvaliteta nastave u nekim situacijama ipak ne bude ugrožena.

96 Usp. PAGELLA, M., *Storia della scuola. Sintesi storica della Scuola dalle origini ai nostri giorni, con particolare riguardo alla Scuola italiana,* Capelli editore, Bologna 1980, str. 41-42.

CRKVENE ŠKOLE U RAZDOBLJU OD IX. DO XII. STOLJEĆA

Ovo razdoblje je u pogledu školstva dosta složeno i teško je naći zajedničku nit koja bi ga povezivala. Naime, svaka opatija, svaki poveći samostan imao je neki svoj sustav, svoja načela, svoju tradiciju, svoju didaktiku odnosno metodiku, svoju Regulu na koju se pozivao i koju je promicao primjenjujući je u konkretnoj situaciji, onoj povijesnoj, društvenoj, ambijentalnoj.[97] Karlo Veliki,[98] a potom i njegovi nasljednici pokušali su unijeti u školstvo više reda i organiziranosti inzistirajući na približno zajedničkim programima, a prepuštajući opatijama, odnosno žaru njihovih opata ili onih kojima su povjerili školstvo, konkretnu aplikaciju. Provedba je pak umnogome, kao uostalom i danas, ovisila o sklonostima i mogućnostima pojedine opatije, samostana, broju i kvaliteti učitelja, broju i kvaliteti učenika, njihovoj dobi, materijalnim sredstvima, opskrbljenosti knjižnice itd. Školstvo ipak nije bilo prepušteno sebi samom. Vlastodršci su si uzeli pravo nadzora nad školama i njihovim odgojno-obrazovnim sustavima. Obavljali su ga tzv. *missi dominici.*[99]

Povijesni period nije bio sklon promjenama pa je tako tijekom stoljeća školska struktura ostala manje-više ista. Unatoč tome, općenito govoreći, školski je život cvjetao. Kroz četiri stoljeća (IX-XII) interes za školstvo je rastao, a kulturne su se perspektive širile, što će na koncu, u XIII. stoljeću, omogućiti neslućen razvoj skolastičke filozofije. Tijekom nekoliko stoljeća, benediktinske opatije su bile avangarda kulturnog progresa te su na taj način uvelike zadužile dolazeću civilizaciju omogućavajući joj pristup antičkoj kršćanskoj klasici, spašavajući svojim marom, putem prijepisa, najvrednija djela.[100]

Što se pak tiče nutarnje organizacije školstva ovoga razdoblja, svaka je opatija nastojala prilagoditi vlastiti školski stil novim izazovima, ali i stavovima pojedinih redovničkih ili općecrkvenih sabora. Sabor u *Aix la Chapelle*[101] načinio je strogu distinkciju između *nutarnje* koja je bila namijenjena opatima i redovnicima i *vanjske* škole osnovane za dijecezanske klerike i plemstvo. Kao i nutarnje, tako su i vanjske škole bile nadzirane.[102] Zbog toga su uvijek smještene u blizini opatije. Izgled *auditoria* nije promijenjen, a namještaj je bio jednostavan i skroman. Učenici su sjedili na podu.[103] Klupe će u školske prostore ući znatno kasnije.

Samostanski i episkopalni (biskupijski!) učitelji su nazivani *magistri* ili *scolastici, capiscuola* odnosno *magistri scholarum.* Na početku su ravnatelji škole bili obično ili opati ili biskupi dok će se kasnije ova dužnost povjeravati nadarenom redovniku.[104] Samostanske škole u to vrijeme

97 Istini za volju ovaj stav prema školstvu imao je i svojih pozitivnih strana jer su se kristalizirali kriteriji koji su mogli preživjeti samo pobjedivši u konkurenciji. Osim toga osigurani su i prostori za lokalno i specifično što je zacijelo pozitivno.

98 Karlo Veliki (768-814) toliko je držao do školstva da je i sam, zajedno sa svojim dvorjanicima, bio učenik. Imalo je to i svojih političkih reperkusija. On je svakako htio putem klera i uz njegovu podršku stvoriti što jedinstvenije kraljevstvo i na taj način i za sebe osigurati maksimalan utjecaj i uvid u ono što se događa u kraljevstvu. Njegovi nasljednici su u tome imali manje uspjeha.

99 Usp. VOLPICELLI, L., *nav. dj.*

100 U svakom je samostanu postojalo mjesto za prepisivanje rukopisa u kojemu je vladala apsolutna tišina da bi se izbjegla rastresenost i greške u prijepisu. U nekim pak samostanima, kao što su cistercitski, prepisivači su bili posve odvojeni kako bi im se garantirao savršen mir. Broj prepisivača bio je različit od samostana do samostana. Tako ih je npr. u samostanu sv. Martina u Tournayu bilo dvanaest.

101 Održan je 817. godine, a među inom aktualnom crkvenom problematikom bavio se i pitanjem crkvenog školstva te su donesene i neke odluke koje su išle u smjeru njegova promicanja.

102 Nadzor, osim što se ticao korektne provedbe programa što ga je odredila zakonodavna vlast, inzistirao je i na krajnjoj dosljednosti i svjedočanstvu učitelja. Već je u to vrijeme bilo shvaćeno da nije dovoljno znanje da bi se odgajanika cjelovito odgajalo, nego je potrebno i životno svjedočanstvo koje je stajalo iza znanja.

103 Tada u takvim prostorima nije još postojao običaj upotrebe stolica pa se obično sjedilo na slami, što je bilo redovita pojava u to doba.

104 Akumulacija obveza, koje su se sve više gomilale oko opatske odnosno biskupske funkcije, nužno je zahtijevala određeno rasterećenje. Osim toga nije rečeno da svatko tko je sposoban za opata odnosno biskupa može biti i sposoban za učitelja. Funkcije su se počele dijeliti na osnovi sklonosti i nadarenosti.

nisu povjeravale poučavanje laicima, uglavnom zbog nedostatka takvog osoblja, ali i zbog svijesti da školovanje na poseban način pripada poslanju redovništva.[105] U nedostatku vlastitog personala, samostan se obraćao susjednom za pomoć. Fuldska opatija je tada imala 12 profesora u svom nastavničkom zboru, a birani su među najsposobnijima. Oni su u isto vrijeme bili i opatovo vijeće, a zvali su se *seniores*. Trinaesti se pak profesor zvao *principalis*, a brinuo se za izgled nastavnog sata, program i trajanje školske godine. Nastavnici su se brižljivo birali imajući u vidu njihovo ponašanje i njihovu izobrazbu.[106] Postojala je i jedna nadnastavnička struktura, jedan funkcioner koji se zvao *Pro scholis* koji je bdio nad ćudoređem nastavnika i učenika.

Tek u XI. stoljeću se učiteljima počinje davati određena materijalna naknada za njihov rad,[107] ali je to pretpostavljalo obvezatnost boravka i trajnost poučavanja u istom samostanu. Nakon sedmogodišnjeg besprekidnog poučavanja, nastavnici su se smatrali *emeritima* za razliku od danas kada se gleda prvenstveno na životnu dob, a ne na vrijeme poučavanja. Mnogi učitelji su postali opatima, biskupima, pa i papama.[108]

Što se pak tiče učenika, samostanske su škole i dalje prihvaćale *oblate*, na svoj način predodređene za redovnike, a u episkopalnim se školama pripremao svjetovni kler nakon što bi se mladići slobodno opredijelili za ovaj poziv.[109]

Školovanje je pretpostavljalo i primjenu školske discipline, koja je među inim predviđala i slučaj kada prekršitelji nisu htjeli odstupiti. Nije to uvijek bio jednostavan postupak niti se u takvim slučajevima mogla vršiti samovolja. Sveti Anzelmo,[110] koji je bio vrstan učitelj, stupnjevao je kažnjavanje. Najprije je trebalo učenika upozoriti, potom opomenuti, a onda javno ukoriti. Ukoliko bi učenik i dalje ostao pri svome unatoč evidentnosti njegove krivnje, slijedila je kazna prikraćivanja u hrani, potom izdvajanje iz redovite učeničke grupe, a onda i dijeljenje "packi" ako je bio dovoljno odrastao. Ukoliko nije ni to pomoglo, valjalo se obratiti biskupu za mišljenje.[111]

Od XII. stoljeća već postoje i zakoni koji štite učenike od učiteljske samovolje te se izričito zabranjuje fizičko kažnjavanje. Ostalo je pravo suda, ali ne i kazne.[112] U to vrijeme pouku obavlja *lector*. Najvažnija se metodička jedinica zove *lectio* tj. priprema da bi se gramatički pravilno razu-

---

105 Još i danas redovničke zajednice koje imaju dovoljno svoga školskog personala nerado prepuštaju poučavanje laicima, ne zato što nemaju povjerenja u kvalifikacije laika, nego zato što su uvjereni da samo osoba koja nije vezana obiteljskim dužnostima i trkom za zaradom, može najbolje služiti učenicima.

106 Očito je da se u kršćanstvu pri izboru nastavnika, učitelja, profesora, nije isključivo gledalo na njegovu intelektualnu formaciju, premda bez nje nitko nije mogao biti učitelj, nego i na njegovo etičko življenje. Na taj način garantirala se učenicima ne samo informacija nego i odgoj.

107 Poučavanje je obično bilo besplatno. Onoga pak trenutka kada je uvedena plaća, koja je uostalom bila veoma skromna, učitelj nije smio više ništa uzimati od učenika.

108 I danas se u mnogim krajevima pa i na razini Crkve sa simpatijom gleda na izbor redovničkih poglavara, biskupa pa i papa iz redova učitelja odnosno profesora. I to je znak koliko se u Crkvi drži do školstva i općenito do kulture.

109 Za oba zvanja, ukoliko je u pitanju niska dob, traži se mišljenje i pristanak roditelja. Dob je svakako bila pomicana. U famoznom samostanu u Clunyju odluku je mogla donositi osoba tek kad je navršila 15 godina dok se u vrijeme Petra Časnoga pravo na odluku odgodilo nakon navršetka 20. godine. U samostan se ipak primalo nešto ranije kako bi se kandidati mogli osim u zvanju odgajati i za prakticiranje evanđeoskih savjeta: siromaštva, čistoće i poslušnosti. Za ovu vrstu odgoja mlada je dob prilagođenija.

110 Sveti Anzelmo iz Canterburyja (1033-1109), benediktinski redovnik, bio je i prior i opat pa je stekao velike zasluge za promicanje više kvalitete duhovnosti u redovništvu. Kao kanterberijski nadbiskup zalagao se za slobodu Crkve u Engleskoj. Morao je pred kraljem Wilhelmom II. bježati u izgnanstvo. Zauzimao se za reformu klera te mjesto Crkve u kulturi. Osnivač je i zasebne metode navještaja, koja se sastojala prvenstveno od logične osnovanosti i opravdanosti "kršćanskih istina" bez izravnog pozivanja na Sveto pismo.

111 Mislim da se Crkvi bez razloga pripisuje prevelika strogost, premda se tu i tamo u povijesti mogu pronaći crkvene osobe koje su umjesto kršćanskog milosrđa primjenjivale neku svoju pravdu. U tom sklopu ne treba zaboraviti, premda to ne opravdava pojedinačnu praksu Crkve u prošlosti, da su se donedavno u školama dijelile "packe" uz sav didaktički i psihološki progres posljednjih stoljeća.

112 Propisi su za to dani u buli pape Aleksandra II (1061-1073).

mio tekst. Učitelj bi čitao napisane lekcije slijedeći gramatički ili teološki priručnik. Kojiput su se, zbog nedostatka knjiga, i učitelj i učenici služili istim tekstom.[113] Bilješke koje su se stavljale na knjigu zvale su se *glosse*. Još uvijek ne znamo koliko je trajala školska godina, koliko sat, koliko stanka između sati, a koliko praznici.

Nešto ranije (u karolinškom vremenu!) počela se profilirati posebna škola. Zvala se *Scuola Palatina*, podupirao ju je Karlo Veliki, a reorganizirao Alcuin.[114] Bila je uzeta za model opatijskih i katedralnih škola te je narednih stoljeća maksimalno pridonosila vrednovanju i promicanju kulture. Ideal joj je bio *enciklopedijska* kultura, tj. maksimalno objedinjavanje i koncentriranje ljudskoga znanja. Pala je na plodno tlo jer je u kršćanstvu postojala svijest o jedinstvu znanja i istine. *Istina* kao jedina i jedinstvena stvarnost. Intelektualna pouka je trebala biti enciklopedijska, ali u isto vrijeme i odgojna jer tadašnja škola nije poznavala bolesti suvremene škole: nasilnu diobu školskog procesa na odgojni i obrazovni. Škola je služila cjelovitu rastu čovjeka.

Taj ideal je u ono vrijeme postizavan usvajanjem disciplina koje su pripadale *triviju*[115] odnosno *quadriviju*. Pod trivij su pripadale gramatika, retorika i dijalektika, a pod *kvadrivij* aritmetika, glazba, geometrija i astronomija.[116] Prve su pripadale svijetu umijeća, a druge svijetu disciplina. *Trivium* je imao cilj da odgaja ljudski duh putem spoznaja njegovih zakona, razmišljajući i izričući mišljenje, tako da su *umijeća triviuma* obično nazivana *artes sermocinales* ili *logica*.

Kvadrivijske discipline bile su pak skup znanja koji se odnosio na stvari te njihov način međusobnog organiziranja. Njihov je cilj bio izučavanje vanjske stvarnosti i njenih zakonitosti: brojevnih zakona, prostornih i vremenskih zakona, zakona zvijezda i zvuka. Kompleks četiriju disciplina zvao se i *artes reales* ili *fisica*. *Trivium* odnosno *quadrivium* su se očito usredsređivali na različite stvarnosti. Prvi prema čovjeku i njegovu duhu, a drugi prema stvarima i svijetu. Jedan je imao zadatak formirati logičke, ekspresivne i formalne funkcije čovjeka, a drugi je omogućavao refleksivnu svijest koja je dolazila od kulture.[117]

U konačnici je, dakle, *trivium* sačinjavao osnovu studija, bit poučavanja samostanskih i opatijskih škola toga vremena. Svijest je shvaćena kao nešto što treba formirati prije nego što se njome počne služiti. Zato su učenici vježbani u ispravnoj primjeni logičkih proslijeđa. Prema Alcuinu *retorika* se morala baviti i političkim i pravnim pitanjima, a za Hrabanusa Maura[118] ona je bila samo u funkciji kršćanskog navještaja. *Dijalektika* je sma-

---

113 Tada se školske knjige nisu dijelile na udžbenike (za učenike) i priručnike (za učitelje). Knjižna proizvodnja je bila zbog tehničkih razloga veoma ograničena. U takvoj situaciji služilo se ponajviše diktatom odnosno "hvatanjem" učiteljeva izlaganja.

114 Po svemu sudeći Alkuin je bio benediktinac (730-804). Odgojen je u benediktinskom samostanu u Yorku. Na jednom svom putovanju za Rim sastao se s Karlom Velikim, koji ga je pozvao u Galiju. Karlo Veliki mu je povjerio i neke samostane. Alkuin je poučavao Karla Velikog, njegove sinove i kćeri te njegove rođake. U Toursu je osnovao znamenitu školu u koju je dopremao knjige iz Yorka i drugih središta. Pri kraju života posvetio se intenzivnom studiju. Njegov je učenik bio Hrabanus Maurus. Neosporna je njegova uloga u promicanju školstva na prostorima Europe.

115 Kompleks od sedam *artes liberales* opisan je već u alegorijskom djelu Marcina Capella "De Nuptiis philologiae et Mercuri et de septem artibus liberalibus", napisanom između 410. i 430. godine, a on se pak poziva na studijski program što ga je iznio Quintilijan u svojim "Institutiones Oratoriae". U trenutku zamišljenog braka između Merkurija i Filologije javlja se sedam zaručničkih sluškinja, tj. sedam liberalnih umijeća koje svaka za sebe predstavljaju disciplinu kojom se bave.

116 Kao što je gramatika bila važna za humaniste tako je i aritmetika bila presudno važna za matematičare. Nije odmah otpočetka imala definiran profil pa je na momente više sličila na magiju. Geometrija se svodila na osnovne pojmove s obzirom na ono što bi se danas zvalo agrimetrijom: mjerenje visina brda, dubina bunara itd. Astronomija se pak bavila pitanjem zvijezda, solsticijem, ekvinocijem, erupcijama na Suncu. Glazba još nema svoj zapis. Često je dovođena u suodnos s aritmetikom i astronomijom. Bilo je to pitanje odnosa, proporcija, mjera.

117 Quadrivium je zapravo bio dopunska izobrazba koja je dobrim dijelom bila rezervirana za elitu, a tijekom mnogih stoljeća njegove discipline su smatrane skupom magičnih, misterioznih umijeća koje je trebalo skoro potajno studirati.

118 Hrabanus Maurus bio je Alcuinov đak, benediktinac (780-856), "primus praeceptor Germaniae". Bio je voditelj škole, a 822. godine je

trana nadopunom gramatike. Cijeli srednji vijek je držao dijalektiku "znanošću znanosti" (*disciplina disciplinarum*). Alcuin ju je definirao umijećem mišljenja, razlučivanja dobra i zla.[119] Takav odnos prema dijalektici omogućio je pravu eksploziju najrazličitijih i veoma tankoćutnih disputa u rasponu od XI. do XII. stoljeća.[120] *Gramatika* je prema Hrabanusu Mauru temelj svih liberalnih umijeća koja omogućava shvaćanje tekstova jer se svako znanje temelji na njihovu išćekivanju i pravilnom shvaćanju. Za kršćanina ona je ključ shvaćanja "knjige nad knjigama" - Biblije.

Dakle, gramatika nije bila samo znanost korektnog poznavanja jezika, nego i znanost o stilu, što je dobrim dijelom bilo područje dijalektike. Ona je podrazumijevala poznavanje strukture nastupa, prozodije, naglaska, ortografije, interpunkcije, govornih i idejnih figura, versifikacije i povijesti. Gramatičar je razlagao spise kvalitetnih autora, privikavao je učenike da primijene usvojena načela na određeni tekst te da otkrivaju govorničke oblike, vlastitost termina, umijeće jezika, mjesto i ulogu argumenta u govoru. Na taj način shvaćena gramatika podrazumijevala je sve ono što mi danas zovemo *humanitates*. Zato je biti *gramaticus* bila čast.

U vremenu od IX. do XI. stoljeća studij gramatike, a zatim i same dijalektike unutar programa samostanskih i opatijskih škola, uza sve nedostatke, bio je najbolja moguća priprava za procvat skolastičkog mišljenja XIII. stoljeća.

Nakon temeljita apsolviranja *trivija* i *kvadrivija* redovničke i kleričke osobe bile su osposobljene za studij Svetog pisma, ne dakle više doslovne interpretacije teksta nego njegova simboličkog, alegorijskog i mističkog izražaja te su bile u stanju shvatiti i komentirati temeljne otačke tekstove, drugim riječima, baviti se teologijom.[121]

Ne bismo željeli propustiti reći da to povijesno razdoblje poznaje i izučavanje drugih područja, a ne samo teoloških. Tako se bez prekida nastavlja studij grčkog i nekih orijentalnih *jezika*.[122] Studij *rimskog civilnog prava* bio je predmet izučavanja u XII. stoljeću u tourskoj opatiji.[123] *Medicina* je dugo bila smatrana privatnom stvari Židova. Pa ipak se među kanonicima i redovnicima našlo ljudi koji su, duduše odbacujući one koje su zvali "ispraznom sektom" židovstva, radije izučavali grčka i rimska medicinska djela. Bilo je redovnika eksperata za medicinu, naročito na području dijagnostike.[124] No, budući da je bilo teško pomiriti liječničko zvanje s monaškim životom, sabor u Toursu je zabranio redovnicima da pohađaju medicinske studije. Unatoč tome, svaki je samostan imao laboratorij gdje su se pripremali pojedini lijekovi.[125]

postao opatom, a potom nadbiskupom u Meinzu. Bio je veoma ugledan teolog svoga vremena i velik poznavalac otačke teologije. Njegova je velika zasluga procvat pastoralne teološke misli u vrijeme Karla Velikog. Pisao je biblijske komentare, priručnike za teološke i profane discipline te rješavanje suvremenih pastoralnih problema. Imao je smisla i za narodni jezik, a nije zazirao niti od političkog angažmana.

119 S tim u vezi pozivao je i svoje učenike da se njome služe kako bi mogli sporiti heretičke napise. Nisu nedostajali izvori za takvo vrednovanje dijalektike. Pozivalo se na Aristotelov "Organon" i Ciceronove "Topiche", koje je preveo i komentirao Boecije.

120 Ove dispute su kasnije izazvale i same filozofe kao što su Ivan iz Salisburyja, Guljelmo iz Champeauxa, Progon iz Troyesa itd.

121 Na svoj način i danas su ove školske discipline uvod u sveučilišni studij u svim zemljama koje nisu raskinule s tradicijom. U našim krajevima bilo je nedavno sasvim suprotnih pokušaja, koji su se, na koncu, pokazali fatalnim za naše školstvo, a i za odgoj mladih.

122 Hrabanus Maurus, Scotus Eriugena, Notker, Lanfranco, Anzelm, Sigisbert iz Gembliauxa, Sigone iz Marmoutiersa, Stjepan iz Citeauxa, Abelard itd. bili su vrsni poznavatelji grčkog jezika i nekih drugih orijentalnih jezika.

123 Nažalost izučavanje kanonskog prava je u IX, X. i XI. stoljeću, nasuprot onom civilnom, bilo podosta zanemareno.

124 Takvi su npr. bili Notkar iz San Gala, Walafrid Strabone, Gerbert d'Aurillac, Fulbert iz Chartres, Jean de Fecamp, Vilim iz Benigna itd.

125 U nekim samostanskim bibliotekama čuvane su medicinske knjige Hipokrata, Galena, Kvinta Serena, Dioscordie, Costantina itd. To će reći da su se redovnici, pa makar i privatno, intenzivno bavili medicinom.

I *figurativnim* i *arhitektonskim* umijećima isticali su se redovnici. Njegovali su zlatarstvo, likovnu umjetnost, skulpturu, arhitekturu. Mnoge od tih znanosti mogu svoj nastanak i razvoj zahvaliti redovništvu, barem što se tiče zapadnoeuropskog svijeta.[126]

Zasluge redovništva na području *bibliotekarstva* su neprocjenjive. Kad se uzme u obzir da su njihovi *scriptoriji* bile prve "tiskare", a njihove biblioteke prve "riznice" kodeksa, inkunabula i tiskanih knjiga, jasan je njihov doprinos na ovom području ljudskog duha. Godine 825. biblioteka u San Rikvijaru posjedovala je 256 svezaka, a u San Galu 860. godine 400 svezaka. Postojale su bogate biblioteke u Reichenau, Reimsu. Izmišljen je i dosta praktičan način obogaćivanja biblioteka novim primjercima. Svaki je učenik bio dužan priskrbiti jedan ili dva manuskripta. Tako se u XI. stoljeću biblioteka u Gemblyju povećala za 100 religioznih i 50 profanih manuskripta. Koncem XI. stoljeća nastaju novi redovi, koji će svoje specifično poslanje gledati u reprodukciji manuskripta. Na taj se način biblioteke proširuju i obogaćuju. Guilbert de Hogent se pobrinuo da Samostan sv. Vincenca u Lionu ima 11.000 svezaka. Pišu se i pravila za vođenje i održavanje biblioteka;[127] daruju se privatne zbirke samostanskim knjižnicama, a po svemu sudeći u to vrijeme počinju funkcionirati i javne biblioteke.[128]

ZAKLJUČAK

Tako smo u našem povijesno-longitudinalnom odnosno, ako se ima u vidu stupnjevitost (od osnovnog do sveučilišnog školstva u krilu Katoličke crkve), vertikalnom istraživanju, došli na prag osnivanja crkvenih sveučilišta koja imaju zametke u prvim počecima trinaestog stoljeća. Zbog prostornog ograničenja ovdje ćemo istraživanje zaustaviti, sa željom da ga drugom prilikom, kada se ukažu mogućnosti, nastavimo.

Preglednosti radi, pokušat ćemo načiniti kratku sintezu. Crkva nije izmislila školu jer je u trenutku svoga nastajanja zatekla jedan oblik školstva, ali je - nadahnjivana evanđeoskim vrednotama i vođena snagom božanske ljubavi prema čovjeku - stvorila svoju školu, svoju civilizaciju i svoju kulturu, koje ne odbacujući pozitivne zasade čovječanstva, ponajviše grčkoga i rimskoga, nastavljaju oplemenjivati ljudski rod, odgajati njegov um i srce da bi bio što sličniji onome iz čijih je ruku izišao i na čiju je sliku i stvoren. Zato je neopravdano strahovati pred njenim povratkom onome što je njeno, što je ona stvarala i njegovala kako bi mogla služiti čovječanstvu. Na tisuće i tisuće do sada otvorenih osnovnih, srednjih i visokih škola, na stotine tisuća znanstvenika najrazličitijih profila, na milijune i milijune učenika koji su prošli kroz njeno školstvo, bezbroj umjetničkih djela svih vrsta pred kojima zadivljeni i bez daha ostaju ljudi iskrena srca, samo su garancija da Crkva zna svoj posao. Zato prisutnost Crkve u školi, o čemu se kod nas još uvijek dosta govori sa simpatijama a i s prikrivenim bojaznima, nije nikakva novost, niti izuzetak, a još manje privilegij. Novost ili bolje rečeno sramota za one koji su to učinili bilo je ne biti u školi, u onome što je, barem za zapadnoeuropsku kulturu, začeto i rođeno u njenu krilu. Ona koja je "izmislila" tu ustanovu nikako po nju ne može biti opasna. Opasnost može biti samo onda ako se iz nje odstrani. Mislim da za to ne treba teoretskih dokaza. Nedavna praksa sa svojim poražavajućim posljedicama u našoj javnosti, toliko je živa da joj ne trebaju nikakvi argumenti, nego silna snaga i tko zna koliko vremena da je se oslobodimo.

126 U nekim opatijama su postojale cijele radioničke škole u kojima su radili redovnici i laici koji su svojim umijećem ukrašavali vlastite samostane, crkve i dvorce.

127 Odone iz Charatresa, Makario iz Fleurya, Ugo iz Corbiea pišu pravila za vođenje i održavanje njihovih biblioteka.

128 Konačno je problem nedostatka knjiga riješen. To treba zahvaliti generacijama redovnika, naročito benediktinaca, koji su u smjenama radili u svojim scriptorijima kopirajući manuskript po manuskript.

Zusammenfassung
Marko Pranjić: ROLLE DER KATHOLISCHEN KIRCHE BEI ERSCHAFFUNG DES WESTEUROPÄISCHEN SCHULWESENS

Bereits ab ihrem Anfang konnte die Kirche als menschliche Gemeinschaft gegenüber der Qualität ihrer Mitglieder keinesfalls gleichgültig sein. Aus der jüdischen Mitte stammend, wo die Schulung hochgeschätzt wurde, von hellenistischer bzw. römischer Kultur umgeben und von ihnen einigermaßen herausgefordert, konnte die erste christliche Gemeinde nicht indifferent zusehen und diese Anregungen unterschätzen. Man stellte sich bereits am Anfang die Frage: Ist die neue Lehre, die Lehre Christi, deren Einfachheit bezuauberte, deren konkrete Nützlichkeit anzog, deren Versprechungen faszinierten, mit der vorgefundenen Weisheit vereinbart? Kann man Nachfolger Christi sein und auch weiter Aristoteliker, Platoniker, Sokratiker oder gar radikaler Nachfolger des Moseschen Gesetzes bleiben? Soll man die vorhandenen Schulen auch weiter besuchen ohne Beachtung der Neuigkeit Christi? Für die Jünger Christi war das ein starkes und sich kompromißlos aufdrängendes Dilemma. Auch der Autor dieses Beitrags hat dies als ernstes Dilemma verstanden und versucht, eine konstruktive Antwort zu geben. In seiner geschichtlich--longitudinalen (in Anbetracht der Stufenartigkeit auch vertikalen) Untersuchung kam er auf die Schwelle des Bedarfes an Gründung nicht nur von Grund- und Mittelschulanstalten, sondern auch von kirchlichen Universitäten, deren Anfänge in den Anfang des 13. Jahrhunderts fallen.

PRINOS BENEDIKTINACA HRVATSKOJ KULTURI I ŠKOLSTVU

Nedjeljko Kujundžić

Sažetak

U radu se analizira opća kulturna, ekonomska i vjerska uloga benediktinaca u preporodu Europe, a posebno u napuštanju robovlasničkog potcjenjivanja rada i obrazovanja za rad. S tim u svezi autor naglašava da su benediktinci tvorci prve Europe koja se razvila na načelu "ora et labora", jedinstvu latinskog jezika i kršćanskog humanizma.

Uspoređujući to bogato benediktinsko civilizacijsko djelo s razvojem Hrvatske autor je uočio da su benediktinci 852. godine uveli u Hrvatsku beneventansku latinicu, osnovali vjerske i svjetovne škole i narod poučavali u razvijenom poljodjelstvu. Kao rasadište hrvatske kulture bio je benediktinski samostan u Rižinicama koji je planirao Gottschalk Saksonski a ostvario ga knez Trpimir.

Ove godine je hrvatsko školstvo zbog toga proslavilo dostojno 1142. obljetnicu od toga početka kada su montekasinski benediktinci uveli Hrvate u Europu.

Kada se Rimsko carstvo, zbog afunkcionalnosti robovlasničkog poretka na kome je počivalo, raspalo samo od sebe, Europa je upala u anarhiju koja je trajala punih pet stoljeća. Raniju demografsku situaciju posve je poremetila seoba naroda, donijevši Europi desetke nomadskih skupina koje su tumarale uzduž i poprijeko. Antički svijet u raspadanju nije mogao pružiti nikakav izlaz, pa je jedino kršćanstvo postalo osovina koja će Europu izgraditi na novim temeljima, što će joj kasnije osigurati dominaciju u cijelom svijetu.

Patrističari su nekoliko stoljeća usustavljivali kršćansku doktrinu sa svetim izvorima s jedne te antičkom filozofijom s druge strane. Taj mukotrpan posao izgrađivanja nove europske sinteze pripao je benediktincima koji su na trinitetskoj poziciji (jedinstvo molitve, rada i znanosti) stvorili novi *Weltanschauung* moderne Europe.

Ako je sve "opus Dei" (djelo Božje), rezonirali su oni, onda su svi ljudski izrazi dio toga skupnoga Božjega djela, pa nema nikakva razloga da se robovlasnički potcjenjuje rad. Dapače, rad je temelj na kome se mogu afirmirati i vjera kao i znanosti, jer bez nahranjena tijela nisu moguće više duhovne aktivnosti. Tim prvim afirmiranjem rada benediktinci stvaraju kapitalistički poduzetnički duh koji će Europi donijeti dominaciju u cijelom svijetu i ostvariti one plodove koje svijet danas ima zahvaljujući visokoj tehnologiji. U svojim uzornim samostanima, koji se iz Monte Cassina šire diljem Europe, benediktinci zato i praktično njeguju obrtništvo (sirane, proizvodnja vina i ulja, voćarstvo, graditeljstvo, pisarstvo, uzgoj žitarica, stoke itd). Svojim geslom "ora et labora" (moli i radi) oni sintetiziraju molitvu i rad, jer "ut in omnibus glorificetur Deus" (neka se u svemu slavi Bog).

Benediktinski samostani (posebno onaj u St. Gallenu) postaju prototipovi nove europske uljudbe i organiziranosti koja zrači cijelim kontinentom. Gdje su god stigli, benediktinci donose monumentalnu romaničku arhitekturu, beneventanu, razvijene obrte i školski sustav. U svojim poznatim regulama stvaraju i reguliranu korporativnu zajednicu koja će biti uzor za stvaranje ne samo samostana nego i svjetovnih organizacija.

Pod geslom "neka se u svemu slavi Bog" benediktinci počinju svoj plodan misionarski posao uljuđivanja Europe.

Benediktinci - utemeljitelji hrvatskog školstva

Benediktinci su zarana došli i u Hrvatsku. Samostane su najprije počeli osnivati u primorju, a kasnije su se širili i prema najistočnijim dijelovima Hrvatske. Kako navodi I. Ostojić (1963), za narodne dinastije benediktinci su sagradili do 200 samostana. Budući da je svaki benediktinski samostan bio uzorna organizacija rada, molitve i prosvjete, uza nj je bila i škola.

Prva hrvatska škola tako je ustrojena u sastavu benediktinskog samostana u Rižinicama kod Splita 852. godine. F. Bulić otkrio je ostatke toga samostana na potoku Rupotini između Klisa i Solina. Na osnovi tih ostataka, Povelje kneza Trpimira i svjedočanstva sudionika u projektiranju i izgradnji toga samostana, Gottschalka Saksonskog, pouzdano se mogu rekonstruirati samostan i škola unutar njega.

Kako je veliki njemački učenjak-benediktinac došao na dvor kneza Trpimira? Gottschalk Saksonski zajedno je s Alkuinom, Hrabanusom Maurusom i Hinkmarom razvijao franačko školstvo po uzoru na ondašnju poznatu *scholu palatinu* Karla Velikog. U teologiji je zastupao teoriju dvostruke predestinacije, pa je zbog toga došao pod udar ondašnjih službenih shvaćanja, koja su inzistirala na slobodi volje i odgovornosti vjernika. Da ne bi bio uhićen, Gottschalk bježi iz Fulde i sklanja se na periferiju carstva kod grofa Eberharda u Furlaniji. Budući da su njegovi progonitelji doznali gdje je, prijavili su i grofa Eberharda, koji je stoga morao otkazati gostoprimstvo Gottschalku.

Nakon toga Gottschalk je došao na dvor kneza Trpimira u Klis. Pred povjesnike se postavlja pitanje kako su se njih dvojica upoznali. Jedni drže da se to dogodilo u Mlecima, a drugi, što je vjerojatnije, da je grof Eberhard upoznao Gottschalka s Trpimirom i savjetovao mu da se ondje skloni i bude posve siguran. Ovu pretpostavku zastupa i F. Bulić, a dokazuje je ispisima iz Čedadskog Evangelistara u kojem su se našla imena Trpimira, Braslava, Branimira i Petra (sina Trpimirova) te Branimirove žene Marije (Mariosa cometisa) (Katić, 1938, str. 31). Iz toga se dokumenta vidi da su hrvatski velikaši odlazili u Akvileju na hodočašće. Kako je to grofu Eberhardu bilo vrlo dobro poznato, sasvim je razumljivo da je posredovao između Gottschalka i Trpimira, jer je želio zaštititi Gottschalka, a dvor je kneza Trpimira bio nedostupan franačkoj vlasti.

Tu činjenicu potvrđuje i manuskript samoga Gottschalka, koji je pronašao belgijski povjesnik Moritz Morin u biblioteci u Bernu 1931. godine. Da bi neke stvari iz toga posthumnog rukopisa i sam mogao objasniti, Morin se obratio F. Buliću. Bulić je pročitao i preveo te protumačio odlomke koji se odnose izravno na Trpimirovo ime i Gottschalkov opis njihova prijateljevanja i suradnje. Zahvaljujući tome dokumentu, Bulić je ustanovio da je Gottschalk došao na knežev dvor 846. i ondje boravio sve do 848, kada se vratio u Mainz, jer mu je obećano da se neće pozivati na odgovornost. Međutim, to je bila stupica i odmah po povratku vlasti su ga uhitile, osudile zbog krivovjerstva, te doživotno zatvorile u samostansku samicu. U njoj je pisao uspomene, koje je Morin pronašao u Bernu.

Koliko je taj događaj važan za hrvatsku povijest vidi se i po tome što je Lovro Katić izradio i doktorsku disertaciju pod nazivom "Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira" (obranjena u Zagrebu 1932). Kada se promotri i pomnije analizira prvi hrvatski diplomatički dokument, Povelja kneza Trpimira iz 852. godine, očito je da ju je pisao učen čovjek. Kako obični pisari onoga vremena nisu bili visoko obrazovani, opravdano je (a na to upućuje i reminiscencija na teoriju dvostruke predestinacije) pretpostaviti da je njen sastavljač Gottschalk.

Don Frano Bulić je 1891. otkrio ostatke zidina samostana u Rižinicama s nepotpunim natpisom koji je ovako preveo: "Za kneza Trpimira prikažite Kristu molitve i prignite glave sa strahom" (Katić, 1938, str. 29).

I u Povelji se izričito kaže: "Ja, makar grješnik, Trpimir, knez Hrvata, potpomognut voljom Božjom, ne znajući, kada će doći posljednji dan i čas, a zabrinut mnogo za svoju dušu, posavjetovavši se sa svojim županima, *sagradih samostan i tamo dovedoh grupu braće (benediktinaca)*, da nas njihovi neprestani uzdisaji i česte molitve oslobode pred Bogom od grijeha..." (Katić, 1938, str. 29).

Samostan je bio sagrađen 852. Kako Trpimir više nije imao novca za unutrašnju opremu samostana i crkve, obratio se (i to je navedeno u spomenutoj Povelji) svome kumu Petru, nadbiskupu svete solinske crkve "koja ima metropolitansku vlast sve do obala Dunava i po cijeloj hrvatskoj državi" (Katić, 1938, str. 29) s molbom da mu pozajmi 11 libara srebra.

Zahvaljujući toj pozajmici, samostan je opremljen te je počeo djelovati kao prvi i dobro opremljeni benediktinski samostan.

U njegovim okvirima postojali su crkva, radionice, skriptorij, učionice i *schola interior* (za sjemeništarce) te *schola exterior* (za svjetovne đake).

Kako je ova, prva hrvatska škola radila može se rekonstruirati prema ostalim benediktinskim školama na području Hrvatske.

U duhu Regule sv. Benedikta, koja je kasnije prevedena i na hrvatski, program obučavanja obuhvaćao je rimski trivij i kvadrivij: gramatiku, retoriku i logiku, odnosno matematiku, geometriju, astronomiju i glazbu. Poučavanje je u teorijskom dijelu nastave bilo verbalno, tj. predavalo se, tumačilo i čitalo *autoritete* (službene izvore iz teologije i znanosti). U praktičnom dijelu vježbalo se i oponašalo učitelja. Benediktinska metodika sadržavala je četiri vrste komuniciranja: molitvu, rad, čitanje i razmišljanje o Božjoj riječi. Molitvom se učenike usmjeravalo prema Bogu; ona je imala značenje religijske socijalizacije i divinizacije. Sv. Benedikt je veoma visoko cijenio rad, jer je on osnova za sve ostale oblike višega života. Praktična nastava izvodila se na principu imitacije i manipulacije, tj. braća-majstori su pred učenicima izvodili profesionalne radnje, a učenici su te radnje najprije promatrali, pa ih interiorizirali, te uvježbavali sve dok i sami ne bi svladali vještinu. Takvim praktičnim poukama benediktinci su u Hrvatskoj zarana razvili voćarstvo, vinogradarstvo, ribolov, maslinarstvo i ostale grane poljodjelstva i stočarstva. Što se tiče čitanja, ta je kategorija sadržavala predavanja i tumačenja *autoriteta* (Donata i Priscijana iz gramatike, Cicerona iz retorike, Aristotela iz dijalektike, Boecija i Capelle iz matematike, Frontina i Gerlandusa iz geometrije, a Ptolomeja iz astronomije), zatim svetih knjiga i pokoje kronike. S druge strane, učenici su sami iščitavali dostupne izvore učeći ih napamet. Razmišljanje ili kontemplacija bili su obvezatni za učenike koji su se pripremali za svećenike, dok su se svjetovni učenici (iz *schole exterior*) zadržavali samo na molitvi kao katehističkom načinu posredovanja vjerskih istina.

Organizacija benediktinskog života, rada i učenja bila je na zavidnoj visini, jer su imali tako skladan orarij po kojem su se komplementarno izmjenjivale duhovne i fizičke aktivnosti da bi u izradi rasporeda sati mnoge škole i danas imale što naučiti od njih.

Kao što su benediktinci imali uzorne radionice u kojima se mladež poučavala u najnovijim tehnologijama onoga doba, isto su tako razvili i bogate arsenale nastavnih sredstava. Naime, svaki je đak imao vlastiti pribor, a u skriptorijima su postojali *tabulae cerae* (povoštene pločice na kojima se pisalo), *stilus* (pisaljke od metala ili slonove kosti), svici papirusa, *capsa* (kutija gdje su se držali rukopisi), *atramentarium* (tintarnica) s *calamusom* (pisaljkom od trske), *codexi* (rukopis u obliku knjige kao preteča knjigama), te ostala pomagala iz matematike, geometrije i astronomije.

Zahvaljujući benediktincima, Hrvatska je mnogo prije od brojnih zemalja Europe dobila pismenost, škole i uopće kulturu vremena, te je i brojem otvorenih škola bila na zavidnu mjestu u doba narodne dinastije.

Benediktinska pedagogija

Benediktinska odgojna doktrina temeljila se na jedinstvu svih duhovnih i tjelesnih snaga čovjeka. Polazeći od shvaćanja da je

sve Božje djelo i da stoga Boga treba slaviti u svemu, benediktinci su prvi u Europi razvili tezu o potrebi za svestranim razvijanjem čovjeka.

Njihova je pedagogija u tom pogledu uvelike slična kasnijoj salezijanskoj doktrini, koja također polazi od svestranosti i cjelovitosti učenika.

Oni zato nastavne programe obogaćuju religijskim sadržajima, manualnim aktivnostima, umjetnostima i znanostima. Jer, ako je Bog stvorio čovjeka na svoju sliku i priliku, onda se neke čovjekove strane i sposobnosti ne smiju zanemarivati u korist drugih nego valja, kao i u glazbi, pokušati ostvariti simfoniju duha i tijela, molitve i rada, igre i dužnosti, slobode i prisile.

Benediktinska pedagogija zato je u odnosu na jezuitsku mnogo blaža, ali je dosljedna i prije svega uravnotežena, regulativna. Kao što se u dobroj radionici mora točno znati tko, što, kada i zašto treba činiti, i u učionici mora uvijek postojati detaljan plan rada. Samo ustrajnim, dosljednim i pravičnim postupanjem učitelj stječe kod učenika prirodni autoritet, koji je mnogo jači od umjetnoga, zasnovana na kaznama i nadređenosti učitelja, odnosno podređenosti učenika.

U razvijanju međuljudskih odnosa benediktinci su bili pravi majstori te neke njihove stečevine i danas razvijaju psiholozi i psihijatri. Naime, oni su razgovarali, trudili se učenika uvjeriti, a kazne su rjeđe primjenjivali, i to tek kada ostala edukativna sredstva ne bi dala rezultata.

U odgoju vanjskih učenika (tj. svjetovnjaka) benediktinci su još više isticali potrebu za stjecanjem dviju temeljnih kompetencija: da svaki građanin bude dobar radnik, obrtnik, i dobar kršćanin, tj. da vjeruje ne samo umom nego i srcem i činom.

Zahvaljujući takvu edukativnom djelovanju, oni su u relativno kratku roku osposobili narod za gradnju brojnih građevina i cesta, osnutak radionica itd. U crkvenoj arhitekturi posebno su njegovali bazilički tip crkava (trobrodne bazilike s troapsidalnim svetištem, ali su primjenjivali i jednostavnu ranoromaničku jednobrodnu baziliku, kao što su crkve opatije sv. Mihovila nad Limom u Istri, sv. Vida pokraj Dobrinja na Krku i druge) (Šanjek, 1988, str. 77).

Ovako širok kulturni, odgojni i religijski utjecaj pridonio je da su benediktinci imali snažan položaj u ranoj hrvatskoj državi. Bili su u kraljevskoj sviti kao pisari, savjetnici i odgajatelji, hrvatski vladari su ih štovali i potpomagali, što se vidi i po broju dobivenih povlastica te, što je još važnije, broju sagrađenih samostana i crkava. Njihovi samostani zaista su bili žarišta duhovnog, umjetničkog i obrtničkog života i pravi rasadnici kulture rada, vjere, politike i umjetnosti, što je pridonijelo da je rana srednjovjekovna hrvatska država zauzela u Europi vrlo visoko mjesto na ljestvici kvalitete individualnog i zajedničkog života u Hrvatskoj.

Tu njihovu nezaobilaznu ulogu u prosvjećivanju hrvatskog naroda kasnije su malo-pomalo preuzimali drugi redovi (dominikanci, franjevci, pavlini i isusovci te salezijanci). Tako se dogodilo da je ovaj časni red gubio na svome ranijem zamahu, pa danas u svijetu ima oko 200 benediktinskih samostana i oko 15.000 redovnika.

Budući da je današnji svijet, s obzirom na dubinu preobražaja, u sličnom položaju kao Europa u doba benediktinaca (velika previranja, gubljenje stare paradigme života i gradnja novih oblika), očito je da bi benediktinci opet imali što reći svijetu koji traži vlastitu os, Boga i sama sebe. Zato bi valjalo osuvremeniti benediktinsku viziju o jedinstvu čovjeka i njegovu svestranu izražavanju radom stvaralaštvom, molitvom, kontemplacijom i umjetnošću, jer taj antropološki i pedagoški model može današnjem razdrtom i neurotiziranom čovjeku povratiti mir i ravnotežu.

Kada je riječ o hrvatskoj renesansi, povratak benediktinske paradigme ima još veće značenje za Hrvate, pogotovo kada se zna da je ona:

- uljudila Hrvate,
- izvela ih iz ondašnjeg europskog primitivizma,
- razvila njihovu kulturu i prosvjetu do vrhunskih dometa i

- sve to *ad maiorem Dei et Croatiae gloriam.*

Literatura

Antoljak, S., Hrvatska historiografija do 1918, knj. I, Matica hrvatska, Zagreb 1992.

Delalle, I., Benediktinci, Hrvatska enciklopedija, Zagreb 1942.

Katić, L., Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, Zagreb 1932.

Katić, L., Pregled povijesti Hrvata, Matica hrvatska, Zagreb 1938.

Mihajlović, S., Utjecaj benediktinaca na kulturu i umjetnost Dalmacije (disertacija), Filozofski fakultet, Zagreb 1931.

Ostojić, I., Benediktinci u Hrvatskoj, sv. I, Split 1963.

Šanjek, F., Crkva i kršćanstvo u Hrvata, knj. I, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1988.

Šanjek, F., Djelo sv. Benedikta u hrvatskoj kulturi, Bogoslovska smotra br. 4, Zagreb 1980.

Šišić, F., Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Matica hrvatska, Zagreb 1990.

Zusammenfassung

Nedjeljko Kujundžić: BEITRAG DER BENEDIKTINER ZUR KROATISCHEN KULTUR UND ZUM KROATISCHEN SCHULWESEN

Diese Arbeit analysiert die allgemeine Kultur, die wirtschaftliche und religiöse Rolle der Benediktiner bei der Erneuerung Europas, insbesondere aber durch Aufgeben sklavenhalterischer Unterschätzung der Arbeit und durch Erziehung zur Arbeit. In diesem Zusammenhang betont der Autor, daß die Benediktiner die Erschaffer des ersten Europas waren, welches sich auf dem Grundsatz "ora et labora" ("bete und arbeite"), auf der Einheit der lateinischen Sprache und des christlichen Humanismus entwickelte. Indem er dieses reiche benediktinische Zivilisationswerk mit der Entwicklung Kroatiens vergleicht, bemerkt der Autor, daß die Benediktiner bereits 852 die beneventanische lateinische Schrift in Kroatien einführten, kirchliche und weltliche Schulen gründeten und das Volk in entwickelter Landwirtschaft unterrichteten. Das benediktinische Kloster in Rižinci, von Gottschalk dem Sächsischen geplant und vom kroatischen Fürsten Trpimir gegründet, war ein echter Pflanzgarten der kroatischen Kultur. Aus diesem Anlaß hat das kroatische Schulwesen heuer den 1142. Jahrestag der Einführung der Kroaten in Europa durch die Montecassinischen Benediktiner würdig gefeiert.

OBRAZOVNO DJELOVANJE DOMINIKANACA U HRVATSKOJ [1]

Petar Radelj

Sažetak

Za razvoj školstva u hrvatskim krajevima neprocjenjivu ulogu ima i Red braće propovjednika (dominikanci), konstituiran 1216. po uzoru na sveučilišne korporacije, čiji se članovi opredjeljuju za intelektualni rad i permanentni studij.

Od početka dominikansko zakonodavstvo propisuje da svaki samostan mora imati svoju školu. Red je na taj način postao ne samo "Red braće propovjednika" (kako se službeno zvao), nego i red učitelja u najširem smislu riječi. *Samostanskom školom* upravlja lektor, u ostvarenju nastavnog programa mu pomaže podlektor, a učitelj studenata nadgleda učenje i funkcioniranje škole. Osoblje *svečanih studija* podložno je provincijalovoj vlasti, a uključuje upravitelja (lector regens), asistente (baccalaureus) za Sveto pismo i ćudoređe te druge nastavnike. Osim vlastitome podmlatku, dominikanske škole otvorene su i vanjskim đacima i studentima.

Nastavni plan obuhvaćao je najprije studij "slobodnih umijeća", a zatim filozofije. Ove "humaniores litterae" preduvjet su za upis daljnih, teoloških studija - "divioniores litterae".

Posebne zasluge na obrazovnom području u Hrvatskoj imaju dominikanci Augustin Kažotić (o. 1260.-1323.) iz Trogira i Dubrovčanin Ivan Stojković (o. 1392.-1443.). Prvi kao ustrojitelj katedralne škole u Zagrebu traži da njezini polaznici budu poučeni "barem u osnovama ljudskoga znanja" (a to su artes liberales) dok drugi 1424. predlaže osnivanje sveučilišta u Dubrovniku i ciklus predavanja "na narodnom (hrvatskom) ili književnom (latinskom) jeziku".

Podizanjem samostana u našim krajevima, bijeli fratri zalažu se za razvoj *srednjega* (samostanske škole u Dubrovniku /1225./, Ninu, Čazmi, Vrhbosni, Dubici, Splitu, Zagrebu, Virovitici, Zadru, Pagu, Ulcinju, Trogiru, Kotoru, Bihaću, Skradinu, Požegi, Marči, Hvaru, Šibeniku, Senju, Rabu, Osoru, Krku, Ugljanu, Čiovu, Gružu, Bolu, Rijeci, Modrušu, Korčuli, Starome Gradu, Lopudu), *višeg* ("studium solemne" u Zadru /1396./ i Dubrovniku /1487/) i *visokog školstva* u hrvatskom narodu ("studium generale" tj. prvo hrvatsko sveučilište u Zadru /1495.-1806./).

Svaki dominikanac treba biti upravo zaljubljenik Istine, kako svjedoči magistar Echkart: "Kad bi bilo moguće odijeliti Boga od Istine, ja bih prigrlio Istinu." Cilj Dominikanskoga reda je upoznati Istinu i drugima je predati [Veritatem] contemplari et contemplata[m] aliis tradere]. A kao glavno sredstvo za postizanje toga cilja služi učenje (*studium*). Povezivanje intelektualnoga života koji je usmjeren nadnaravnoj svrsi, spasenju duša, jedna je od novosti što ih uvodi sveti Dominik.[2]

Obrazovanje u starijim redovima nije ni izbliza vrednovano kao u dominikanaca. Sveti Pahomije traži od svojih redovnika tek da moraju znati čitati "i neka bude

---

1 Predavanje održano na Znanstvenome skupu "Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva" na Pedagoškoj akademiji u Zagrebu (Savska 77) dne 17. prosinca 1992. O ovoj temi, koja nažalost široj javnosti nije dovoljno poznata pisali su fr. Antonin Zaninović, dr. Marijan Biškup, fra. Anto Gavrić, mr. Ivica Tomljenović, dr. Stjepan Krasić i u više navrata dr. Franjo Šanjek. Dajući pregled, u svome ću se priopćenju, zbog opširnosti teme (o kojoj naša Provincija priprema poseban Zbornik) ograničiti na prva tri stoljeća djelovanja dominikanaca u Hrvatskoj, negdje do mohačke bitke, cijeneći kako je doprinos bijelih fratara hrvatskom školstvu i znanosti najznačajniji upravo u tom razdoblju.

2 usp. *Prvotne ustanove Reda braće propovjedni-*

prisiljen naučiti makar i ne bude htio"[3], nitko ne smije biti u samostanu a da ne zna čitati ili da nije proučio barem Novi Zavjet i Psaltir (Pravilo, br. 140). U Pravilu za djevice sv. Cezarija Ariskoga stoji da one moraju svaki dan čitati dva sata[4], u samostanu moraju imati knjižnicu i knjižničarku (br. 32). Redovnici sv. Benedikta imaju određeno dnevno "vrijeme za čitanje".[5] Najdalje ide Aurelije Augustin koji zapovijeda: "Koji su zaduženi za knjige, neka bez mrmljanja služe svojoj braći"[6], a braći savjetuje: *"Knjige tražite svaki dan!"*[7] Ovakva odrješitost jedan je od razloga zašto su bijeli fratri prihvatili baš Pravilo blaženoga Augustina. Poznato je, naime, da je Dominikanski red konstituiran po uzoru na srednjovjekovne sveučilišne korporacije i da se njegov utemeljitelj, Kastilijanac Dominik de Guzman opredijelio za intelektualni rad i permanentni studij, svjestan da poslanje njegove zajednice, tj. propovijedanje, dijalog i kontroverzije s rubnim kršćanstvom, navještaj Radosne vijesti poganima i religiozni susret s islamom ponajprije ovise o trajnom doktrinarnom usavršavanju i školovanju.[8] Sveti Utemeljitelj reći će jednom braći da su se okupili zajedno kako bi učili i propovijedali (ut studerent et praedicarent).[9] Jedino je ljubav prema bližnjemu katkad bila jača od Dominikove odanosti knjizi; kao student u Palenci prodaje skupocjene kodekse s osobnim bilješkama da bi pomogao ugroženima glađu. Prema njegovu najbližem suradniku, učenom Jordanu Saskome, Dominik izjavljuje: "Ne mogu učiti iz mrtvih koža dok živi ljudi oko mene umiru od gladi".[10]

Još od samih početaka Dominikanski red organizira vlastiti školski sustav utemeljen na iskustvu onodobnih visokih škola i sveučilišta. Prema odredbi Svepćega zbora Reda 1228. u Parizu, svaki je dominikanski *samostan škola*, odnosno dvije škole: jedna je namijenjena novacima dotičnoga samostana i vanjskim studentima kako bi se osposobili za snalaženje u latinskome jeziku, gramatici i aritmetici (artes liberales) dok je druga usmjerena bogoslovnom obrazovanju studenata koji su završili prvu. Dosljedno tome, svaki samostan trebao je imati najmanje dvanest članova, od kojih je jedan bio prior (starješina), a drugi *lector* (poseban učitelj, od latinskoga legere - čitati, predavati).[11] Budući da je po zahtjevu vremena svaka škola bila javna, osnivanje samostana značilo je otvaranje nove škole. Red je na taj način postao ne samo "Red braće propovjednika" (kako se službeno zvao) nego i red učitelja u najširem smislu riječi.[12] U želji da dobiju škole, mnogi su se gradovi naprosto natjecali da unutar svojih zidova zadrže putujuće propovjednike. U nedostatku slobodnoga prostora, to su ponekad bili prazni benediktinski ili cistercitski samostani. Ako takvih nije bilo, dominikanci su obično birali mirno mjesto u predgrađu, da tako istodobno budu i u gradu (u kojem se odvijao sav važniji društveni život) i izvan njega (da daleko od gradske vreve u tišini mogu raditi, učiti, moliti i lakše se širiti). Tako ustanovljen samostan ubrzo je postao žarište vjerskoga i kulturnog života u gradu.

Kao i drugdje, niže škole humanističkoga određenja bijeli fratri osnivaju u gotovo svakoj organiziranoj redovničkoj zajednici koje nastaju po Hrvatskoj: u Dubrovniku 1225, Ninu 1228, Čazmi oko

---

ka, proslov: "...Cum ordo noster specialiter ob praedicationem et animarum salutem ab initio noscatur institutus fuisse, et studium nostrum ad hoc principaliter ardenterque summo opere debeat intendere ut proximorum animabus possimus utiles esse."

3 *Pravilo svetoga Pahomija,* br. 139, u: Redovnička pravila, Zagreb 1985., str. 73.

4 *Pravilo za djevice sv. Cezarija,* br. 19, u: Redovnička pravila, str. 220.

5 *Pravilo svetoga Benedikta,* 48. poglavlje, u: Redovnička pravila, str. 285.

6 *Pravilo blaženoga Augustina,* pogl. IX, stavak 8, u: Redovnička pravila, str. 200.

7 isto, stavak 9.

8 usp. Franjo ŠANJEK - Ivica TOMLJENOVIĆ, *Dominikanci i razvoj školstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj,* Croatica christiana periodica X(1986)17, str. 48-49.

9 IWEINS-PADOVAN, *Dominikanci,* Dubrovnik 1921., str. 8.

10 Blaženi JORDAN SASKI, *Knjižica o počecima Reda,* 10.

11 *Prvotne ustanove Reda braće propovjednika,* dist. II, n. 23.

1228, Vrhbosni 1233, Dubici oko 1235, Splitu prije 1245, Zagrebu prije 1241, Virovitici 1242, Zadru 1244, Pagu oko 1250, Ulcinju oko 1258, Trogiru 1265, Kotoru i Bihaću 1266, Skradinu 1270, Požegi prije 1303, Marči oko 1303, Hvaru prije 1312, Gorjanima kod Đakova prije 1343, Šibeniku 1346, Senju 1378, Rabu, Osoru i Krku 1380, Ugljanu 1426, Čiovu blizu Trogira 1432, Gružu 1437, Bolu na Braču 1462, Rijeci 1477, Modrušu prije 1479, Korčuli 1480, Starome Gradu 1481, Lopudu 1482... Te su samostanske škole, osim dominikanskih, pohađali i vanjski đaci. Spomenimo samo da su bijeli fratri kasnije otvorili u Dubrovniku i prvu javnu gimnaziju za poučavanje dubrovačke mladeži[13], jednu od najstarijih na hrvatskome području, a sličan "Ilirski zavod" osnovali su na Garganskome gorju u Italiji 1621.[14] U šibenskome samostanu pak djelovala je Dominikanska gimnazija i u XIX. st.[15], u Starome Gradu, na Lokrumu i u Bolu na Braču s pravom javnosti u ovom stoljeću.[16]

U samostanima podignutim u velikim sveučilišnim središtima kao što su Pariz i Bologna dominikanci organiziraju studije s najvišim stupnjem obrazovanja, uz sudjelovanje najpoznatijih profesora u Redu kao što su Toma Akvinski, Albert Veliki ili Pavao Dalmatinac i drugi. Pod njihovim utjecajem, Opći zbor Reda u Valenciennesu (1259) snažno naglašava važnost bavljenja filozofijom koju uvodi u svekoliko školstvo Reda. To je prekretnica u povijesti srednjovjekovnoga školstva. Dominikanska nastavna središta s pravom nose naslov *studia generalia*, doslovno opći studiji, međunarodna učilišta u kojima studenti, unutarnji i vanjski, imaju potpunu sveučilišnu izobrazbu. Istodobno svaka provincija ima jedan ili dva tzv. svečana studija (*studia solemnia*). Godine 1229. Red dobiva dvije katedre bogoslovlja na Pariškome sveučilištu, pri kojem od 1220. djeluje prvi i najpoznatiji dominikanski "studium generale", na kojem je studirao i Augustin Kažotić. Uskoro bijeli fratri osnivaju svečane studije u Oxfordu (1246), Montepellieru, Toulouseu, Bologni, Kölnu (1248), Napulju i Orvietu (1269), Rimu (1270), Cambridgeu, Barceloni i Perpignanu (1303), Canterburyu (1320), Padovi (1363), Firenzi (1378), Pragu (1383), Salamanci i Krakovu (1421), Zadru (1495), Avili i Sevilli (1504), Budimu (1507)...

Važna je činjenica da dominikanci redovito ne ovise o lokalnim vlastima i prilikama. Njihove se kuće i samostani protežu do najudaljenijih granica kršćanske ekumene, tako da njihova iskustva i intelektualni obzori u mnogo čemu utječu na univerzalizam sveučilišnih sredina. Intelektualni život samostana - vidjeli smo - animira "*lector*", redovnik koji ima "licentiam docendi" te je osposobljen poučavati i samostalno voditi interne škole, u kojoj se učenike i studente, "nutarnje i vanjske, klerike i svjetovnjake, poučava u "slobodnim umijećima", filozofiji i bogoslovlju. Osim škole, dominikanski samostan - ako je ikako moguće - redovito ima i skriptorij u kojemu se umnožavaju tekstovi klasičnih, starokršćanskih i srednjovjekovnih auktora (tzv. auctoritates) za studij laičkih znanosti ("humaniores litterae") i bogoslovija ("diviniores litterae"). Red sv. Dominika neobično cijeni studij jezika, književnosti, egzaktnih i prirodnih znanosti, koje su čovjeku "solidan putokaz u traženju više mudrosti", tj. usmjerenje prema bogoslovnim studijima, a filozofija je, kao pokušaj razumijevanja svega postojećeg, po Tomi, prirodna prethodnica i pratiteljica ljudskoga i povijesnoga razumijevanja Objave i vjere.[17]

12 Stjepan KRASIĆ, *Filozofsko-teološki studij dominikanskoga reda u Zadru,* Zadarska revija, XXXVI(1987)1-2, str. 5.

13 P. M. RADELJ, *Dubrovački klasičari na braniku Domovine,* Glas Koncila, br. 34/1991., str. 8/4.

14 Kosta VOJNOVIĆ, *Crkva i država u Dubrovačkoj Republici,* Rad CXIX, Zagreb 1894, str. 28-29; Josip BURIĆ, *Ilirski kolegij na Garganskome gorju,* Mandićev zbornik, Rim 1965., str. 235-251.

15 S. KRASIĆ, *Filozofsko-teološki studij*, str. 14.

16 usp. Ivo MARTINIĆ, *Dominikanska gimnazija i sjemenište*, Spomenica dominikanskoga samostana u Bolu, Bol 1976., str. 177-212.

17 Tomo VEREŠ, *Filozofija u teologiji*, Iskonski mislilac, Zagreb, "Istina", 1978., str. 58.

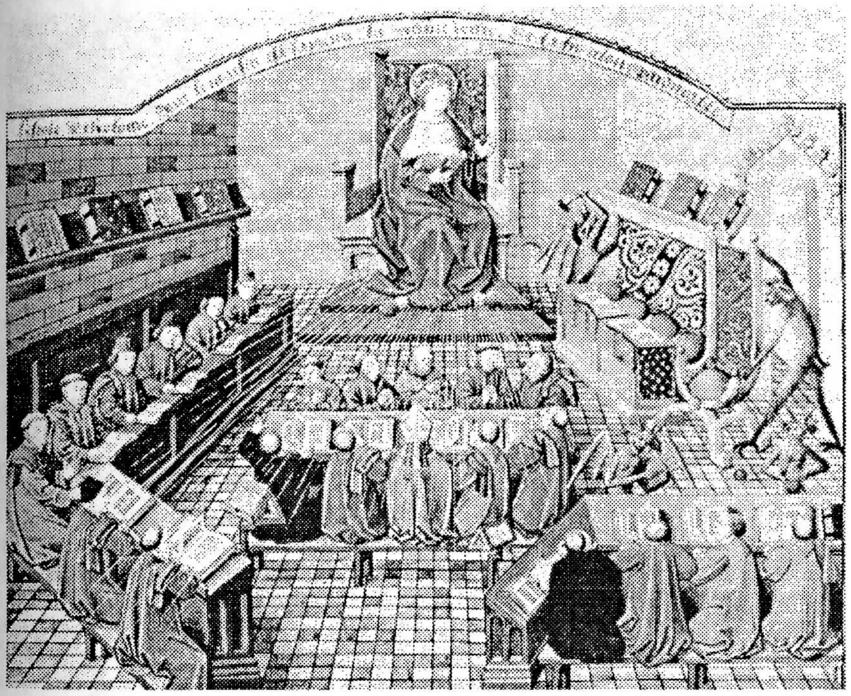

""Škola bogoslovlja u kojoj je glavni učitelj Mudrost, nauk Istina a svrha trajna slava.", *Bruxelles, Kraljevska knjižnica,* ms. IV, 111, fol. 90v.

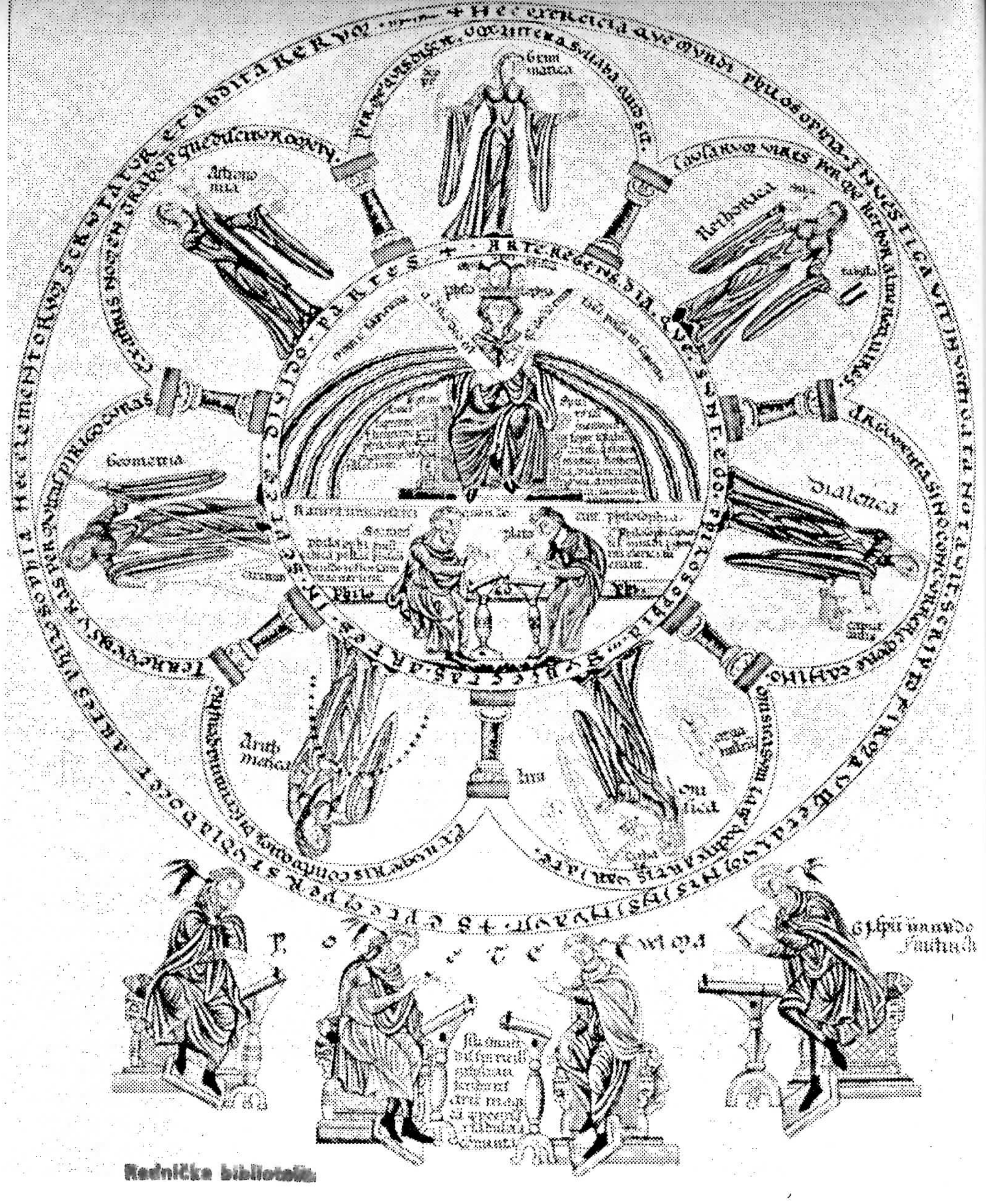

HERRAD VON LANDSBERG, *Slobodna umijeća*, Strasbourg, Librarie Oberlin, 1945, ploča XIX.

Razumljivo je onda da redovnici sv. Dominika u novoosnovanim samostanima najprije organiziraju opći studij "*slobodnih umijeća*" (artes liberales). Ovaj od davnine poznati klasični školski sustav dijelio se na *tropuće* (trivium) ili literarni smjer, koji obuhvaća studij gramatike (jezika), retorike i dijalektike (logike), i *četveropuće* (quadrivium) ili znanstveni smjer s aritmetikom, glazbom, geometrijom i astronomijom.

Znanstvena srednjovjekovna metoda, koju općenito nazivamo skolastičkom, temelji se prije svega na čitanju i tumačenju probranih tekstova istaknutih auktora. Pojam *lectio* (čitanje) uzima se u dvostrukome značenju, tj. kao komentar teksta i kao samostalno predavanje. "Čitati" (*legere*) znači dakle i predavati, tumačiti itd. Predavanja se, prema tome, sastoje od čitanja mjerodavnih tekstova (tzv. *auctoritates*, tj. Svetoga pisma ali i drugih značajnih auktora), jezikoslovne raščlambe pročitanoga, dijalektičkoga "vaganja" riječi i pojmova kako bi se uočio njihov pravi smisao (*sensus*), nakon čega se razvija rasprava (*discussio*) tijekom koje se osobnim mišljenima i komentarima nastoji dokučiti istina (*sententia*).[18]

Za obrazovanje su potrebne knjige, ali začuđuje koliko je njihovo mjesto naglašeno u prvim dominikanskim spisima. Knjige imaju strateški značaj u dominikančevu životu. Među zadaće učitelja novaka (Dist, I,13) spada poučiti mlade kako se najbolje čuvaju knjige kao "posvećene stvari", ne zato da se gledaju s pretjeranim strahom nego, naprotiv, da bi se njima više služilo. Tako i vojnik postupa sa svojim oružjem. Doista u jednoj utvrdi, u ovom slučaju kuli istine, katkad pod opsadom, potrebni su voda, brašno i oružje. Voda je, po svetopisamskoj i otačkoj slici, mudrost, brašno označuje riječ Božju sadržanu u Evanđelju, a knjižnica je oružje.[19]

O načinu predavanja i predmetima u školi dubrovačkih dominikanaca znamo ponešto iz relativno oskudne arhivske građe i knjiga samostanskih računa, nešto više iz života uglednijih redovnika iz Grada pod Srđem, koji su iza sebe ostavili određeno znanstveno stvaralaštvo ili reputaciju sveučilišnoga profesora, a najviše iz inventara, rukopisnih kodeksa i mnoštva prvotisaka. Do kraja srednjega vijeka, naime, dominikanska knjižnica u Dubrovniku zauzima prvo mjesto u hrvatskome narodu ne samo po broju kodeksa i tiskanih publikacija nego i po selektivnosti knjižnoga fonda. Dominikanci ne uzimaju knjige tek kao pomagala u redovničkoj kontemplaciji ili predmete određene umjetničke vrijednosti nego kao djelotvorno sredstvo međuljudske komunikacije i izuzetan čimbenik u razmjeni ideja i znanstvenih iskustava, a u svrhu osobnog integriteta i kulturnog napretka sredine iz koje su potekli i naroda u kojem djeluju od 1225[20]. Serafin Marija Crijević piše da je "građanstvo tako cijenilo učenost bijelih fratara da se već od početka dubrovački samostan smatrao kao neko proročište, a u istinu kao stan mudrosti, kojemu su svi hrlili da u dvojbenim pitanjima prime odgovor prema Kristovu nauku, crkvenim odredbama i učenju svetih otaca".[21] U XV. st. dubrovačka samostanska škola dala je niz znanstvenika koji su se proslavili kao vrsni predavači na različitim europskim sveučilištima i koji su svoj matični samostan i školu u Dubrovniku obogatili vrijednim znanstvenim djelima. Među najpoznatije spadaju Ivan Stojković i ne manje poznati profesori "artium" Vlaho Constantini, Donat Đurđević, braća Luka i Anđeo Martinušić, Ambroz i Klement Ranjina, Petar Gučetić, fra Benjamin i drugi.[22]

---

18 F. ŠANJEK, *Pariško sveučilište u XIII. stoljeću*, Bogoslovska smotra, XLV(1975)1, str. 4-11.

19 Guy BEDOUELLE, *Dominik ili dar riječi*, Zagreb 1990., str. 129-130.

20 F. ŠANJEK, *Studij egzaktnih i prirodnih znanosti u povijesti dubrovačkih dominikanaca*, Anali HAZU u Dubrovniku, XXIX/1991, str. 170.

21 Serafin Marija CRIJEVIĆ, *Bibliotheca Ragusina*, I, autograf u KDS Dbk, str. 23; Antonin ZANINOVIĆ, *Pogled na apostolsko-znanstveni rad dominikanaca u hrvatskim krajevima*, Zagreb 1917., str. 16.

22 S. KRASIĆ, *Congregatio Ragusina Ordinis Praedicatorum*, Roma 1972., str. 153-195.

Ustrojbu dominikanskog studija, kakav je bio i onaj u dubrovačkom, čazmanskom, splitskom, zagrebačkom, zadarskom, hvarskom, šibenskom, senjskom, čiovskom ili lopudskom i drugim samostanima[23], izbor predmeta i metode učenja naziremo u katedralnoj školi u Zagrebu koju je u početku XIV. st. po uzoru na dominikanske samostanske škole (studia liberalia), kakvu je i sam pohađao u Splitu, nedaleko od rodnog mu Trogira, preustrojio biskup *Augustin Kažotić* (1303-1322). Dominikanac, "magister artium ac theologiae", koji je devedesetih godina XIII. stoljeća na Pariškome sveučilištu stekao ugled stručnjaka u prirodnim znanostima, na području svoje prostrane zagrebačke biskupije poboljšava higijenske i zdravstvene uvjete stanovništva podižući gostinjac, odnosno prihvatilište za bolesne i siromašne (Zagreb), kopajući bunare za zdravu pitku vodu (Zagreb, Cernik), sadeći stabla s plodovima ljekovitih svojstava (Cernik, Lupoglav kod Zagreba) itd.[24]

Katedralna škola u Zagrebu odraz je Augustinove intelektualne otvorenosti i konkretne zauzetosti u rješavanju društvenih problema svoga vremena. Iako vlastelinskoga roda, Augustin Kažotić je u svome nastupu duboko socijalan i blizak svima koji trpe oskudicu ili se osjećaju odbačenima od društva. Kao zagrebački biskup i reformator katedralne škole trudi se pružiti jednake šanse za uspjeh u školovanju siromašnim studentima kao i djeci gospodarstveno dobrostojećih roditelja. Augustin je odredio dostatnu nadarbinu za jednoga magistra koji će besplatno poučavati klerike zagrebačke crkve i sve siromašne studente, i tako im otvoriti putove znanja.

Kažotićeva plemenitost zrači iz odredbe da magistar ne smije ništa tražiti od "siromašnih roditelja koji prose ili bi prosili kad im netko iz milosrđa ne bi pomogao". Od onih koje "uzdržavaju roditelji ili rođaci, koji nemaju vlastiti posjed nego radom zarađuju za život", o Božiću i Uskrsu može očekivati simboličan dar u obliku četiri kruha ili dvanaest jaja, dok od imućnijih može tražiti "po dvanaest banskih denara", a od studenata iz velikaških obitelji, "čiji roditelji znatno obiluju vremenitim dobrima, magistar može zahtijevati i po dvadeset banskih denara". U ovoj Augustinovoj odredbi jasno se odražava slojevitost ondašnjega hrvatskoga društva.

Prema ovom programu, koji poput dominikanskih "studia liberalia" stavlja naglasak na "slobodna umijeća" kao osnovu viših studija liječništva (medicinae), prava (iuris) i bogoslovlja (theologiae), "izjutra se predavala gramatika, prijeko potrebna za razumijevanje znanstvenih tekstova. K podnevu, tj. kad su učenici već sasvim probuđeni od jutarnjega sanjarenja, tumačila se dijalektika (logika)."[25] Poseban naglasak na učenje latinskoga jezika proizlazi iz odredbe o važnosti "izlaganja gramatičkih pravila da se utisnu u pamet

23 usp. Anto GAVRIĆ, *Dominikanski za hrvatski narod*, Živa zajednica - Frankfurt/M, br. 9/1991., str. 10-11.

24 F. ŠANJEK, *Crkva i Kršćanstvo u Hrvata I, Srednji vijek*, Zagreb 1988., str. 170-177 i 291-293 (o životu i djelima biskupa Kažotića vidi njegove rasprave i popratne studije u časopisu "Croatica christiana periodica" br. 1(1977),4 (1979) i 5(1980).

25 Statuta Capituli zagrabiensis, III/2, izd. Ivan Krstitelj TKALČIĆ, *Poviestni spomenici zagrebačke biskupije*, II, Zagreb 1874., str. 77-79: "Item cantantes ewangelium, epistolas, prophecias, vel lectiones legentes in officio divino pupplice et ordinarie in ecclesia maiori, attendere et corrigere in accentibus errantes, ac male aliqua proferentes, qui prius in hiis per ipsum, vel per sublectorem instrui debuerunt. Item regere scolas seu interessentes scolis nostris, docendo utiliter in primitivis saltem scientiis, prout de iure et locorum solempnium, saltem nostre similium, de bona consvetudine requiritur per se, vel per sublectorem, quem principalius corrigere ipse habet. Spectat eciam ad eius officium considerare subtiliter qualiter administetur doctrina: annuncianda pertim est et ministranda doctrina discipulis singulis pro qualitate et caoacitate eorum diverso non eodem modo, sicut et periti medici ad varios corporis morbos, diverso medicamine serviunt, ita ut iuxta vulnerum varietates, medicina sit diversa... Ut modum dicendi imponamus scolastico, necessarium est, ex quo de hiis pro posse disponimus, ut scolares proficiant in doctrina. Videtur ergo, ut noster scolasticus dierum quolibet non cantui deputato, non festivo aliquo per iura canonica vel nostros prelatos venerari iniuncto, de mane legat gramaticalia pro capacitate plurium audiencium necessaria et in

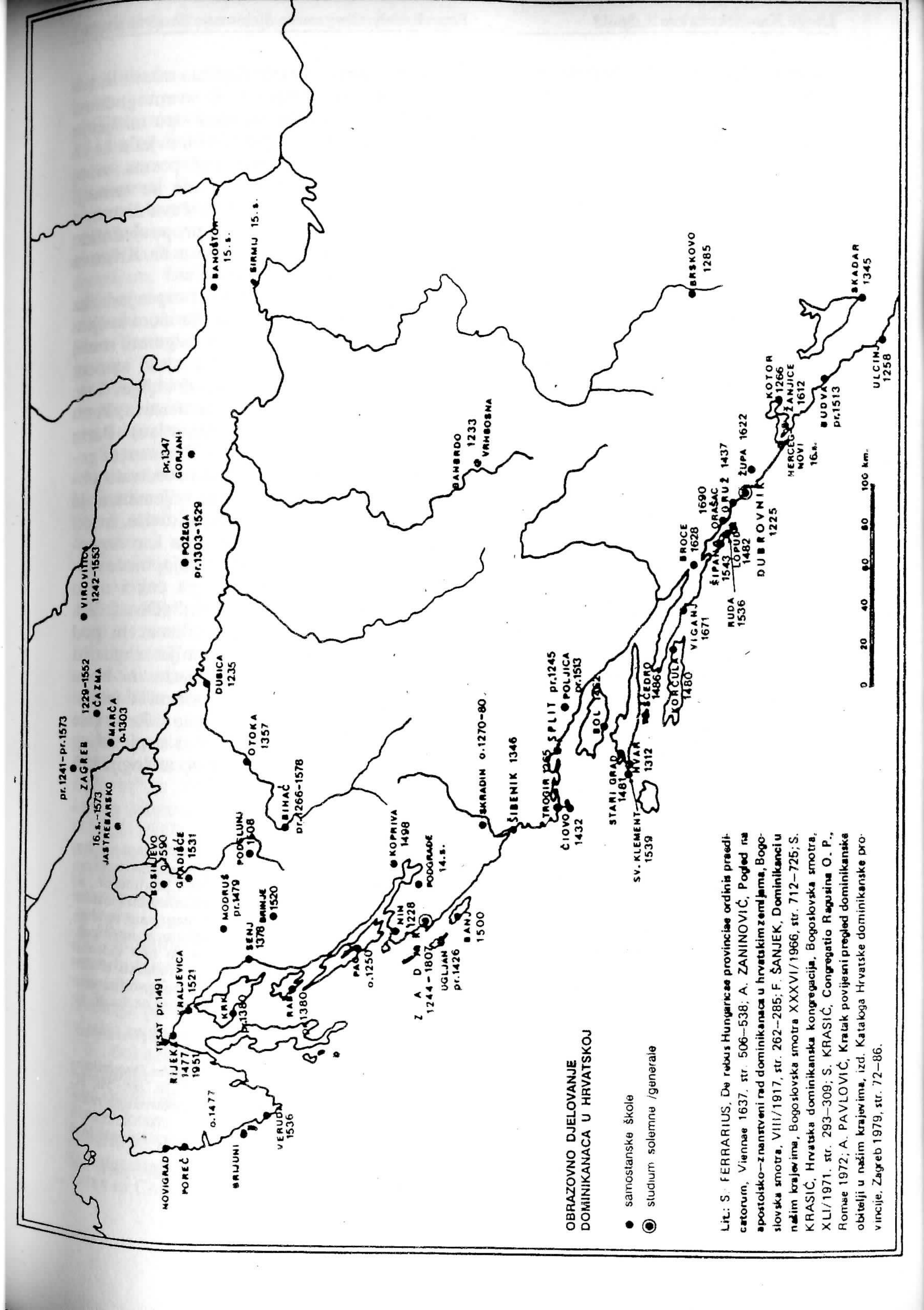

slušatelja." U tu svrhu, "odmah po večernjoj", tj. između tri i četiri sata popodne, na rasporedu je uvježbavanje sklonidbi da se studenti priviknu na ovaj (tj. latinski) jezik i postignu lakoću u izražavanju i razumijevanju latinskih tekstova". Kad se to postigne, studenti će, po Augustinovu uvjerenju, "sami ili s malo pomoći lako shvatiti njihov sadržaj i smisao, kako to iskustvo jasno pokazuje."

Na kraju prvi hrvatski blaženik kao vrstan pedagog traži da se sve studente bez razlike pouči "barem u osnovama ljudskog znanja", ne zanemarujući nijednu znanost osim alkemije, koja je od samoga početka isključena iz programa dominikanskih studija kao nekorisna i neznanstvena, s tim da se "predavanje i poučavanje pojedinaca uredi tako da bude u skladu s njihovom nadrenošću i sposobnostima, ne na isti način za sve nego raznoliko, onako kao što se i sposobni liječnici služe različitim lijekovima za liječenje raznih vrsta tjelesnih bolesti."

Prethodno upućivanje dominikanskih studenata na ozbiljan studij gramatike i dijalektike, dakle literarnoga smjera humanističkih studija, bio je preduvjet inicijacije u studij i produbljivanje prirodne filozofije, matematičkih znanosti i astronomije. *Knjižica za pouku novaka* (Libellus de instructione novitiorum), koja je davala smjernice za intelektualni i moralni odgoj mladih dominikanaca inzistira na značaju studija i važnosti knjige u svakodnevnom dominikančevu životu. Nepoznati pisac Knjižice ističe da "jedino spoznaja Krista, a ne neko drugo umijeće ili znanje, dovodi do blaženstva", ali odmah naglašuje kako ovo "drugo umijeće" (aliqua ars alia) nije samo korisno nego i prijeko potrebno za spoznaju Boga i uravnotežen ljudski život.

U ovo "drugo umijeće" spadaju ne samo gramatika, retorika, dijalektika i pjesništvo nego i znanosti koje nazivamo egzaktnima, tj. aritmetika i geometrija. "Ljudska spoznaja podiže duh i oblikuje ga, dijalektika mu daje pravu usmjerbu, retorika, pjesništvo i glazba pretpostavljaju poznavanje lijepoga, čije su skladno očitovanje, a astronomija ga stavlja pred prizor stvaranja i omogućuje mu otkriti ili tek nazreti neizmjernost i svemogućnost Božju. Ljudske su znanosti - po mišljenju auktora Knjižice - putokazi u svjetlu kojih čovjek upravlja svoj hod prema višoj mudrosti."[26] Na iznesenome se temelji važnost studija u dominikančevu životu, a prvotni cilj Reda braće propovjednika, navještaj Evanđelja po uzoru na Kristove učenike, čini taj studij nužnim.

Zakonodavstvo braće propovjednika propisuje da svaka provincija mora svojim sposobnijim bogoslovima osigurati studij na višim učilištima Reda, a svaki student dobiva na vlastitu uporabu tri knjige[27] i to: *Školsku povijest* (Historia Scolastica) Petra Comestora[28], *Misli* (Sententiae) Petra Lombardijca i *Sveto pismo*. Sve nam to govori koliko se pozornosti posvećivalo obrazovanju, pogotovo u ono vrijeme kad je knjiga bila prava rijetkost. Štoviše, svaki dominikanac od XIII. st. ima kao neprocjenjiv dar vlastitu sobu "u kojoj može učiti, pisati, moliti, spavati, pa čak i noću bdjeti da ne bi prekidao studij" (Dist. 2,29).

Jednom student, dominikanac ni pod kakvim izgovorom ne smije napustiti školu. Tek u XIV. st. obveze da budu nazočni predavanjima oslobođeni su jedino jubilarci, tj. fratri koji su članovi Reda više od 50 godina.[29] U cilju što uspješnijeg studija, dominikanski studenti teologije bili

meridie logicalia, quando eorum capaces habuerit auditores; alias de regulis gramatice exponendo et intellectui audiencium inprimendo, ac post vesperas inmediate declinationibus insistat pro modulo singulorum, per quas pueri reddun-tur faciles ad proferendum latinum et intelligendum prolata. Auctoritates autem non videntur legendi ordinarie, quoniam in premissis eruditi per se vel cum modico adiutorio ipsorum sensum et intellectum habere poterunt de facili, sicut experiencia manifestat."

26 F. ŠANJEK, *Crkva i Kršćanstvo u Hrvata*, str. 289-290.

27 Aurelije STEIN, *Studij u prvo doba Dominikanskoga reda*, Akvinac VII(1940)8, str. 50; R. LEMONNYER, *Povijest Dominikanskoga reda*, Dubrovnik 1959., str. 38.

28 Petrus COMESTOR (1100.-1179), *Historia scolastica*, PL 198, 1053-1722.

29 G. BEDOUELLE, *Dominik ili dar riječi*, str. 126.

su oslobođeni zajedničke korske molitve.[30] Lektori iz prva dva stoljeća dominikanske povijesti ostavili su iza sebe brojna ozbiljna i trajna djela. Od hrvatskih dominikanaca za navedeno razdoblje treba svakako spomenuti **Pavla Dalmatinca** (napisao Summa de poenitentia - prvi ispovjednički priručnik u povijesti katoličke teologije, Notabilia IIae et IIIae Compilationis Decretalium, Dialogus inter christianum romanum et patarenum bosnensem), *Martina iz Zadra* (Abstractiones de libro sententiarum, Tractatus de potentiis animae) i *Augustina Kažotića* (De bonis et usu Christi et discipulum, Dicta super quaestionibus de baptizatione ymaginum et aliarum superstitionum).

U prošlome sustavu pokušalo se sugerirati da su dominikanci "doputovali k nama kao tuđinci iz tuđine, za tuđe račune, i do danas ostali su što su i na početku bili: inostranci na proputovanju kroz jednu nevjerničku, barbarsku zemlju".[31] Ovakve proizvoljne tvrdnje pobija odredba Svepćega zbora Reda 1236. u Parizu koji traži da svaki dominikanski klerik mora naučiti jezik naroda i kraja u kojem želi apostolski djelovati, inače mu se uskraćuje svećeničko ređenje. Uostalom "*Red i zachon... suetoga odza Dominicha*" (pravilo dominikanki sv. Dimitrija u Zadru) iz 1345. najstariji je hrvatski tekst pisan latinicom[32], a "*Nauk za piisati dobro latinskiema slovima rieçi yesika slovinskoga*" (Mleci 1637) dubrovačkoga dominikanca Rajmunda Džamanjića nalazi se "na čelu hrvatskih zakonodavaca dobroga pisanja", kako tvrdi Frano Fancev. Očito je, dakle, da ni hrvatski jezik nije manje značajan, iako je latinski jezik u prednosti zbog izvornih tekstova klasičnih literarno-znanstvenih spisa, grčko-latinske patristike i Svetoga pisma, na kojima se u srednjemu vijeku temelje profane znanosti i teologija. To dokazuje i pobornik jedinstvene kršćanske Europe, spomenuti dominikanac, kardinal Ivan Stojković, koga Česi na Bazelskome saboru nazivaju "svojim zemljakom iz Dubrovnika, grada u Hrvatskoj" (conterraneus noster de Ragusio que est civitas in Charwatia), u govoru na prvu listopadsku nedjelju 1424. kad poziva Dubrovčane da u svome gradu utemelje studij koji će im biti na ponos i diku:

"Iz vlastite pobude, *na čast grada i u svrhu promicanja katoličke vjere* i pobožnosti u srcima vjernika, a u skladu sa svojim zvanjem... u ovo zimsko doba kad hladnoća pritišće tijelo i osjetila, a duh - odvojen od vanjskih stvari - našu dušu usmjerava upoznavanju dobra i razmišljanju o samome sebi... odlučio sam izložiti nešto iz Svetoga pisma, *bilo na narodnom (hrvatskom) bilo na književnom (latinskom) jeziku*, na mjestu i u vrijeme koje se vama (Dubrovčanima) svidi, bilo da to sastavim ili pročitam, prema nahođenju i vašim željama.

Ne može se sve ono što zamislimo riječima izraziti, niti su mudri ljudi pojedine stvari, koje treba jasno i glasno istaknuti, dosad to narodnim jezikom i vlastitom pismom izložili. Ali na našu utjehu reći ćemo kako je naime nužno da se čovjek sastoji od tijela i tjelesne supstancije, što ću nastojati objasniti. I kao što se u kruhu, prema Svetome pismu, podrazumijeva sva hrana potrebna za život, isto tako je nužno da duša i duh žive od govora (tj. od znanja), koji je za njih prva i najveća potreba, što i Pisma potvrđuju: "Jer ne živi čovjek samo o kruhu, nego o svakoj riječi što izlazi iz Božjih usta" (Pnz 8,3; Mt 4,4; Lk 4,4). To je, štoviše, znak koji naznačuje duhovnost i po kojem se sinovi Zloga razlikuju od sinova svjetla. Kao sinovi svjetla očituju se oni koji Božju riječ rado prihvaćaju u svom srcu

30 F. ŠANJEK - I. TOMLJENOVIĆ, *Dominikanci i razvoj školstva*, str. 51. Uopće Ustanove Reda traže da se božanski časoslov moli kratko i bez odugovlačenja, da se ne bi sprječavalo braću u znanstvenome radu: "Horae omnes in ecclesia **breviter et succinte** taliter dicantur, ne fratres devotionem amittant et studium eorum minime impediatur" (Constitutiones SOP, I.n. 4).

31 Miroslav KRLEŽA, *Iz hrvatske kulturne historije*, Eseji III, Zagreb (Zora) 1963., str. 367.

32 Nada KLAIĆ - Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar 1976., str. 349-350.

i o kojima se govori: "Tko je od Boga, taj sluša Božju riječ" (usp. Iv 8,47). Tako se i protiv onih koji odbijaju može reći: "Zato nas ne slušate, jer niste od Boga" (usp. isto).

Ovo govorim zbog časti Grada; i to ne samo iz vlastite pobude nego i zbog službe koju obnašam. I kod starih, naime, posebno kod najodličnijih gradova u kršćanskom svijetu smatralo se najvećom čašću da svećenici i ostali, koji su se bavili svetim i božanskim naukom, s najvećom pozornošću navješćuju sve što se odnosi na vjeru, čast, krepost, napose pak na ono što se odnosilo na gajenje božanskoga znanja, bilo držeći svečane govore u hramovima i crkvama, bilo obraćajući se sveukupnome puku u gimnazijama i školama, a posebno senatorima i magistratima...

Onima koji su proslavili znamenite talijanske (sveučilišne) gradove bilo je jasno da nema ničeg odličnijeg, da ništa nije slavnije i časnije od gajenja kreposti i kulture. Sve se ovo s posebnim naglaskom odnosi na one koji zauzimaju počasnije mjesto (u društvu) ili su u zrelijoj dobi, a čiji primjer nasljeduju obični puk i mladež."[33]

Miroljubivi ali uvijek oprezni Dubrovčani nisu prihvatili izazov svoga slavnog sugrađanina, najvjerojatnije zbog mogućih studentskih nemira i njihova nesumnjiva utjecaja na narod, baš kao što ni Mlečani nisu utemeljili "studium generale" u gradu na lagunama nego u nedalekoj Padovi.

Ipak je *prvo sveučilište u Hrvatskoj* izniklo u dominikanskoj sredini. Ono datira od **8. prosinca 1495.**, kada je dominikanski "svečani studij" (studium solemne), koji u Zadru djeluje od 14. VI. 1396, uzdignut u red europskih "studia generalia" sa svim sveučilišnim pravima i povlasticama. Dominikanski "studium generale" (sveučilište) u Zadru ima dva fakulteta: *facultas artium* - filozofski i *theologiae* - bogoslovni.[34]

Zadarski dominikanski studij nije bio inkorporiran u neko već afirmirano sveučilište, jer takvih na ovom prostoru nije bilo, pa su kandidati za akademske naslove trebali najmanje četiri godine predavati mudroslovne i bogoslovne predmete, nakon čega su, uz propisane ispite, postizali današnji stupanj magistra ili doktora znanosti.

33 *Basel Universitatsbibliothek*, Cod. A VI 35, str. 460: "Quamobrem et pro persona nostra, ac pro honore civitatis necnon et pro augmento catholice fidei et devotionis in cordibus fidelium, propriisque exercitii gratia, statui quod hoc hyemali in tempore... in loco et temporibus vetris dominationibus placitis ac per vos eligendis, aliquod ex sacris codicibus modo vulgari modo litterali sermone percurrendis exponendum sive perlegendum secundum opportunitatem et exigentiam vestram; neque enim omne id quod concipimus verbis explicare valemus aut enuntiare, et neque singula enuntianda vulgi sermonibus, secundum propriis signis et caracteribus ad hoc per sapientes deputatis exprimuntur. Sed per consolatione nostra dixerimus ymo et per necessitate, cum enim hominem ex carne et hac materiali substantia atque spiritum et anima, constare necessarium sit, sicut ex pane carnem, ut in pane - juxta morem Scripturarum - omnis ad vitam cibus necessarius intelligatur, sic anima ex sermone spiritum vivere et animam est necesse, quod expresse summae ac primae veritatis... "Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei" (Dt 8,3; Mt 4,4; Lc 4,4), ymo et hoc spirituale signum in spirituales exprimitur... qui Dei verbum in corde libenter percipiunt, de quibus dicitur: "Qui ex Deo est, verba Dei audit", quo et contra reprobia dicitur: "Propterea nos non auditis, quia ex Deo non estis" (Io 8,47). Id quo etiam honorem merito dixerim civitas, non quia de mei legentis gratiam sed potius actus exerciti gratiam. Nam et apud veteres et immo apud nobilissimas fere totius christianitatis civitates, habitum est maxima pro gloria ut sacerdotes et hii a quibus divina et sacra spectabantur; quicquid ad religionem, quicquid ad honestatem, quicquid ad virtutem, quicquid ad culturam divinorum pertinent aut declamatorie, ut in templis et ecclesiis in sermonibus fieri solitum fuerat et est, aut lectionis studio in gimnasiis et in scholis populo, maxime patribus conscriptis et magistratibus solerti maximaque cura nuntiarent, atque a Deo percipienda summa cum diligentia, veneratione maxima attente et modeste, ut nobiles et maiores populi confiuebant, ut etiam hiis clare notum est qui Ytaliae nobilissimas civitates fuerunt perlustrati. Quid enim nobilius, quid gloriosius, quam virtutibus institui et cultura demonstratum, maxime hiis qui gravioris et matutoris etatis sunt, quorum ad exemplum inferioris vita et iuvenum componitur."

34 usp. F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb 1991., str. 179.

Studium generale u Zadru ravnao se po općim odredbama koje su vrijedile za cijeli Red, vlastitim statutima i propisima provincijalnih kapitula.[35] Akademska godina počinjala je na blagdan Uzvišenja svetoga Križa (14. rujna) i trajala do dana svetoga Bonaventure (15. srpnja). Studij mudroslovlja traje tri, a tečaj bogoslovlja šest godina, za vrijeme kojih studenti moraju proučiti cijelu Summu theologiae Tome Akvinskoga. Godišnje polaganje ispita za sve studente mudroslovlja i bogoslovlja je oko blagdana Duhova. Ocjenjivanje se vrši tajnim glasovanjem. Osoblje svečanih studija podložno je provincijalovoj vlasti, a uključuje upravitelja (*lector regens*), asistente (*baccalaureusi*) za Sveto pismo i ćudoređe te druge nastavnike. Profesori su dužni pet dana u tjednu raditi sa studentima. Svakoga jutra jedan profesor svetoga bogoslovlja dužan je protumačiti studentima po skupinama jedan članak iz Summe. Idući dan jedan student to ponovi, nakon čega slijedi rasprava o dotičnome članku.

Ovaj "studium generale" znatno pomiče u prošlost početke visokoga školstva u hrvatskim krajevima. Dovoljno je navesti činjenicu da je pavlinska akademija u Lepoglavi, koja je smatrana najstarijom visokoškolskom ustanovom u Hrvatskoj, imala svoju filozofiju tek god. 1656, a teologiju god. 1683. Bulom pape Klementa X. od 3. travnja 1671. i odpisom cara Leopolda I. od 23. siječnja 1674. ovom je učilištu priznat stupanj generalnoga studija s prerogativima visokoškolske ustanove. A prvi doktorat podijelila je tek god. 1715.

Nažalost, studium generale u Zadru završio je kao i sam dominikanski samostan. Danas se vide samo njegovi oštećeni zidovi, koji govore o dalekoj prošlosti. God. 1806. samostan su zaposjele francuske vojne vlasti. Službeno je ukinut dekretom pokrajinskoga upravnog nadležništva 8. siječnja 1807, a njegova zaplijenjena dobra dodijeljena su državnoj komori.[36]

Dominikansko sveučilište u Zadru otvoreno je svima, ne samo dominikancima, kandidatima za redovnički i svjetovni kler, nego i svjetovnjacima koji bi po završetku fakulteta "artium" potražili tada unosna zanimanja u komunalnoj upravi ili na dvorovima velikaša. *Ratio studiorum* (plan studija) obuhvaćao je tzv. humaniores litterae, tj. gramatiku, logiku, retoriku, pjesništvo, glazbu, astronomiju i prirodne znanosti, što je bio uvjet za kasniji upis u "divioniores litterae", odnosno upoznavanje Svetoga pisma, vjerskih istina i ćudoređa.

Odbijajući pripojenje mletačkim reformiranim samostanima, zadarski dominikanci ističu kako među siromašnijim slojevima domaćega puka apostolski djeluju na narodu razumljivom, hrvatskom jeziku. Zatim ističu da oni besplatno odgajaju i primaju u Red siromašnu *hrvatsku mladež*, jer siromašni hrvatski dalmatinski puk ne može platiti stotinu mletačkih dukata, kako to čine kandidati u Kongregaciji bl. Jakova Salomonisa prije stupanja u novicijat. Ne mogu ostaviti narod, koji bi, vele oni, "bez dominikanaca Hrvata i Dalmatinaca ostao vjerski nepoučen i lišen duhovnih plodova".[37]

U ovom ozračju treba promatrati pionirski doprinos hrvatskih dominikanaca školstvu i znanosti u Lijepoj našoj diljem koje su samostani bijelih fratara vodeća i prvorazredna vjerska, kulturna i prosvjetiteljska središta bez ozbiljne konkurencije sve do kraja srednjega vijeka.

SUSTAV ZNANOSTI po sv. Tomi*

I. *Sacra doctrina, theologia* (sveti nauk, bogoslovlje)

* Dominikanac sveti Toma Akvinski (1225-1274), najveći je teolog Katoličke crkve. Njegov sustav znanosti (usp. *In Boetii de Trinitate*, lectio 2, izd. Marietti, 1954, str. 363ss) bitno je utjecao na oblikovanje nastavnih planova u Dominikanskome redu i uopće u skolastici.

** Po Akvincu, u logiku kao *ars* (umijeće) spada i *poetica* (pjesništvo).

35 Usp. S. KRASIĆ, *Filozofsko-teološki studij*, str. 20-24.

36 *isto*, str. 38.

37 F. ŠANJEK - I. TOMLJENOVIĆ, *Dominikanci i razvoj školstva*, bilj. 32.

II. *Scientiae speculativae* (motriteljske znanosti)
   1. *philosophia prima* seu *theologia naturalis* (metafizika)
   2. *philosophia rationalis* (logika)**
   3. *mathematica* (matematika)
   4. *philosophia naturalis* (fizika)
III. *Scientiae practicae* (činidbene znanosti) seu *ethica*
   1. *monastica* (o pojedincu)
   2. *oeconomica* (o domaćinstvu)
   3. *politica* (o državi)
IV. *Scientiae operativae* (tvorbene znanosti)
   1. *septem artes liberales* (sedam slobodnih umijeća):
      a) *trivium* (tropuće): *grammatica, rhetorica, dialectica*
      b) *quadrivium* (četveropuće): *arithmetica, musica* (glazba), *geometria, astronomia* (zvjezdoznanstvo).
   2. *artes serviles* seu *mechanicae* (poslužna ili mehanička umijeća) *pictura* (slikarstvo), *medicina* (liječništvo), *navigatio* (plovidba), *agricultura* (poljoprivreda), *armatura* (oružarstvo), *chimia* (lučba), *lanificium* (tkalstvo), *venatio* (lov)...

Zusammenfassung
Petar Radelj: BILDUNGSWIRKUNG DER DOMINIKANER IN KROATIEN

Unschätzbare Verdienste um Entwicklung des Schulwesens in den kroatischen Gebieten hat auch der nach dem Vorbild der Universitätskorporationen, dessen Mitglieder sich für intellektuelle Arbeit und permanentes Studium entscheiden, 1216 gegründete Orden der Predigerbrüder (Dominikaner).

Die dominikanische Gesetzgebung beinhaltet bereits ab Anfang die Vorschrift, daß jedes Kloster seine eigene Schule haben muß. Dadurch ist der Orden nicht nur ein "Orden der Predigerbrüder" (wie er auch offizelle heißt), sondern auch ein Orden der Lehrer im weitesten Sinne des Wortes geworden. Jede *Klosterschule* wird von einem **Lektor** verwaltet. Diesem hilft bei Verwirklichung des Schulprogrammes ein **Sublektor**, während das Lernen und Funktionieren der Schule von einem **Studentenlehrer** beaufsichtigt wird. Das Personal *der feierlichen Studien* ist dem Provinzial untergeordnet. Dieses besteht aus dem Verwalter (**lector regens**), Assistenten (**baccalaureus**) für die Heilige Schrift und Moral und anderen Lehrern. Dominikanische Schulen sind sowohl dem eigenen Nachwuchs als auch den externen Schülern und Studenten geöffnet.

Der Schulplan umfaßte vor allem die "freien Künste", dann die Philosophie. Diese "**Humaniores litterae**" sind Voraussetzung für Studieren der theologischen Studien ("**Diviniores litterae**"). Besondere Verdienste auf dem Bildungsgebiet in Kroatien haben sich Augustin Kažotić (1260-1323) aus Trogir und Ivan Stojković (1392-1443) aus Dubrovnik erworben. Als Gründer der Domschule in Zagreb verlangt Kažotić, daß ihre Besucher "zumindest in den Grundzügen des menschlichen Wissens" (das sind **Artes liberales**) unterrichtet werden. Stojković schlägt 1424 die Gründung einer Universität in Dubrovnik mit einem Vorlesungszyklus "in der Volkssprache (Kroatisch) oder in der literarischen Sprache (Latein)" vor.

Durch Errichtung ihrer Klöster in den kroatischen Gebieten fördern die "weißen Brüder" die Entwicklung des *mittleren Schulwesens* (**Klosterschulen** in Dubrovnik /1225, Nin, Čazma, Vrhbosna, Dubica, Split, Zagreb, Virovitica, Zadar, Pag, Ulcinj, Trogir, Kotor, Bihać, Skradin, Požega, Marča, Hvar, Šibenik, Senj, Rab, Osor, Krk, Ugljan, Čiovo, Gruž, Bol, Rijeka, Modruš, Korčula, Stari Grad, Lopud), des *höheren Schulwesens* ("**studium sollemne**" in Zadar /1369/ und Dubrovnik /1487/) und *des Hochschulwesens* ("**studium generale**", die erste kroatische Universität in Zadar /1495-1806/).

FRANJEVCI MEĐU HRVATSKIM NARODOM I NJIHOVO PROSVJETITELJSKO DJELOVANJE

Vicko Kapitanović

Sažetak

Franjevci su u hrvatskim krajevima kroz nekoliko zadnjih stoljeća najbrojniji crkveni red. Uz svoj evangelizacijski i karitativni rad pridonijeli su mnogo i na školskom i prosvjetnom području. Uz škole koje su osnivali za obrazovanje pripadnika svoga Reda, a od tih su učilišta u Dubrovniku, Šibeniku i Osijeku bila generalna učilišta I. reda, koja su pripremala međunarodno priznate lektore (i na kojima se postizala jubilacija, akademski stupanj s pravnim učincima jednak doktoratu), franjevci su osnivali, posebno osnovne i srednje, škole i za laike. Franjevac je vjerojatno sastavljač prve hrvatske početnice. Franjevci su sastavljači brojnih školskih priručnika, abecedarija, katekizama, gramatika, rječnika filozofskih i teoloških udžbenika te mnogih tekstova za obrazovanje širokih masa. Iz škola koje su oni vodili izišli su mnogi biskupi, crkveni i politički vođe, začetnici oslobodilačkih pokreta, nacionalni preporoditelji, pisci, prirodoznanci, arheolozi, skupljači narodnog blaga, teolozi, mistici i mučenici, pa čak i prvi hrvatski svetac, ali također i nebrojeno mnoštvo nepoznatih običnih ljudi koji su u tim školama stekli svoje osnovno obrazovanje.

Mala su braća u svojoj srži pučki vjerovjesnici, premda su neki njihovi članovi kroz prošlost potjecali iz plemićkih ili građanskih obitelji, a neki djelovali u visokim službama. Malenost je u zamisli osnivača pretpostavljala odricanje od isticanja nadmoćnosti nad ostalim ljudima, u svakom pogledu. Plemstvu po rođenju, moćnosti po službi, uglednosti po kulturi, Franjo je nadredio dostojanstvo ljudskosti sinova Božjih. Nije bio prvi čovjek u povijesti kršćanstva kojeg je odbijala napuhana samodopadljivost zloupotrebljene kulture. No, nije bio ni protivnik kulture. Studij se u franjevačkom redu uvijek smatrao načinom rada i za nj su vrijedila općenita pravila o radu. Ideal koji je Franjo zacrtao tražio je školsku spremu i njegova su subraća to shvatila.

Putujući propovjednici postaju u neku ruku i putujući učitelji. Propovijedanje je tražilo teološko znanje. Polemike s hereticima zahtijevale su dobro vladanje filozofskim strukama, naročito logikom i dijalektikom. Briga za bolesne i okužene tražila je pak poznavanje medicine i prirodnih znanosti, što je franjevce odvuklo čak u eksperimentalne znanosti.

Školstvo je u franjevačkom redu iznudio praktični život[1]. Zbog toga franjevci najčešće postaju pioniri na područjima koja redovito, institucionalizirano, školstvo zapostavlja. Ubacuju se kao nevješe na područja gdje je njihov rad potreban i vrlo često dosežu pravu stručnost. To je potrebno imati na umu za sva područja franjevačkog prosvjetnog rada da bi se shvatila raznolikost njihova djelovanja.

1 Franjevci ni po svom zvanju ni ustrojstvu nemaju zadaću bavljenja znanošću, ni svetom ni svjetovnom. O tome Franjo u svoje pravilo nije stavio nikakvih uputa. Franjevcu je po pravilu slobodan svaki pošten rad, uz jedan jedini uvjet - da ne izgubi duh molitve i pobožnosti. O studiju u franjevačkom redu usp. J. G. BOUGEROL, "Le origini e la finalità dello studio nell'Ordine francescano", *Antonianum*, 53(1978)405-422.

Franjevci nisu red s prosvjetnim ciljem. Kao "prosjačkom" redu, njima ne odgovaraju škole koje zahtijevaju skupa sredstva. Prema svome zakonodavstvu, oni podižu škole u velikim mjestima da bi se mogli suočiti s profesorima iz drugih škola, a vjerojatno i da bi se mogli koristiti skupim knjigama drugih učilišta. U velikim sveučilišnim gradovima franjevački se red u svojim najranijim počecima uključio u tok teološke i prirodoznanstvene misli. Franjevačke visoke škole kao pariška, oksfordska, kembridžska, bolonjska i napuljska pripojiile su se šire ili tješnje sveučilištima. Škole u Parizu i Oxfordu postale su upravo glasovite zbog svojih profesora.

Teolozi kao Aleksandar Haleški, Bonaventura da Bagnoregio, Ivan Duns Scot, William iz Ockhama itd. zacrtali su duboke brazde u tokove svjetske misli.

Pomoć kulture nisu mogli odbaciti ni franjevci na hrvatskom tlu, ni hrvatski misionari koji su odlazili navješćivati evanđelje izvan Hrvatske, iako su se u hrvatskim krajevima susreli s prvom teškoćom - nedostatkom drugih crkvenih visokih učilišta.

Važnost visokih učilišta postala je s vremenom u franjevačkom redu i zakonski presudna za život pojedinih provincija. Pojedini ogranci reda - mala braća, mala braća konventualci i mala braća kapucini - razlikovali su se, doduše, ponešto u svom zakonodavstvu s obzirom na studij, ali studij nije zapušten ni u jednom od njih. Generalni kapitul Reda male braće 1533. u Salamanki odredio je da svaka provincija mora imati gramatička, filozofska i teološka učilišta, što je kasnije potvrdio i papa Klement VIII. bulom *Decet Romanum Pontificem*. Prema tome, provincije koje nisu mogle ili htjele uzdržavati učilišta izlagale su se opasnosti da izgube prava provincija i budu svedene na kustodiju[2].

Osnovno školstvo

Premda u franjevačkom Pravilu ne postoje zakonske uredbe o obrazovnom i prosvjetnom djelovanju pojedinih članova reda, praktični život zahtijevao je od franjevaca takvu djelatnost i oni su se njome obilno bavili. Gdje su postojale prilike za dobro organizirano školstvo, franjevci ga prepuštaju drugim redovima koji, prema svojoj zadaći, imaju to područje više ili manje u programu redovničkog života. No, to nipošto ne znači da su franjevci u prosvjetnoj djelatnosti općenito zaostajali za drugim svećenstvom. Dokazi svjedoče upravo o suprotnome.

Još u srednjem vijeku neki su franjevci pojedinačno poučavali djecu velikaša, što su nastavili i kasnije. Poznato je da je hrvatski franjevac Juraj Dragišić poučavao djecu jednog od najvećih renesansnih mecena, Lorenza de Medicia. Vjerojatno su neki franjevci slično postupali i među Hrvatima. Stjepan Tomašević (1461-1463) ističe da je učio latinsku knjigu[3]. S obzirom na europsku praksu, može se s vjerojatnošću pretpostaviti da su mu učitelji bili franjevci, koji su tada bili jedini misionari u Bosni vični latinskom jeziku. Uz čitavu svoju prošlost vežu se uz obični puk, pa i svoju kulturnu djelatnost uglavnom njemu posvećuju. Njihovo školsko zauzimanje potječe iz socijalne skrbi.

Iz takve skrbi potekla je i franjevačka djelatnost na području osnovnog školstva. Osnovno školovanje u srednjem vijeku moralo je među Hrvatima biti na prilično niskoj razini, kao i u ostaloj Europi. Obuhvaćalo je uglavnom poznavanje pisma, čitanje, pisanje i učenje katekizma. Nažalost, nesklone prilike uništile su velikim dijelom dokumentaciju o tom opismenjavanju, a i ono nešto što se sačuvalo ostalo je velikim dijelom neproučeno.

O franjevačkom udjelu u školstvu i širenju prosvjete u početku novoga vijeka znamo više,[4] ali i tu smo često prisiljeni

2 *Chronologia historico legalis Seraphici Ordinis I*, 525-526. HOŠKO, "Nastavna osnova filozofije i teologije u školama hrvatskih franjevaca", *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985, 205.

3 M. PEROJEVIĆ "Stjepan Tomašević", *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, Sarajevo 1991, 556.

4 Uz brojne studije koje su o tom pisane nedostaje ipak do dana današnjega sintetiziran pregled franjevačkog školstva. Pokušaj G. Gavranića ("Jedan pogled na školski rad franjevaca u jugo-

nagađati. Josip Bratulić s razlogom pretpostavlja da bi upravo franjevac Pavao Modrušanin "reda serafika svetago Frančiska konventovali", prireditelj glagoljskog misala, mogao biti izdavač prve hrvatsko-glagoljske početnice. Ta će početnica poslužiti kasnije i fra Rafaelu Levakoviću pri sastavljanju i tiskanju njegove glagoljsko-bosaničko-latiničke početnice *Azbukividnek slovinski iže općenim načinom psalterić naziavaet se (Rim, ¹1629, ²1693).*

Ulogu početnica, kao što je poznato, odigrali su i katekizmi kršćanskog nauka prema kojima su djeca učila čitati i pisati. Franjevci u tome slijede onovremenu praksu i pri izdavanju svojih knjiga više puta donose i abecedu kao Divković i Levaković[5] i kasnije fra Stipan Badrić, te u Bosni biskup fra Augustin Miletić, čiji se *Početak slovstva, napomena i kratko istomačenje nauka karšćanskoga* upotrebljavao u Bosni čitavo prošlo stoljeće[6]. Napose u Bosni čitav niz franjevaca okušat će se u pisanju priručnika za opismenjavanje. Tu su fra Stjepan Marijanović sa svojim *Bukvarom iliti početkom slovstva iliričkog i latinskog* (Budim 1836), fra Ivan Franjo Jukić sa svojim abecedarom, fra Anto Knežević, fra Mihovil Marijanović[7] i dr.

slavenskim pokrajinama", *Franjevački vjesnik*, 40(1933), 126-136) daje tek blijedu sliku toga rada.

5 J. BRATULIĆ, "Hrvatske početnice do narodnog preporoda", *Prva hrvatskoglagoljska početnica 1527* [Pretisak], Zagreb 1983.

6 Izašla su tri izdanja: Split 1815, 1822 i Zagreb 1885.

7 Autori su knjižice *Mladić bosanki providen u svojoj učionici za prvu godinu*, Split 1862.

BUKVICA SV. BONAVENTURE

Koju da svak može znat i obslužit stavio sam
s ovim malim i velikim slovi, kako vidiš,
neka i oni koji neznadu štit
mogu je naučit

a **A**ko pravo znadeš i promišljaš dobitak stičeš od onih koji te pridušuju i pogrđuju, jer prude tebi u dobru koji obstaju u zlu; dakle čini ih za pridrage prijatelje i gospodare. [...]

b **B**iži ljude i svita buku jer ne možeš biti zadosta Bogu i ljudma [...]

c **Č**uvaj srce svoje od raštrkanja, jezik tvoj od nekorisna govorenja i ostala čujenja pod oštrinom nauka. [...]

d **D**obrostiv budi svima dobrim i zlim i nikom težak. [...]

e **E**vo ti nauk: sve vrime na službu Božju korisno strati. Ništa bo je procineće od vremena, u kom zaslužit možeš kraljestvo Božje u vike. Također sva dobra na slavu Božju prikazuj i brez svitovanja i odlučenja ništa [ne] čini. Svima jošte tebe ljubezniva, dobrostiva i milostiva pokaži. [...]

f **F**alu daj Bogu vazda srcem i ustmi kako godi tebi prigodi se u težini i bolenju, jer Bog svaka providno razdiljuje na svitu, stanovitim i pravim sudom od vikovičnosti. [...]

Iz abecedara fra Stipana Badrića: *Pravi način*, Venecija 1746.

Uz takve abecedare-knjižice u samostanu na Visovcu sačuvao se i karakterističan abecedar na štapu. Štap je ujedno mogao poslužiti kao svojevrsni "ratio educationis" prikazan na prvoj stranici prve hrvatsko-glagoljske početnice. A zna se da su učitelji tu metodu utjerivanja znanja upotrebljavali sve do u novije doba.

Potkraj XVI. st. osnovne su škole postojale u gotovo svim franjevačkim samostanima i župama. U Bosni su franjevci, po iskazu biskupa fra Franje Balićevića, učili djecu čitati i pisati, latinicu i bosančicu, ponešto pravopisa (gramatike) i kršćanski nauk[8]. Takav način školovanja, prema izvještaju makarskog biskupa fra Marijana Lišnjića, nastavio se i u XVII. stoljeću[9] i potrajat će sve do XVIII. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj, do XIX. stoljeća u južnoj Hrvatskoj, tj. dok država ne preuzme nadzor na školama.

Razina škole ovisila je o učitelju i učenicima. Pokatkad su franjevci, osim u čitanju, pisanju, pravopisu i vjeronauku, učili djecu i ostalim predmetima potrebnima za život. Iz takve pouke nastat će i priručnik računanja, prvi na hrvatskom jeziku u Dalmaciji, koji je sastavio i izdao 1766. fra Mate Zoričić pod naslovom *Aritmetika u slavni jezik illirięki sastavgliena i na svitlost data, za korist targovacza, i vladahocza kuchgnega istoga naroda,* Ancona 1766[10].

U isto vrijeme pismenost se širila i izvan škola. ako se može vjerovati fra Anti iz Gabele, po Bosni je bilo više žena i čobana koji su znali čitati i pisati[11]. Prema izvještaju Govannija da Vietri, u početku XVIII. stoljeća franjevci su gramatičke škole držali i po svim župama[12].

Netom bi djeca u osnovnim školama naučila "i priuba" čitati i pisati prelazili su na druge predmete. Zato se među franjevcima osnove školovanja katkada naziva gramatičkom školom[13], a tako su se nazivale škole koje bi danas odgovarale srednjima, tj. u kojima se pripremalo za viši studij.

Bilo bi suvišno ovdje nabrajati i one osnovne škole o kojima su se sačuvali neki podaci, a vodili su ih franjevci. Takvih je bilo dosta u sjevernoj Hrvatskoj, npr. u Krapini, Kostajnici, Virovitici, Samoboru i drugim naseljima, naročito u slavonskim gradićima[14]. Navodim samo nekoliko brojaka o franjevačkim osnovnim školama u Bosni i Hercegovini prije nego je o njima preuzela brigu država. Tako u Bosni s dolaskom Austrije 1878. franjevci predaju državi više od 50 škola s gotovo 2.500 katoličke djece, neračunajući pravoslavne i nešto Židova[15]. U Hercegovini su franjevci, prema fra Andriji Nikiću, predali državi 12 škola sa 600 učenika. A u vrijeme austrijske uprave i Kraljevine Jugoslavije proveli su pravo opismenjavanje pučkih masa preko hrvatskih seljačkih škola. Začetnik i duša organiziranja tih škola bio je fra Didak Buntić, pa se one ponekad nazivaju i fra Didakovim školama. Prema nekim podacima, u njima je opismenjeno oko 30.000 osoba.[16].

U Dalmaciji, kao što je rečeno, u vrijeme mletačke uprave franjevci su u svim

8 Usp. J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, Zagreb 1912 [Sarajevo 1990], I, 210.

9 JURIŠIĆ, *Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine,* Zagreb 1972, 74.

10 M. ĆALETA, "Zoričićeva aritmetika", *Kačić*, 16(1984), 94-98.

11 JELENIĆ, *Kultura*, I, 210-211.

12 BATINIĆ, Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti, 21-22; JELENIĆ, Kultura, I, 212.

13 Usp. JELENIĆ, *Kultura*, I, 211-212.

14 P. CVEKAN, *Krapinski franjevci*, Krapina 1980, 86; F. E. Hoško, Franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda Zagreb, *Franjo među Hrvatima*, Zagreb 1976, 158.

15 O osnovnom školstvu u Bosni i Hercegovini usp. V. BOGIČEVIĆ, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463. do 1918. godine,* Sarajevo 1965; M. PAPIĆ, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije,* Sarajevo 1972. O franjevačkom djelovanju u 19. st. u školama, napose o katehiziranju djece usp. M. KARAMATIĆ, *Kršćanska izobrazba djece i mladih u Bosni u 19. stoljeću,* Kačić, 14(1982), 143-153.

16 Usp. *Fra Didak Buntić*, Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine (Ur. Didak Ćorić), Zagreb-Mostar 1978; A. NIKIĆ, "Kulturne prilike u Hercegovini zadnjih desetljeća turske vladavine (1823-1878)", *Kačić* 8(1976), 193-218; ISTI, "Franjevci i širenje prosvjete u Hercegovini", *Kačić*, 9(1977), 213-230.

župama držali pouke u opismenjavanju, koje se često nazivaju i školama. S dolaskom austrijske uprave, zatim francuske i ponovo (druge) austrijske, uspostavljaju se i službene državne trogodišnje škole u dalmatinskim gradićima, od kojih većinu preuzimaju franjevci (Šibenik, Drniš, Omiš, Makarska, Imotski, Opuzen, Metković, Sinj). U tim školama franjevci su se kao učitelji ravnali po državnom pravilniku. Kako je izgledala jedna takva pučka škola u dalmatinskim gradovima može se vidjeti iz iscrpna prikaza pučke škole u Šibeniku iz pera Nikole Mate Roščića[17].

Po selima franjevci i nadalje drže uobičajene tečajeve opismenjavanja velikim dijelom vezane uz pouku vjeronauka. Tečajevi će malo-pomalo prerastati u pučke škole tako da će franjevci praktično držati u Dalmaciji pedesetak pučkih škola[18]. Kako su u Dalmaciji župe redovito obuhvaćale po nekoliko sela, jasno je da zbog dušobrižničkog rada ni školski rad nije mogao biti sustavan, pa će masoni i socijalisti u početku stoljeća taj rad žestoko napadati. Uza sve to, u nekim selima franjevci će ostati učitelji sve do početka drugoga svjetskog rata.

U teškim vremenima izbjeglištva nakon drugoga svjetskog rata franjevci skupljaju hrvatsku izbjegličku djecu i kratko vrijeme drže školu u Grottamareu (AC) u Italiji[19], a osnovali su i brojne dopunske "hrvatske škole" u župama u prekomorskim zemljama Americi i Australiji, u kojima su hrvatska djeca učila hrvatski jezik i upoznavala domovinu svojih predа[20].

Gramatičko-humanističke škole

U srednjem vijeku, kad su franjevci stupili na pozornicu povijesti, srednje i osnovno školstvo još nije bilo u potpunosti razgraničeno u današnjem obliku. Djeca i mladići različite dobi pohađali su često iste škole. Ono što bi danas koliko-toliko odgovaralo srednjem školstvu nazivalo se redovito uopćenim nazivima gramatičke škole i "studia humaniora"[21]. U XIII. i XIV. stoljeću franjevcima nije bilo jednostavno osnivati takve škole u hrvatskim krajevima. Naročito je to bilo teško u Bosni. Zbog toga je Stjepan II. Kontromanić (1322-1353) molio papu Klementa VI. (1342-1352) da bosanski studenti mogu studirati u susjednim zemljama kako bi se mogli poučiti u latinskoj gramatici i rimskoj vjeri[22].

U većim primorskim gradovima franjevci su najvjerojatnije imali svoje samostanske škole, o kojima nažalost do danas nisu obavljena znanstvena istraživanja. Vjekoslav Maštrović drži da su franjevci trećoreci već u XV. st. imali u Zadru i školu "gimnazijskoga karaktera s hrvatskim nastavnim jezikom"[23]. No, franjevci se uključuju i u gradsko školstvo. Tako fra Ivan Macedonac 1493-1494. predaje gramatiku u gradskoj školi u Splitu[24].

Poznato je da su i u Dubrovniku franjevci u vrijeme Republike održavali javnu gramatičku školu iako ne znamo kada je osnovana. Nepoznat nam je i način kako se odvijala nastava. No, najvjerojatnije su škole odgovarale europskoj razini.

Tridentski sabor poboljšava crkveno školstvo, pa se to odrazilo i na redovničke škole. U franjevačkom redu, od tada pa sve do državne intervencije, školstvo se uglavnom zasnivalo na toj reformi. Franjevci su na svoj način primijenili odredbu o sjemeništima. Svoja učilišta svrstali su u

17 N. M. ROŠČIĆ, "Prosvjetni rad franjevaca konventualaca u Šibeniku kroz XIX. stoljeće", *Kačić* 14(1982), 209-225.

18 O ulozi franjevaca u pučkom opismenjavanju u Dalmaciji vidi: P. BEZINA, *Pučko školstvo i franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja*, Split 1987.

19 Kopije dviju putovnica s imenima šesdesetak djece donosi K. C. SARIĆ, *Suore scolastiche francescane di Cristo Re nella Regione di Roma*, Roma 1989, 237-238.

20 *Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine*, Zagreb 1980.

21 J. BRKAN, "Školovanje kandidata Provincije presv. Otkupitelja u XVIII. stoljeću", *Kačić*, 16(1984), 22, b. 1.

22 FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, Zagreb 1982, 28.

23 N. GREGOV, *Školovanje u Provinciji franjevaca trećoredaca glagoljaša*, Zagreb 1990, 9.

24 P. RUNJE, *Prema izvorima*, Zagreb 1990, 173-174.

četiri stupnja. Najniža su se nazivala humanističkim ili gramatičkim školama[25]. Mladići koji su željeli stupiti u Red dolazili su u samostane uglavnom u dobi oko 12 godina, a tako i mladići koji su pripuštani u te škole, a nisu namjeravali postati redovnici (dobna granica primanja u školu kretala se između 10 i 17 godina). Po svoj prilici, trajanje gramatičke škole ovisilo je, u praksi, o dobi pojedinacâ u kojoj su stupali u samostan. U načelu mladići su gramatičku školu, osim retorike, završavali do 16. godine, kada su, prema odredbama Tridentskog sabora, mogli biti primljeni u novicijat, ako su namjeravali postati redovnici. Nakon novicijata bi, redovito godinu dana, obnavljali svoje humanističko znanje, pripravljajući se za studij filozofije, te studirali retoriku. Položivši određene ispite, u dobi oko 18 godina, smatrani su prikladnima za filozofsko školovanje.

Premda se o školovanju franjevaca u potridentskom razdoblju pisalo prilično mnogo, proučavanja se uglavnom odnose na XVIII. stoljeće tako da su nam XVI. i XVII. još prilično nepoznati. Znamo, npr., da su gramatičke škole 1593. godine postojale u Zadru i na Trsatu. U njima su predavala po dva profesora. Istovremeno je generalni kapitul ostavio slobodu provincijalu Bosne Srebrene da sam može odrediti mjesto učilišta[26]. U Dubrovniku se gramatička škola ne spominje u zaključcima kapitula 1593, ali je vjerojatno nastavila s radom. Broj je učenika u toj školi morao biti znatan, jer su neki redovnici bili očito uznemireni razigranom dječjom prisutnošću, pa je provincijal 1680. godine naložio da se školske prostorije odvoje od stambenog dijela redovnika. Slična shvaćanja o narušavanju redovničke stege prevagnula su tih godina u redu tako da je generalni ministar fra Petar Marino odredio da se gramatičke škole za vanjske učenike u samostanima dokinu. Takva je sudbina zahvatila i dubrovačku gramatičku školu[27].

Od tada će jedno vrijeme djelovati samo unutarnje gramatičke škole, tj. one za redovničke kandidate, koje su bile neposredna priprava za filozofsko teološko obrazovanje. Zadaćom su odgovarale današnjim gimnazijama. Otvarane su i zatvarane ovisno o mogućnosti pojedinog samostana da uzdržava takvu školu, o raspoloživosti prikladnih učitelja i o tome je li bilo učenika koji bi školu pohađali.

Kako u unutarnjim školama nije više bilo svjetovnjaka laika, a često ni kandidata za biskupijske svećenike, naročit se naglasak davao redovničkom odgoju, pa se i školska terminologija vrlo često zamjenjivala odgojnom. Tako se redovito završni dio školovanja u gramatičkim školama, a ponekad i škola filozofije i dijela teologije naziva profesorijem, jer su u takvim školama studirali već zavjetovani studenti prije svećeničkog ređenja[28].

Preuzimanjem državne skrbi i nadzora nad školama u vrijeme prosvjetiteljstva uvećava se i školska dokumentacija, pa o školama gimnazijskog tipa imamo više podataka u sjevernoj Hrvatskoj. Tako znamo da 1640. godine djeluje gimnazija u Velikoj, koja broji oko 40 učenika, a gimnazija u Našicama oko 1650. godine pedesetak učenika. God. 1708. osnovana je gramatička škola u Našicama, ali o njoj nema podataka.

U Požegi će franjevci preuzeti nekadašnju isusovačku gimnaziju, koju su poslije dokidanja isusovačke družbe (1773) vodili pavlini, a kad su i oni dokinuti (1786) i kad su pomrli posljednji njihovi sekularizirani članovi, gimnaziju još neko vrijeme vode svjetovni svećenici, a onda je car Franjo 1834. potpuno predaje franjevcima, koji su je vodili do 1865. Isto

25 O stupnjevanju franjevačkih učilišta vidi bilj. 37.
26 *Chronologia*, I. 365.
27 J. VELNIĆ, "Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti", *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985, 142-143.
28 Naziv je upotrebljavan u čitavom franjevačkom redu, usp. F. E. HOŠKO, Odgoj franjevaca Provincije sv. Ladislava u razdoblju potridentske obnove, Dobri pastir, 26(1976) 217; T. MRKONJIĆ, "Lukačićev boravak u Rimu", *Lukačić* (Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u povodu 400. obljetnice rođenja Ivana Marka Lukačića), 69-70, b. 15; J. BRKAN, "Školovanje kandidata Provincije presv. Otkupitelja u XVIII. stoljeću", *Kačić*, 16(1984), 26-27.

tako franjevci Provincije sv. Ladislava produžavaju život i nekadašnjoj isusovačkoj gimnaziji u Varaždinu koju preuzimaju 1835. godine i rade na njoj do 1853/54[29].

Franjevci također vode državne gimnazije u Slavonskom Brodu (1722-1777), Subotici (1797-1866), Osijeku (1799-1855), Karlovcu (1783-1861) i Senju (1791-1806[30]), a kao profesori predavali su u Rumi i na zagrebačkoj gimnaziji[31]. Državno ustrojstvo tih škola nije prepuštalo mnogo slobodnoj volji njihovih predavača u prilagođavanju programa.

U devetnaestom stoljeću osnivaju se nove gimnazije. Od njih će franjevačka gimnazija u Sinju, osnovana 1848. i ujedinjena 1854. kao "Javno više hervatsko gimnazije", steći slavu prve gimnazije s hrvatskim nastavnim jezikom u južnoj Hrvatskoj[32]. Franjevac konventualac Bonaventura Soldatić, provincijal Dalmatinsko-padovanske provincije (kasniji generalni ministar) god. 1867. prenosi iz Padove sjedište provincije i odgojno-školske zavode u rodni Cres. Za razliku od sinjske gimnazije, isključivo hrvatske po sastavu profesora i studenata i po nastavnom jeziku, creski odgojni zavodi, naročito novicijat, imaju međunarodno obilježje. Kroz taj su zavod, naime, osim novaka Dalmatinsko-padovanske provincije, prošli i neki redovnički kandidati iz drugih konventualskih provincija iz Španjolske, Njemačke, Moldavije, Malte, Belgije i Austrije. U Cresu su učila i dva konventualska generalna ministra: Sottaz i Orlini (Orlić). Cijena slave zavoda bila je ipak previsoka, što pokazuje i metamorfoza Orlića u Orlinija, pa je pod utjecajem fra Frane Dobrovića u creski zavod 1895. uveden hrvatski jezik[33]. Gimnazija je nastavila rad i nakon diobe Dalmatinsko-padovanske provincije 1907, sve do talijanske okupacije 1919. godine.

Franjevci u Bosni osnovali su gimnaziju najprije u Kreševu 1882, koja se zatim preselila u Guču Goru (1883-1900), a potom u Visoko (1900)[34]. Slijedili su ih franjevci u Hercegovini, koji u početku stoljeća otvaraju gimnaziju na Širokom Brijegu, koja 1918. dobiva pravo javnosti, a zatim za gimnaziju dvadesetih godina izgrađuju zgradu koja je mogla primiti oko 500 učenika.

Godine 1925. osnovana je franjevačka gimnazija u Varaždinu. Franjevci Provincije sv. Jeronima osnovali su nižu gimnaziju na Košljunu, a u vrijeme talijanske okupacije premjestili su je na Badiju. Viša gimnazija u Dubrovniku dobila je 1928. pravo javnosti. Osim franjevaca, pohađali su je i pitomci biskupskog sjemeništa te kandidati dominikanske i neko vrijeme kapucinske provincije i poneki učenik iz grada[35].

Kao što su franjevci bili pisci mnogih osnovnoškolskih udžbenika, abecedara i katekizama, tako pišu i udžbenike za srednje, odnosno humanističke gramatičke škole, udarajući tako temelje lingvistici. Osnovni udžbenik za kojim se nametala potreba bio je u tim školama latinska gramatika, koja - pisana najčešće u usporedbi s hrvatskim - postaje vrlo često i gramatika hrvatskog jezika. Bez težnje za iscrpnošću u prikazu pojedinih udžbenika spominjem ovdje objavljene gramatike fra Tome Babića iz Velima, fra Lovre Sitovića, fra Josipa Jurina, fra Stjepana Marijanovića za I. i III. razred, fra Ambroža Matića, fra Filipa Kunića i neobjavljene fra Gašpara

29 P. CVEKAN, *Franjevci u Požegi*, Požega 1983, 157.
30 F. E. HOŠKO, "Hrvatsko-primorska franjevačka provincija u zapadnoj Hrvatskoj na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće", *Kačić*, 7(1975), 91-94.
31 F. E. HOŠKO, "Franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda Zagreb", *Franjo među Hrvatima*, Zagreb 1976, 158.
32 P. BEZINA, *Srednje školstvo u Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja (1735-1920)*, Split 1989.
33 B. J. FILILINIĆ, "Obnova apostolata Franjevaca konventualaca / likovi i pothvati", *Kačić*, 14(1982), 155-162. D. DRNIĆ, Hrvatska provincija Franjevaca konventualaca (1559-1988), *Hrvatska Provincija Franjevaca konventualaca nekad i danas*, Zagreb 1989.
34 *Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882-1982.*
35 Neke podatke o franjevačkim gimnazijama u novije vrijeme vidi u: "Hronološki i statistički ulomci o srednjem školstvu franjevaca u Jugoslaviji, Franjevački vjesnik, 40(1933), 146-151.

Vinjalića, fra Andrije Bujasa i fra Mije Bilušića[36].

Visoko školstvo

Uz osnovne škole koje su držali za djecu i uz gramatičke škole franjevci su uredili svoje školstvo tako da su imali i vlastite više škole. Na tim višim školama predavale su se filozofija ili teologija ili obje te struke.

Visoke su se škole s vremenom razvile u različite tipove: pokrajinska učilišta, škole praktičnoga bogoslovlja i opća učilišta. Nazivale su se vrlo često i gimnazijama ili licejima. Ti su nazivi isticani ponekad i na školskim priručnicima[37]. Naziv gimnazija naročito se rabio u konventualskom ogranku reda čak i u samim zakonodavnim tekstovima[38].

Pokrajinska učilišta (ili jednostavno gimnazije, kod franjevaca konventualaca) bila su učilišta za jednu redovničku pokrajinu. Za uspostavu profesora i uzdržavanje škole brinula se uprava odnosne redovničke pokrajine. Učilišta su redovito imala jednog profesora za filozofiju i dva za teologiju.

Škole praktičnoga bogoslovlja uspostavljene su u pojedinim samostanima. Najčešće su to bile škole u kojima su se rješavali praktični slučajevi savjesti, zvane često i škole moralne teologije. Profesore za te škole određivala je provincijska uprava, a za uzdržavanje profesora brinuo se redovito samostan.

Opća su ili generalna učilišta kod franjevaca (*gymnasia generalia*, kod franjevaca konventualaca) bila visoke škole općesvjetskog značenja. Na njima su mogli studirati studenti iz svih pokrajina i zemalja. Bila su pod nadzorom općega ili generalnoga definitorija, tj. vrhovne uprave pojedinih ogranaka franjevačkog reda. Profesore je postavljao i razrješivao dužnosti generalni ministar sa svojim definitorijem. Razlikovala su se na učilišta (kod franjevaca konventualaca gimnazije) II. i učilišta I. stupnja ili razreda. a na njima su se mogli postizati i neki akademski naslovi. Dok su generalna učilišta uglavnom imala stalno sjedište, provincijska su više puta zbog neprilika ili lakšeg uzdržavanja studenata mijenjala boravište.

Teško je znati jesu li u toku XIII. i XIV. st. franjevci imali sustavno visoko školstvo u hrvatskim krajevima. Čini mi se kako se bez ustručavanja može reći da su za svoje potrebe držali provincijske škole. Sposobniju subraću ili neke za koje su troškove osiguravali dobročinitelji ili rodbina slali su na više učilišta u inozemstvo. Tako je u Hrvatskoj kroz prošlost velik broj franjevaca dobio naslov lektora, što je odgovaralo stupnju visokoškolskog profesora.

36 M. KOSOR, "Trojezična gramatika fra Josipa Jurina" *Rad HAZU*, 295, Zagreb 1953, 41-65; M. KOSOR, "Zaboravljeni trojezični rječnici fra Josipa Jurina" *Rad HAZU*, 303, Zagreb, 1955, 119-210; M. KOSOR, "Izvorni pravopis i jezik Jurinovih rječnika" *Rad HAZU*, 315, Zagreb 1957, 77-331; S. PAVIĆ, "Pregled latinskih gramatika bosanskih franjevaca", *Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882-1982*, Visoko 1983, 78-98; B. PEZO, "Franjevci Provincije Presv. Otkupitelja pisci latinskih gramatika u XVIII. stoljeću", *Kačić*, XVI/1984., str. 71-75. [Recenzija: *Archivum Franciscanum Historicum*, 80 (1987) 291.]

37 Navodim nekoliko naslova na rukopisima franjevačke knjižnice u Makarskoj. *Institutiones philosophicae [...] concionatae iuventutique propositae a P(atre) F(ratre) Pas(chale) Jukich in Macarensi* **lyceo** *philosophiae lectore MDCCLXXIX.. - Tractatus in universam Aristotelis Physicam [...]* quadripartite propositus est a P. Fratre Ladislao Spaich actuali philosophiae lectore, [...] in **Lycaeo** Aristotelico Scolastico conventus Nassicaensis [...] 1759. - Philosophiae rudimenta. *In gymnasio Urbis Veteris primum nunc dictata a P.F. Andrea Dorotich Brachiensi Provinciae SSmi Redemptoris alumno et in eodem artium lectore, - Philosophiae elementa* in Aracoelitano **archigymnasio** nunc primo dictata a Patre F. Andrea Dorotich a Brachia, Provinciae SS. Redemptoris alumno, et in eodem artium lectore, an. 1791. Paško Dorotić potpisuje se na jednom rukopisu kao student u arcelitanskoj gimnaziji - 34/1 *Pater Fr. Paschalis ex Brachia, Provintiae Sanctissimi Redemptoris in Dalmatia filius et in Aracelitano* ***gymnasio*** *studens generalis, orate pro eo*. (Istakao V. K.)

38 Konventualska su učilišta uglavnom stupnjevana u četiri razreda, nazvana često i gimnazijama četvrtog, trećeg, drugog i prvog razreda. Usp. T. MRKONJIĆ, "Lukačićev borava u Rimu", *Lukačić* (Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u povodu 400. obljetnice rođenja Ivana Marka Lukačića), 69-72, b. 15-20. Učilišta u Redu male braće (opservanata) također su stupnjevana u četiri vrste učilišta: 1) učilišta humanističkih znanosti; 2) učilišta logike; 3) učilišta fizike i metafizike; 4) teološka učilišta na kojima su se predavali dogmatika, Sveto pismo, pravo i moralka.

Franjevci su zarana u samostanima počeli osnivati i više školstvo. Neki povjesničari misle da je već oko 1260. uprava franjevačkog reda poslala u Zadar vrsnog teologa Jeronima Mascia, kasnijeg papu Nikolu IV, fra Bonaventuru Tielcia i fra Ivana iz Anagnia da urede školstvo u "Franjevačkoj slavenskoj provinciji", kako su tada nazivali hrvatsku redovničku pokrajinu[39]. Možemo samo pretpostavljati da je Jeronim i u Zadru držao nastavu prema svojim predavanjima *Comentaria in sacram scripturam* i *comentaria in 4 libros sententiarum* prije nego je 1270. postao provincijal "Slavenske provincije".

Nije ipak sigurno je li zadarsko učilište od 1260. djelovalo kao opće. Sklon sam vjerovati da je bilo uređeno kao provincijsko učilište i da je djelovalo prema potrebama i mogućnostima Provincije. Na takav me zaključak navodi čitav niz lektora koji se u povijesnim dokumentima spominju u Zadru, a imena im je objavio Marin Oreb. Ponekad je ime tih lektora očito upotrebljeno i mimo sveze sa službom, kao stručni naslov dotičnog redovnika.

Lektori se rano spominju i u Splitu i Trogiru, što ne bi moralo značiti da su u sva tri grada franjevci držali vlastite škole. No, moguće je da su se škole kao provincijske premještale iz mjesta u mjesto gdje je bio određeni lektor. Još je, naime, do kraja 17. st., a i kasnije bio običaj da filozofiju predaje samo jedan lektor. Od početka 17. stoljeća za teologiju su bila nužna dva lektora. Samo su se za generalna bogoslovna učilišta tražila trojica lektora i od 1691. najmanje desetorica studenata. No, čini se da se ni taj zakon nije strogo obdržavao[40].

Tursko porobljavanje omelo je obnovu studija u Bosni, pa su franjevci i dalje nastavljali visoke studije izvan svoje provincije. No, i provincije koje su imale vlastita učilišta slale su više puta svoje studente na generalna učilišta u druge provincije.

Filozofska učilišta

Filozofska učilišta u franjevačkom redu, kao i u Crkvi općenito, imala su svrhu pripremiti studente za što razumljiviji studij teologije. Kao što je rečeno, starija franjevačka učilišta u Hrvatskoj nisu dovoljno proučena da bismo mogli govoriti o strukturi njihova uređenja[41]. Može se samo pretpostavljati da su više ili manje slijedili crkveno zakonodavstvo kao što je to bilo u ostalim zemljama.

U vrijeme katoličke obnove u XVI. stoljeću franjevačko zakonodavstvo, pod utjecajem Tridentskog sabora, svraća sve više pažnju na obnovu učilišta. Generalni kapituli (opservanata) u Salamanki (1553), Rimu (1587) i Valladolidu (1593) pozabavili su se studijem u redu i donijeli zaključke da se filozofija predaje najmanje tri godine te da se u njezinu okviru studiraju logika, metafizika i fizika. Valladolidskim statutima bilo je propisano održavanje tjednih, mjesečnih i godišnjih javnih rasprava na filozofskim učilištima. Filozofski studij završavao je javnom raspravom[42].

Konventualci su se za to vrijeme također ozbiljno bavili pitanjem obnove studija, a ishod napora uskoro je postao

39 Tada bi, prema Vaninu, u Zadru bilo podignuto generalno učilište II. reda. Zanimljivo je da se Vanino temelji na franjevačkim autorima, a franjevci opet na Vaninu. Čini mi se vjerojatnijom pretpostavka da je tada u Zadru uspostavljen provincijski studij koji je ovisio o upravi provincije. Da je studij u XIII. stoljeću zaista postojao imamo dokaz u dokumentu koji govori o fra Hugolinu Arpineliju, koji je bio lektor u Zadru (T. SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik*, VIII, Zagreb 1910, 15; M. VANINO, "Teologija u Hrvata", *Croatia Sacra*, 11-12(1943), 200; J. VELNIĆ, "Samostan sv. Frane u Zadru, povijesni prikaz njegova života i djelatnosti", *Samostan sv. Frane u Zadru*, Zadar 1980, 73-75.

40. M. BRLEK-M. ŠIKIĆ, "Teološki studij u samostanu Male braće u Dubrovniku", *Samostan Male Braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985, 188-190.

41 Kratki općeniti pregled razvitka filozofije vidi u: J. T. HARAPIN, "Razvitak filozofije kod Hrvata", *Croatia Sacra*, 11-12(1943), 153-172.

42 *Chronologia*, I, 400-401.

vidljiv i u zakonskim odredbama koje su objavljene pod naslovom *Obnova studija*[43].

Manja braća (opservanti) i nadalje su se na svojim generalnim kapitulima redovito bavili studijem, ali nisu činili naročitih zaokreta. Na generalnom kapitulu u Madridu 1645. određeno je da svaka provincija treba imati provincijsko filozofsko učilište (Studium provinciale artium) koje treba imati najmanje 10 studenata i jednog lektora[44].

Kao ishod gotovo dvostoljetnih napora radi obnove studija, Opći kapitul Franjevačkog reda, održan u Rimu 1694, donio je statute u kojima su proširene odredbe o kolegijima koje su lektori trebali predavati na filozofskim učilištima. Prema tim odredbama, na generalnim učilištima trebali su se predavati *summulae*, logika, fizika, metafizika, animistika, učenje o nastanku i propadanju tvari i kozmologija. Teze javnih rasprava na kraju studija trebale su otad biti tiskane i javno oglašene, a oni koji nisu udovoljili navedenim propisima nisu mogli postati lektori teologije[45]. Teško je reći koliko se taj propis održavao u hrvatskim krajevima. Ipak se jedan broj takvih tiskanih filozofskih teza sačuvao sve do danas u našim samostanskim bibliotekama.

Prema danas zajamčenim podacima, najstarije franjevačko učilište djeluje u Dubrovniku. Prema Brleku, prvi put se spominje u Malom vijeću Republike 19. studenoga 1390[46]. Godine 1429. Dubrovačka Republika udijelila je dio troškova lektoru fra Andriji, koji je predavao na dubrovačkom učilištu, a odlazio je na učilište u Firenzu[47]. Možda se taj odlazak pravno može povezati s odlukom Općega kapitula Reda u Toulouseu 1373. prema kojoj je hrvatska provincija "Sclavonia" mogla slati svoje studente na studij bogoslovije na opće učilište u Firenzu[48]. U skladu sa spomenutom odredbom moglo bi se pretpostaviti da je fra Andrija bio lektor filozofije i da je u Firenzu pošao upravo zato što je franjevcima u Dubrovniku nedostajalo teološko učilište, kao što su dva i pol stoljeća kasnije dubrovački studenti nastavljali svoje studije u Aquili.

Učilište se spominje u dubrovačkom samostanu i kasnije u drugoj polovici XV. stoljeća te je njegov razvoj vjerojatno vezan uz nastojanje Pija II. da pripremi misionare za Bosansku provinciju. Sv. Stolica je, naime, nastojala da bi se u Bosni podigla kulturna razina napose u filozofiji, crkvenom pravu i teologiji, i zbog toga je 1462. odredila petoricu učenih franjevaca, koji su naobrazbu stekli na visokim europskim učilištima, da reformiraju studij. Jedan od njih bio je fra Petar rodom iz bosanskoga krunidbenoga grada Mile, a moglo bi se pretpostaviti da su i ostala četvorica bili iz Bosne ili iz primorskih hrvatskih krajeva[49]. No, po svemu sudeći, učilište je obnovljeno kao filozofsko-teološko i imalo je samo pokrajinsko značenje. Na njemu je u početku XVI. stoljeća predavao poznati humanist Juraj Dragišić.

U XVI. stoljeću (najkasnije od god. 1532) učilište djeluje kao generalno filozofsko učilište, a na njemu predaje jedan profesor (1532. godine Bonaventura s Krka). Međutim 1593. učilište nalazimo na popisu provincijskih učilišta reda (profesor Klement iz Konavala). Studij teologije studenti su vjerojatno nastavljali u Aquili. Kako ne znamo ništa o učilištima Provincije Bosne Srebrene, jer je kapitul ostavio provincijalu da može odrediti profesore, to je dubrovačko filozofsko učilište moglo biti i jedino filozofsko franjevačko učilište u hrvatskim krajevima[50].

U XVII. stoljeću počinje u franjevačkom redu školstvo opadati u znanstvenom pogledu, ali se broj generalnih učilišta naglo povećava. Oslobođeni velikim dijelom od Turaka, i hrvatski se krajevi od XVII. stoljeća uključuju u školske tokove. Tako filozofska učilišta djeluju, uz kraće ili duže prekide, u gotovo svim franjevačkim samostanima, od kojih se ovdje spominju samo neka koja su trajala duže i o kojima su bili pristupačniji podaci. To su ona u Krapini (1685-1783)[51], u Šibeniku (1699-1911), Osijeku (1707-1724, 1735-1757), Makarskoj (1708) i drugim samostanima Provincije Presv. Otkupitelja[52] te u Našicama (1725-1830)[53]. U Iloku je filozofski studij uz prekide trajao 50 godina (1717-1873)[54]. Filozofska učilišta, kao generalna, djelovala su uglavnom paralelno s generalnim bogoslovnim učilištima.

U vrijeme Marije Terezije (1740-1780) i Josipa II. (1765-1790) država se sve više miješa i u franjevačko školstvo, pa ono donekle gubi svoje karakteristike i prilagođava se državnim propisima, dok konačno u banskoj Hrvatskoj i Slavoniji 1783. crkvena učilišta filozofije nisu dokinuta. Poslije 1800. crkvena učilišta se obnavljaju. Do sklapanja konkordata Austrije sa Sv. Stolicom (1855) državna je kontrola u tim učilištima bila vrlo jaka, ali se čini da nije bila nauštrb samog studija.

Sve do početka ovog stoljeća školstvo će u praksi, usprkos svim zahtjevima državne vlasti, nastaviti utrtim tokom. Školske odredbe generala Dionizija Schulera iz 1905. i uvođenje novog crkvenog zakonika unijet će nove zahtjeve u crkveni studij i poboljšati njegovu razinu.

U školama su franjevci kao priručnike djelomično rabili određene strane autore, ali su još više upotrebljavali vlastite udžbenike, koji su ostajali u rukopisu. Samostanske biblioteke obiluju takvim, nažalost, do danas neproučenim rukopisima. Sama makarska biblioteka posjeduje sedamdesetak takvih većih ili manjih školskih spisa[55]. Jedini priručnik filozofije tiskao je poznati hrvatski kulturni radnik fra Andrija Kačić Miošić pod naslovom *Elementa peripathetica* u Veneciji 1752. O tom priručniku Albert Bazala još je u početku našeg stoljeća držao da bi uz male preinake mogao poslužiti kao "vrlo zgodna logika za škole"[56].

U novije vrijeme filozofski je studij tješnje povezan sa studijem teologije, pa i učilišta slijede sudbinu teoloških škola.

Bogoslovna učilišta

Bogoslovna učilišta osnivana su u franjevačkom redu uglavnom za školovanje vlastitih članova. Vjerojatno su i u provinciji "Sclavonia" vrlo rano osnovana pokrajinska bogoslovna učilišta koja su se zadovoljavala samo jednim profesorom. Uostalom, takva praksa je sve do Tridentskog sabora bila uobičajena u Europi. Takvih je škola moralo biti dosta u samostanima, što pokazuje visok broj lektora. One su tražile relativno male gospodarske izdatke, s kojima su se samostani mogli suočiti, a pripravljale su uglavnom buduće svećenike i župnike. Oni koji su htjeli steći neki

43 Potpuni naslov na latinskom glasi: *Reformatio studiorum Ord. Fratrum Min. Con. Sancti Francisci* a Reverendissimo P. magistro F. Iacobo Bagnacabbalensi eiusdem Ord. Ministro generale ordinata, Perusiae 1620.

44 *Chronologia*, III/I, 49A.

45 *Chronologia*, III/I, 267A; Usp. F. E. HOŠKO, "Nastavna osnova filozofije i teologije u školama hrvatskih franjevaca", *Samostan Male Braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985, 205-206.

46 M. BRLEK, Conventus S. Francisci Regusii (Dubrovnik historica lineamenta", *Miscellanea Melchior de Pobladura I*, Romae 1964, 428. [Navedeno prema: J. Brkan, *L'organizzazione scolastica della Provincia del SS. Redentore in Dalmazia nel Settecento*, dissertatio ad lauream in iure canonico Roma 1979.] (rukopis kod autora), str. 36. Zanimljivo da se u kasnijem, gore navedenom Brlek-Šikićevu članku ne spominje ovaj podatak.

47 M. OREB, *Zaslužni članovi hrvatske Provincije sv. Jeronima franjevaca konventualaca od njezina postanka do naših dana*, Split 1973, 187.

48 *Chronologia, I*, 88.

49 L. WADING, *Annales Minorum*, 1462; SEBASTIANUS A RAGUSIO (Slade, Dolci), *Monumenta historica Provinciae Rhacusinae Ordinis Minorum S. P. N. Francisci notis criticis et chronologicis perpetuo illustrata [...]*. Neapoli, 1746, 37; J. VELNIĆ, "Samostan Male braće u Dubrovniku - povijesni prikaz života i djelatnosti", *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985, 142; M. BRLEK-M. ŠIKIĆ, "Teološki studij", 188.

50 *Chronologia*, I, 263B, 365B, 525B; F. E. HOŠKO, "Nastavna osnova", 210.

51 CVEKAN, *Krapinski franjevci*, 83-84.

52 P. BEZINA, *Studij filozofije u Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja*, Split 1992.

53 P. CVEKAN, *Franjevci u Abinim Našicama*, Našice 1981, 151-155.

54 P. CVEKAN, *Franjevci u Iloku*, Ilok 1986, 164-166.

55 O nekim od tih spisa usp. V. KAPITANOVIĆ "Testi scotisti d'insegnamento filosofico-teologico nella Provincia del santissimo Redentore in Croazia nei secoli XVIII", *Antonianum*.

56 A. BAZALA, "Kačićeva 'Elementa peripathetica'", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 2(1976)3-4, 201. Za ostalu literaturu usp. J. SOLDO, "Djelovanje franjevaca Provincije presvetog Otkupitelja kroz 250 godina (1735.-1985.)", *Kačić*, 17(1985), 258.

akademski stupanj ili biti lektori u tim samostanskim pokrajinskim školama morali su studirati u inozemstvu. Da su škole koje su postojale u provinciji "Sclavonia" djelovale samo kao pokrajinske navode nas zaključak i odluka Općega kapitula Reda u Touluseu 1373, prema kojoj je hrvatska provincija "Sclavonia" mogla slati svoje studente na opće učilište u Firenzu[57]. To su za samostane i provinciju bili veliki izdaci, pa je naravno da su franjevci rano pomišljali kako bi osnovali vlastito učilište na kojem bi se mogli pripremati i budući lektori. Svakako potkraj XIV st. franjevci ponovo pomišljaju uspostaviti generalno učilište u zadarskom samostanu[58]. Nije poznato je li ono u to vrijeme stvarno uspostavljeno.

Prema odredbi pape Klementa VIII. (1592-1605), u franjevačkom redu trebalo je djelovati svega deset generalnih učilišta. Studenti s dubrovačkoga generalnog učilišta trebali su nastaviti teološki studij u Aquili[59].

Papina odredba o broju generalnih učilišta nije se, međutim, uspjela održati i ta se učilišta upravo u XVII. i XVIII. st. umnožavaju nauštrb kvalitete studija. Hrvatski franjevci će umješno iskoristiti tu pogodnost lakšeg osnivanja učilišta i u toku XVII. i XVIII. stoljeća zatražit će i dobiti dozvole za nekoliko generalnih učilišta u različitim krajevima. To je značilo da su se za profesore mogli natjecati franjevci iz čitavoga reda. Neka su od tih učilišta ubrzo promaknuta u generalna učilišta prvog stupnja, a studenti su, završivši studij na njima, mogli predavati na svim učilištima reda.

Učilište u Zadru, koje je već spominjano, vjerojatno je mijenjalo namjenu. Kao što je već istaknuto, ono je djelovalo kao "gramatička" škola, a kasnije je postalo generalnim učilištem. God. 1723. odlukom Generalnog kapitula u Rimu učilište je prenijelo sjedište u Koper[60].

God. 1664. podignuto je dubrovačko pokrajinsko učilište na stupanj općega bogoslovnog učilišta, koje je prema tome imalo priznanje i Crkve i Republike. Prema Velniću, 1723. podignuto je na prvi stupanj, ali o njemu u njegovu starijem razdoblju i do ukidanja Republike znamo vrlo malo, jer se arhiv nije sačuvao[61]. Vrijedno je ipak spomenuti da se na tom učilištu školovao poznati hrvatski leksikograf Joakim Stulli.

U početku XVII. stoljeća osnivaju franjevci i u Zagrebu vlastito visoko učilište, koje je 1670. proglašeno generalnim učilištem drugoga, a 1700. prvog stupnja. Prema Emanuelu Hošku, bila je to, uz katedralnu, najstarija bogoslovna škola u sjevernoj Hrvatskoj. "U toj je školi još prije tri stotine godina (1670) uvedena široka fakultetska nastava u teologiji, i to sedam desetljeća prije negoli na Teološkom fakultetu Zagrebačke isusovačke akademije, koja je prethodnica suvremenoga zagrebačkog sveučilišta"[62].

Generalna učilišta drugog stupnja djelovala su još na Trsatu (prije 1679-1783), u Varaždinu (1700-1783), Šibeniku (1725-1735) i Makarskoj (1743-1745, 1799-1802, 1816)[63].

Učilišta prvog reda postojala su u Budimu (1722)[64], Dubrovniku (1723), Šibeniku (1735)[65] i Osijeku (1735-1783)[66]. U okviru osječkog učilišta djelovala je i prva tiskara u Slavoniji (1735-1774).

57 *Chronologia, I,* 88; M. BRLEK-M. ŠIKIĆ, "Teološki studij", 185.

58 Kako se može vidjeti iz oporuke Zadranina Krševana de Varicassis. RUNJE, *Prema izvorima*, 51.

59 *Chronologia*, I, 525.

60 Cap. Gen. Romae, 1723, Romae 1730, n. 66. str. 52.

61 J. VELNIĆ, "Samostan Male braće", 142; M. Brlek-M. Šikić, "Teološki studij", 190.

62 E. HOŠKO, "Franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda Zagreb", *Franjo među Hrvatima*, 158.

63 O makarskoj bogosloviji usp. J. BRKAN, "Povijesni pregled djelovanja Franjevačke visoke bogoslovije u Makarskoj", *Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj 250. obljetnica osnivanja i rada* 1736.-1986., 83-99.

64 F. E. HOŠKO, "Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća, u Budimu", *Nova et vetera*, 28(1978), 113-179.

65 Osnovano kao filozofsko učilište 1699. Učilišta u Dubrovniku i Šibeniku nadživjela su reformu franjevačkog školstva iz 1905. i djelovala kao samostalna privatna bogoslovna učilišta. Šibensko bogoslovno učilište se 1911. spojilo s makarskim, a dubrovačko je poslije 1924. nekoliko puta prestajalo s radom i bivalo ponovno pokretano.

66 Osnovano kao provincijsko 1724. Usp. F. E. HOŠKO, "Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću", *Kačić* 8(1976), 135-191; 10(1978), 127-173; 11(1979), 317-342.

Prema odredbi Klementa VII, na svakom generalnom učilištu trebala su predavati tri profesora. Predavanja su trajala četiri godine, a profesori su trebali u predavanjima slijediti raspored četiriju knjiga sentencija Petra Lombardskoga, naravno, uz dodatke novijih učenja. Kao i u filozofiji, nastava je uključivala javne rasprave[67].

Odredbe Generalnog kapitula franjevačkog reda iz 1694. pridodale su u poučavanju teologije više važnosti praktičnim znanostima, proučavanju Sv. pisma, retorike i homiletike. Za nas je značajno da je za tu svrhu Kapitul preporučio kao priručnik knjigu hrvatskog franjevca, Zadranina Oktavijana Spadera Jankovića *Introductio ad lecturae theologicae et praedicationis evangelicae officium*, i zadužio generalnog ministra da je razašalje u sva učilišta reda[68].

Na hrvatskim generalnim učilištima nije studiralo mnogo studenata. I samo školstvo bilo je velikim dijelom oponašanje europskoga. Profesori su očito bili često zabavljeni i drugim radom tako da se čini kako je često nedostajalo izvornosti i kako je ona ovisila o sposobnosti pojedinih profesora.

Didaktički pristup obilježen tradicionalnošću vrlo se teško mijenjao u tim školama. Udžbenici su bili redovito na latinskom jeziku, pa su prema tome domaće franjevačke škole nudile svojim studentima spoznaje koje su se stjecale i u inozemstvu. Uostalom, u franjevačkim su školama barem u XVIII. stoljeću ujednačeni teološki kolegiji koje su lektori predavali u čitavom redu, a potpuno uniformiranje izveo je generalni ministar Klement iz Palerma (1756-1762), koji je tiskom objavio raspored građe što se trebala predavati na franjevačkim učilištima[69].

No, ozračje koje je vladalo u školama u Hrvatskoj bilo je različito od onoga u velikim gradovima, npr. u Rimu ili Parizu, gdje su samo rijetki studenti imali sreću završiti studij. Za razliku od tih učilišta, na kojima su profesori ulagali mnogo truda u knjigu, natječući se što će ostaviti potomcima, na generalnim učilištima u Hrvatskoj vladala je učmalost i mala mogućnost korištenja znanstvenim pomagalima, jer su nedostojale bogate teološke biblioteke.

I u takvim prilikama učilišta su barem donekle ispunjala zakonske propise o školstvu. Teško je bilo s objavljivanjem javnih rasprava, jer su tiskare redovito bile daleko od učilišnih središta. U određenim razmacima bilo je ipak studenata koji su svoje teze tiskali na kraju studija.

Od devetnaestog stoljeća teološki je studij u Hrvatskoj morao slijediti državni program. Tek od konkordata između Austrije i Sv. Stolice 1855. Crkva može slobodnije slijediti vlastiti program. Uslijed toga i teološka se učilišta u nas pomalo obnavljaju prema suvremenim potrebama. Hercegovačka franjevačka provincija u vrijeme austrijskog protektorata nad Bosnom i Hercegovinom osniva 1895. bogoslovno učilište u Mostaru. Bila je to prva visokoškolska ustanova u Hercegovini. Njezin primjer slijedi i Bosna Srebrena, koja 1905. u Livnu otvara svoje teološko učilište. Ono se 1909. preselilo u Sarajevo, u samostan sv. Ante. Godine 1940. uredbom o rangu rimokatoličkih bogoslovnih škola država je priznala franjevačkim visokim bogoslovnim školama rang fakulteta[70]. Drugi

67 *Chronologia*, I, 526.

68 *Chronologia*, III/1, 267A. Oktavijan Spader Janković, koji je svoj priručnik objavio u Rimu 1693. Bio je profesor u Rimu, Perugii i Bologni, a kasnije rapski i potom asiški biskup. U hrvatsku literaturu Hoško je uveo, vjerojatno daktilografskom greškom, zabunu nazvavši ga Zanatino, umjesto ispravnog talijanskog oblika Zaratino (Zadranin). Tu je pogrešku sâm Hoško kasnije slijedio, a odatle se proširila i kod drugih autora, pa ga i oni nazivaju Zanatino i ne sluteći da se radi o hrvatskom franjevcu. Usp. HOŠKO, "Organizacija filozofske i teološke nastave na visokim školama Provincije sv. Ladislava u razdoblju potridentske obnove", *Kačić* 6(1974) 57. HOŠKO, "Nastavna osnova", 211; BRKAN, "Školovanje", 41.

69 *"Elenchus tractatuum et quaestionum quae in nostris scholis singulis quadrienniis iuxta mentem Subtilissimi Doctoris Ioannis Duns Scoti reverendissimus Pater Clemens a Panormo minister generalis omnibus sacrae theologiae lectoribus generalibus mandat perlegensas,* [Romae 1757]"

svjetski rat ugrozio je i franjevačko školstvo. Zgrade bogoslovijâ u Makarskoj i Mostaru stradale su u bombardiranju. Dovoz namirnica bio je onemogućen. No, franjevci nisu klonuli duhom ni u tim prilikama. Dapače, 11. srpnja 1944. postigli su donošenje zakonske odredbe da se osnuje Rimokatolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, a njegova je uprava povjerena franjevcima svih pet hrvatskih provincija. Fakultet, međutim, nije nikad počeo raditi, a državne su vlasti 1947. oduzele bosanskim franjevcima novosagrađenu zgradu koja je trebala poslužiti za smještaj fakulteta. U poslijeratnom razdoblju učilišta su se zatvarala i upornom žilavošću ponovno otvarala. Danas hrvatski franjevci, osim rada na drugim visokim crkvenim učilištima, drže i dva vlastita učilišta: Franjevačku visoku bogosloviju u Makarskoj i Franjevačku teologiju, danas u izbjeglištvu iz Sarajeva u Hrvatskoj, dva rijetka preživjela povjesna učilišta u franjevačkom redu.

Akademski stupnjevi

Na franjevačkim učilištima, koja su djelovala izvan sveučilišta, a takva su u hrvatskim krajevima bila sva, mogli su se postizati različiti akademski stupnjevi.

Franjevci konventualci zadržali su dugo, kao i dominikanci, nazive baštinjene iz srednjeg vijeka. Na njihovim generalnim gimnazijama drugog i prvog razreda dobivao se, nakon završetka pojedinih odsjekâ studija i javnih rasprava, bakalaureat iz logike, fizike, Biblije itd, te naslov propovjednika i lektora[71]. Nakon dvanaest godina predavanja lektori su dobivali naslov magistra[72].

Franjevci opservantske struje odbacili su akademske naslove bakalaureata i magistra i zadržali jedino naslove službe. Onaj tko je završio trogodišnje filozofske i trogodišnje teološke studije mogao je uz određeni ispit biti proglašen propovjednikom. Onaj tko je nakon trogodišnjeg studija filozofije studirao četiri godine teologiju na nekom generalnom učilištu mogao je uz natječajni ispit postati lektor filozofije. Kada je netko pobijedio na natječajnom ispitu za lektora filozofije i nakon toga s uspjehom predavao tri godine filozofiju i objavio tiskom javnu raspravu, pošto je skupio svjedočanstva o svom izglednom vladanju, mogao je pristupiti na natječaj za lektora teologije[73].

Lektori su se razlikovali na provincijske i generalne prema natječaju i učilištu na kojem su predavali i postizali stupnjeve. Lektori teologije koji su neprekidno predavali deset godina teologiju na generalnim učilištima prvoga reda, ili 12 godina s prekidima, postajali su lektori jubilati, a papa Inocent XI. izjednačio ih je u svim pravima i povlasticama s doktorima filozofije i magistrima teologije[74]. Nakon 1723. Generalni kapitul proširio je pravo na jubilaciju i na učilištima drugog reda ako neka provincija nije imala učilište prvog reda[75].

Danas na dvjema franjevačkim teologijama, makarskoj i sarajevskoj, studenti nakon dvije godine filozofskih i tri godine teoloških studija postižu diplomu o završenom visokom teološkom studiju, a studentima svećenicima nakon još jedne godine pastoralnog studija izdaje se potvrda o postignutoj svećeničkoj spremi.

70 Usp. A. CRNICA, *Uredba o rangu rimokatoličkih bogoslovnih škola s tumačem*, Šibenik 1940.

71 Usp. T. MRKONJIĆ, "Lukačićev boravak u Rimu", *Lukačić* (Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u povodu 400. obljetnice rođenja Ivana Marka Lukačića), 70-73, b. 16-21.

72 U nedostatku pravne literature (u ovim ratnim uvjetima) o ustrojstvu studija kod franjevaca konventualaca navodim bilješku Ljudevita Maračića: "Vrijeme studija, dakle, trajalo je devet godina, a za one koji su htjeli postići doktorat, čak dvanaest godina. Oni koji su težili da postignu tzv. "Paternitas Provinciae" morali su još dvanaest godina predavati u gimnaziji [visokom učilištu, moja opaska] i kolegiju i tek nakon toga studija i prakse mogao se postići naslov "Magister Ordinis". Lj. MARAČIĆ, *Franjevci konventualci u Istri*, Pazin 1992, 60-61, b. 58.

73 *Chronologia*, III, 240-241.

74 Chronologia, III, 152. O akademskim naslovima u franjevačkom redu usp. L. Spätling, I titoli accademici nell'Ordine, *Pontificium Athenaeum Antonianum ab origine a praesens*, Roma 1970. 22-29. O postizanju naslova lektora u Provinciji presv. Otkupitelja v. J. BRKAN, *L'organizzazione scolastica della Provincia del SS. Redentore in Dalmazia nel Settecento*, Roma 1982.

75 BRKAN, *L'organizzazione*, 68.

Izvanškolska prosvjetiteljska djelatnost

Kao što je već istaknuto, franjevci su prije svega propovjednički red koji je po naravi širitelj religiozne prosvjete. Mnoštvo je franjevaca kroz prošlost i službeno imalo naziv propovjednika. Kao propovjednicima bila im je potrebna i svjetovna kultura, koju su dalje neizravno širili svojim propovijedima u hrvatskom narodu. Uz to je franjevački red dao Hrvatskoj, ili je Hrvatska iz franjevačkog reda dala Crkvi, nekoliko stotina biskupa[76]. Kao i svi biskupi, ti su se franjevci morali brinuti i za prosvjetno stanje klera u biskupijama kojima su upravljali. No, istraživati tu djelatnost prelazi okvir ovog rada.

Iz franjevačkih redova izišao je velik broj znanstvenika i još više pisaca i profesora. O bogatoj kulturnoj djelatnosti govore i danas biblioteke u Dubrovniku, Zadru, Splitu, Šibeniku i u ostalim franjevačkim samostanima, koje su svojevrsni kulturni spomenici.

Najstarije sačuvano franjevačko knjiško djelovanje posvećeno je teologiji[77], bilo da se radi o latinskim, bilo hrvatskim tekstovima. I to njihovo djelovanje ima trostruku praktičnu svrhu: pomoć pri sudjelovanju u bogoslužju, prenošenje zasada vjere i teološko razglabanje vjere čitateljima.

Da bi što bolje uveli vjernike u sudjelovanje u bogoslužju, franjevci su se dali na priređivanje praktičnih bogoslužnih priručnika, u čemu su, inače, u Europi imali neobične zasluge već od samog početka svoga reda. Izdavanjem hrvatskih liturgijskih knjiga neizravno su utjecali na čitave generacije u kulturi i jezičnom izričaju. Sudjelovali su u čuvanju povijesne baštine i kontinuiteta glagoljice na hrvatskom području, izdajući glagoljske misale, kao fra Pavao Modrušanin, koji tiska 1528. u Veneciji glagoljski misal, i fra Rafael Levaković, koji u Rimu 1631. priređuje novo izdanje. U očuvanju baštine glagoljskih liturgijskih knjiga preuzet će kasnije neospornu zaslugu franjevci trećoreci[78]. No, prava je prosvjetna zasluga franjevaca da su, djelujući među malim pukom, u upotrebu uveli hrvatsku liturgijsku knjigu.

Zanimljivo je da su se u njihovim knjižnicama sačuvali najstariji hrvatski lekcionari - Korčulanski (iz 14 st) i Zadarski, a nije isključeno da su im franjevci i autori. No, sa sigurnošću znamo da je prvu hrvatsku tiskanu knjigu na živom jeziku izdao franjevac Bernardin Drvodilić, poznatiji pod nazivom Splićanin. To je ujedno jedna od najstarijih tiskanih knjiga na nekom živom slavenskom jeziku. I u krajevima izvan Dalmacije franjevci su prvi izdavali lakcionare. Tako bosanski franjevac Ivan Bandulavić 1613. izdaje lekcionar koji je doživio nekoliko izdanja, u Dalmaciji je lekcionar priredio fra Petar Knežević, a doživio je također nekoliko izdanja (1773, 1838, 1840, 1857), a u Slavoniji fra Nikola i Antun Kesić (1740), fra Emerik Pavić (1764) i fra Marijan Lanosović (1794). U novije vrijeme lekcionare su priređivali fra Petar Vlašić i fra Jure Radić[79], a velik je udio franjevaca i u prijevodu današnjeg odobrenog crkvenog lekcionara. I u Gradišću je konventualac Vladimir Valentić priredio hrvatski lekcionar (1741), koji je doživio četiri izdanja.

Drugi je cilj franjevačkih izdanja bio prenošenje zasada vjere i zbog toga su oni objavili dvadesetak katekizamskih priručnika koji su najčešće služili i kao školske početnice. Od značajnijih spominjem dva katekizma Matije Divkovića (1563-1631), od kojih je *Nauk krstjanski*, poznat pod na-

76 Marijan Žugaj obradio je za Hrvatski franjevački leksikon više od 200 biskupa koji su živjeli prije 1517. ili su poslije te godine pripadali samo konventualskom ogranku franjevačkog reda. Prvi svezak Leksikona trebao bi u početku sljedeće godine izići iz tiska.

77 Kratki opći pregled bogoslovne književnosti vidi kod I. GOLUB, Pregled hrvatske bogoslovne književnosti, Zagreb 1967.

78 Usp. S. IVANČIĆ, *Povijestne crte o Samostanskom III. redu sv. Oca Franje po Dalmaciji Kvarneru i Istri i poraba glagoljice u istoj redodržavi*, Zadar 1910.

79 J. FUĆAK, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskog glagoljaštva*, Zagreb 1975.

zivom *Mali* (Venecija 1616), doživio više od deset izdanja, i *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Venecija 1726) fra Tome Babića, koji je doživio sedam izdanja[80]. A da bi ovaj prilog bio i doprinos novim istraživanjima, od dosad nepoznatih priređivača katekizama upozoravam na mletačkog franjevca fra Ivana Antuna (Gian Antonio) Bomana, koji je studije završio na generalnom učilištu u Šibeniku, a izdao je *Istomačenje nauka krstjanskoga*[81].

U istom duhu kao katekizmi pisane su i mnogobrojne franjevačke knjige propovijedi, bez kojih se ne može ni zamisliti bilo kakav pregled povijesti hrvatskoga govorništva i homiletike. Od mnogobrojnih autora ovdje spominjem samo kapucina Štefana Zagrepca i fra Jeronima Filipovića čija su se tri sveska propovijedi upotrebljavala kao priručnik čitavo jedno stoljeće u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini te time značajno utjecala na formiranje hrvatskoga književnog jezika.

S istim ciljem prenošenja istina vjere franjevci daju Hrvatima i prvi potpuni prijevod Sv. pisma iz pera fra Matije Petra Katančića.

Osim tekstova za široke mase, franjevci su pisali i stručne, namijenjene obrazovanijim slojevima.

Tekstovi na latinskom imali su dvostruku svrhu: ili su bili pisani kao školski udžbenici, pa stoga bez naročite težnje za izvornošću nego smo sa željom da se prilagode stupnju razumijevanja učenika, ili su bili teološke rasprave koje su imale znanstvene zahtjeve. Ove posljednje pisali su uglavnom franjevci izvan domovine i one su imale ograničen utjecaj u domovini, podižući više ponos domovinskih pisaca i potičući ih da se i sami okušaju u tom području.

Latinski teološki pisci pojavljuju se vrlo rano na hrvatskom području. Franjevci nastavljaju to djelo slijedeći uzor, i ističući kao ponos, crkvenog naučitelja sv. Jeronima. Njihova imena mogla bi ispuniti čitave leksikone i ovdje se dovoljno samo prisjetiti te vrste širenja prosvjete i teološke znanosti, od vremena bl. Monalda iz Kopra, crkvenog pravnika čije je djelo poznato pod naslovom "Summa manaldina" bilo vrlo cijenjeno, do najnovijih teologa svjetskoga glasa kao što je bio fra Karlo Balić, osnivač Papinske marijanske akademije.

Među teološkim piscima ističu se naročito oni iz vremena humanizma i renesanse. Fra Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) bosanski je prognanik koji je slavohlepnim moćnicima svojega doba nudio kulturne usluge da bi mu omogućili rad. Proveo je u Hrvatskoj samo kratko vrijeme i predavao na dubrovačkoj bogoslovnoj školi. Poznavao je izvrsno latinski i grčki i slovio kao jedan od najboljih poznavatelja hebrejskoj i etiopskog u Europi. Profesor u Firenzi i Pizi, branitelj osumnjičenog Jeronima Savonarole, zatim naslovni biskup, čitavim nizom svojih djela obogatio je filozofsko-teološku literaturu i ulijevao ponos svojim sunarodnjacima, tako da ga Damjan Beneša, ne štedeći pohvale, laskavo uspoređuje s Dunsom Scotom, Augustinom, Jeronimom i Ambrozijem i naziva ponosom ilirskog tla[82]. Teološki pisac i veliki propovjednik svoga doba fra Toma Ilir (1583-1669) svojim je govorima zanosio južnu Francusku, toliko da se neslužbeno štuje kao blaženi[83]. Benedikt Benković (o. 1460-1522) nazvan je laskavo "eminentissimus cuiusvis disciplinae monarha"[84]. Redoslijed nastavljaju fra Mate Frće, profesor, teolog, filozof i pisac brojnih rasprava[85], fra Grgur Pio Milesi,[86] Antun Tomaseo i mnogi drugi.

Bilo je dosta i franjevaca u domovini koji su pisali latinskim jezikom, računajući na čitateljstvo latinskoga kulturnoga kruga. To su uglavnom knjige apologetskog sadržaja, bilo da se radilo o obrani povijesnih prava, kakva je knjiga fra Filipa Lastrića *Epitome vetustatum*, bilo da je riječ o filozofsko-teološkim djelima koja su se trebala predstaviti određenom čitateljstvu. Velik dio latinskih spisa školski su priručnici, priređeni za studente, od kojih su stotine ostale u rukopisu.

Ne zabacujući potpuno latinski kao svjetski jezik u teologiji, u novije vrijeme i hrvatski teolozi hrvatskim jezikom sve više pišu i veće teološke rasprave. Franjevci i tu zauzimaju značajno mjesto. Prisjetimo se samo Markovića (1839-1910), Talije (1859-1943), Harapina (1883-1944), Vuce (1897-1984), još živućega Šagi-Bunića i drugih.

***

Zavirivši samo letimično u tu bogatu franjevačku knjišku djelatnost, možemo ustvrditi da je njihova knjiga imala uglavnom religiozno-prosvjetiteljsku svrhu. Glavnina franjevačkih djela otpada na teološku struku: katehetsku, propovjedničku i asketsku. U njima je umjetnički izraz tek sredstvo da se odnosno djelo svidi čitatelju i tako ga lakše predobije za glavnu svrhu - približavanje Bogu. No, autori i u tome katkad uspijevaju do te mjere da postaju ne samo pioniri hrvatskog stilskog izraza, kovači i čuvari hrvatske riječi, nego i učitelji naraštajima poslije njih[87].

Franjevci su školsko-prosvjetni rad držali jednakovrijednim svakome drugome radu u koji je utkana ljubav prema Bogu i čovjeku. Takvo shvaćanje rada, koji ih približava nasljedovanju Krista, koji je i sam radio svojim rukama, kako bi rekao Franjo Asiški, utjecalo je na njih da svoj rad, vrlo često, vrednuju skromno, pa je trebalo proći više vremena da bi taj rad bio zapažen. Obazremo li se danas na nj, zapažamo da su vrlo često bili pioniri u mnogim područjima. Uz ono što je već

---

80 Od ostalih navodim skraćenim naslovima: *Istinu katoličansku* fra Antuna Bačića (Budim, 1732), *Cvitak pokornih* fra Šimuna Mecića (Budim 1736), dva katekizma fra Inocenta Grgića (*Nauk kršćanski kratak*, Venecija 1745. i *Nauk kršćanski obilan*, Venecija 1750), već spomenuti katekizam Stjepana Badrića, *Dušu čuvajuće pohođenje* fra Jerolima Lipovčića (Budim 1750), *Jezgra istumačenja* fra Frane Matića (Venecija 1752), *Cvit mirlisni* fra Luke Vladimirovića (Venecija, 1771), *Od' uza me* fra Filipa Lastrića (Venecija, 1765), *Satir* Đure Rapića (Pešta, 1766), *Nauk kršćanski* fra Antuna Juranića, *Ogledalo* fra Emerika Pavića (Budim 1759), *Početak slovstva* biskupa fra Augustina Miletića (Split 1815) Pregled tih katekizamskih priručnika obradio je F. E. HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb 1985.

81 Potpuni naslov glasi: *Istomacenie nauka karstjanskoga za korist duhovnii pastira i bogogliubnii dusca sastavglieno i na svitlost dato po F(ra) I(vanu) A(ntunu) B(omanu) Reda Male bratje od obsluxegna s.o. Franceska.* U Mlezi, Po Ivanu Costantinu, 1797. - VIII + 192 str. 16,5 cm. Emanuel Hoško, sudeći prema stilu pisanja, mislio je kako je isključena mogućnost da je autor pripadao Provinciji presv. Otkupitelja i da ga treba tražiti među dubrovačkim ili zadarskim franjevcima. (Hoško, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, 108-109, posebno bilj. 14.) Ni autor Bomanova životopisa u *Hrvatskom biografskom leksikonu* ne zna ništa o ovom katekizmu. Primjerak tog katekizma sačuvan u franjevačkoj knjižnici u Makarskoj [Sign 2275] razrješava "naslovno" autorstvo te knjižice, jer je nekadašnji njezin vlasnik fra Bartol Antunović zapisao, u Veneciji 1797, na str. IV te knjižice: "Ovu dotrinu dade mi gnezin isti autor O[tac] P[oštovani] Fra Antun Boman jer sam ja pomoga slagat". Nisam proučavao Bomanov stil pisanja, ali ako je Hoško dobro zapazio da on ne pripada području Provincije presv. Otkupitelja, u kojoj je Boman studirao, moglo bi se postaviti pitanje tko je pravi autor toga katekizma, to više što je Boman već poznat kao prisvajatelj tuđih djela.

82 O Dragišiću je doktorsku raspravu objavio F. S. ĆAVAR, *Giorgio Benigno Salviati, O.F.M.Conv. (Juraj Dragišić, c. 1444-1520)., profilo bio-bibliografico*, Roam 1977.

83 O tom hrvatskom franjevcu u inozemstvu je pisano veoma mnogo; ovdje navodim samo najnoviji izvadak iz doktorske radnje M.F. Godfroy, pod naslovom "Le prédicateur franciscain Thomas Illyricus a Toulouse (Novembre 1518 - may 1519)", objavljen u: *Annales du Midi*, 97(1985), 101-114.

84 O njemu vidi literaturu u Hrvatskom biografskom leksikonu I, 658-659 i M. BRIDA, "'Navigium Beatae Mariae Virginis' de Benedikt Benković" *De cultu Mariano saeculo XVI*, vol. IV, Romae 1983, 35-47.

85 N. ROŠČIĆ, "Matteo Frće (Ferkić, Ferchius) un grande scotista croato (1583-1669)", *Studia mediaevalia et mariologica P. Carolo Balić OFM septuagesimum explenti annum dicata*, Roma 1971, 377-402.

86 M. OREB, *Zaslužni članovi*, 202.

87 Iznikli iz naroda i odgajani za narod, oni su uvijek imali na srcu duhovnu kulturu naroda, kako je za razdoblje prosvjetiteljstva napisao o franjevcima talijanski slavist Arturo Cronia. Bila je to, naravno, kultura na religioznoj osnovi, koja je u živom štokavsko-ikavskom govornom jeziku djelovala duboko, bilo među masama pučkim i laganim tekstovima molitava, pobožnosti i razmatranja, bilo u školskim i samostanskim krugovima, uputama za novake, zbirkama propovijedi, crkvenim uredbama, gramatikama, povijesnim zbornicama itd. A. CRONIA, *Storia della letteratura Serbo-croata*, Milano 1956, 123.

spomenuto na prethodnim stranicama o užoj školsko-prosvjetnoj djelatnosti, gotovo nema srodnog područja na kome se nisu istakli.

Nije slučajno upravo u njihovu samostanu sačuvan jedan od prvih hrvatskih tekstova, poznata *Šibenska molitva*.

Nije slučajno uz njihov samostan povezana ljekarna, od "danas postojećih, najstarija po kontinuitetu svoga rada"[88].

Nije slučajno prvi dosad poznati putopis na hrvatskom jeziku napisao franjevac[89].

Nije slučajno od jednoga od njih, koliko se danas zna, potekla prva zamisao o izdavanju tjednika na hrvatskom jeziku u Zagrebu[90].

Nije slučajno iz njihovih redova izišao otac starohrvatske arheologije fra Lujo Marun[91].

Nije slučajno jedan od njih, fra Bernardin Škrivanić, pokrenuo prvi hrvatski katolički dnevnik[92] i nisu slučajno pokretači današnjeg *Glasa koncila* bili franjevci.

Iz njihovih škola izišli su mnogi biskupi, crkveni i politički vođe, začetnici oslobodilačkih pokreta, nacionalni preporoditelji, pisci, prirodoznanci, arheolozi, skup-ljači narodnog blaga, teolozi, mistici i mučenici, pa i prvi hrvatski svetac. Franjevačkim duhom prožeto je djelovanje i nekih hrvatskih ženskih redovničkih kongregacija koje su također pridonijele razvoju hrvatskog školstva.[93] Sve je to pokazatelj da su franjevačke škole, bez bučnih akademskih naslova, pružale svojim učenicima životvornu snagu duha koja je donosila plodove.

---

88 J. VELNIĆ, "Ljekarna Male braće", *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985, 776. Rad franjevaca kao ljekarnika u nižim društvenim slojevima općenito je bio raširen. Bili su i pisci brojnih ljekaruša. Usp. J. ROMANO, *Jugoslavenska bibliografija lekaruša i narodnih medicinskih rukopisa*, Beograd 1973; M. Karamatić, "Uloga franjevaca u povijesti bosansko-hercegovačkog zdravstva", Croatica Cristiana Periodica, 8(1984)13, 61-74.

89 Usp. I. PEDERIN, "Prvi hrvatski putopis fra Jakova Pletikose", Kačić, 16(1984), 146.

90 Prijedlog je 6. III. 1810. uputio caru Franji fra Andrija Dorotić, ali je banski namjesnik biskup Vrhovac 23. ožujka, na carevo pitanje što misli o Dorotićevu prijedlogu, odgovorio da drži kako još nije prikladno vrijeme za izdavanje takve novine.

91 Usp. K. JURIŠIĆ, *Fra Lujo Marun - osnivač starohrvatske arheologije*, Split 1979.

92 Z. T. TENŠEK, "Udio Bernardina Škrivanića u hrvatskom katoličkom pokretu", *Kačić*, 9(1977), 293-302.

93 Usp. o tome članak B. Natalije Palac u ovom zborniku.

Zusammenfassung

Vicko Kapitanović: DIE FRANZISKANER IM KROATISCHEN VOLK UND DEREN BILDUNGSWIRKUNG

In den letzten Jahrhunderten sind die Franziskaner der zahlreichste Kirchenorden in den kroatischen Gebieten. Neben ihrer evangelisierenden und caritativen Arbeit haben sie auch auf dem Schul- und Bildungsgebiet viel geleistet. Neben den Schulen für Heranbildung der Mitglieder des eigenen Ordens - von denen jene in Dubrovnik, Šibenik und Osijek Generallehranstalten des I. Franziskanerordens waren, die international anerkannte Lektoren heranbildeten (mit dem *Iubilatio*-Gradus, der rechtsmäßig einem Doktorat gleichkam) - gründeten sie separat Grund- und Mittelschulen für Laien. Der Verfasser der ersten kroatischen Fibel war wahrscheinlich ein Franziskaner. Die Franziskaner verfaßten zahlreiche Schulbücher, Abc-Bücher (Abecedarien), Katechismen, Grammatiken, Wörterbücher, philosophische und theologische Lehrbücher und zahlreiche Texte für Ausbildung von breiten Volksmassen. Aus den franziskanischen Schulen kamen viele Bischöfe, politische und Kirchenführer, Urheber von Befreiungsbewegungen, Nationalreformatoren, Schriftsteller, Naturwissenschaftler, Archäologen, Sammler von Volksschätzen, Theologen, Mystiker und Märtyrer. Auch der erste kroatische Heilige war Franziskaner.

PAVLINI I RAZVITAK VISOKOG ŠKOLSTVA U HRVATSKOJ

Ante Sekulić

Sažetak

Skupina pustinjaka iz Ugarske okupila se u podnožju Mecseka/Mečeka i Piliša, nedaleko Pečuha/Pécs pod vodstvom ostrogonskoga kanonika Euzebija. Bilo je to prvih godina XIII. stoljeća. Postupno je skupina uredila svoju zajednicu prihvaćajući pravila sv. Augustina, a skupno su ime prihvatili prema svome uzoru sv. Pavlu Pustinjaku (*pavlini*). Kao crkveni red pavlini su priznati u XIV. stoljeću (16. studenoga 1328.). U Hrvatskoj su pak pavlini od četrdesetih godina XIII. stoljeća.

Najprije izrazito pustinjački život nije upućivao pavline na izobrazbu, ali već oko 1316. zabilježena su prva nastojanja da svećenici steknu potrebitu naobrazbu, poglavito kad im je papa Klement VI. dopustio 1352. ispovijedati. Papa Martin V. dopustio im je 1418. propovijedati.

Koliko je poznato pavlini su stjecali izobrazbu na poznatim učilištima u Beču, Krakówu, Parizu, zatim u Rimu, Olomucu i Trnavi.

Od početka XVI. pa do kraja XVIII. stoljeća (do ukinuća reda) pavlini vode u Hrvatskoj srednje i visoke škole. Srednje su imali u Lepoglavi već od 1503., zatim u Križevcima od 1670., u Senju od 1725., a jedno su desetljeće vodili bivše isusovačke škole u Varaždinu i Požegi. U drugoj pak polovici XVII. stoljeća otvorili su visoka učilišta (filozofiju i bogosloviju) u Lepoglavi. Srednje su im škole bile namijenjene obrazovanju redovničke i svjetovne mladeži, a visoka su učilišta pružala izobrazbu prvenstveno pavlinima.

Svojim radom u vlastitim školama pavlini su pridonijeli golemi obol razvitku hrvatske prosvjete i kulture.

---

1. Pavlini su katolički crkveni red, isprva pustinjački, zatim samostanski, koji je tijekom višestoljetne povijesti usklađivao svoj život i djelatnost s potrebama vremena, društvenim i povijesnim odnošajima naroda među kojima su prebivali, gradili samostane, otvarali učilišta, promicali znanost i umjetnost i pridonosili općoj uljuđenosti.[1]

1.1. U povijesnim spisima istaknuta je prvotna značajka pavlinskoga reda: želja i težnja za pustinjačkim životom. Većina pisaca ne ide u prikazima povijesti pavlinskoga reda dalje od XIII. stoljeća, kada su se pustinjaci okupili oko Pečuha (Pécs) u gorju Meček (Mecsek)[2], ali ima pisaca koji

---

1 *Temeljna literatura* o pavlinima: Nicolaus Benger, *Annalium eremicoenoliticorum Ordinis s. Pauli I. Eremitae*. Posonii, 1742. - Andreas Eggerer, *Fragmen panis corvi proto-eremitici* (...). Viennae Austriae, 1663. - Isti, *Pharmacopea coelestis seu Maria Remetensis*, Styriae, 1672. - F. Galla, *A Pálosrend reformálása a XVII. században*. Budapest, 1941. - J. Fijalek, *Zbiór dokumentów Zakonu paulinów w Posce*. Kraków, 1938. - E. Kisbán, *A magyar Pálosrend története*, I. - II. Budapest, 1938., 1940. - C. Mallechich, *Quadripartitum Regularium complectens varia Ordinis privilegia (...) cum eruditis expositionibus adnexis*. Viennae Austriae, 1708. - E. Mályusz, *A szlanoviai és horvátországi közöpkori pálos kolostorok oklevelei az Ország. levéltarban*. (...). Budapest, 1921. - F. Orosz, *Synopsis Annalium Eremi- coenoliticorum Ordinis s. Pauli primi Eremitae (...)* Sopronii, 1747. - F. Paternak, *Historia kodyfikacija Konstytucji Zakonu Paulinów od 1308. do 1930. (...)* Kraków, 1969. - A. Sekulić, *Remete*. Zagreb, 1986. - Isti, *Juraj Utišinović tragični graditelj hrvatske povijesti*. Zbornik Miljevci. Split, 1982. - A. Wolf, *Aufhebung der Kloster unter Joseph II.* Wien, 1871. i dr. - Zbornik *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*. Zagreb 1989.

2 Usp. Kamilo Dočkal, *Građa za povijest pavlinskih samostana u Hrvatskoj*. Arhiv HAZU, Sign. XVI 29a - A. Sekulić, *Pregled povijesti pavlina*. Zbornik Kultura pavlina, 31-34.

žele korijene reda naći i utvrditi u Starom zavjetu. Zajedničko je ipak svima sljedeće: sv. Pavao je utemeljitelj pustinjačkoga života,[3] pa je sukladno tomu spomenuti kršćanski svetac iz IV. stoljeća i "duhovni otac" svih pavlina, koji su svoju redovničku zajednicu prozvali prema njegovu imenu. Jedan među piscima pavlinske povijesti, Bartolomej Boleslawski, u naslovu svoga rukopisa stavlja *Paulina eremus seu com(...)entarius hystoricus in quo Ordinis Fratrum eremitarum Sancti Pauli primi eremitae (...) referuntur.*[4] No, i on pripominje da sv. Pavao Pustinjak nije bio formalni utemeljitelj reda nego uzor koji su pustinjaci nasljedovali u životu.

1.2. Obično se drži da je pavlinski red u svojim temeljima vezan za godinu 1215. i pečujskoga biskupa *Bartolomeja*, koji je prema tadašnjem crkvenom običaju i pravu okupio pustinjake i dao im prva pravila zajedničkog života uz crkvu sv. Jakova Apostola u podnožju Mečeka.[5] No, ipak je za osnutak reda značajan *Euzebije*, ostrogonski kanonik, koji se u nemirnim i nesigurnim vremenima odlučio povući u pustinju. S pustinjacima koje je skupio i okupio, odlučio se zajednicu urediti prema pravilima sv. Augustina.[6] Uskoro se obratio papi *Urbanu IV.* (1261-1264) neka im odobri redovnički život. No, nije sve išlo jednostavno. U poslovima oko dopuštenja redovničkog života mnogo je Euzebiju pomagao *Toma Akvinski.*[7] Ne upuštajući se u razmatranje vrlo zanimljivih pojedinosti oko priznanja pavlinske zajednice kao crkvenoga reda, treba ipak istaći da je kardinal Gentilis de Monte Florido, kao legat *a latere* pape *Klementa V.* svojim dekretom *Qui saecularia* (Budim, 13. prosinca 1308) dao pustinjacima pavlinima *Pravilo sv. Augustina*, a svečano je red potvrđen bulom *Per sancte contemplationis studium* koju je objavio papa Ivan XXII. u Avignonu (16. studenoga 1328). Bulama pak pape Klementa VI. i Urbana V. pavlinski je red potvrđen.[8]

1.3. Zanimljive su brojne pojedinosti iz povijesti pavlinskog reda. Ne može o njima ovdje biti riječi. Ali, dok je prvi poglavar pavlina, spomenuti Euzebije, bio obrazovani ostrogonski kanonik i dobar poznavatelj prava, a njegov nasljednik *Benedikt*[9] "sapientiae et doctrinae opinione celebris", u ranom razdoblju reda članovi su, osim izuzetaka, bili *braća laici* i nijedan među njima nije mogao ni želio obavljati dušobrižničku službu. No, mađarski pisac *Elemer Mályusz* piše da je u XIV. stoljeću među pavlinima bilo mnogo zaređenih svećenika, a u početku XV. stoljeća već su bili ispovjednici i dušobrižnici, no spomenuti su pavlini svoju izobrazbu stekli prije stupanja u pavlinsku zajednicu.[10]

Prvi se put visokoškolska izobrazba pavlina spominje u obnovljenoj potvrdi reda (8. prosinca 1308). Spominje se također da su za *Ludovika Velikog* (Nagy Lajos) kraljevski i kneževski sinovi stjecali izobrazbu u pavlinskom samostanu Márianosztra. Pouzdano je da su pavlini dobili od pape *Klementa VI.* povlasticu da mogu ispovijedati svoje podložnike i dijeliti sakramente; godine 1418. pak dopustio je papa *Martin V.* pavlinima propovijedati.[11]

Na molbu vrhovnoga poglavara reda dobili su pavlini godine 1401. dopuštenje od pape Bonifacija IX. za izobrazbu i bogoslovski studij na sveučilištima u Beču, Krakówu, Parizu i drugdje. Za povijest naših pavlina značajno je što je papa Eugen IV. preporučio prioru u Lepoglavi godine 1437. neka spomenuto dopuštenje provede u djelo.[12] Treba još pripomenuti da su misal, časoslov i gradual bili u svakom samostanu (*E. Mályusz*); u našem pak dubičkom samostanu sredinom XV. stoljeća bila su dva misala, tri časoslova i dva lekcionara.[13]

3 *Sv. Pavao*, prvi pustinjak (IV. stoljeće). Usp. *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike* (...). Zagreb, 1979, 454, s.v.
4 A. Sekulić, *Pregled povijesti pavlina* (...), 31.
5 Nav. dj., 32.
6 *Sv. Augustin*, latinski crkveni otac (V. stoljeće), rođen u Numidiji, odgojen u Kartagi, biskup u Hiponu.
7 *Sv. Toma Akvinski*, učeni dominikanac (XIII. stoljeće). Pisac velikoga djela *Summa theologiae.*
8 A. Sekulić, *Pregled povijesti pavlina* (...), 32.
9 E. Kisbán, *A magyar Pálosrend története*, II. Budapest, 1940, 435.
10 E. Mályusz, *A szlávoniai és horvátországi közöpkori pálos kolostorok* (...). Budapest, 1921.
11 E. Kisbán, nav. dj., 276-305.
12 A. Sekulić, nav. dj., 32-33.

2. O prinosu pavlina našem hrvatskom školstvu općenito i posebice visokome treba raspravljati, ali pritom uvijek treba imati na umu nekoliko činjenica: najprije, u srednjovjekovnom razdoblju Hrvati nemaju izvan Crkve ustanove koja bi sustavno radila na prosvjetnom napretku, dok se umjetničko stvaralaštvo jedva moglo razvijati neovisno o crkvenim ustanovama. Također, ni pojmovne sklopove hrvatske srednjovjekovne filozofije nije ni uputno, a možda ni moguće lučiti od teologije. Hrvati prihvaćanjem Evanđelja crpe ne samo na vrelima zapadnjačke, europske i latinske civilizacije nego i u ustrojstvu Crkve u doba rastakanja političkog ustrojstva vlastite države vide snagu koja jača njihovo narodno samopouzdanje. K tomu, osamostaljivanje hrvatske pavlinske provincije od ugarske i njeno uzdignuće do redodržave bijaše dodatni razlog pristanka naroda uz pavline i njihov rad, uz "bijele fratre", kako im je tepao.[14]

Zatim prijelaz pustinjačkog reda u samostanski, koji je u hrvatskih pavlina okončan - kako je spomenuto - tijekom XIII. stoljeća, bio je ipak odlučan: eremitska filozofija siromaštva djelomice je ustuknula pred redovničkim pragmatizmom, pa će on postati temeljnica njihove djelatnosti na napretku gospodarstva, prosvjete, znanosti i umjetnosti. Samostani su postali odlučni sudionici feudalizacije društveno-gospodarskih odnošaja na hrvatskom narodnom području, pače pavlinski red postaje u nas društveni (politički) subjekt.[15]

2.1. Pun prinos pavlina našem školstvu općenito trajao je od početka XVI. gotovo do kraja XVIII. stoljeća, kada oni vode mnoge srednje i visoke škole. U kasnom srednjem vijeku pavlini su imali gimnaziju u *Lepoglavi* (1503-1526), u novom su razdoblju, u novom vijeku, imali svoje škole u *Lepoglavi* (1582-1637), *Križevcima* (1670-1786) i *Senju* (1725-1786), a nakon ukinuća isusovačke družbe vodili su gimnazije u *Varaždinu* (1777-1786) i *Požegi* (1777-1786). Već u drugoj polovici XVII. stoljeća hrvatski su pavlini otvorili svoje visoke škole, filozofsku i bogoslovsku u Lepoglavi (radila je do kraja XVIII. st).[16]

Zanimljivo bi bilo zabilježiti brojne pojedinosti o spomenutim školama (o utemeljitelju, sadržajima rada i sl.)[17] no u ovom je kratkom prikazu možda dovoljno upozoriti na sljedeće: "dok su srednje škole pružale obrazovanje redovničkoj i svjetovnoj mladeži, visoke su škole pavlini namijenili prvenstveno školovanju svoga reda."[18]

2.2. Budući da naslov rada smjera posebno na doprinos pavlina razvitku visokoga školstva u Hrvatskoj, treba upozoriti na već spomenutu činjenicu da je papa *Bonifacije* IX. (1389-1404) dopustio pavlinima školovanje na sveučilištima u Italiji. Nakon Tridentskog sabora studirali su na isusovačkim sveučilištima.[19] Budući da ponašanje isusovaca prema sebi nisu uvijek prihvaćali, počeli su pavlinski poglavari razmišljati o vlastitim učilištima. Za Hr-

13 A. Sekulić, *Pavlinski samostan u Dubici.* Croatica christiana periodica. XIII(1989)23, 28-43.
14 Usp. August Šenoa, *Fratarska oporuka* - povjestica.
15 Vladimir Maleković, *Kultura pavlina u Hrvatskoj* 1244-1786. Zbornik (...), 13.
16 Franjo Emanuel Hoško, *Pavlinske srednje i visoke škole.* Zbornik (...) 301-302.
17 Među onima koji su promicali pavlinske srednje škole treba spomenuti Stjepana *Trnavljanina*, generalnoga pavlinskog priora, *Martina iz Dubrave* (de Dombro), Martina *Borkovića*, Ivana *Zakmardija*, biskupa Nikolu *Pohmajevića* (1718-1730) i niz drugih koje spominju Ivan Tkalčević, *O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah.* Rad JAZU, 93. Zagreb, 1888; Nikola Benger, *Synopsis historico-chronologica monasterii Lepoglavensis (...)*, rkps u Arhivu JAZU, sign. Iv d 77, 13 v; Emil Kisbás, *A magyar pálosrend története*, 2. Budapest, 1940, 358; Karlo Horvat, *Ivan Zakmardy, protonotar kraljevstva hrvatskoga.* Rad JAZU. 160. Zagreb, 1905, i pisci Kamilo Dočkal, Josip Bedeković, Vjekoslav Stefanić, Ante Sekulić.
18 F. E. Hoško, *nav. dj.*, 306.
19 E. Kisbán, *nav. dj.*, 278.

vatsku je značajna odluka vrhovnoga poglavara *Martina Borkovića*[20] da u Bačkom Novom Mjestu uredi 1645. *filozofsku* školu za hrvatske, njemačke i mađarske pavline. Nasljednik Borkovićev u službi vrhovnoga poglavara *Pavao Ivanović* otvorio je pavlinsko sjemenište u Trnavi, ali su pitomci ondje pohađali isusovačko sveučilište. Godine 1654. odlučio je Ivanović preseliti školu u Lepoglavu, ali je to učinjeno pošto je 1656. dogotovljeno istočno krilo novoga samostana.[21] Prvi profesor lepoglavske filozofske škole bio je Jakov Obostranec.[22] Godine 1677. škola je imala dva odjela: onaj za hrvatske slušače vodio je Jakov Strukić,[23] a drugi, za mađarske, *Matej Kupinić*.[24]

2.3. Osnutak bogoslovskog učilišta za pavline dogodio se za službe *Ivana Kéryja*, vrhovnika reda 1669-1675, koji je bio i lepoglavski profesor. On je također najprije takvo učilište zamislio i uredio u Trnavi (1673), ali je preseljeno u Lepoglavu 1683, kada je planuo oslobodilački rat protiv Turaka. Poznati su bili profesori *Gašpar Malečić* i *Matej Kupinić*.[25] Učilište je djelovalo u Lepoglavi do 1695, kada je vraćeno u Trnavu. No, pošto je hrvatska pavlinska redodržava osamostaljena, njen prvi vrhovni poglavar, spomenuti Gašpar Malečić, utemeljio je godine 1700. novo bogoslovsko učilište u Lepoglavi.[26] Ondje, u sjedištu vrhovnoga poglavarstva, djelovala su oba učilišta (filozofsko i bogoslovsko), pa je tako Lepoglava bila jedinstveni školski zavod generalnog učilišta (studium generale). Sveučilišni stupanj lepoglavskom učilištu, središnjici, priznao je papa *Klement X.* (1670-1676) bulom od 3. travnja 1671, a odobrio 23. siječnja posebnom odlukom car *Leopold I.*[27] Sa središnjicom u Lepoglavi djelovala su usporedno učilišta u *Čakovcu* (1732, 1772), *remetama* (1739, 1762. do 1765) i *Olimju* (filozofija 1754. i 1772, bogoslovija 1779). Pavlinska visoka učilišta ukinula je jozefinistička vlast: bogoslovnu 10. rujna 1783, filozofsku pak 19. rujna 1783.[28]

2.4. Posebno poglavlje u razmatranju pavlinskih visokih učilišta svakako su programi i sadržaji predavanja i izobrazbe općenito. Na području Habsburške monarhije tijekom XVIII. stoljeća država se nametnula kao presudni čimbenik i svojom se uredbom *Ratio educationis*[29] umiješala u prosvjetu i među prosvjetne djelatnike. Što se tiče nastavne građe u bogoslovskim učilištima, ona je od kraja XVI. stoljeća bila raspoređena prema *Ratio studiorum*,[30] koji su izradili isusovci. Studij je u pravilu trajao četiri godine, a na filozofskom učilištu tri. Koliko se zna, u pavlinskim su učilištima sredinom XVIII. stoljeća prihvaćene državne odrednice u studiju filozofije i bogoslovije.

2.5. Prema dostupnoj građi, bila su ukupno 74 profesora filozofije u Lepoglavi. No, treba imati na umu da se do profesorske službe dolazilo natječajnim ispitom na javnoj raspravi.[31] Nije bilo ni jednostavno niti lako, jer se tražilo i znanje i didaktičke sposobnosti. U tome su ista pravila vrijedila i za ispite za akademske naslove doktora filozofije ili doktora teologije.[32]

Pavlini (i drugi slušači) mogli su postići u Lepoglavi akademske naslove doktora filozofije ili doktora teologije. Vrhovnik reda *Ivan Kéry* postigao je 1671. bulu pape *Klementa X.* kojom se vrhovnim poglavarima pavlinskog reda dopušta članove svoje zajednice promicati i proglašavati doktorima ako su uspješno završili redoviti studij na generalnim učilištima, među kojima je i Lepoglava. Prije proglasa akademskog stupnja trebalo je položiti strogi ispit ("rigorosus") u javnoj raspravi. Među prvim voditeljima takvih ispita spominje se *Adalbert Turković* (1674).[33] Vrhovnik reda I. Kéry prvi je proglasio 1673. na stupanj doktora bogoslovije,[34] a 1675. na stupanj doktora filozofije[35] uspješne kandidate.[36] No, do akademskog se naslova dolazilo vrlo, vrlo teško, pa je tako godine 1757. bilo u hrvatskoj redodržavi 13 doktora, u istarskoj pak šest.[37]

3. Razmatranje o pavlinskim visokim učilištima (vrlo kratko, sažeto) može se zaključiti nekolikim rečenicama:

– Pavlinske škole i visoka učilišta otvarani su u različitim kulturno-povijesnim vremenima: od korvinskoga humanističkog

20 Usp. A. Sekulić, *Biskup Martin Borković*. Croatica christiana periodica, IX(1985)17, 65-88.
21 N. Benger, *Synopsis* (...), 28 v.
22 Jakov *Obostranec*, pavlin, predavač najprije logike u Bečkom Novom Mjestu, zatim u Lepoglavi. Umro u Čakovcu 3. travnja 1669.
23 Jakov *Strukić*, predavač filozofije u Lepoglavi od 1677. do 1679. Osim njega, spominju se kao predavači u istom učilištu Ferdinand *Grieskirchner* (1656-1658), Ladislav *Jambreković* (1658-1660), Ivan *Kéry* (1663-1665), Andrija *Eggerer* (1666-1668), Ivan *Stančić* (1668-1670), Adalbert (Bela) *Turković* (1672-1674), Gašpar *Malečić* (1675-1677), Juraj *Krznarić* (1675-1676) i Adam *Kolečanj* (1676. i 1677). Većina je spomenutih predavača poučavala i predavala u Lepoglavi po dvije, a samo dvojica godinu dana.
34 Matej *Kupinić* bio je provincijal ugarske pavlinske redodržave od 1704. do 1707. No, U Lepoglavi je predavao najprije filozofiju (1677-1679) i bogoslovlje (1683-1687). Umro je u Elefantu, u pavlinskom samostanu 1714.
25. Gašpar *Malečić*/Malechich (1646-1702), pavlin rodom iz Varaždina. Životno mu je djelo ostvarenje, osamostaljenje hrvatske pavlinske redodržave. Hrvatski je pisac kojemu je glavno djelo (najopsežnije i najznanstvenije): *Quadripartitum regularium, complectens varia ordinis privilegia et constitutiones apostolicas (...)* objelodanjeno u Beču 1708. Drugo mu je djelo također tiskano u Beču (1693) pod naslovom *Samaritanus sive severus et beniguns judex ex jure canonico delineatus, in quo severa et benigna methodus procedendi in judiciis regularium omnium, eorumque causis exprimitur*, djelo o pravnim načelima o sucu, tužitelju, krivcu i sudbenim posljedicama. U rukopisu je ostalo djelo *De spiritualibus exertitiis* (o duhovnim vježbama). Malečić je izuzetno zaslužan za *veliku, golemu knjižnicu* u Lepoglavi, onodobno najveću u Hrvatskoj. Umro je od kapi 17. rujna 1702. i pokopan je u Lepoglavi, u redovničkoj grobnici.
27 Usp. E. Kisbán, *nav. dj.*, 307 - K. Dočkal, *Povijest pavlinskog samostana Bl. Djevice Marije u Lepoglavi*, 2. dio, 195.197. Arhiv JAZU/HAZU, sign. XVI, 29 c/1.
28 K. Dočkal, *nav. dj.*, 252.
29 *Ratio educationis* je poznata bečka, dvorska uredba o preuredbama školstva u Habsburškoj monarhiji koja se temelji na prosvjetiteljskim zaslugama vezanima za reforme Marije Terezije i Josipa II.

30 Miroslav Vanino, *Geneza naučne osnove "Ratio studiorum"*. Vrela i prinosi, 9(1939), 111-129. - K. Dočkal, *nav. dj.*, 199, 200. - Johannes Kristolovecz, *Descriptio synoptica monasteriorum Ordinis s. Pauli (...) in Illyrio*. Rkps, Arhiv JAZU/HAZU, IV, d, 77, str. 119 v.
31 Najprije treba imati na umu javne rasprave studenata filozofije i bogoslovije "de universa" na kojima su redovito sudjelovali crkveni i društveni uglednici, profesori pavlinskih učilišta u Poljskoj i Ugarskoj pa i profesori drugih učilišta. Spominju se sastavljači teza: Benicije Fekeša, Gabrijel Passero, Teofil Genaro, Emerik Smolko, Ksaver Sabolić, Pavao Prekrit, Franjo Jozepović i dr. Javne rasprave za profesore filozofije i bogoslovije razlikovale su se sadržajem i u postupku, kao i za akademski naslov. Osim već spomenutih predavača u pavlinskim učilištima, treba spomenuti barem još nekoliko značajnih znanstvenih djelatnika. To su Ivan Kristolovec/Kristolovecz (1658-1730), Hrvat iz Varaždina; Emerik (Mirko) Esterházy (umro u Požunu 1745) prvi vikar hrvatske redodržave, vrhovnik Reda, biskup i Váczu, Zagrebu (1708-1722) i Veszprému i nadbiskup u Ostrogonu; Stjepan Demšić; Nikola Benger (1695-1766), pisac povijesti pavlinskoga reda; Josip Beděković (+ Remete, 1760), pisac djela Natale solum s. Hieronymi (1752); Krizostom Križ, Petar Hercigonja, Franjo Kovačić i dr.
32 F. E. Hoško, *nav. dj.*, 305.
33. N. Benger, *Synopsis* (...), 31 v.
34 Iv. Tkalčić, *nav. dj.*, 90. - K. Dočkal, *Povijest (...) u Lepoglavi*, 196.
35 N. Benger, *Cathalogus authorum*, 31.
36 N. Benger, *Synopsis*, 39 v. - G. Malečić, *nav. dj.*, 308.
37 E. Kisbán, *nav. dj.*, 290.
38 Osim već spomenutih pisaca N. Bengera, A. Eggerera, G. Malečića, J. Bedekovića i drugih u nizu, posebice treba spomenuti Ivana Belostenca, hagiografa i leksikografa (1599-1675), pisca djela *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium* (Zagreb, 1740), zatim već spomenutog u ovome radu Ivana Kristoloveca/ /Krištoloveca (1658-1730), poznatoga i znamenitoga graditelja pavlinske Foresterije u Lepoglavi, ali i pisca koji je na hrvatskom objelodanio (1710) knjižicu Tome Kempenca pod naslovom *Tomaša od Kempisa od nasledovanja Kristuševoga knjige četiri*, zatim hagiografsko djelce *Žiće sv. Marte i Magdalene* (1789), objavljeno nakon smrti. U Rimu je objelodanio (1702) *De origine Ordinis*, a sljedeće 1703. godine u Zagrebu *Penegiricon historiale*, golemo djelo. U rukopisu su mu ostala djela *Urbarium monasterii Lepoglavensis (...)* i *Brevis relatio*. Povjesničarima hrvatske književnosti poznat je Hilarion *Gašparoti* (1714-1762) svojim, jamačno najopsežnijim djelom starije hrvatske književnosti *Cvet sveteh ali živlјenje i čini svetcev koteri vu našem Horvatckem iliti Slovenskom orsagu z vekšim pobožnostjum i prodeštvom poštuju (...)*. Djelo ima četiri knjige (Graz 1750; Graz 1756; Beč 1760; Beč 1761). U pisanju se služio pobožnim knjigama Franje Glavinića, Jurja Habdelića i dr. Među pavlinske pisce koji su doživjeli ukinuće reda treba ubrojiti *Tita Brezovačkog* (1757-1805), koji je s preostalih 48 pavlina hrvatske redodržave tražio obnovu (1802) svoga reda. Nažalost, to nije dočekao.

ozračja preko katoličke obnove poslije Tridentskog vremena do prosvjetiteljsko-jozefinističke nasrtljivosti. Spomenuta su učilišta pružala svojim đacima sve što je bilo i što se tražilo prema isusovačkom temelju *Ratio studiorum*. Dakle, aristotelizam u filozofiji, tomizam u bogoslovlju. Svoj su prosvjetiteljski, prosvjetni i odgojni posao pavlini u učilištima obavili časno: stvorili su značajna i velika djela u leksikografiji, historiografiji, pravu i vjerskoj prosvjeti. No, u književnosti, humanističkoj nastavi, učenim tumačenjima i raspravama pavlini su ugrađeni ne samo u baroknu nego u sveopću hrvatsku baštinu. U našu i europsku baštinu.[38]

Zusammenfassung

Ante Sekulić: DIE PAULINER UND DIE ENTWICKLUNG DES HOCHSCHULWESENS IN KROATIEN

Anfang des 13. Jahrhunderts versammelte sich eine Gruppe von Einsiedlern aus Ungarn am Faße von Mecsek und Pilis unweit von Pecs um den Esztergoner Kanonikus Eusebius. Die Gruppe richtete allmählich ihre Gemeinschaft durch Aufnahme der Regel des hl. Augustinus ein und nahm nach ihrem Vorbild, dem hl. Paulus (Einsiedler), den gemeinsamen Namen *Pauliner* an. Als Orden wurden die Pauliner am 16. November 1328 bestätigt. In Kroatien sind sie seit den vierziger Jahren des 13. Jahrhunderts.

Als Einsiedlerorden haben die Pauliner ihren Mitgliedern anfangs keine Ausbildung abverlangt. Aber bereits um das Jahr 1316 werden erste Bemühungen um erforderliche Priesterausbildung verzeichnet, dies vor allem nachdem ihnen Papst Klemens VI. im Jahre 1352 die Verrichtung des Beichtdienstes erlaubt hatte. P Papst Martin V. erlaubte ihnen 1418 das Predigen.

Soweit bekannt ist, studierten die Pauliner an bekannten Lehranstalten: in Wien, Krakau, Paris, Rom, Olmütz und Tarnow.

Vom Anfang des 17. Jahrhunderts bis zum Ende des 18. Jahrhunderts (bis zur Auflösung ihres Ordens) leiten sie Mittel- und Hochschulen in Kroatien. Mittlere Schulen hatten sie in Lepoglava (seit 1503), Križevci (seit 1670), Senj (seit 1725). Ein Jahrzehnt lang leiteten sie die ehemaligen Jesuitenschulen in Varaždin und Požega. In der zweiten Häfte des 17. Jahrhunderts eröffneten sie in Lepoglava Hochschulanstalten (Philosophie und Theologie). Die mittleren Schulen waren für Ausbildung von Ordens- und weltlicher Jugend bestimmt, während an Hochschulanstalten vor allem die Mitglieder des eigenen Ordens ausgebildet wurden.

Durch ihre Arbeit in eigenen Schulen leisteten die Pauliner einen großen Beitrag zur Entwicklung der kroatischen Bildung und Kultur.

ISUSOVAČKO PROSVJETITELJSKO DJELOVANJE U HRVATSKOJ

Mijo Korade

Sažetak

U prvom dijelu rada prikazana je geneza i razvoj isusovačke odgojne i školske metode. Najprije kroz životno iskustvo Ignacija Loyole i njegove koncepcije odgoja mladeži na temelju kršćanske i grčko-rimske tradicije i njemu svojstvene organizacijske sposobnosti. Zatim se opisuje nastanak i razvoj isusovačkih kolegija i školskog sustava "Ratio studiorum", te karakteristike i značenje te odgojne metode.

U Hrvatskoj isusovci od početka 17. st. otvaraju u svojim kolegijima prve javne gimnazije i akademije s višim studijem. Akademija u Zagrebu poveljom je cara Leopolda I. 1669. dobila prava i povlastice sveučilišta. Isusovačke škole imaju važnu socijalno-političku ulogu u konsolidaciji hrvatskih krajeva i afirmaciji srednjeg staleža, vjersku i kulturno-znanstvenu promicanjem i uvođenjem novih dostignuća sa Zapada. Kolegiji su i središta pučke prosvjete, u čemu je najbolji primjer kolegij u Požegi iz kojeg isusovci opismenjavaju seoski svijet u okolici.

Profesori i drugi djelatnici u hrvatskim kolegijima pišu udžbenike, i znanstvena djela iz raznih područja, jezične priručnike i književna djela, a neki se odlikuju i pionirskim ostvarenjima kao Stjepan Glavač zemljovidom Hrvatske, Ivan Prus šifriranim pismom, Antun Werntle heraldikom, Josip Franjo Domin istraživanjem elektroterapije i drugi. A neki od onih koji djeluju u drugim zemljama u prvim su redovima naprednih strujanja u Europi kao znanstvenici Markantun de Dominis i Ruđer Bošković, latinski pjesnici Rajmund Kunić i Bernard Džamanjić i ini.

Nakon ponovne uspostave Družbe i u Hrvatskoj nailazi na oporbu i njezini prvi kolegiji nisu dugog vijeka, ali postižu spektakularan uspjeh odgojnim zavodima u Bosni. Najplodniji odgojni rad ostvaruju u 20. st. u biskupijskom sjemeništu i vlastitom Filozofsko-teološkom institutu, i upravo u tim zavodima otvaraju posljednjih godina nove perspektive osnivanjem javnih škola i učilišta.

U okviru tematike o ulozi Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva o školskom se i odgojnom radu isusovaca može govoriti kao o prosvjetiteljskoj djelatnosti iz više razloga. Prvo, oni u prvom i najbogatijem razdoblju svoga djelovanja u nas, u XVII. i XVIII. st., otvaranjem prvih javnih gimnazija i akademija udaraju temelje hrvatskom srednjem i visokom školstvu. Uz taj su školski rad usko vezana znanstvena i književna postignuća, koja ostvaruju profesori i drugi članovi isusovačkih kolegija. Kolegiji su važnu ulogu imali i u pučkoj prosvjeti, koju njihovi članovi šire po okolnim krajevima. Hrvatskoj pak prosvjeti pripadaju i rezultati koje hrvatski isusovci postižu kao profesori, znanstvenici i pisci u Europi i na drugim kontinentima.

Da bi se bolje razumio isusovački prosvjetiteljski rad u Hrvata, potrebno je osvrnuti se barem ukratko na izvore i genezu te djelatnosti u životu i idejama osnivača reda Ignacija Loyole, te prikazati osnovna načela isusovačkog odgojnog i školskog sustava, sadržana u Konstitucijama i "Ratio studiorum".Pokušaj sinteze u kratkom prostoru može pružiti samo sumaran pregled i pokazati na značaj i značenje toga aspekta naše kulturne baštine, istina, već dosta istražena, ali još nedovoljno vrednovana i prisutna u školskoj literaturi i javnom mnijenju.

Ignacije Loyola i studij

Ignacijeva zamisao o obrazovanju i odgoju, kasnije provedena u njegovoj Družbi i prerasla u djelotvorni sustav, proizlazi iz njegova životnog iskustva. Kada nakon obraćenja i duhovnog prosvjetljenja u Manresi započinje kao hodočasnik svoj apostolski rad i posebno nakon bezuspješna putovanja u Jeruzalem, postaje mu jasno da ne može "činiti dobro dušama" bez naobrazbe i škole. Zato s 33 godine počne 1524. učiti latinsku gramatiku u Barceloni. A kada na daljem školovanju u Alcali i Salamanki zbog svoje propovjedničke djelatnosti pada u ruke Inkvizicije, više mu je puta na saslušanju bilo rečeno kako ne može poučavati o vjerskim istinama, o krepošti i grijehu, ako nije studirao četiri godine. Zato 1528. odlazi u Pariz na studij filozofije i teologije. Tih godina Ignacije također spoznaje kako su za temeljito i ozbiljno učenje potrebni odlučnost i vrijeme oslobođeno drugih obaveza i zanimanja. Kada mu, naime, u Barceloni i Parizu učenje otežavaju česte duhovne misli i rasvjetljenja, uviđa da su posrijedi unutarnje smetnje te ih nadvladava tako da pred profesorima čvrsto obećaje kako će svu pažnju i vrijeme posvetiti učenju. Premda se čitavo vrijeme studija bavi i apostolskim radom, posebno je u Parizu shvatio da je potrebno najprije završiti studij, a onda se posvetiti drugim poslovima.[1]

Prema vlastitom iskustvu školovanja u Španjolskoj i Parizu, Ignacije kasnije određuje uzore i modele za uređenje isusovačkog studija. Učilište u Barceloni u to vrijeme izlazi iz srednjovjekovnih okvira i na njemu Ignacije uči latinsku gramatiku po modernom humanističkom udžbeniku "Introductiones in linguam latinam" Antonija de Nebrija. A u Parizu je tada u upotrebi latinska gramatika I. de Spautera, vrlo raširena i u svim franko-germanskim zemljama. Upravo je kasnije najraširenija latinska gramatika u isusovačkim školama, autora Manuela Alvareza, sastavljena na temelju djela De Nebrija, de Spautera i Erazma Roterdamskoga.[2] Što se tiče visokog studija, Ignacije uči u Parizu filozofiju po Aristotelu i teologiju po sv. Tomi Akvinskom, koji će autori kasnije biti propisani i obavezni u isusovačkim učilištima.

Od svih školskih metoda koje je upoznao za studija ili kasnije, on izabire "modus Parisiensis". Tadašnja metoda na Pariškom sveučilištu razlikovala se od ostalih sustavnih slijedom građe od humanističkih do filozofskih, teoloških i drugih disciplina, obavezom slušanja predavanja, aktivnošću i vježbama studenata u nastavi i sl. prema tom uzoru, Ignacije zamišlja raspored gradiva na učilištu, koje obuhvaća humanistički studij ili fakultet klasične književnosti i jezika (latinskog i grčkog) s trima gramatičkim i dvama humanističkim razredima ili tečajevima, što odgovara današnjoj klasičnoj gimnaziji. (U nas je zbog česta nedostatka osnovnih škola taj humanistički studij trajao šest godina.) Slijedio je trogodišnji studij filozofije (logika, fizika i metafizika), koji je s humanističkim sačinjavao temeljni studij, nazivan "slobodna umijeća" (artes liberales). Nakon toga se moglo nastaviti na drugim fakultetima - teologije, prava ili medicine.

Ignacijeva se filozofija odgoja sastoji od dvaju temeljnih elemenata: kršćanskog pogleda na svijet i grčko-rimske tradicije. Njegovo shvaćanje kršćanskog ideala zacrtano je u knjizi "duhovne vježbe" i ukratko bi se moglo ovako sažeti: Bog je stvorio svijet i otkupio ga po svom Sinu na svoju slavu, a čovjekova je zadaća sudjelovati u otkupiteljskom Božjem djelu. Prema tome, čovjek mora razvijati svoje prirodne sposobnosti i formirati se da bi mogao biti djelotvoran član Crkve ili društva, na socijalnom ili kulturnom polju, te tako pružiti

1. Usp. Autobiografiju Ingnacija Loyolskog, br. 50-85, u hrvatskim prijevodima: *Autobiografija. Hodočasnikovo pripovijedanje*, u Ignacio de Loyola, *Načela jezuita*, Mladost, Beograd 1987, 1-47; *Autobiografija Ignacija Loyolskog. Hodočasnička ispovijest*, FTI, Zagreb 1991. Vidi i C. de Dalmases, *Sveti Ignacije Loyolski. Život i djelo*, FTI, Zagreb 1989, 47-98.

2 Usp. *La "Ratio studiourum". Il metodo degli studi umanistici nei collegi dei gesuiti alla fine del secolo XVI*, Roma - Milano 1989, 57.

svoj prinos božanskom stvaralačkom planu i proslavi Boga.

Od grčko-rimske misli, prilagođene kršćanskim načelima, Ignacije preuzima shvaćanje odgoja i kulture. Prema toj tradiciji, odgoj je proces u kojemu odrasli ljudi prenose mladeži način mišljenja, života i djelovanja da bi u određenim okolnostima ostvarili odgovarajuće ljudsko (humano) ponašanje. Hebreji taj odgojni proces nazivaju disciplinom, Grci paideia, Rimljani educatio, institutio, formatio ili humanitas, a kršćani educatio ili odgoj u slobodnim umijećima. Od različitih tumačenja tog procesa kod klasika možda je Ignacijevoj zamisli najbliže ono uzeto od Kvintilijanove definicije govornika: "vir bonus peritus dicendi" (dobar čovjek vješt u govoru), što znači da čovjek ima biti tako odgojen i obrazovan kako bi bio sposoban pozitivno utjecati na javni život i opće dobro.[3]

Sintezu svog poimanja odgoja, prenesenu kasnije svojoj Družbi, izrazio je Ignacije 1551. u jednom pismu: "Među onima koji sada studiraju jednom će obavljati različite dužnosti - netko kao svećenik u brizi za duše, drugi u upravljanju zemljom ili dijeljenju pravde, a neki opet u drugim službama. Konačno, kada ti mladići postanu odrasli ljudi, njihov primjeran odgoj u životu i nauci bit će blagotvoran mnogima i njihov plod svaki će se dan sve više širiti."[4] Već u četvrtom dijelu Konstitucija Družbe Isusove Ignacije donosi osnovne principe o izobrazbi mladih isusovaca, o otvaranju i organizaciji kolegija, o školskim predmetima, o duhovnom odgoju pitomaca, o upravi školskim ustanovama. Ta će pravila i norme poslužiti kao osnovica za kasniji "Ratio studiorum". Slična pravila za formaciju vlastitog podmlatka donose mnogi drugi osnivači crkvenih redova, ali je Ignacije prvi koji u ustanovama svoga reda propisuje školovanje "svjetovne", vanjske mladeži. Kasnije su ga u tome slijedile razne muške i ženske kongregacije.

U skladu sa svojim kršćanskim humanizmom Ignacije daje i precizne upute kako se isusovački profesori imaju služiti u školama bilo grčko-rimskim klasicima, bilo renesansnim piscima.

U školi se mogu poučavati klasici i objavljivati njihova djela, ali samo tako da se iz njih izbacuju "nemoralni" dijelovi, tj. oni koji se kose s kršćanskim načelima i moralom. Od samog početka oni upotrebljavaju djela humanista Erazma, Vivesa, Terenzia i drugih premda su bila zabranjena od Crkve, to lakše što se crkvena zabrana često izvan Rima nije baš strogo provodila, a najčešće ta djela priređuju za školsku upotrebu anonimno ili u izboru, koji su sadržavali ono "što je dobro".[5]

Početak i razvoj isusovačkih učilišta

Ne samo što se Ignacije školovao na poznatim sveučilištima i prve drugove za osnivanje novog reda našao među studentima "majke svih sveučilišta" na Sorboni nego i kasniji članovi Družbe dolaze uglavnom iz različitih sveučilišta ili ih Osnivač šalje da ondje završe studije. Početak odgoja mladih isusovaca usko je povezan s europskom sveučilišnom tradicijom i dovodi do novog tipa isusovačkih učilišta. Još uz srednjovjekovne univerzitete postojali su kolegiji za stanovanje studenata, u kojima se postupno uvode vježbe i rasprave, a kasnije i predavanja. Po tom uzoru Ignacije osniva kolegije u sveučilišnim gradovima za smještaj isusovačkih studenata. U njima na sličan način kao i prije studenti najprije samo stanuju, zatim obavljaju vježbe i rasprave, a potom zbog neredovite ili zaostale nastave na sveučilištima uvode i predavanja. Sljedeći je korak što u tim kolegijima na predavanja mogu dolaziti i svjetovni mladići, a s vremenom se osnivaju kolegiji-sveučilišta samo za njih. Tako nastaje nov tip odgojne ustanove u Europi - svjetovno učilište pod

3 G. E. Ganss, *The Jesuit educational Tradition and Saint Louis University*, Saint Louis University 1969, 7-24.

4 *Monumenta historica Societatis Iesu, Epistolae Sancti Ignatii*, IV, Nr. 15.

5 Usp. pismo Ignacijeva tajnika Juana Polanca od 27. kolovoza 1553. Hanibalu Coudretu, koji tada djeluje na kolegiju u Messini. Ignazio di Loyola, *Il messaggio del suo epistolario*, II, Roma 1975, 92-93.

upravom i vodstvom jednog crkvenog reda.[6]

U osnivanju prvih isusovačkih kolegija sudjeluju istaknuti ljudi mladoga reda. Potkralj Katalonije i kasnije treći isusovački general sv. Franjo Borgija potiče osnivanje kolegija u Gandiji 1545, koji već 1548. postaje sveučilište. Među organizatorima prototipa Družbinih sveučilišta 1545. u Messini su Jerónimo Nadal i Petar Kanizije, a opet na Borgijin poticaj Ignacije 1551. otvara Rimski kolegij (današnja Gregoriana). Ignacije je iza sebe (+1556) ostavio 40 kolegija, dok se za 40 godina broj povećao na 245. Godine 1625. isusovci imaju 372, a 1710. čak 612 kolegija. U godini ukinuća 1773. Družba je držala 845 odgojnih institucija u čitavom svijetu, od toga 176 sjemeništa, 15 što državnih što vlastitih potpunih sveučilišta, a u devet drugih isusovci su predavali kao profesori.[7]

"Ratio studiorum"

S prvim kolegijima nastaju i programi ili školski i odgojni sustavi s propisanim gradivom i strukturom škola. U kolegiju u Messini Nadal izrađuje 1551. prvu takvu osnovu koja je prihvaćena i u Rimskom kolegiju. Sastavlja i nekoliko rasprava o tome kako bi trebalo urediti isusovačka učilišta. Idućih godina slične programe piše i Jakov Ledesma, profesor na Rimskom kolegiju, autor latinske gramatike i katekizama, ali nastaju i na drugim kolegijima, kojima su se dodavale upute i norme na generalnim skupštinama reda. Tako se u 30 godina iskustva nagomilalo mnoštvo normi i prijedloga koje je trebalo srediti i uobličiti u čvrsta pravila, pa general Claudio Acquaviva stvara odbor od šest priznatih profesora iz različitih zemalja da sastave školske uredbe koje će vrijediti za sve kolegije. Plod njihova rada objavljen je 1586. u Rimu pod naslovom "Ratio atque institutio studiorum" (Metoda i uređenje studija). S popratnim pismom generala Acquavive razaslan je svim poglavarima da se iskuša u praksi i prouči te pošalju primjedbe i ispravke. Metoda je sastavljena u obliku rasprava o programu, profesorima, rasporedu gradiva, udžbenicima, školskim vježbama, ispitima, nagradama, praznicima i disciplini. Isti autori priredili su ispravljeni tekst, a pošto su im poslane primjedbe, sastavili novi, ali sada u obliku pravila za profesore i odgojitelje, kroz koja se razlaže sva metoda i uređenje studija. Ta verzija je također poslana na sva učilišta kao eksperimentalni sustav na tri godine, a pošto su sugestije i primjedbe pristigle iz svih zemalja, izrađen je konačni zakonik, skraćen i sažet, no na isti način kao i prethodni, i objavljen pod istim naslovom 1599. u Napulju. Takav "Ratio studiorum", kako se skraćeno obično naziva, kao školski je sustav vrijedio u svim isusovačkim odgojnim zavodima sve do ukinuća reda 1773.[8] Nakon ponovne uspostave Družbe 1814. "Ratio studiorum" je preuređen 1823. i prilagođen novim zahtjevima vremena, a ponovo prilagođivan, i danas je osnovna norma u isusovačkim studijima.

Važno je napomenuti da isusovci svoj školski sustav izrađuju kroz pola stoljeća na temelju glavnih principa i nasljeđa kršćanstva i klasične kulture, a u pojedinostima je postupno dotjerivan iskustvom i praksom u mnogim zemljama. Ne treba kriti ambiciju da se želio stvoriti ako ne najbolji, a onda barem solidni sustav koji će odgovarati potrebama vremena i isusovačkom idealu vrhunske intelektualne i duhovne formacije. Zato "Ratio" nije teorijski odgojni udžbenik nego skup praktičnih pravila za organizaciju i odgojno-školski

6 Usp. L. Lukács, *De origine collegiorum externorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis*, Archivum historicum S.I. 29(1960), 189-245; 30(1961), 1-80; J. Brodrick, *Prvi isusovci*, Zagreb 1979, 167-198.

7 Usp. L. Koch, *Jesuiten-Lexikon. die Gesellschaft Jesu einst und jetzt*, Paderborn 1934, col. 1783-1784; O značenju i utjecaju isusovačke školske i odgojne djelatnosti vidi u hrvatskim izdanjima K. J. Campbell, *Povijest isusovačkoga reda*, Zagreb 1941, I, 383-432; II, 401-433; A. Guillermou, *Isusovci*, KS, Zagreb 1992.

8 Svi tekstovi, nacrti i drugi izvori za "Ratio studiorum" od 1540. do 1599. objavljeni su u ediciji Monumenta historica S.I.: L. Lukács, *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu*, Vol. I-V, Romae 1965-1986.

postupak u kolegijima. Koliko god su pravila u njemu precizna i obuhvaćaju pojedinosti, ostavlja se mogućnost prilagodbe i promjena prema prilikama pojedinoga kraja i vremena.

U razlikama koje su postojale u 16. stoljeću među metodama na europskim učilištima, između svjetskih i crkvenih, pa i samih državnih učilišta, isusovci izgrađuju jedinstveni školski sustav koji objedinjuje tradiciju i nova strujanja vremena, duhovne i intelektualne ideale. Sustav pruža mogućnost odgoja i izobrazbe jednako djelotvorne budućem svećeniku, državniku, pjesniku, vojniku ili znanstveniku. Prenoseći kulturnu baštinu prošlosti, on daje mogućnost izgrađivanja kreativna i inventivna duha. Premda su u renesansi nastajale različite norme za studij, od Erazma nadalje, isusovački je sustav postao najpoznatiji i najrašireniji u iduća dva stoljeća i zato ga mnogi drže prvim školskim sustavom u pravome smislu.

"Ratio studiorum" najviše novosti donosi u dobroj organizaciji studija, u disciplini i aktivnosti učenika u školskoj nastavi. Od rektora kolegija do razrednih bidela (decuriones), svakome su točno propisane dužnosti i ovlasti. U tančine je naznačena struktura studija kao predavanja, dnevni red, raspored i trajanje sati u tjednu, ispiti i promaknuća u viši razred, nagrade, odmor, praznici, školski priručnici, duhovne aktivnosti i slično. Aktivnost studenata razrađena je u svim detaljima, od svakodnevnog ponavljanja i natjecanja u razredima, vježbi i nastupa do tjednih, mjesečnih i godišnjih ispita, koncertacija, deklamacija, kazališnih priredbi, akademija i njihovih vježbi izvan nastave. Sav je program prožet strogom disciplinom u obaveznoj nastavi, tišini za vrijeme predavanja, učenju izvan nastave, u uskoj suradnji profesora i studenata itd. Školsko gradivo je koncentrirano i obuhvaća sve potrebne discipline, u gimnaziji klasičnu izobrazbu, a u filozofiji sve poznate znanosti od matematike do biologije i antropologije.[9]

Isusovačkom se školskom sustavu prigovaralo da je previše statičan, ukalupljen u ustaljene strukture i premalo spreman usvajati nove tekovine kulture i znanosti. Kada se govori o prvom razdoblju povijesti Družbe (do ukinuća), važno je spomenuti da je ona u svom školskom programu nailazila na objektivne teškoće. Nosioci napretka europskih znanosti od Kopernika, Galileia, Descartesa i drugih bili su od strane Katoličke crkve zabranjivani i stavljani na Indeks, pa su se njihove ideje mogle naučavati samo kao hipoteze, dočim primjerice protestantska sveučilišta nisu bila na to obavezna. Unatoč tom hendikepu, isusovački učenjaci unapređuju znanosti konkretnim rezultatima vlastitih istraživanja i razvojem metodologije, nastojeći ne doći u sukob s Crkvom. Drugi se prigovor najčešće upućuje na račun zapostavljanja narodnih jezika u nastavi. Treba spomenuti da se on upotrebljavao u pojedinim zemljama i uvodio prema lokalnim potrebama, ali je latinski kao nastavni jezik bio općenit u svim zemljama, i u protestantskima sve do početka 19. stoljeća, jer je bio zajednički jezik znanosti, diplomacije i kulture. No, on nipošto nije bio zapreka razvoju nacionalne svijesti i književnosti pojedinih naroda.[10]

U promicanju novih ideja u školskoj nastavi i u širini izobrazbe isusovci su imali zanimljivih pokušaja. U Madridu su 1625. izradili program za viši studij koji je odobrio španjolski kralj. Program je obuhvaćao 17 katedri, među kojima su bile i one za studij običaja i obredâ starih civilizacija (dakle etnologije, koja kao znanost još nije ni postojala), kaldejskog i sirskog jezika, vojnih umijeća, prirodoslovlja s mineralogijom te čak dvije katedre matematike s meteorologijom, hidrografijom, urarstvom

9 O isusovačkoj odgojnoj metodi vidi radove na hrvatskome jeziku: M. Vanino, *Geneza naučne osnove "Ratio Studiorum"*, Vrela i prinosi 9(1939),111-129; L. Kilbertus, *Geneza isusovačkog obrazovnog sistema*, u: *Načela jezuita*, 197-205.

10 Usp. M. Batllori, *Der Beitrag der Ratio studiorum für die Bildung des modernen katholischen Bewußtseins*, u: *Ignatianisch. Eigenart und Methode der Gesellschaft Jesu*, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1990, 314-322.

i dr. Studij je trajao samo deset godina, pa obustavljen zbog protivljenja španjolskih sveučilišta, a vjerojatno je bio odveć napredan za konzervativnu Španjolsku.[11] Važnu dopunu isusovačkoj metodi učinio je francuski isusovac Josephus Jouvancy (Iuventius) djelom "De ratione discendi et docendi" iz 1692, u kojemu viši studij približava modernim znanostima i humanističkim, nacionalnim stremljenjima. Izdavan više puta i dopunjavan odlukama generalnih skupština reda tijekom 18. stoljeća, "Ratio" se dosta sretno prilagođavao modernom svijetu.

Isusovačke školske ustanove u Hrvatskoj u XVII. i XVIII. stoljeću

Prvi zahtjevi i poticaji iz Hrvatske za dolazak novoga reda bili su vezani uz osnivanje kolegija i sjemeništa. Družba je pak od samog početka kršćanske narode na Balkanu držala zanimljivim i važnim poljem rada. Dubrovačka Republika moli 1555. Ignacija neka pošalje nekoga u njezin grad, a on je ozbiljno namjeravao u njemu osnovati kolegij, jer ga je držao važnim mjestom za prodor na Istok. Jedan od prvih njegovih drugova, Nikola Bobadilla, dolazi 1559. u Zadar, a zatim u Dubrovnik. Za boravka njegova i drugih patara koji nakratko djeluju u Dubrovniku stalno se pregovara o osnivanju kolegija. I kotorski biskup želi u svojoj biskupiji osnovati isusovački kolegij. Tek 1604. Družba osniva prvu stalnu rezidenciju u Dubrovniku, koja tek 1685. postaje kolegij. U sjevernoj Hrvatskoj general pavlina Stjepan iz Trnave nastoji 1591. da isusovci osnuju sjemenište u samostanu sv. Jelene u Čakovcu za obnovu njegova reda. Jedan poljski isusovac koji djeluje u Slovačkoj, Teofil Krzysztek, potaknut proučavanjem hrvatske kulture i jezika predlaže 1599. osnivanje hrvatskog sjemeništa kao najboljega sredstva za buduće djelovanje Družbe među slavenskim, pravoslavnim narodima.

Tek od početka XVII. stoljeća nastaju prvi kolegiji u Hrvatskoj. Godine 1606. isusovci dolaze u Zagreb, 1627. u Rijeku i 1632. u Varaždin, a nakon oslobođenja Slavonije od Turaka 1687. stižu u Osijek, 1693. u Petrovaradin, a 1698. u Požegu. U gradovima Banske Hrvatske odmah otvaraju gimnazije i za nekoliko godina kolegije sa stalnim imanjima. U vojnim utvrdama Osijeku i Petrovaradinu upravitelji su župa, premda u Osijeku već od 1728. do 1737. vode nepotpunu gimnaziju, što zbog nedostatka sredstava moraju prekinuti, a tek zaslugom kraljice Marije Terezije 1765. otvaraju u tim utvrdama gimnazije. U Beogradu pod turskom upravom Bartol Kašić već 1613. osniva misiju i latinsku školu za sinove dubrovačkih i drugih trgovaca. Iz grada su protjerani već 1632. Dolaze ponovo 1717. s vojskom Eugena Savojskoga, koji oslobađa grad, te od 1726. vode potpunu gimnaziju, ali samo do 1739, kada Turci ponovno osvajaju one krajeve. Unatoč više pokušaja i nastojanju biskupa, Mlečani nisu dopuštali da Družba u Dalmaciji vodi gimnaziju ili sjemenište.

Viši studij filozofije i teologije ili akademije otvaraju 1662. u Zagrebu, 1725/27. u Rijeci, 1760/62. u Požegi. Samo povremeno predaju filozofiju u Dubrovniku i od 1741. moralnu teologiju. Privilegij kojim se ne može podičiti mnogo europskih gradova dobiva Zagreb 1669, kada car Leopold I. poveljom podjeljuje isusovačkoj akademiji prava i privilegije sveučilišta, jednake ostalima u Monarhiji. Zbog blizine velikih sveučilišta u Grazu, Beču i Trnavi, a i drugih okolnosti, u zagrebačkoj se akademiji nisu provodila sva prava, posebno podjeljivanje akademskih titula, ali je poveljom neosporno udaren temelj prvom hrvatskom sveučilištu. U Varaždinu, Zagrebu i Rijeci uz kolegije postoje i konvikti u kojima stanuju siromašniji studenti na trošak raznih dobročinitelja. Isusovci obično nisu osnivali pučke škole osim ondje gdje je bila velika potreba kao u našim krajevima, pa ih tako osnivaju i uzdržavaju tri u Osijeku, u Petrovaradinu, Požegi i Beogradu, te na imanjima svojih kolegija. U njima podučavaju svjetovni učitelji ili svećenici. Kao i drugdje, besplatne isusovačke škole uzdržavaju se darovanim imanjima i prilozima plemstva i građana. Među tim dobročiniteljima najzaslužnija je grofovska obitelj Thonhausen iz Graza, koja daruje imanja i visoke svote novca za kolegije u Rijeci, Zagrebu i Varaždinu. Rezidencije u Osijeku i Petrovaradinu osigurao je svojom pomoći ugarski primas, kardinal Leopold Kolonić.

S obzirom na domaće prilike, a i blizinu učilišta u susjednim zemljama, broj je polaznika u hrvatskim kolegijima bio dosta velik. Za primjer donosimo približni i prosječni broj. U Zagrebu je najviše polaznika bilo 1683. godine, više od 700, inače između 300 i 650; u Varaždinu najviše 487 (1747), u XVII. stoljeću više od 200, a u XVIII. stoljeću između 300 i 400; u Rijeci između 200 i 300, a najviše 360 (1739); u Požegi do 150, u Osijeku oko 100, u Petrovaradinu od 15 do 30, te u Beogradu u XVIII. stoljeću između 60 i 70. Polaznici dolaze iz svih staleža, ali ih je najviše iz građanskoga, srednjega staleža, što pokazuje podatak iz 1705. godine u Zagrebu: od 693 učenika i studenata dva su grofa, tri baruna, 250 plemića, a ostali (438) su građani i slobodnjaci. U drugim gradovima bilo je i više iz nižih slojeva, pa i siromašnih učenika, kao u Požegi, gdje su isusovci često mnogima davali hranu (npr. 24-orici učenika 1754). U Požegi i Rijeci često među gimnazijalcima i pitomcima konvikta ima biskupijskih svećenika.[12]

Utjecaj i značenje isusovačkih škola

Isusovci uvode u Hrvatskoj javno srednje i visoko školstvo, koje za razliku od starijih samostanskih škola (uključujući i pavlinsku gimnaziju, nastalu u početku 16. stoljeća), omogućuje masovno školovanje mladića iz svih staleža. Isusovačke su škole tako unaprijedile građanski stalež, koji zahvaljujući mogućnosti visoke izobrazbe postepeno preuzima od plemstva vodeću ulogu u društvu i javnom životu.

Veći je dio tadašnjih intelektualaca, kulturnih i javnih djelatnika dolazio iz tih škola, bilo u zemlji, bilo izvan nje. Osim niza državnika, časnika, činovnika i prelata, među isusovačkim đacima ima i znamenitih znanstvenika i književnika. To su pravni pisac Ivan Kitonić Kostajnički, vizionar Juraj Križanić, liječnik i znanstvenik Đuro Baglivi, povjesničar i pisac Pavao Ritter Vitezović, učenjak Stjepan Gradić, te književnici i pjesnici Ivan Gundulić, Junije Palmotić, Antun Ivanošić, Josip Stjepan Relković, Vid Došen, sve do osebujnih ličnosti kao što su humanist Pavao Skalić i poznati vojskovođa barun Franjo Trenk.

S obzirom na tadašnju situaciju u Hrvatskoj i Ugarskoj, ugarski protestanti često su prijetili prodorom u naše krajeve, što je moglo izazvati građanski rat i biti pogubno za Hrvatsku zbog istodobnih turskih presizanja. Najugroženija je sjeverozapadna Hrvatska, gdje isusovci u svojim kolegijima (Zagreb i Varaždin), odgajajući mlade generacije u katoličkom duhu i pastoralnim radom u gradovima i okolici, učvršćuju nacionalno jedinstvo i potiskuju protestantizam.

Preko kolegija dolaze u naše krajeve znanstvena i kulturna dostignuća sa Zapada. Tako s isusovcima dolazi stil baroka u umjetnosti i arhitekturi kroz izgradnju prvih urbanih jezgri i umjetničkih djela visoke kvalitete, a kazališne predstave, koje učenici prikazuju u kolegijima, svojom su širokom tematikom prave prethodnice budućih profesionalnih kazališta. Važno je u tom smislu obrazovanje na latinskom jeziku i temeljima klasične kulture, koje otvara vrata europskim znanostima, a s obzirom na situaciju Hrvatske u Monarhiji, važan je čimbenik u obrani od germanizacije.

Žarište pučke prosvjete

Nije sasvim ispravna česta tvrdnja da su isusovci odgajali samo elitu, ne mareći za obični puk i siromašne slojeve ljudi. To opovrgavaju već izneseni podaci o sastavu

11 Usp. M. Vanino, *Geneza*, 124-125.

12 Usp. M. Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, I-II, Zagreb 1969-1987; M. Korade, *Isusovci i kultura u Hrvata*, Dodatak u a. Guillermou, *Isusovci*, 159-189; M. Korade-M. aleksić-J. Matoš, *Isusovci i hrvatska kultura*, Zagreb 1993.

polaznika gimnazija. Djelatnost kolegija obuhvaća prosvjećivanje seoskog i građanskog puka. Jednako profesori i odgojitelji, kao i njihovi učenici poučavaju djecu i odrasle u katekizmu, brinu se za bolesnike i zatvorenike. Posebno pučki misionari, kojih je uvijek bilo nekoliko u kolegiju, obilaze okolne, pa i udaljene krajeve u kojima propovijedaju, katehiziraju i dijele knjige. U takvim pohodima misionari bi se znali zadržati u nekom zapuštenom kraju i više mjeseci, pružajući ljudima pomoć u svim potrebama.

Oni poduzimaju i više gdje su to mjesne prilike zahtijevale, za što je u nas najzanimljiviji primjer požeškoga kolegija. O posljedicama turskog ropstva u Slavoniji govori i podatak da su isusovci, otvorivši pri svom dolasku (1698) gimnaziju u Požegi, morali sami poučavati djecu u latinskom da bi ih mogli upisati. Tek su 1756. uspjeli nagovoriti gradsku upravu da dopusti otvoriti pučku školu. A u selima svoje kutjevačke gospoštije misionar Juraj Mulih počinje 1727. godine prosvjetiteljski rad opismenjavanja djece i odraslih. Posebno Josip Milunović od 1752, zatim Juraj Barjaktari i drugi sistematski opismenjuju ta sela, dok Antun Kanižlić i drugi u gradu poučavaju djecu u katekizmu. Požeški su patri podijelili na desetke tisuća malih "abekavica" - listića za učenje slova s glavnim molitvama, katekizama i drugih knjiga. Isti patri Mulih, Kanižlić i Milunović u svojim djelima namijenjenima djeci i roditeljima uporno ponavljaju kako je važno "učit knjigu štiti", kako samo preko obrazovanja i seoski svijet može postati sposoban živjeti ljudski i kršćanski i pridružiti se civiliziranim narodima.[13]

Kolijevke znanosti i književnosti

U isusovačkim se kolegijima ne školuje samo mladež nego oni postaju središta znanstvenog strujanja i prelijevanja europskih postignuća u naše sredine. U hrvatskim se gimnazijama i akademijama upotrebljavaju udžbenici jednaki onima na velikim europskim učilištima. U Zagrebu pak profesori priređuju na hrvatskom priručnike poznatih autora: za latinsku gramatiku Manuela Alvareza, za latinski stil i književnost Franje Pomeya i Franza Wagnera, za grčku gramatiku Jakova Gretsera, za matematiku Gaspara Schotta, za povijest Maksimilijana Dufrénea itd. Profesori filozofije trude se unijeti novosti zapadnih modernih znanosti kao Franjo Jambreković koji 1669. objavljuje priručnik Aristotelove filozofije, Luka Bakranin 1725. uvodi javne rasprave iz Descartesovih teorija, a sredinom istog stoljeća Kazimir Bedeković objavljuje djela i teze za javne ispite o znanosti Newtona, Backera, Boškovića i drugih. U to su vrijeme nove ideje u filozofiji prisutne i na akademijama u Rijeci i Požegi.

Pojedini profesori poduzimaju i pionirske pothvate - Stjepan Glavač izrađuje i 1673. objavljuje dotad najbolji zemljovid Banske Hrvatske, a Ivan Prus 1732. sastavlja originalno tajno pismo "Cryptographia", za koje se zanimaju diplomati i ministri čak iz Francuske i Belgije. Drugi objavljuju priručnike za studente iz posebnih disciplina kao Antun Werntle iz heraldike, rimskog i crkvenog prava, Martin Sabolović iz geodezije i Ivan Vitković iz matematike. Još na prijelazu stoljeća bivši su isusovci u Zagrebu aktivni u znanosti. Josip Franjo Domin proučava primjenu elektriciteta u liječenju, o čemu piše rasprave i obavlja pokuse, a 1806. posthumno je objavljena serija kritičkih rasprava Josipa Mikoczyja iz starije hrvatske povijesti. Isusovci pridonose i razvoju pravne znanosti u Hrvatskoj. Tijekom XVIII. stoljeća zagrebačka je akademija objavila više pravnih djela ugarskih i domaćih autora, a 1769. profesor Adalbert Barić počinje u prostorijama varaždinskoga kolegija predavanja iz "političke i kameralne" znanosti, koja su nakon nekoliko godina preseljena u Zagreb.

U hrvatskim kolegijima nastaje više latinskih djela iz teologije i književnosti, a svakako su zanimljive rasprave o istočnom raskolu i odnosima Zapadne i Istočne crkve koje pišu Ivan Šimunović, Werntle i Franjo Pejačević na latinskom, Antun Kanižlić i Juraj Mulih na hrvatskom.

S obzirom na domaće prilike i potrebe najveću su ulogu isusovci imali u razvoju hrvatskog jezika. Značajan je prije svega njihov izbor štokavskog narječja za zajednički jezik, a prva gramatika Bartola Kašića nastaje još prije osnivanja kolegija u Hrvatskoj. Jezični priručnici njegovih nasljednika Jakova Mikalje i Ardelija Della Belle više su vezani s misionarskom nego školskom djelatnošću. U tom su slučaju i misionari vođeni istim ciljem kao i profesori u kolegijima: izobrazbom mladih generacija i razvojem jezika. Zagrebački pak profesori nastavljaju te napore sastavljanjem rječnika za školsku mladež u Banskoj Hrvatskoj. A prema kraju XVIII. stoljeća i u povodu uvođenja njemačkog jezika u hrvatske škole u Varaždinu Antun Raisp objavljuje njemačku gramatiku na kajkavskom (1772) a Ignacije Szentmartony kajkavsku gramatiku za Nijemce (1793).

Književna djela također nastaju u dva smjera. Oni čija se djelatnost odvija na liniji Rim-Dubrovnik-turska područja, kao Kašić, Kumulović i Mikalja, obuzeti su potrebama svih kršćana na Balkanu te u nastojanju da stvore zajednički književni jezik svoja djela objavljuju na štokavskome. Drugi koji djeluju u pojedinim kolegijima za potrebe tih krajeva pišu na različitim narječjima, na kajkavskome, slavonskom ikavicom, dubrovačkim i primorskim govorom. Ta su djela uglavnom vjerskog sadržaja i žele poučiti puk o temeljnim vjerskim istinama i osnovnim pravilima ljudskog ponašanja i poštenog življenja. Među njima ima originalnih i vrhunskih ostvarenja kao što su Habdelićeva, Krajačevićeva i Mulihova kajkavska djela, zatim zbirke dubrovačkih govora Bernarda Zuzorića i A. Della Belle te pjesme Antuna Kanižlića.[14]

Europski odjeci

Internacionalni karakter isusovačkog reda do punog izražaja dolazi u Austrijskoj provinciji, koja djeluje na području višenacionalne monarhije. Tu se u kolegijima miješaju profesori iz raznih naroda, pa tako i u našim gradovima djeluju stranci iz susjednih zemalja, a Hrvati u drugim zemljama. Ne postoje granice ni za strujanje novih ideja, jer jedni iz zapadnih zemalja donose dostignuća novih znanosti, dok drugi u razvijenijim sredinama imaju više mogućnosti razvijati svoje sposobnosti. Tako u XVII. i XVIII. stoljeću stotine hrvatskih isusovaca djeluju kao profesori i u drugim službama u susjednim zemljama. Od naših isusovaca koji djeluju u Italiji neki se svrstavaju u prve redove znanstvenih i književnih djelatnika. Već potkraj XVI. stoljeća Markantun de Dominis svojim pokusima u tumačenju prirodnih pojava postaje pionirom modernih optičkih znanosti. Ruđer Bošković pripada zadnjoj generaciji isusovaca prije ukinuća i ide u sam vrh ne samo Družbinih nego i europskih znanstvenika toga vremena. Širinom svojih interesa i dalekosežnim idejama okrunio je dvostoljetna nastojanja svoga reda za napredak europskih znanosti. Drugi Hrvati koji djeluju u austrijskoj monarhiji prenose iz naprednijeg Zapada najnovija dostignuća u svojim djelima. Tako Miho Lipšić u prvoj polovici XVIII. stoljeća prvi objavljuje u Ugarskoj djela o modernoj matematici i fizici, Josip Zanchi sredinom stoljeća priručnike iz fizike s recepcijom najnovijih znanstvenih istraživanja, a Antun Michelazzi prve priručnike botanike i mineralogije. Iz zadnje generacije ističu se također svojim astronomskim radovima Ignacije Rain u Beču i Franjo Bruna u Budimu, a Domin svojim izumima i raspravama na području fizike i kemije.

U duhovnim strujanjima zapadnoga kršćanstva značajna su djela Dubrovčanina Benedikta Rogačića, kojemu je najvažnije djelo "L'Uno necessario" prevođeno na više europskih jezika i izdavano do našeg stoljeća. Veliki pomak u odnosu Zapada

13 M. Vanino, *Isusovci*, II, 630-668.

14 Usp. *Isusovci u Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija "Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata"*, FTI, Zagreb 1992. Zbornik sadrži 49 radova o različitim aspektima isusovačke djelatnosti u Hrvata.

prema istočnim crkvama čini Josip Marinović svojim radovima o Armenskoj crkvi. Rajmund Kunić i Brno Džamanjić spadaju u red najboljih latinista svoga vremena, posebno prijevodima Homerovih epova "Ilijade" i "Odiseje".

Među malobrojnim Hrvatima koji u to vrijeme djeluju kao misionari u prekooceanskim zemljama također ima važnih istraživača i znanstvenika. Sudionik portugalske ekspedicije za određivanje granica kolonija na Amazoni Ignacije Szentmartony svojim mjerenjima i proračunima omogućuje izradu preciznih zemljovida. Ferdinand Konšćak poduzima tri istraživačka putovanja u Donjoj Kaliforniji, kojima dokazuje da je Kalifornija poluotok a ne otok, a dnevnici njegovih ekspedicija i zemljovidi Kalifornije bili su veoma zapaženi u znanstvenoj javnosti XVIII. stoljeća.

U susjednim zemljama isusovci osnivaju već od XVI. stoljeća odgojne zavode za školovanje hrvatske mladeži. Godine 1580. osnivaju u talijanskom gradu Loretu Ilirski kolegij za školovanje klerika iz Dalmacije i turskih krajeva na Balkanu. U rimskom kolegiju Germanicum-Hungaricum već od početka imaju pravo boraviti mladići iz sjeverne Hrvatske, a bečki Collegium Croaticum od svog nastanka 1624. također u prvim desetljećima vode isusovci. U kolegiju u Trstu riječki isusovac Franjo Orlando vodi od 1754. prvu javnu nautičku školu na Jadranu i njegovim zauzimanjem u njoj studira priličan broj budućih hrvatskih kapetana i pomoraca. Nakon ukinuća reda Orlando se vraća u rodnu Rijeku i u tamošnjoj akademiji osniva katedru za pomorstvo i trgovinu.[15]

Kolegiji i sjemeništa u XIX. i XX. stoljeću

Nakon ponovne uspostave reda 1814. isusovci se suočavaju s novom situacijom liberalnog mentaliteta, nastajanjem novih država, revolucijama i prevratima. Kao što u mnogim zemljama doživljavaju progonstva i neprijateljstva, tako je i u Hrvatskoj njihov položaj posve drukčiji od onog u prošla dva stoljeća. Razlozi su te promjene s obzirom na domaće prilike mnogovrsni. Zbog tada još malena broja domaćih isusovaca ovdje uglavnom djeluju stranci (Talijani, Austrijanci, Česi, Nijemci i drugi). Iz Europe sve više prodiru liberalne i "moderne" ideje i literatura, protivne Crkvi, a posebno "u svijetu omraženim jezuitima". Taj mentalitet posebno je prisutan u nacionalnim pokretima koji idu za političkim i kulturnim oslobađanjem od stranih utjecaja. Nepovjerenje prema njima prisutno je i u redovima svećenstva zbog njihova jozefinističkog načina mišljenja i metode rada.

U takvoj klimi najprije talijanski isusovci preuzimaju sredinom 19. stoljeća vodstvo gimnazija i sjemeništa u Dubrovniku i Zadru, a austrijski patri sirotište u Požegi. Te odgojne ustanove nisu bile duga vijeka te ih nakon raznih teškoća, optužbi i pritisaka isusovci moraju napustiti. Nastaju u pogrešno vrijeme i s ne baš sretnim izborom metode, jer u želji da stvore elitne zavode u Dalmaciji zadržavaju talijanski kao nastavni jezik i stoga ih se optužuje zbog odnarođivanja mladeži. Poučeni tim iskustvom isusovci Austrijske provincije u sasvim drukčijem duhu otvaraju 1882. javnu gimnaziju i sjemenište u Travniku, a 1893. bogosloviju u Sarajevu. Razlog velikog uspjeha tih zavoda bio je vjerojatno i u tome što isusovci dolaze u Bosnu s motivacijom i raspoloženjem prekomorskih misionara, kao da dolaze u "daleke Indije". U travničkoj gimnaziji okuplja se velik broj vrsnih pedagoga i stručnjaka iz više zemalja, a polaznici su gimnazije iz svih vjeroispovijesti. U vremenu kada njihove škole nisu bile jedine u zemlji i jednake državnima, oni kao i u drugim zemljama s travničkom gimnazijom stvaraju u nas tip elitnih, privatnih škola. Godine 1937. preuzimaju biskupijsko sjemenište na Šalati u Zagrebu i tako inauguriraju kasniji plodni odgojni rad u hrvatskim sjemeništima, zavodima za spremanje svećenika.

15 Usp. katalog i monografiju izložbe *Isusovačka baština u Hrvata*, MGC, Zagreb 1992; M. Korade, *Hrvatski misionari u 17. i 18. stoljeću, pioniri u Latinskoj Americi*, u: *Susret svjetova (1492-1992), Hrvati i Amerike, Zbornik radova*, IRMO, Zagreb 1992, 47-58.

Zaključak

Za isusovce je svako doba i podneblje nov izazov, a teškoće i nepovoljni uvjeti u nekom kraju poticaj za traženje novih puteva. Prosvjetiteljski rad u Hrvata kroz prošla stoljeća te vjerska i kulturna baština koju su ostavili pokazuje da su i u našim krajevima na taj izazov odgovorili na najbolji način. Kada su pak u proteklih pola stoljeća političkim prilikama bili prisiljeni na usko područje crkvenih zavoda u svom odgojnom radu, djeluju u više sjemeništa i bogoslovija kao profesori i odgajatelji. U to vrijeme razvijaju u vlastitom Filozofsko-teološkom institutu na Jordanovcu u Zagrebu mnogostruku odgojnu i znanstvenu djelatnost. Unjemu, osim isusovačkih studenata, studiraju klerici iz raznih biskupija i crkvenih redova, pa i svjetovnjaci. Institut vodi i nekoliko sekcija za teološku izobrazbu redovnica, svjetovnjaka i posebno obitelji. Osnivaju znanstvenu knjižnicu "Juraj Habdelić", izdaju dvomjesečnik za religioznu kulturu "Obnovljeni život" i više nizova djela iz teologije, filozofije, psihologije, povijesti i drugih časopisa.

U posljednjih nekoliko godina, u promijenjenim prilikama u zemlji, i hrvatski isusovci poduzimaju nove korake, tipične za Družbinu djelatnost u mnogim drugim zemljama. Godine 1989. u okviru Centra na Jordanovcu osnivaju Filozofski fakultet, otvoren za vanjske studente. Iduće godine Filozofski fakultet osniva Hrvatski povijesni institut u Beču za proučavanje hrvatske povijesti, a u školskoj godini 1991/ /92. otvaraju u sjemeništu na Šalati prvi razred za vanjske učenike. Tim su potezima počeli, nadamo se uspješan, razvoj kvalitetnih privatnih srednjih škola i visokih učilišta u Hrvatskoj.

Zusammenfassung
Mijo Korade: JESUITISCHE BILDUNGSWIRKUNG IN KROATIEN

Im ersten Teil dieser Arbeit wird die Entstehung und Entwicklung der jesuitischen Erziehungs- und Schulmethode vor allem durch die Lebenserfahrung des Ignatius von Loyola und durch seine Konzeption der Jugenderziehung auf Grund der christlichen und griechisch-römischen Tradition und der ihm eigenen Organisationsfähigkeit dargestellt. Dann werden die Entstehung und Entwicklung der jesuitischen Kollegien und des Schulwesens "Ratio studiorum" sowie die Eigenschaften und Bedeutung dieser Erziehungsmethode beschrieben.

Seit Anfang des 17. Jahrhunderts eröffnen die Jesuiten in ihren Kollegien in Kroatien erste öffentliche Gymnasien und Akademien mit höherem Studium. Die Zagreber Akademie der Jesuiten bekam mit der Urkunde Kaiser Leopold des I. im dem Jahre 1669 Rechte und Privilegien. Ihre Schulen spielen eine wichtige sozialpolitische Rolle bei Konsolidierung der kroatischen Gebiete und bei Affirmation des mittleren Standes. Durch Föderung und Einführung neuer Errungenschaften aus dem Westen spielen sie eine wichtige religiöse und kulturell-wissenschaftliche Rolle. Ihre Kollegien sind gleichzeitig Bildungszentren für das Volk. Das beste Beispiel dafür war das Kollegium in Požega, in welchem die Jesuiten die Landbevölkerung aus der Požega-Umgebung alphabetisierten.

Die Professoren und andere Wirkende an den kroatischen Kollegien schreiben Lehrbücher und wissenschaftliche Werke aus verschiedenen Gebieten sowie sprachliche Handbücher und literarische Werke. Manche leisten Pionierarbeiten wie Stjepan Glavač (mit seiner Landkarte Kroatiens), Ivan Prus (verschlüsselte Schrift), Antun Werntle (Heraldik), Josip Franjo Domin (Untersuchung der Elektrotherapie) und andere. Manche von jenen, die in fremden Ländern wirken, stehen in den ersten Reihen der vorschrittlichen europäischen Strömungen wie Markantun de Dominis und Ruđer Bošković, dann die Latinisten Rajmund Kunić und Bernard Džamanjić und andere.

Nach Wiedereinführung stößt die Gesellschaft auch in Kroatien auf Widerstand. Ihre ersten Kollegien sind deshalb nicht von langer Dauer. Aber sie erzielt einen spektakulären Erfolg mit Erziehungsanstalten in Bosnien. Die fruchtbarste Erziehungsarbeit leisten die Jesuiten im 20. Jahrhundert im Bischöflichen Seminar und im eigenen Philosophisch--theologischen Institut. Gerade in diesen Anstalten bieten sich in den letzten Jahren neue Chancen durch Eröffnung von öffentlichen Schulen.

DJELOVANJE ŽENSKIH CRKVENIH REDOVA NA RAZVOJ HRVATSKOG ŠKOLSTVA

Natalija Palac

Sažetak

Značajan trenutak u prosvjetnom djelovanju ženskih redova među Hrvatima nastaje dolaskom Reda uršulinki u Hrvatsku 1703. godine i osnivanjem njihova velikog školskog zavoda u Varaždinu. Od sredine 19. stoljeća, počevši s dolaskom sestara milosrdnica u Zagreb, više ženskih kongregacija razvit će zapaženo prosvjetno i odgojno djelovanje u svim hrvatskim krajevima.

Ženski redovi i kongregacije zauzeto su djelovali na prosvjetnom polju u nekoliko pravaca: a) otvaraju odgojno-obrazovne ustanove za predškolski odgoj djece, osnovne škole za žensku djecu te konvikte za djevojke; b) otvaraju škole kojih je manjkalo ili im školski sustav nije pridavao važnost u prvom redu ženske stručne škole raznih profila za djevojke; c) otvaraju učiteljske škole sestara milosrdnica u Zagrebu i sestara kćeri Božje ljubavi u Sarajevu. Ženske realne gimnazije otvorene pred sam II. svjetski rat; d) u svojim zavodima redovnice su pružale razne mogućnosti izvanškolske izobrazbe: od tečajeva opismenjavanja do učenja stranih jezika, pouke u glazbi, crtanja, raznih ručnih radova itd.

Kraj II. svjetskog rata značio je i kraj prosvjetnog i odgojnog rada ženskih redova i kongregacija. Dolaskom nove demokracije na vlast otvaraju se i nove mogućnosti odgojno-obrazovnog djelovanja za ženske redove i kongregacije.

O počecima ženskog redovništva u našim krajevima

Redovništvo k nama dolazi zajedno s kršćanstvom. S njegovim širenjem i ono se širi, štoviše, promiče ga i učvršćuje. Svojom posvudašnjom prisutnošću i djelatnošću unutar cjelokupnoga narodnog bića čuva ne samo vjeru nego daje pečat općim međuljudskim odnosima. Nerijetko utječe na glavna politička i društvena zbivanja.

Podaci o počecima redovništva u nas oskudni su, ali ipak znamo da sežu u razdoblje prije doseljenja Hrvata. Podatke o tome imamo od najslavnijeg monaškog imena iz naših krajeva - Jeronima. On svjedoči (oko 395) o postojanju prvih monaha u našim krajevima, uglavnom na otocima. U unutrašnjosti je cvjetao cenobitski život.[1]

Iako su podaci oskudni, može se vjerovati da su uz muške monaške zajednice postojale i ženske, kako je to bilo i na istoku. Ondje je, naime, redovništvo u 4. st. poprimilo organizirane oblike i ubrzo bilo preneseno na Zapad. Među važne dužnosti redovnika već tada ubrajana je pouka i odgoj mladeži te skrb za siromahe.[2]

U našim krajevima spominju se u prvim stoljećima kršćanstva također žene redovnice. Poznati su podaci o mučeništvu sedam djevica u Srijemu za Dioklecijanova progona; u solinskim ruševinama na jednom epitafu pronađeno je ime neke opatice Ivane koja je u Solin pobjegla iz Srijema pred Avarima.[3]

Vrijeme 6/7. stoljeća doba je cvjetanja redovništva u Europi zahvaljujući njegovoj reorganizaciji pod utjecajem Regule sv.

1 ŠANJEK, F., Redovništvo u Hrvatskoj, zbornik "Za bolje svjedočenje Evanđelja", Zagreb 1974, str. 63.

2 BORAK, H., Redovništvo kroz vjekove, zbornik "Za bolje svjedočenje Evanđelja", str. 39.

3 PETRIČEVIĆ, s. Marija, Samostan sv. Klare u Splitu (1308-1978), Split 1979, str. 13.

Benedikta (480-547). Od 6. stoljeća redovnice imaju i svoje crkve, a do tada su pohađale crkve redovnika. Veliku brigu o životu redovnica vodi papa Grgur Veliki (590-604). U 7. stoljeću osobito je velik broj redovnica među germanskim i anglosaksonskim plemenima. U oduševljenju za takav način života prednjače žene i kćeri plemićkih obitelji. Bio je čest običaj da poglavarice samostana budu plemkinje, pa su i zbog toga samostani bili važne ustanove u društvu. Zna se za redovnice iz toga doba koje prisustvuju čak sinodama; ima veoma obrazovanih i onih koje u samostanima stvaraju djela velike umjetničke vrijednosti; u njihovim samostanima poučavane su i odgajane plemićke kćeri. Život redovnica vezan je za klauzuru i mnoge pokrajinske sinode donose o njoj stroge uredbe.[4]

Duga stoljeća ženski samostani bit će vezani za klauzuru. U Hrvatskoj tako će biti do 19. stoljeća.

Pouzdanije podatke o ženskim samostanima na hrvatskom prostoru imamo iz vremena narodnih vladara.

I. DJELOVANJE ŽENSKIH KLAUZURNIH REDOVA DO DOLASKA SESTARA URŠULINKI

U doba narodnih vladara, kao i u drugim državama tadanje Europe, u Hrvatskoj se grade brojni samostani redovnika benediktinaca i sestara benediktinki. Dok je muških samostana bilo i u unutrašnjosti, ženski se grade u obalnom i otočnom dijelu i to u gradovima, u nekima čak nekoliko (Zadar, Dubrovnik, Trogir, Split). U vrijeme uspona benediktinskog reda u nas od Raba do Budve bilo ih je 113, od čega trećina ženskih.[5]

Većina ženskih samostana nastaje u 11. i 12. stoljeću, a neki i u kasnijem vremenu. Najstariji samostani benediktinki bili su u Biogradu (oko 1060), Zadru (1065/66), Trogiru (oko 1064), Splitu (oko 1060), Dubrovniku (prvi od njih sagrađen je prije 1170); kasnije se grade samostani na Rabu (1180), Krku (1223), Pagu (1220) itd; među kasnije sagrađenim samostanima su onaj na Hvaru (1664) i Šibeniku (1639). S vremenom su se mnogi samostani benediktinki "utrnuli" ili su bivali zatvoreni zbog raznih unutarnjih razloga, a često i vanjskih okolnosti.[6] Ipak, ženski su samostani u nas pokazali veću otpornost i vitalnost od muških: do naših dana sačuvalo ih se 7 sa stotinjak redovnica. Među njima je i najslavniji - sv. Marije u Zadru, koji datira iz vremena Petra Krešimira IV.[7] Redovnice u samostanima su iz plemićkih obitelji i uglavnom iz grada u kojem se samostan podiže. Samostani za pučanke otvaraju se posebno, a s vremenom u njima nalazimo zajedno i plemkinje i pučanke.[8] O mnogim samostanima benediktinki ne znamo ništa ili vrlo malo. O priličnom broju njih sačuvana su pouzdana i cjelovitija svjedočanstva. Na temelju njih možemo imati, među ostalim, uvid u kulturno-prosvjetno djelovanje redovnica benediktinki.

Kao što su samostani benediktinaca bili prve škole za dječake, tako su i samostani benediktinki bili prva mjesta pouke i odgoja za žensku djecu, prije svega iz plemićkih i bogatijih obitelji.

Benediktinke su primale u svoje samostane na pouku i odgoj određen broj djevojčica ili djevojaka koje nisu kanile postati redovnice, a k njima su na pouku dolazile i mnoge izvana, iz grada,[9] ponekad i iz drugih naselja u blizini.[10] Djevojke su primale osnove pismenosti, učile vjeronauk, ručni rad itd.

Osim takva načina prosvjetnoga djelovanja, benediktinke su u nekim samostanima držale posve organizirane školske ustanove javnog značenja, i to kroz dugo vrijeme. Tako u svom samostanu na Krku imaju žensku osnovnu školu (1802-1903) u kojoj same poučavaju; istodobno i šibenske benediktinke (samostan sv. Lucije - 1639) drže jedinu žensku školu u gradu (1810-1908); pionirski posao u obrazovanju ženske mladeži napravile su i trogirske benediktinke samostana sv. Nikole u svom gradu uređenjem osnovne škole za djevojčice 1826. U samostanu sv. Marije u Zadru, kao i u hvarskom samostanu sv. Ivana Krstitelja, vodile su djevojačke škole. Značajno prosvjetno djelovanje razvijaju benediktinke na Rijeci (samostan sv. Roka - 1663) od samog početka. Imaju najprije privatnu školu, onda i žensku osnovnu kao i preparandiju - do 1946; njima je Marija Terezija povjerila i prvu javnu žensku školu na Rijeci.[11]

Zanimljiv je svakako podatak da su u nekim samostanima benediktinke priređivale predstave religioznog sadržaja za koje su nekad i same pisale tekstove, i sve to na hrvatskom jeziku, za posjetitelje izvan samostana (Šibenik, Rab, Dubrovnik). U nekim samostanima živjele su veoma obrazovane redovnice koje su se zanimale za književna pitanja i u tom smislu dopisivale se s tadanjim hrvatskim književnicima; neke su se okušale i u pisanju pjesama, predstava i sl. Na kulturnom polju isticale su se dubrovačke benediktinke, što je bilo posve u skladu sa sredinom u kojoj su živjele i gdje su mogućnosti i poticaji za kulturno djelovanje bili znatno pogodniji nego drugdje.[12]

Samostani koji su preživjeli sve nepogode prošlih stoljeća, ni u naše vrijeme, između dva svjetska rata, nisu zaboravili svoje prosvjetno poslanje: u Šibeniku i Trogiru u svojim samostanima imaju obdaništa i ženske stručne škole.[13]

Ideal apostolskog i evanđeoskog života koji se širi u Crkvi u vremenu 11-13. stoljeća utječe i na žensko redovništvo na našem prostoru. U Europi to je vrijeme širenja reda dominikanaca i franjevaca. Uz njih su nastali i ženski ogranci: *dominikanke* i *klarise*. Njihovi samostani nastaju u našim krajevima istodobno kada i samostani franjevaca i dominikanaca. Povijesna svjedočanstva o samostanima reda dominikanki i klarisa u nas nisu uvijek ni obilna ni pouzdana.[14] Prema tome, ne možemo mnogo znati ni o njihovu djelovanju.

Dominikanke k nama dolaze u prvoj polovici 13. st. Čini se da je prvi njihov samostan bio u Ninu (1242). Osnovalo ga je pet redovnica koje su iz Vesprima u Ugarskoj pobjegle pred Tatarima. Kasnije su osnovani samostani u Zadru (1311), Splitu (prije 1372), Dubrovniku (1339). U 15. st. imaju samostan u Šibeniku i nekim drugim mjestima uz obalu, ali i u Zagrebu.[15]

Do početka 20. st. preživjeli su samo splitski i šibenski, od kojih je nakon reforme, ustanovljena Kongregacija sestara dominikanki "Anđela Čuvara" s kućom maticom na Korčuli.[16]

Prvi samostan klarisa[17], prema predaji, osnovan je u Zadru. U drugoj polovici 13. stoljeća bilo ih je više, uglavnom uz obalu: u Dubrovniku (oko 1290), u Kotoru dva, za plemkinje i građanke (ovaj drugi iz 1364), u Ninu (oko 1401), u Skradinu. U unutrašnjosti Hrvatske zna se za samostan u Zagrebu (1645-1782).

Jedini samostan klarisa koji živi stoljećima jest samostan sv. Klare u Splitu (1308) i o njemu ima dosta pouzdanih podataka. Iz njih doznajemo i za kulturno-

4 BORAK, H., cit. dj., str. 41.
5 BUTURAC, J., Poviestni priegled redovništva u Hrvatskoj, "Croatia sacra" 1943, str. 133.
6 OSTOJIĆ, I., Benediktinci u Hrvatskoj, sv. III, Split 1965, str. 259 i sl.
7 OPĆI ŠEMATIZAM KAT. CRKVE U JUGOSLAVIJI 1974, Zagreb 1975, str. 823-824.
8. OSTOJIĆ, I., cit. dj., str. 270, navodi kako su vlasti u Dubrovniku odredile da u samostanima na području Republike može biti 2/3 plemkinja i 1/3 pučanki; jednako tako određeno je za samostan benediktinki na Hvaru.
9 Isti, cit. dj., sv. II, str. 92, 138 itd; u ovom svesku Ostojićeva djela nalaze se podaci u svim ženskim benediktinskim samostanima u Dalmaciji.
10 Isti, cit. dj., str. 262.
11 Isti, cit. dj., str. 78, 194, 214, 265, 412-413.
12 Tako opatica samostana sv. Marije u Dubrovniku, Benedikta Gradić (opatica 1733-1772) u nas je jedna od doista rijetkih žena 18. stoljeća koja piše hrvatskim jezikom religiozne predstave. Usp. još: Ostojić, I., cit. dj., sv. II, str. 479-480, 119, 291 itd.
13 OPĆI ŠEMATIZAM KATOLIČKE CRKVE U JUGOSLAVIJI 1939, Sarajevo 1939, str. 474.
14 Iz povijesti pojedinih benediktinskih samostana može se vidjeti kako su oni mijenjali "vlasnice": pripadali su nekad klarisama ili dominikankama, pa prelazili u ruke benediktinki ili obrnuto; često se na temelju dostupnih povijesnih vrela teško može ustanoviti kojem su redu pripadali.
15 KRASIĆ, S., Congregatio Ragusina Ord. pred. (1487-1550), Roma 1972, str. 43-44.
16 ŠANJEK, F., cit. dj., str. 92-93.
17 Podaci o samostanima klarisa uzeti su iz citiranoga djela Petričević, s. M., bilješka 3.

prosvjetno djelovanje u jednom kraćem vremenskom razdoblju njegova postojanja. Ono je vezano za 19. i donekle naše stoljeće. U samostanu klarisa otvorena je prva ženska osnovna škola u Splitu 1824, koja je djelovala do 1871. Redovnice su poučavale do 1858, a odonda civilne učiteljice. Opatica samostana bila je ravnateljica škole. U samostanu je djelovala i učiteljska škola - *Scuola di Metodica e Pedagogica* kao i konvikt za učenice, u tom istom razdoblju.

Kratko vrijeme između 1923 i 1930. u samostanu je bilo zabavište koje je pohađao velik broj djece.[18]

Zagrebačke klarise[19] držale su u svom samostanu privatnu školu za plemićke kćeri. Veoma su njegovale glazbeni život i čini se da su imale vlastiti mali komorni sastav.

Za kulturno-prosvjetno djelovanje među Hrvatima veoma će važan biti dolazak reda uršulinki u Hrvatsku u početku 18. stoljeća. One će označiti novo poglavlje u razvoju hrvatskog školstva i obrazovanju djevojaka.

II. ŠKOLSKI ZAVOD SESTARA URŠULINKI U VARAŽDINU

Sestre uršulinke[20] došle su u Hrvatsku, u Varaždin, 1703. godine iz Požuna. U njihovu dolasku posreduje grofica Magdalena Drašković zahvaljujući razumijevanju primasa Ugarske, kardinala Kolonića. Povezanost samostana s obitelji Drašković i njezina moralna i materijalna potpora samostanu pomogle su u prebrođivanju brojnih poteškoća koje sa sobom nosi svaki početak.[21]

O stanju školstva u gradu u vrijeme dolaska uršulinki u Varaždin zabilježeno je u samostanskim zapisima: "Ovdje nema nikakvog obučavanja i ljudi žive u neznanju kao u kakvoj maloj Indiji."[22]

Čini se da u tom trenutku u gradu nije bilo osnovnih škola, jer i plemići i građani mole sestre da u školu prime i dječake.

Uršulinke počinju prosvjetno djelovanje odmah po dolasku, svladavajući prepreke nepoznavanja hrvatskog jezika, ali s ulaskom hrvatskih djevojaka u samostan i taj se problem smanjuje. A što se tiče hrvatskog jezika, već je godine 1714. zagrebački generalni vikar Nikola GOTTAL prigodom kanonske vizitacije odredio da djeca uz njemački uče i hrvatski.[23]

Školski je zavod sestara uršulinki u Varaždinu gotovo stoljeće i pol jedina ustanova nekog ženskog reda u unutrašnjosti hrvatskih zemalja. Po mnogo čemu bio je i jedinstven: izvrsno je organiziran, dobro opremljen nastavnim pomagalima, u njemu se primjenjuju i vlastita Pravila o odgoju važeća u redu itd.

Zavod se razvijao postupno - od skromnih početaka u prvom desetljeću 18. stoljeća do ustanove s više škola na kraju svoga plodnoga djelovanja. Počinje s osnovnom školom za žensku djecu i malim konviktom. Od godine 1777, u samostanu djeluje *"Javna glavna djevojačka škola", jedina u Hrvatskoj,* (u to vrijeme ni u Zagrebu ne postoji takva škola).

18 Do otvaranja spomenutih škola u samostanu došlo je ovako. Tri klarise koje su u splitski samostan došle iz zadarskog (1819) htjele su splitskom samostanu pripojiti dobra zadarskoga. To su po odredbi tadanjih vlasti mogle učiniti pod uvjetom da u samostanu u Splitu otvore školu za žensku mladež. Zabavište je pak otvoreno iz bojazni da Stambeni ured ne oduzme dio samostana!

19 PETRIČEVIĆ, s. M., cit. dj., str. 14; 2. Samostan klarisa u Zagrebu sagradio je grof Gašpar Drašković. U samostanu je živjela i njegova sestra Cecilija Uršula Drašković, a također i kći Petra Zrinskog Judita Petronilla. Klarise su u Zagreb došle iz Požuna. U to vrijeme u unutrašnjosti Hrvatske nema ženskih redova i djevojke koje su željele postati redovnice morale su ići izvan Hrvatske. Mladići su, međutim, mogli poći k isusovcima, pavlinima, franjevcima.

20 Red uršulinki ustanovila je 1395. u Brescii Angela Merici i stavila ga pod zaštitu sv. Uršule, čiji je kult bio raširen u Europi, pa i u našim krajevima (Istra, Gradec kod Kamenitih vrata). Tako i red ima ime po zaštitnici, a ne utemeljiteljici. Podaci o uršulinkama uzeti su iz knjige "Hrvatske Uršulinke", priredile Đuran A. Klaudija i Svalina A. Asumpta, Varaždin 1979, ako nije drugačije naznačeno.

21 Samostan je pomagala i grofica Katarina Patačić, "cvjetak ljepote i umnosti među hrvatskim aristokratkinjama"; bilo je i drugih iz redova plemstva. Usp. Hrvatske Uršulinke, str. 45.

22 Hrvatske Uršulinke, str. 88; možda je tvrdnja i pretjerana. U Varaždinu se još 1509. spominje jedna škola, pa opet kasnije, 1558. neka crkvena škola; isusovci također imaju gimnaziju od 1636.

23 Cit. dj., str. 90.

Školske reforme Marije Terezije uvelike su utjecale i na razvoj škola ovog zavoda.[24] Ni polovicom 19. stoljeća Varaždin još nema gradsku djevojačku školu, pa je sva ženska mladež dolazila k uršulinkama. Osim predmeta propisanih državnim školskim zakonima, u ovom zavodu moglo se učiti mnogo toga: glazba, umjetnost, strani jezici, ručni radovi, kao i mnogi korisni kućanski poslovi.[25]

Prvo sačuvano izvješće o radu škole pisano hrvatskim jezikom datira iz 1862. godine. Inače, izvješća ili "iskazi" o radu škole za pojedine školske godine pokazuju koliko se pažnje poklanja opskrbi zavoda nastavnim pomagalima.[26]

U zavodu djeluje i tzv. *Opetovna škola* (1816-1925). Održava se dva puta na tjedan, a pohađaju je djevojke koje nisu imale mogućnosti pohađati djevojačku školu.

Pred drugi svjetski rat zavod uršulinki u Varaždinu ima:

- zabavište
- osnovnu i građansku školu
- konvikt za gojenice

U vremenu između 1940. i 1945. već postojećim školama dodane su *"Ženska realna gimnazija"* s pravom javnosti koja je kraj rata dočekala s 400 učenica. U kolovozu 1941. otvorena je i *"Učiteljska škola"*. Unatoč ratu, djelovala je sve do 1945. Štoviše, ispratila je 24 učenice s ispitom zrelosti. Bile su to, nažalost, prve i posljednje svršene učenice te škole.[27]

Neke osobitosti u školskom i odgojnom radu sestara uršulinki

Rad uršulinki imao je vlastita "Pravila o odgoju" (Reglements des Ursulines) kojima su se služile pripadnice reda širom Europe. Prema njima su se ravnale i djelovale i varaždinske uršulinke.[28]

Pravila propisuju, među ostalim, dužnosti "majke upraviteljice škole", a isto tako i "majke učiteljice". Među dužnostima upraviteljice ističe se da ona prima djevojke u kolegij i uvodi ih u škole za koje su sposobne; brine se da siromašne djevojke nauče neki ručni rad kako bi mogle zarađivati za život; osobitu brigu vodi o tome da učiteljice izvršavaju svoje dužnosti i da kolegij dobro funkcionira; ističe se i njezina obveza da pazi kako učiteljice ne bi grubo kažnjavale učenice.

Za učiteljice Pravila naglašavaju dužnost da učenice ne samo poučavaju nego da ih trebaju "voljeti kao kćeri". Veoma će paziti na urednost učenica, a "iznad svega predavat će im kršćanski nauk kao nešto najviše.[29]

Upravo su upute o poučavanju katekizma nešto neizostavno u Konstitucijama reda kao i u "Knjizi običaja".

Načela odgoja reda uršulinki naglašavaju brigu za svaku pojedinu osobu, humanost i ljubaznost u postupcima, poštovanje slobode pojedine učenice i važnost primjera odgojiteljice.

Kada se govori o ovom školskom zavodu, valja spomenuti *tjelesni odgoj* kojem se posvećivala izuzetna pozornost. Prvi put se spominje u školskom izvješću za godinu 1890/91, a predaje se od 5. do 8. razreda. Obuhvaćao je *ples* i *gimnastiku.* Pod plesom se podrazumijevao: "temeljni poduk plesne umjetnosti, nauka o pristojnosti držanja i vladanja, dvorski i narodni plesovi".

Za potrebe tjelesnog odgoja u samostanskom vrtu izgrađeno je igralište i gombalište. Novčanu potporu u toj gradnji

24 Isto, str. 97; Škole se osnivaju i preuređuju prema "Ratio educationis", a posebna sprema traži se od učiteljskoga kadra.

25 Isto, str. 102-103.

26 Isto, str. 103-106; "Iskaz" o radu škole za godinu 1888/9. govori da zavod ima na raspolaganju "20 kemikalija i do 380 uzoraka za ručno djelo"; godine 1895. dobit će iz Zagreba od Gradskog muzeja "18 ptica i zbirku od 50 ruda".

27 Isto, str. 122-124.

28 Isto, str. 81 i sl. "Reglements des Ursulines" ustvari je metodički i metodološki priručnik, nešto analogno isusovačkom "Ratio educationis".

29 Isto, str. 79: "njemu (vjeronauku) mora biti osigurano časno mjesto i najbolje vrijeme dana".

dao je i predstojnik vladina ureda za bogoštovlje i nastavu I. Kršnjavi.

Od godine 1893. tjelesni odgoj obvezan je predmet u ovom zavodu. Ples i estetska gimnastika učili su se po želji. Zimi su učenice imale na raspolaganju uređeno klizalište.[30]

Sredstva za uzdržavanje zavoda bila su iz raznih izvora: donacije bogatih, zaklade i dijelom školarina učenica i gojenica, koja je bila vrlo skromna i povremena.

Od zaklada za ovu ustanovu najznačajnija je bila ona Marije Terezije iz godine 1777. Ona je u konviktu osnovala osam zakladnih mjesta, od kojih su četiri bila za plemkinje, a četiri za građanke. Bilo je i nekih drugih zaklada, te prihoda iz oporučno naslijeđene imovine. Usprkos tome, materijalno uzdržavanje zavoda nije bilo lišeno teškoća koje su imale tada i kasnije druge slične ustanove.[31]

III. DJELOVANJE ŽENSKIH REDOVNIČKIH USTANOVA U 19/20. STOLJEĆU NA HRVATSKOM PROSTORU

Djelovanje ženskih redovničkih ustanova na području školstva i prosvjete u nas svoj puni rascvat doživljava od polovice 19. do polovice 20. stoljeća. Ustanove koje na našim prostorima tada djeluju dio su istih redovničkih ustanova koje djeluju u mnogim europskim zemljama.

Crkveni i društveni kontekst nastanka redovničkih ustanova 19. stoljeća

Idejna, društvena, politička i crkvena stvarnost 19. stoljeća odrazila se na nastanak, razvoj i djelovanje redovničkih ustanova.

Crkva 19. stoljeća suočila se s Europom u kojoj kršćanski život postaje sve manje crkven. Sekularizacija započeta u Njemačkoj, politički je okončana ukidanjem Papinske države. Industrijska revolucija i razvoj kapitalističke privrede utiru put stvaranju novih društvenih odnosa. Razvijaju se velika gradska središta u koja se slijevaju tisuće u potrazi za poslom; nastaje nova društvena klasa, sloj ljudi istrgnutih iz svog obiteljskog i religioznog ozračja. U uvjetima rada kakvi su bili i uz ideje često silom nametane, rušile su se i kidale veze sa snagama autoriteta - dakle i vjere, Crkve i Države koje su ih na neki način uosobljavale. Više se tada vodi računa o položaju bogatih i raspravlja o društvenoj pravdi nego što se ističe mjesto kršćanske ljubavi i razumijevanja za materijalne i duhovne potrebe bližnjih.[32] Crkva je u to vrijeme, možda više nego ikad ranije, suočena s potrebom da ponovo nađe i otkrije svoje pravo lice služeći ljudima i svjedočeći vrednote Evanđelja na djelotvoran i prepoznatljiv način. To uspijeva i postići upravo kroz djelovanje brojnih, tada nastalih redovničkih instituta.

Iako se opadanje redovništva iz 18. stoljeća produžilo i u prva desetljeća 19. stoljeća, od sredine tog stoljeća došlo je do procvata novih i obnove starih redovničkih instituta. Od devedesetak njih, samo za pontifikata Pija IX (1846-1878) ustanovljeno ih je 40. Kako god je Crkva 13. stoljeća bila vrlo oprezna u dopuštanju osnutka novih ustanova, sada je u njima vidjela dar Providnosti. Najveći broj novoosnovanih instituta upravo su ženski, s jasno naglašenom i nedvosmisleno izraženom svrhom: odgoj i obrazovanje mladeži, osobito ženske, skrb za siromahe, bolesne, napuštene, ugrožene itd.

Ukratko - društvena zauzetost redovnika postaje sastavni dio kršćanskog navještaja i njegov najbolji izraz.

Neke oznake razvoja i prosvjetnoga djelovanja ženskih kongregacija na našem prostoru

Kulturno-prosvjetno djelovanje ženskih kongregacija na hrvatskom prostoru ima sve bitne oznake toga djelovanja u drugim zemljama Europe. K nama, naime, redovnice i dolaze iz tih zemalja, najčešće onih njemačkog govornog područja, dijelom iz Italije i Ugarske. Sve pokazuju

30 Isto, str. 105 i 108.
31 Isto, str. 94 i sl.
32 Usp. LORTZ, J., Storia della Chiesa nello sviluppo delle sue idee, II. Roma 1967, str. 377 i sl.

nevjerojatnu sposobnost ukorjenjivanja te prilagođavanja potrebama i okolnostima. Djelovale su snažno i na domaće kćeri, koje su im se od početka pridruživale.

Prve samostane ženskih kongregacija (družba) na našim prostorima otvaraju osobno utemeljiteljice tih ustanova ili se otvaraju za njihova života (Kćeri Božje Ljubavi, Sestre sv. Križa, Službenice milosrđa itd.). Drugim riječima, ženske kongregacije na našem tlu šire se kada i u zemljama svog nastanka.

Djelovanje ovih ustanova na našem tlu ima više zajedničkih oznaka, osim ovih već spomenutih.

U njihovu dolasku u naše krajeve posreduju najčešće biskupi (J. Haulik u Zagrebu, J. J. Strossmayer u Đakovu, T. Jederlinić u Dubrovniku, J. Stadler u Sarajevu, P. Buconjić u Mostaru itd); oni ih podržavaju, a koliko mogu i materijalno podupiru; često posreduju u nesporazumima s državnim vlastima, čega je također bivalo.

Ženske kongregacije, osim one sestara Milosrdnica, na hrvatskom prostoru ne počinju prosvjetno djelovanje u centru, tj. Zagrebu. Veliki i značajni zavodi redovnica nastat će u Dubrovniku, Sarajevu, Đakovu, Banjaluci, Splitu, Mostaru, Subotici... Oni uglavnom pripadaju različitim ženskim kongregacijama. Kako su se redovnicama priključivale domaće kćeri, ovi gradovi postat će s vremenom središta posebnih, hrvatskih provincija (pokrajina) tih kongregacija. Odatle će one širiti prosvjetno djelovanje najprije u prostoru kojem su ti gradovi središta, a potom i u druge hrvatske krajeve. Tako zapažamo pojavu prožimanja cjelokupnog hrvatskog prostora sa zapada na istok i jug, ali i u suprotnom smjeru. Redovnice sa središtem u Zagrebu (milosrdnice) otvarju brojne školske ustanove i na području Bosne i Hercegovine; one što imaju središte djelovanja u Bosni (kćeri Božje ljubavi, klanjateljice...) otvaraju podružnice na cijelom prostoru današnje Republike Hrvatske. U vrijeme punog zamaha odgojno-prosvjetnog djelovanja, ženske redovničke ustanove svojim školama pokrivaju prostor od Subotice do Raba, od Pule do Perasta, od Međimurja do Trebinja.

Većina ženskih kongregacija otvara samostane u Zagrebu tridesetih godina našeg stoljeća, najprije zbog vlastitih potreba (školovanje kadrova za svoje škole), ali otvaraju i prosvjetne ustanove. Međutim, iako u Zagrebu otvaraju samostane relativno kasno, povezanost s tim nacionalnim i vjerskim središtem svih Hrvata očitovala se na razne načine i bila trajna - od samog dolaska na naše tlo.

Iako je opseg djelovanja pojedinih kongregacija bio različit, a ponekad možda i kvaliteta odgojnog i prosvjetnog djelovanja, ono se ostvarivalo kroz iste ili slične tipove odgojnih i obrazovnih ustanova. Evo glavnih:

1. Ustanove za predškolski odgoj djece (zabavišta, obdaništa, "pjestovališta", "male škole" ili ustanove sličnih naziva).

Moglo bi se reći da su redovnice u pogledu ustanova za predškolski odgoj na našem području bile pionirke u toj djelatnosti. Tih ustanova jedva da je bilo i u većim gradskim središtima. U Hrvatskoj se ustanove za predškolski odgoj djece počinju osnivati u drugoj polovici 19. stoljeća pod pritiskom potrebe za zbrinjavanjem djece siromašnog gradskog stanovništva, ali i pod utjecajem ideja Pestalozzija i Fröbela o odgoju djece u predškolskoj dobi. Kao i drugdje u Europi, ustanove za predškolski odgoj otvaraju karitativna udruženja, društva žena i osobito ženski redovi, odnosno kongregacije. Ni u vrijeme između dva rata u nas se ništa bitno nije promijenilo u tom pogledu. Ukupan broj ovih ustanova bio je malen i nedostatan i obuhvaćale su malo djece. Do dolaska redovnica ovakve ustanove gotovo da nisu ni postojale na području Bosne i Hercegovine.[33]

2. Osnovne škole bile su najbrojnije ustanove ženskih kongregacija. Najčešće

33 Usp. PALAC, s. N., Prosvjetni i odgojni rad Školskih sestara franjevki među Hrvatima, zbornik "Kačić" IX/1977, str. 232.

su bile četverogodišnje, za žensku djecu, ali bilo je mnogo i mješovitih. Najveći doprinos ovih škola i jest u opismenjavanju ženske mladeži. Redovnice ne samo što su olakšale školovanje i siromašnijima nego su znatno utjecale na roditelje djece, potičući ih da u školu šalju i djevojčice. Na taj su način pridonosile mijenjanju jednog mentaliteta nesklona prosvjetnom uzdizanju ženske djece.

3. Opetovne škole postojale su u većim zavodima redovnica (Dubrovnik, Zagreb, Sarajevo, Varaždin). Bili su to zapravo tečajevi opismenjavanja već odraslijih djevojaka, ali i onih koje nisu imale priliku ili mogućnost redovito pohađati školu.

4. Više djevojačke škole (između dva rata zvane građanskima) u zavodima redovnica bile su manje brojne. Postojale su u većim zavodima, odnosno u većim naseljima, kako će se to vidjeti iz prikaza djelovanja pojedinih kongregacija. Pružale su djevojkama cjelovitije obrazovanje i pripremale ih za dalje školovanje u učiteljskim i drugim školama.

5. Stručne škole raznih tipova (domaćinske, škole kućanstva i gospodarstva, obrtne škole, ženske zanatske škole i sličnih naziva) redovnice otvaraju najviše između dva rata, ali i prije prvoga svjetskog rata. U nekim krajevima i gradovima bile su to i prve školske ustanove te vrste, npr. u Dalmaciji te Bosni i Hercegovini. Mali broj stručnih škola otvorenih prije prvoga svjetskog rata pohađala su uglavnom djeca iz grada. Ona sa sela za to nisu imala mogućnosti zbog manjka osnovnih škola u selima, jer je uvjet upisa u stručne škole bila svršena osnovna škola. K tome, u gradovima nije bilo domova za žensku djecu.[34]

Ove škole trajale su različito: od jedne (domaćinske) do pet godina (obrtne i stručne). Osim kućanskih i gospodarskih znanja i stjecanja vještina i umijeća, one su djevojkama davale temelje opće uljudbe, proširivale njihova opća znanja te društvenu i vjersku izobrazbu.

Poslije prvoga svjetskog rata u Europi je bilo naglašeno nastojanje u promicanju ovog tipa škola. Rasulo doma i obitelji upozoravalo je kako nije dovoljno voditi računa samo o osnovnom i srednjem obrazovanju ženske mladeži nego da je potrebno posvetiti se cjelovitijem razvoju ženske osobnosti. Stručne škole ženskih kongregacija na hrvatskom prostoru uklapale su se u ta nastojanja te ispunjavale tako veliku prazninu školskog sustava u pogledu tih škola. Njih je bilo malo (državnih, gradskih) prije prvoga svjetskog rata, ali ni kasnije se stanje nije osobito popravilo. To posebno vrijedi za područje Dalmacije te Bosne i Hercegovine.[35] Zbog svega toga veće je bilo značenje stručnih škola u zavodima redovnica.

Na ovom mjestu vrijedno je spomenuti i značenje dobro organiziranih i razvijenih gospodarstava uz samostane redovnica. Među ostalim, ona su služila za izvođenje praktične nastave u stručnim školama njihovih zavoda, a bila su i uzor stanovnicima određenog mjesta i kraja, jer su mogli vidjeti i naučiti kako unaprijediti vlastito gospodarstvo - od uzgoja novih kultura do primjene, danas bi se reklo, nove tehnologije.[36]

Uz stručne škole neizostavno valja spomenuti *stručne tečajeve* koji su trajali od nekoliko tjedana do nekoliko mjeseci. Mnogo žena i djevojaka iz grada i sa sela kroz te je tečajeve stjecalo dragocjena znanja i vještine koje su im pomagale da unaprijede život svojih obitelji i gospodarstva.

6. Učiteljske škole u zavodima redovnica nisu bile brojne, ali su bile vrlo značajne za sveukupan hrvatski prostor. Neke su bile kratka vijeka (u samostanu klarisa u Splitu i u Zavodu službenica milosrđa u Dubrovniku) dok su druge kroz desetljeća odgajale i obrazovale stotine djevojaka za učiteljice osnovnih škola (posebno: učiteljske škole milosrdnica u Zagrebu i kćeri Božje ljubavi u Sarajevu).

Učiteljskim školama redovnicâ bilo je jedno zajedničko: nesporazumi sa školskim vlastima i pokušaji nadležnih državnih organa da ih ukinu ili barem da im ograniče djelovanje koliko god je to bilo moguće. Najviše neprilika imale su redovnice između dva rata, tj. u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Karakterističan primjer u tome je učiteljska škola kćeri Božje ljubavi u Sarajevu.[37] Neke ženske kongregacije koje su željele otvoriti učiteljske škole u svojim zavodima nisu nikako mogle ishoditi dopuštenje državnih vlasti. Takav je slučaj bio sa sestrama klanjateljicama u Banjaluci i uršulinkama u Varaždinu.[38]

7. Ženske realne gimnazije bile su gotovo epizoda u prosvjetnom djelovanju redovnica. Njih nekoliko otvoreno je u predvečerje drugog svjetskog rata ili na samom njegovu početku: u Zagrebu takvu gimnaziju otvaraju *milosrdnice* (1937), u Varaždinu *uršulinke* (1940) i *kćeri Božje ljubavi* u Koprivnici (1941). Veliko zanimanje javnosti za ove škole i velik broj upisanih učenica[39] svjedočili su o njihovoj potrebitosti i povjerenju ljudi u rad redovnica. Otvaranje pak u osvit rata ukazuje na trajno nastojanje redovnica da na prosvjetnom polju pružaju uvijek više. Tako ambicozni projekti pokazuju također da je kulturno-prosvjetno djelovanje redovnica bilo u uzlaznoj liniji sve do trenutka kada je nasilno prekinuto 1945. godine.

Svim ženskim kongregacijama zajednička je bila spremnost na rizik i spremnost da se prihvate prosvjetnog rada jednako ondje gdje su ih čekale opremljene školske zgrade i osigurana materijalna sredstva kao i ondje gdje su počinjale u samo jednoj prostoriji i sa samo jednom klupom. S posebnim žarom skrbile su se za uzdržavanje svojih škola ondje gdje nisu imale bogate sponzore. S istom upornošću borile su se i za opstanak svojih škola u vrijeme kada je prosvjetna politika u prvoj Jugoslaviji školskim zakonodavstvom nastojala onemogućiti rad konfesionalnih škola, od kojih je većina i pripadala redovnicama. U svim zavodima redovnica posebna je skrb posvećivana siromašnim učenicama - ne samo što su oslobađani plaćanja školarine nego su često dobivali potpunu opskrbu.

Inače, gotovo sve škole ženskih redova imale su pravo javnosti podijeljeno od nadležnih državnih vlasti, koje su sebi zadržavale i pravo nadzora. Škole su radile u skladu s programima propisanima za istu vrstu državnih škola. No, u zavodima redovnica mogli su se učiti fakultativno i drugi predmeti: strani jezici, slikanje, razna umijeća.:. Odgoju djevojaka u samostanskim konviktima svaka je kongregacija davala nešto svog vlastitog pečata.

Redovnice su školavale kadrove za svoje škole u Zagrebu, Sarajevu, Banjaluci (najmanje), ali i u inozemstvu (Austrija, Italija). Dobro opremljene biblioteke zavoda omogućavale su kvalitetno pripremanje za nastavu. Povremena studijska putovanja pridonosila su proširivanju obzora i doticaju sa sredinama gdje su uvjeti za školstvo bili bolji nego u nas i mogućnosti mnogo veće.

34 Isto, str. 235.

35 Povijest školstva i pedagogije, Zagreb 1958, str. 280; u Dalmaciji pred prvi svjetski rat ima samo pet stručnih škola, a istodobno uža Austrija, brojem stanovnika jedan i pol put veća od Hrvatske, imala je 298 takvih škola.

36 Takva su gospodarstva, primjerice, bila u zavodu "Nazaret" sestara klanjateljica, ekonomija "Josipovac" kod Tuzle i "Betanija" kod Sarajeva sestara kćeri Božje ljubavi, "Doloroza" služavki malog Isusa, "Majur na Savi" sestara milosrdnica itd.

37 Vidi o tome: Provincija Božje Providnosti Družbe Kćeri Božje Ljubavi 1882-1982, Split-Zagreb 1982, str. 59-62.

38 Odnos vlasti prema učiteljskim školama redovnica valjalo bi pobliže istražiti. No, on je zacijelo zrcalio sve ukupne odnose Katoličke crkve i Države u cjelini (razni pokušaji i nesporazumi u svezi s konkordatom itd). Školske sestre franjevke u Mariboru imale su jednake probleme sa svojom, inače vrlo čuvenom učiteljskom školom. Kad je Ministarstvo prosvjete u Beogradu donijelo odluku (škol. 1925/26) da ta škola ukine prvi razred, što bi bio put ukidanja škole, dalo je za tu odluku i nedvosmisleno obrazloženje: "po čl. 16 Ustava Kraljevine SHS, po kojem moraju sve škole davati moralni odgoj i razvijati državnu svijest u duhu narodnog jedinstva i vjerske tolerancije, za što Država ima samo garanciju u državnim školama." (Usp. KODRIČ, S.-PALAC, N., Školske sestre franjevke Krista Kralja, Mostar-Sarajevo-Split 1987, str. 165 i sl.

39 Vidi o tome: Šematizam, 1939, str. 494; Hrvatske Uršulinke, str. 122 i sl; Provincija Božje Providnosti, str. 154 i sl.

Kulturno-prosvjetno djelovanje kroz izvanškolske aktivnosti

Redovnice su razvijale kulturno-prosvjetno djelovanje kroz mnoge izvanškolske aktivnosti. To je bio sastavni dio rada u svakoj, makar i maloj školskoj ustanovi kao i u velikim školskim zavodima.

Poučavanju stranih jezika posvuda se pridavala važnost. Ono se prakticiralo i u mjestima gdje sestre nisu držale neku školsku ustanovu. Najčešće se poučavaju njemački i francuski, rjeđe talijanski; kod uršulinki u Varaždinu mogao se učiti mađarski...

Glazba je zauzimala povlašteno mjesto u svim zavodima redovnica ne samo u liturgiji nego i na mnogo drugih načina. Posebno je po tome bio poznat samostan uršulinki u Varaždinu. Štoviše, glazbeno obrazovana djevojka mogla je stupiti u red uršulinki u Varaždinu bez miraza![40]

Sestre posvuda daju pouke u glazbi i sviranju na raznim glazbalima; njeguju zborno pjevanje, imaju ponegdje tamburaška društva itd.

Prigodne priredbe priređivane su u svim zavodima, od zabavišta do škola koje su pohađale već odrasle učenice. Neke priredbe spremane za posebne prigode bivale su na zavidnoj umjetničkoj razini i privlačile su brojnu publiku. O njima je i tisak izricao laskave pohvale.[41] Izvođene su nekad i izvan školskih dvorana, u gradskim kazalištima (Sarajevo, Banjaluka).

Izložbe ručnih radova bile su nešto neizostavno u svakom iole značajnijem zavodu redovnica. Priređivane su obično jednom na godinu, često istodobno sa zavodskim priredbama. Na izložbama su izlagani radovi učenica i gojenica svih dobi. Te su izložbe znale biti događaj godine u svojoj sredini. Radovi nekih zavoda bili su na visokoj umjetničkoj razini, osobito radovi u zavodu milosrdnica u Zagrebu i kćeri Božje ljubavi u Sarajevu. Iz ta dva zavoda radovi su odlazili i na izložbe u europske metropole, nekad po narudžbi vlade. Sestre milosrdnice tako sudjeluju na izložbama u Beču (1886) s više radova, od kojih neke otkupljuje bečki muzej. Dvije godine kasnije na izložbi u Vatikanu (1888) radovi sestara milosrdnica dobivaju laskave ocjene.[42]

Učenice Učiteljske škole kćeri Božje ljubavi iz Sarajeva nastupaju na dvjema velikim izložbama: u Budimpešti (1896) i Parizu (1900).[43]

Izrada misnog ruha velike umjetničke vrijednosti vezana je također za ta dva velika zavoda redovnica.

Mnoga djevojačka društva djelovala su u zavodima redovnica i pridonosila kulturnoj, religioznoj i nacionalnoj izgrađenosti gojenica, a postojala su za sve dobi. Mnogima su baš uz ta društva vezane najljepše uspomene na život u zavodu.

IV. KRATAK PRIKAZ ODGOJNOGA I PROSVJETNOGA DJELOVANJA ŽENSKIH REDOVNIČKIH USTANOVA

Ovaj prikaz djelovanja pojedinih ženskih kongregacija daje mali uvid u djelovanje njihovih glavnijih školskih ustanova i njihovo širenje na hrvatskom prostoru od sredine 19. stoljeća. Stoga idemo povijesnim slijedom njihova dolaska i ukorjenjivanja u naše tlo.

1. Milosrdnice

Nakon reda uršulinki, gotovo 150 godina poslije, počela je u Hrvatskoj djelovati Družba sestara milosrdnica.[44]

40 Hrvatske Uršulinke, str. 129.
41 Usp. Provincija Božje Providnosti, str. 80 i sl; Kezić, Ines-Šutić, Flavija: S povjerenjem u Krv Jaganjčevu, Zagreb 1984, str. 126.
42 Kratka povijest Družbe sestara Milosrdnica u Zagrebu, Zagreb 1935, str. 183 i 196.
43 Provincija Božje Providnosti, str. 79.
44 Prapočetke Družbe sestara milosrdnica valja tražiti u Parizu, u zajednici "Kćeri kršćanske ljubavi" koju su utemeljili Vinko Paulski i Lujza Marillac. Kasnije, mnogi su se nadahnjivali na duhovnoj baštini sv. Vinka Paulskog, pa je nastao niz zajednica koje su njega smatrale svojim utemeljiteljem. Takva je bila i zajednica u Innsbrucku, od koje je nastao i zagrebački ogranak milosrdnih sestara.

One su došle u Zagreb 1845. godine iz Zamsa i Innsbrucka na poziv biskupa J. Haulika. Od godine 1856. zagrebački samostan djeluje samostalno, kao kuća matica nove kongregacije.

U samostanu sestara milosrdnica u današnjoj Frankopanskoj ulici razvio se veliki školski zavod, najveći uopće u hrvatskim krajevima. Razvijao se postupno, proširujući i dograđujući nove zgrade za potrebe zavodskih škola.

U vrijeme dolaska milosrdnica u Zagrebu postoje samo dvije učiteljice za žensku mladež i jedna osnovna škola, neke bogatije gospođe uzdržavaju pokoju privatnu školu u gradu,[45] te nije nikakvo čudo što su milosrdnice primljene s velikim očekivanjima. Kada se samostan počeo graditi (1840), gradski magistrat ističe kako je ta gradnja dokaz "da svi pothvati i nastojanja njegove preuzvišenosti (tj. biskupa Haulika) smjeraju spasonosnim svrhama Crkve i Domovine"[46].

"Agramer politisches Zeitung" piše na svršetku prve školske godine (1846) da je "taj učevni zavod jedan od najodličnijih u našoj domovini."[47]

Od samog početka sestre se bave i vjeronaučnom poukom, što je bila velika novost za Zagreb. Tada, naime, nije bilo vjeronaučne pouke ni u jednoj zagrebačkoj crkvi.

Da dobijemo barem neki uvid u razvoj ovog školskog zavoda, evo izvješća za neke školske godine:

Prema "Katoličkom listu" iz kolovoza 1850. godine, samostan ima ove škole:

- početnu učionu: donji i gornji razdjel
- pervu, drugu i tretju učionu s dva razdjela
- pedagogičku učionu za one koji se žele posvetiti učiteljskom staležu

Godine 1886. u samostanskom zavodu postoje:

- zabavište i "pjestovalište"
- tečaj za učiteljice zabavišta
- tečaj za učiteljice ručnog rada
- osnovna škola
- gornja osnovna škola (za djecu bogatijih obitelji)
- viša djevojačka škola
- ženska preparandija koja je dotad dala već 360 učiteljica
- konvikt: za pripravnice (redovničke), za djecu građanskih obitelji, za djecu bogatijih ili, kako se govorilo, "boljih" obitelji

U to vrijeme samostan uzdržava stotinjak djece, drugih šezdesetak dobiva u samostanu ručak u toku školske godine. Radilo se, dakako, o siromašnima.[48]

Pred drugi svjetski rat uza sve spomenute škole samostanski zavod ima još:

- žensku zanatsku školu
- žensku realnu gimnaziju (na današnjoj Savskoj cesti)
- konvikt za učenice učiteljske škole i one u višim razredima gimnazije[49]

Osim ovoga glavnog, središnjeg zavoda, do kraja 19. stoljeća milosrdnice su otvorile brojne škole i razvile zapažen odgojno-prosvjetni rad u mnogim mjestima Hrvatske te u Bosni i Hercegovini. Može se reći da je potkraj 19. stoljeća u nekom smislu zaokruženo i dovršeno njihovo širenje na hrvatskom prostoru, barem što se tiče škola. Između dva rata u Hrvatskoj će otvoriti tek poneku obrazovnu ustanovu značenje koje se neće moći mjeriti sa školama ranije otvorenima, izuzme li se, naravno, njihova Ženska realna gimnazija u Zagrebu (1937).

Od šezdesetih godina 19. stoljeća milosrdnice su otvorile u Hrvatskoj više, uglavnom osnovnih škola: Požega (1862), Veliki Bukovac (1865), Daruvar i Zlatar (1866), Ivanec (1867); posljednje godine 19. stoljeća, 1899, otvaraju zabavište i osnovnu školu u Praputnjaku, a sljedeće godine i u Martinskoj Vesi. Otvaranje nekih od ovih škola ima se zahvaliti posredovanju i nastojanju bogatih grofica. One za uzdržavanje škola prinose znatna materijalna sredstva: grofice Jelisava Drašković

45 Usp. BABIĆ, A. M., Dolazak i počeci javnog rada sestara milosrdnica u Hrvatskoj, "Croatica christiana periodica", br. 2/1978, str. 39.
46 Isto, cit. dj., str. 41.
47 Isto, str. 45.
48 Usp. Kratka povijest Družbe, str. 181-182.
49 Opći šematizam, 1939, str. 494.

(Veliki Bukovac) i Ljudevita Janković (Daruvar), barunica Inkay (Rasinje), grofica Terezija Drašković (Vinica/Zagorje) itd. Između dva svjetska rata u Hrvatskoj su, uz već spomenutu Žensku realnu gimnaziju, otvorene ove školske ustanove: obdanište u Benkovcu i također Ženska zanatska škola (1934) te u Sisku zabavište i osnovna škola (1925).

Djelovanje sestara milosrdnica u Bosni i Hercegovini

Sestre milosrdnice počele su djelovati u Bosni i Hercegovini u vrijeme turske vladavine, 1871. godine, kada su na poziv biskupa fra Paškala Vujičića došle u Sarajevo.[50] Prosvjetno djelovanje na ovom prostoru vezano je najviše za osnovne škole, dijelom za zabavišta i kasnije, između dva rata, za ženske stručne škole.

Nešto veći zavod bio je u Sarajevu, gdje su najprije došle, zatim u Mostaru i Travniku.

Godine 1872. bila je doista bogata osnivanjem novih podružnica u BiH, odnosno otvaranjem škola sestara milosrdnica u Mostaru, Docu kod Travnika i Derventi te dvije godine kasnije u Livnu, a 1881. godine otvaraju osnovne škole u Travniku, dočim je nešto kasnije slijedilo Žepče. U Županjcu, današnjem Tomislavgradu, otvorile su osnovnu školu 1884. godine, a desetak godina kasnije i u Bugojnu. Potkraj 19. stoljeća otvorile su osnovnu, a kasnije i žensku stručnu školu u Ljubuškom (1898). Ovdje su, kao i u Mostaru, imale i konvikt za djevojke.

Dolazak sestara milosrdnica u mnoga naselja u BiH posredovali su franjevci. Većina otvorenih škola djelovala je do 1945. godine dok je manji broj njih zatvaran u međuvremenu.

2. Službenice milosrđa (Ancelle della Caritá) u Dubrovniku

Nedugo nakon sestara milosrdnica na hrvatski prostor dolaze i "službenice milosrđa" u nas poznatije pod imenom ančele.[51] Na poziv biskupa T. Jederlinića dolaze u Dubrovnik 1853. godine. Njegova je želja bila da ove redovnice otvore školu za djevojke iz tzv. boljih dubrovačkih obitelji. Glavni školski zavod ove kongregacije bio je i cijelo vrijeme ostao upravo dubrovački. Te redovnice nisu otvarale mnogo podružnica do drugog svjetskog rata. Samo nekoliko otvorenih škola bilo je uglavnom u naseljima uz obalu: u Splitu (1855) osnovna škola i zabavište; u Kaštel-Novom (1931) i Kaštel-Sućurcu (1934) imaju zabavišta i ženske stručne škole. Međutim, sve te škole niizdaleka nisu imale značenje školskog zavoda u Dubrovniku. Ovaj zavod imao je:

- zabavište
- osnovnu školu
- građansku školu
- konvikt
- učiteljsku školu (Preparandio femminile presso le Ancelle di Caritá) između polovice šezdesetih i polovice sedamdesetih godina 19. stoljeća.

U školama dubrovačkog zavoda učili su se svi zakonom propisani predmeti, od jezika hrvatski i francuski. Po želji se mogla učiti glazba i slikanje. Zavod je imao dobro opremljene kabinete i biblioteku za nastavnice i učenice, odnosno gojenice.

U odgojnom radu velika se pozornost posvećivala kontaktu s roditeljima učenica: kroz roditeljske sastanke i dopisivanje. Smatralo se kako je od najveće važnosti za postizanje dobra uspjeha u školi i ostvarivanje cjelovita odgoja da "koliko je

50 Razlog dolaska nije bio samo u potrebnosti škola za žensku djecu. Kronika Družbe bilježi ovo: u Sarajevu su protestantske đakonise bile otvorile školu za žensku djecu i u njoj vrlo zauzeto djelovale (1865). Pohađala su je i djeca boljih katoličkih obitelji. Međutim, na prvom javnom ispitu, bilježi kronika, uzvanici i gosti opaziše "da su deklamacije i odgovori u protestantskom duhu". Katolički su roditelji nakon toga ispisali svoju djecu iz škole, a biskup je počeo tražiti katoličke redovnice koje bi otvorile školu.

51 Družbu je ustanovila u Brescii, Italija, Paola di Rosa (Marija Krucifiksa) 1840. godine. Sestre su za njezina života došle u Dubrovnik. Podaci o službenicama milosrđa i njihovu dolasku u Dubrovnik su prema knjizi: GIRELLI, Elisabeta, Životopis sv. Marije Krucifikse di Rosa, Brescia 1884 (hrvatski prijevod; Split 1980, cikl.).

moguće (...) i obitelj radi u suglasju sa školom".[52]

3. Sestre sv. Križa u Đakovu

Na hrvatskim prostorima sestre sv. Križa[53] poznatije su po svom karitativnom djelovanju i radu u brojnim zdravstvenim ustanovama nego po prinosu koji su dale u prosvjeti i kulturi. Karitativno djelovanje doista je prevagnulo u hrvatskoj provinciji njihove kongregacije.[54] Međutim, one su dale i obol u kulturno-prosvjetnom djelovanju među Hrvatima, dobrim dijelom u istočnoj Slavoniji.

U Đakovu dolaze na poziv biskupa J. J. Strossmayera 1868. godine iz Ingebohla u Švicarskoj, za života utemeljiteljice.

Biskup Strossmayer shvaćao je promicanje školstva kao jednu od svojih životnih zadaća, u što je ulagao ugled, novac i veze. On je još 1856. bio u Đakovu otvorio žensku osnovnu školu u kojoj su desetak godina djelovale milosrdnice. Kad su one napustile Đakovo, biskup je tragao za drugim sestrama koje će preuzeti školu. Našao ih je upravo u sestrama sv. Križa, koje su počele pouku pošto su dobro svladale hrvatski jezik.

Ženska osnovna škola djeluje u samostanu do 1898, kada je otvorena državna škola. Tada se samostanska spaja s državnom, a sestre nastavljaju poučavati.[55] U samostanu sestara sv. Križa djelovalo je i zabavište, viša djevojačka škola i također ženska zanatska škola. Materijalnih problema oko uzdržavanja škola nije bilo zahvaljujući potpori biskupa Strossmayera.

Izvan Đakova sestre sv. Križa djelovale su u više mjesta istočne Hrvatske, najčešće u zabavištima i osnovnim školama koje su negdje bile njihovo vlasništvo, a nekad državne. U Donjem Miholjcu su od 1899, u Bosanski Brod dolaze 1908. godine i ondje, osim zabavišta i osnovne škole vode i žensku stručnu školu.[56] U Osijeku su od 1925. godine djelovale u zabavištu i domaćinskoj školi. Osnovne škole otvaraju i daleko od svog središta: u Herceg-Novom i Janjevu.[57]

Drugi svjetski rat dočekale su s desetak prosvjetnih ustanova s više od 2000 djece i gotovo 200 gojenica u konviktima.

4. Prosvjetno djelovanje klanjateljica Krvi Kristove u Bosni

Dolazak sestara klanjateljica[58] u Bosnu posredovao je opat trapističkog samostana "Marija Zvijezda" pokraj Banjaluke, p. Franz Pfanner.

Sestre dolaze iz Feldkircha u Austriji 1879. godine i nastanjuju se u naselju Budžak u neposrednoj blizini Banjaluke. Prema riječima jedne od njih, shvatile su kako je "Bosna kraj koji bi se dao uzgajati."[59]

Školski zavod u Budžaku nazvan "Nazaret" postaje središte njihova djelovanja. Odatle će se proširiti do kraja 19. stoljeća po sjeverozapadnoj Bosni razvijajući zapaženo prosvjetno djelovanje. U svojim školama dugo će imati dvojezična odjeljenja: njemačka i hrvatska. Tako je počeo i zavod "Nazaret": osnovna škola počela je rad već 1880. godine. Kako sestre kao strankinje nisu znale hrvatski, za hrvatsko odjeljenje angažirale su jednu civilnu učiteljicu, koja je i njima samima ujedno bila učiteljica hrvatskoga! U tom zavodu od početka postoji sirotište, a otvorena je i viša djevojačka škola. Zavod "Nazaret" sagrađen je s vremenom u veliki kompleks: brojan po osoblju u njemu na-

52 Iz zapisa u Arhivu samostana službenica milosrđa u Dubrovniku.

53 Ovu kongregaciju ustanovila je 1856. godine u Švicarskoj Terezija Scherer i Teodozije Florentini. Kuća matica podignuta je u Ingenbohlu, kanton Schwyz.

54 Usp. VIDOVIĆ, s. K., J. J. Strossmayer i djelovanje sestara sv. Križa, "Kačić" XIV/1982, i Karitativni rad sestara sv. Križa u našoj prošlosti, "Kačić" IX/1979.

55 VIDOVIĆ, s. K., J. J. Strossmayer, str. 235.

56 Opći šematizam, 1939, str. 506-507.

57 VIDOVIĆ, s. K., Karitativni rad, str. 243.

58 Podaci o Družbi klanjateljica uzeti su prema knjizi: S povjerenjem u Krv Jaganjčevu, priredile Kezić, s. Ines i Šutić, s. Flavija, Zagreb 1984. Družbu klanjateljica ustanovila je Maria de Mattias iz Velacorse u Italiji 1834.

59 S povjerenjem, str. 48.

stanjenom, a ekonomski posve neovisan, što ga i izdvaja od drugih školskih zavoda.

"Nazaret" tako ima ekonomiju koja ga hrani; za potrebe sestara i gojenica u tom zavodu izrađuje se obuća, a i za cijelu zajednicu klanjateljica. Od godine 1908. radi i nadaleko poznata tkaonica koja proizvodi štofove za potrebe sestara, ali i nekih drugih redovničkih zajednica, tkanine za posteljno i stolno rublje itd. Od godine 1930. zavod posjeduje i malu električnu centralu.[60]

U posljednja dva desetljeća klanjateljice će otvoriti brojne škole i nekoliko značajnijih školskih zavoda. Tu je najprije Banjaluka (1887) sa osnovnom i višom djevojačkom školom i zabavištem; ondje sve do 1919. godine poučavaju samo na njemačkom, a poslije toga samo na hrvatskom. Pokušaj da u tom gradu otvore vlastitu učiteljsku školu nije uspio, jer nikako nisu mogle dobiti dozvolu Ministarstva prosvjete u Beogradu. Učiteljice za svoje škole pripremaju u Zagrebu (kod milosrdnica), u Sarajevu, na Krajiškoj učiteljskoj školi u Banjaluci,[61] ali i u inozemstvu (Austrija, Njemačka).

Veći, značajniji školski zavodi klanjateljica bili su još u Bihaću (1894) sa zabavištem, osnovnom i višom djevojačkom školom,[62] zatim u Zenici (1903), gdje su također postojale iste škole. Osamdesetih godina 19. stoljeća otvorene su škole u Bosanskom Aleksandrovcu (1885), Topoli (Srednjoj i Gornjoj - 1888; Donjoj - 1899). U Mahovljanima kod Banjaluke vodile su 1894-1940. osnovnu školu na talijanskom i hrvatskom za djecu Talijana iz Trentina koji su se ondje naselili nakon poplave njihova sela. U Jajcu su imale osnovnu školu od 1912. godine.

Dvadesetih godina našega stoljeća sestre klanjateljice proširile su odgojno-prosvjetno djelovanje i na području današnje Republike Hrvatske. Otvarale su najčešće ustanove za predškolski odgoj djece: Silba (1927), Karlovac (1928), Zagreb (1933), Vodice i Olib (1937), Biograd na moru (1938) te Primošten uoči samog rata (1940).

5. Kćeri Božje ljubavi u Bosni

Redovnice ove družbe[63] počinju kod nas djelovati 1882. godine kada su iz Beča došle u Sarajevo. Utemeljiteljica Franciska Lechner željala je na svaki način otvoriti kuće zajednice u svim krajevima Monarhije. Zato je poziv nadbiskupa Stadlera da dođu u Sarajevo pao na plodno tlo, a njegova je materijalna potpora bila dragocjena.[64]

Do kraja 19. stoljeća kćeri Božje ljubavi daju ton prosvjetnom djelovanju u sarajevskoj i tuzlanskoj regiji.

Glavna školska ustanova ovih redovnica bio je Zavod sv. Josipa na Banjskom brijegu u Sarajevu. U vrijeme kada doseže vrhunac ima:

- zabavište
- osnovnu školu (mješovitu s odjeljenjima na hrvatskom i tzv. bosanskom)
- višu djevojačku školu s hrvatskim i njemačkim odjeljenjima
- trgovački tečaj
- tečaj za opismenjavanje kućnih pomoćnica
- učiteljsku školu
- konvikt

Dok se gradila školska zgrada, čini se kako su Sarajlije s pravom govorili da se gradi škola u kojoj se može naučiti sve "što ti duša želi".[65]

O siromašnoj djeci vodi se posebna skrb i sestre im pružaju sve potrebno. Već kod upisa, u rubrici - *napomena*, nalazi se pribilježeno: "nema cipele", "moli ručak", "nema knjige" itd.[66]

Inače, zavodske škole pohađaju u većini katolička djeca, ali i priličan broj pravoslavne i židovske; muslimanke su na

60 Isto, str. 107.
61 Isto, str. 124; Krajiška učiteljska škola isključila je redovnice pod izmišljenim razlozima.
62 Isto, str. 86; Škola je od 1896. imala uređaje za mjerenje meteoroloških podataka.
63 Kongregaciju "Kćeri Božje ljubavi" ustanovila je 1868. godine u Beču Franciska Lechner. Svrha Družbe je pouka i odgoj mladeži te skrb za kućne pomoćnice i djevojke prepuštene same sebi, osobito u većim gradovima toga vremena.
64 Provincija Božje Providnosti, str. 18.
65 Cit. dj., str. 28.

početku dolazile učiti samo ručni rad, a i kasnije su škole u zavodu sestara pohađale rijetko, u malom broju - gotovo da su posrijedi pojedinačni slučajevi.

Učiteljska škola ovog zavoda bila je svakako najznačajnija, kao prva takva ustanova u BiH. U to vrijeme u Sarajevu je postojalo samo "Obrazovalište za pomoćne učitelje" otvoreno kao trogodišnji tečaj. Ono je kasnije djelovalo kao Muška preparandija.

Učiteljska škola počela je s petorim učenicama (1884), a prve nastavnice bile su civilne učiteljice iz Zagreba. Knjige su također nabavljene iz Zagreba. Program je bio usklađen s programom Muške preparandije; školovanje je trajalo najprije tri godine (do 1900), zatim četiri (do 1929) i napokon pet godina. Međutim, od 1892. godine učenice su polagale ispit zrelosti na Muškoj preparandiji ako su kasnije željele poučavati na državnim osnovnim školama. Ispitne komisije bile su najprije sastavljene samo od profesora Muške preparandije. No sestre su, nezadovoljne radom ispitnih komisija, uspjele od vlade ishoditi odluku da te komisije budu mješovite, dakle, sastavljene od nastavnika i jedne i druge preparandije (1906).

Zanimanje za školu u zavodu sestara bilo je veliko i ona je mogla zadovoljiti potrebe za učiteljskim kadrom. Ipak, bilo je krugova koji su uporno inzistirali da se u gradu otvori ženska preparandija, što se i dogodilo 1911, a sljedeće je godine i učiteljska škola u Zavodu sv. Josipa stekla pravo javnosti - nakon mnogo molbi i detaljne inspekcije.[67]

Prave probleme ova škola doživljava tek u vremenu između dva rata, u Jugoslaviji. Cijelo međuratno razdoblje vrijeme je borbe za opstanak.[68] Ministarstvo prosvjete na svaki način je pokušava onemogućiti ili pak ukinuti. No, iako je javnost bila upoznata s pokušajima likvidacije škole, uvijek je bilo dosta kandidatica za upis.

Unatoč svemu, škola je opstala. U vremenu 1887-1944. u njoj je učiteljsko zvanje steklo 830 djevojaka (podaci za neke godine manjkaju). Njih jedna trećina bile su s područja Bosne i Hercegovine, a ostale iz drugih hrvatskih krajeva, osobito Dalmacije.

Kad smo kod Sarajeva, spomenimo još da su kćeri Božje ljubavi imale samostan (1911) i osnovnu školu na Palama kod Sarajeva.

Drugo veliko središte kćeri Božje ljubavi u Bosni bila je Tuzla (1883). Dolazak redovnica bio je velika senzacija među tamošnjim stanovništvom, jer mnogi do tada uopće nisu vidjeli redovnice. Tuzlanski zavod Kraljice sv. Krunice imao je u svom sastavu:

- zabavište
- osnovnu školu
- višu djevojačku školu
- konvikt za učenice
- konvikt za dječake, stipendiste "Napretka" (od 1938)

Zavod je stradao u bombardiranju 1944. godine, i to je bio kraj njegova rada.

U blizini Tuzle, u Breškama, otvorena je osnovna škola za djecu iz osam sela s padina Majevice, od kojih je jedno bilo muslimansko, a jedno pravoslavno.[69] U vremenu 1905-1945. godine kroz školu je prošlo 2177 učenika. Podataka do 1905. nema.

Na području današnje Republike Hrvatske do kraja 19. stoljeća kćeri Božje ljubavi imaju samo jednu podružnicu - u Legradu (Međimurje), otvorenu 1893. godine.[70]

U južnoj Hrvatskoj otvaraju podružnice tek između dva rata i djeluju najčešće u ustanovama za predškolski odgoj djece: u Supetru (1922), Milni (1926) i Postirama (1935) na otoku Braču, zatim u Dubrovniku (1932) i Splitu (1937), gdje uz zabavište

66 Cit. dj., str. 96.
67 Cit. dj., str. 58.
68 Cit. dj., str. 59-62.
69 Cit. dj., str. 123.
70 Cit. dj., str. 136; Ovdje su sestre imale trajnih neprilika s državnim vlastima: mađaroni su ih optuživali da šire hrvatsku misao, a kasnije, u Jugoslaviji, da poučavaju u klerikalnom duhu. No, istrage vođene protiv njih nisu mogle potvrditi navode optužbe.

imaju i žensku stručnu školu. U unutrašnjosti Hrvatske otvaraju također škole između dva rata: u Petrinji (1928), Križevcima (1928) i Koprivnici (1923) imaju zabavišta. Posebne pažnje vrijedno je bilo otvaranje Ženske realne gimnazije u Koprivnici (1941).

6. Školske sestre franjevke u hrvatskim krajevima

Postojećim ženskim redovničkim ustanovama potkraj 19. stoljeća priključuju se i školske sestre franjevke, kojima je kuća matica bila u Mariboru.[71]

One počinju djelovati u Mostaru (1899), potom u Splitu (1904), a četvrt stoljeća kasnije i u Bosni. Iz Mostara su proširile prosvjetno djelovanje po cijeloj Hercegovini. Ono je najviše došlo do izražaja kroz ustanove za predškolski odgoj i ženske stručne škole. Do dolaska sestara franjevki u Hercegovini nije ni bilo ustanova za predškolski odgoj djece, a one ih otvaraju u svim većim naseljima: Mostaru (1919), Nevesinju (1924), Trebinju (1925), Konjicu (1929), Lištici (1935), Čapljini (1936). Stručne škole otvaraju u svim navedenim mjestima osim Nevesinja. U Hercegovini su djelovale i dvije osnovne škole: u Potocima (Bijelo Polje) kod Mostara (1913-1945) i u Međugorju (1935-1945). U Varešu, u Bosni, sestre su vodile zabavište i žensku stručnu školu. U Splitu na Lovretu, kao i u Mostaru, s uspjehom su radile domaćinske škole školskih sestara. Uz te škole postojali su i konvikti za gojenice samostanske škole, ali i za one što su pohađale druge škole u gradu. Lištica i Trebinje također imaju konvikte uz škole sestara.[72]

7. Prosvjetno djelovanje ostalih ženskih ustanova

Osim ženskih redovničkih zajednica o kojima je do sada bilo riječi, na hrvatskom prostoru djelovale su i tri ženske družbe nastale na našem tlu. To su služavke malog Isusa, kongregacija ustanovljena u Sarajevu 1890. godine, Kongregacija sestara dominikanki sv. Anđela Čuvara s kućom maticom na Korčuli (1905) i Kćeri milosrđa III. reda sv. Franje, družba ustanovljena u Blatu na Korčuli (1919).[73]

Njihovo djelovanje ima neke zajedničke oznake. Bilo je pretežno vezano za obalni i otični dio Hrvatske, a manje za unutrašnjost. Na području Bosne bile su nešto više zastupljene služavke malog Isusa, što je i razumljivo budući da je to kraj njihova nastanka.

Kod sve tri ove družbe, više nego kod ostalih, djelovanje je imalo naglašen karitativno-prosvjetni značaj. U svojim podružnicama redovito imaju sirotišta te ustanove za predškolski odgoj. Rjeđe su to osnovne ili građanske škole.

Od ostalih ustanova spomenimo sestre naše Gospe koje su djelovale u Subotici.[74] Ondje je u školskom zavodu sestara do svršetka prvog svjetskog rata nastava bila na mađarskom (većina sestara i bile su Mađarice), a matična kuća nalazila se u Kalosci. Međutim, župnik župe sv. Terezije, Ljudevit (Lajčo) Budanović, kasniji apostolski administrator u Bačkoj, na svaki

71 Kongregacija školskih sestara (mariborski ogranak) ima početke u istoimenoj ustanovi koju je u Grazu utemeljila 1843. godine Franciska Lampel. Maribor je nekoliko godina bio samo podružnica te ustanove, a 1869. ona se osamostalila i postala kuća - matica nove kongregacije. Odatle je proširila djelovanje i u hrvatske krajeve, ali i Sjevernu i Južnu Ameriku. Danas Hrvatice čine više od polovice ukupnoga broja sestara ove kongregacije.

72 PALAC, s. N., Prosvjetni i odgojni rad Školskih sestara među Hrvatima, "Kačić" IX/1977, str. 231 i sl.

73 O ovim ustanovama vidi: Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji 1939, str. 479-480; 508-510, a za služavke malog Isusa još: MIOČ, s. M., Osnivanje i razvoj Družbe "Služavki malog Isusa", zbornik radova Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u 19/20. stoljeću, Sarajevo 1986, str. 175 i sl.

74 Sestre naše Gospe koje su djelovale u Subotici (i u još dvadesetak mjesta u Bačkoj) imale su kuću maticu u Kalosci u Mađarskoj, ustanovljenu 1860. Zbog političkih i drugih razloga od te će družbe nastati samostalna družba poznata po službenim imenom "Družba bačkih siromašnih sestara učiteljica naše Gospe" (1930) sa sjedištem u Subotici. Današnja hrvatska Družba sestara naše Gospe (Zagreb) nastala je odvajanjem od subotičke matice (1941).

je način želio da i hrvatska djeca mogu pohađati samostansku školu. Uz velike teškoće i otpore ishodio je od poglavarice u Kalosci dopuštenje da se u samostanskoj osnovnoj školi subotičkog zavoda (1921) otvore i hrvatska odjeljenja. I tako je išlo - razred po razred, dok napokon i građanska škola nije bila na hrvatskom, a na mađarskom je posve prestala raditi.[75]

Svoj skromni obol prosvjetnom djelovanju među Hrvatima grkokatolicima dale su i sestre bazilijanke koje na našem tlu djeluju od 1915, kad su došle u Križevce.[76] One su u Šidu držale ženski konvikt i sirotište (1919), a u Čakluševcima - Mikluševcima obdanište. U Sošicama na Žumberku (1938) imale su zabavište, osnovnu školu i dom za siromašnu djecu. Rat je prekinuo njihovo tek započeto djelovanje.

PROSVJETNO DJELOVANJE U HRVATSKOJ DIJASPORI

Prosvjetno djelovanje sestara u hrvatskoj dijaspori u SAD datira s početka našega stoljeća. Tada su (1909) školske sestre franjevke otvorile svoju prvu podružnicu u Kansas Cityju. Odlazak sestara u SAD tijesno je povezan s problemima koje je izazvalo masovno iseljavanje Hrvata i Slovenaca u prekomorske zemlje, veoma izraženo u osamdesetim i devedesetim godinama prošloga i u prvom desetljeću našeg stoljeća.[77]

Sestre su u SAD pošle na poziv i molbu hrvatskih i slovenskih svećenika, iseljeničkih dušobrižnika. U to vrijeme inače ne postoji na razini opće ili nacionalne Crkve organizirana skrb za iseljenike. Inicijativu za osnivanje hrvatskih i slovenskih župa u SAD pokrenuli su sami iseljenici. Oni se obraćaju pojedinim biskupima u domovini i mole ih da im pošalju hrvatske svećenike. Prva osnovana hrvatska župa u SAD bila je u Pittsburghu (1894), a za dvadesetak godina osnovano je isto toliko novih župa.[78]

Sestre su se naseljavale u mjesta s najbrojnijim hrvatskim i slovenskim kolonijama i djelovale u tamošnjim župnim školama.[79] Prvih godina taj je rad praćen brojnim teškoćama: opseg rada, želje i potrebe naših ljudi bile su veće od mogućnosti sestara. Osim toga, u kongregaciji školskih sestara tada još nije bilo mnogo Hrvatica,[80] pa je problem jezika bio izrazit. Jer, u hrvatskim župnim školama valjalo je poučavati hrvatski.[81]

Prva podružnica školskih sestara franjevki u Kansas Cityju otvorena je posredovanjem, odnosno na poziv p. Davorina Krmpotića, župnika hrvatske župe sv. Ivana Krstitelja. Poziv je upućen *"u ime Božje i u ime kršćanske prosvjete za naš narod koji mora u tuđini iskati svoj kruh"*.[82] Ova prva hrvatska župna škola počela je s 200 upisane djece. Poslije Kansas Cityja otvorene su i druge hrvatske župne škole: Joliet (1912), South Chicago (1915) - župna škola Srca Isusova, Cleveland (1920), Chicago (Throop) - župna škola Presv. Trojstva, Gary (1920; 1926) - osmogodišnja, Millvale (1927) - osmogodišnja, Pittsburgh (1931) - osmogodišnja; uz ovu školu postojao je i trgovački tečaj (Business School) u vremenu 1937-1957. Prema dostupnim podacima, čini se da je najveći broj učenika u ovim školama bio između dvadesetih i tridesetih godina. Neke od njih rade do naših dana, ali više nemaju sastav učenika kao na početku. Pojedine su se hr-

75 KUJUNDŽIĆ, s. Anđelina, Povijest Družbe sestara Naše gospe, (cikl.) Zagreb 1980, str. 45.

76 Među Slavenima samostani bazilijanki postoje još od XI. stoljeća (Kijev u Ukrajini). Prve Hrvatice i Ukrajinke pošle su u novicijat ovog reda u Galiciju (Slovit) 1908. Skupina njih vraća se u Hrvatsku 1915. Danas su u nas organizirane u dvije provincije - hrvatsku i ukrajinsku. Usp. Opći Šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji 1974, str. 820.

77 Usp. KODRIČ, S.-PALAC, N., Školske sestre franjevke Krista Kralja, Mostar-Sarajevo-Split 1987, str. 52 i sl.

78 Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine, Zagreb 1980, str. 174.

79 Župne škole gradili su i uzdržavali župljani pojedinih nacionalnih skupina; školama upravlja župnik ili od njega ovlaštena osoba.

80 Usp. bilješku 71.

81 KODRIČ, S.-PALAC, N., cit. dj., str. 55.

82 Isto, str. 53-54.

vatske župe ugasile zbog jake asimilacije ili pak zato što na njihova područja nisu dolazili novi doseljenici ili su postojeći odseljavali u druge dijelove SAD u potrazi za poslom i boljim uvjetima života. Sve se to odražavalo i na hrvatske župne škole. S vremenom, postajale su engleske, odnosno američke, osobito nakon drugoga svjetskog rata.[83]

Poslije toga rata novi val doseljenika slio se opet iz hrvatskih krajeva u SAD i Kanadu. Crkva ih je pratila svojom organiziranom skrbi, osobito posljednjih tridesetak godina. Najprije je to činila kroz djelovanje hrvatskih župa i kulturnih centara, a potom i kroz nastavu hrvatskog jezika, povijesti i kulture. U tom pogledu značajan je projekt HIŠAK, Hrvatska izvandomovinska škola u Americi i Kanadi.[84]

Hrvatske redovnice iz domovine aktivno su se uključile u današnje oblike rada među iseljenicima: poučavaju vjeronauk na hrvatskom, rade u subotnjim i sličnim školama hrvatskog jezika i kulture; kao voditeljice zborova u hrvatskim župama i kroz liturgijsko pjevanje promiču ljepotu i snagu hrvatske riječi; sudjeluju u radu mnogih hrvatskih kulturnih društava itd. Redovnice raznih kongregacija nalaze se danas u toj ulozi ili službi u SAD, Kanadi i Australiji, vjerne na nov način nekadašnjem kulturno-prosvjetnom poslanju u kojem su bile nasilno onemogućene.

Pokušaj prosvjetnog djelovanja među iseljenicima u Južnoj Americi ostao je samo pokušaj. Iako su u Južnu Ameriku između dva rata pošle pripadnice četiriju kongregacija, sve su se uključile u rad među tamošnjim narodom, a ne među Hrvatima. Razlog su bile specifične okolnosti i problemi života naših iseljenika u Južnoj Americi.

ZAKLJUČNE MISLI

Kulturno-prosvjetno djelovanje redovnica nedovoljno se istraživalo i o njemu se zna mnogo manje nego što objektivno zaslužuje. I sam statistički uvid u školske ustanove pred drugi svjetski rat pokazuje kakva je opsega bilo. Podrobnija istraživanja pomogla bi da ga se i cjelovitije vrednuje. Međutim, i sada možemo reći da je ono sigurno pridonosilo da mnogi, osobito mnoge steknu osnove pismenosti i temelje uljudbe; pomoglo je mnogima da se profesionalno ostvare, da svoj obiteljski i društveni život učine ljudskijim, sretnijim, punijim.

Bez redovnica, tisućama žena i djevojaka, napose siromašnima, to nikad ne bi bilo moguće.

Redovnice su kroz odgojno i prosvjetno djelovanje ugrađivale svoj kamenčić u uljuđivanje i oplemenjivanje našega narodnoga bića.

Literatura

BABIĆ, A. M., Dolazak i počeci javnog rada sestara milosrdnica u Hrvatskoj, "Croatica christiana periodica", br. 2/ /1978.
BORAK, Hadrijan, Redovništvo kroz vjekove, zbornik radova "Za bolje svjedočenje Evanđelja", Zagreb 1974.
BUTORAC, Josip, Poviestni priegled redovništva u Hrvatskoj, "Croatia sacra", 1943.
ĐURAN, Klaudija-SVALINA, Asumpta, Hrvatske Uršulinke, Varaždin 1979. god.
GIRELLI, Elisabeta, Životopis sv. Marije Krucifikse di Rosa, hrvatsko izdanje (cikl), Split 1980.
KEZIĆ, Ines-ŠUTIĆ, Flavija, S povjerenjem u krv Jaganjčevu, povijest hrvatske provincije sestara Klanjateljica Krvi Kristove, Zagreb 1984.

83 O župnim školama vidi: Kodrič, S.-Palac, N., cit. dj., str. 154-155; 174-177; Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine, str. 177 i sl.

84 Pokretač projekta je franjevac fr. Ljubo Krasić.

85 Spomenimo neke kongregacije: školske sestre franjevke iz Hercegovine djeluju u hrvatskim centrima u New Yorku i Norvalu (Kanada), kćeri milosrđa u San Joséu (Kalifornija) i Vancouveru (Kanada), služavke malog Isusa angažirane su u Torontu i Mississaugi, a milosrdnice u Oakvilleu u Kanadi, klanjateljice Krvi Kristove iz Hrvatske zauzeto djeluju u Australiji (Canberra, Sydney).

KODRIČ, Similijana-PALAC, Natalija, Školske sestre franjevke Krista Kralja, Mostar-Sarajevo-Split 1987.
KRASIĆ, Stjepan, Congregatio Ragusina Ord. Pred. (1487-1550), Roma 1972.
KUJUNDŽIĆ, Anđelina, Povijest družbe Sestara naše Gospe (cikl), Zagreb 1980.
MIOČ, Maneta, Osnivanje i razvoj družbe Služavki malog Isusa, zbornik radova "Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u 19/20. stoljeću", Sarajevo 1986.
OSTOJIĆ, Ivan, Benediktinci u Hrvatskoj, sv. II i III, Split 1964 i 1965.
PALAC, Natalija, Prosvjetni i odgojni rad Školskih sestara franjevki među Hrvatima, zbornik radova "Kačić" IX/1977.
PETRIČEVIĆ, Marija, Samostan sv. Klare u Splitu (1308-1978), Split 1979.
ŠANJEK, Franjo, Redovništvo u Hrvatskoj, zbornik radova "Za bolje svjedočenje Evanđelja", Zagreb 1974.
VIDOVIĆ, Kasilda, J. J. Strossmayer i djelovanje sestara Sv. Križa, "Kačić" XIV/1982; Karitativni rad sestara Sv. Križa u našoj prošlosti, "Kačić" IX/ 1977.
KATOLIČKA CRKVA I HRVATI IZVAN DOMOVINE, Zagreb 1980; izdalo Vijeće BK za hrvatsku migraciju.
KRATKA POVIJEST DRUŽBE SESTARA MILOSRDNICA U ZAGREBU, Zagreb 1935.
OPĆI ŠEMATIZAM KATOLIČKE CRKVE U JUGOSLAVIJI 1939, Sarajevo 1939.
OPĆI ŠEMATIZAM KATOLIČKE CRKVE U JUGOSLAVIJI 1974, Zagreb 1975.

Zusammenfassung

Natalija Palac: BEITRAG DER WEIBLICHEN ORDEN ZUR ENTWICKLUNG VON BILDUNG UND KULTUR UNTER DEN KROATEN

Ein bedeutender Zeitpunkt in der Bildungswirkung der weiblichen Orden unter den Kroaten ist die Ankunft der Ursulinen in Kroatien im Jahre 1703 und die Gründung ihrer großen Schulanstalt in Varaždin. Ab Mitte des 19. Jahrhunderts, beginnend mit Ankunft der Barmherzigen Schwestern in Zagreb, entwickeln mehrere weibliche Kongregationen eine bemerkenswerte Bildungs- und Erziehungswirkung in allen Teilen Kroatiens.

Die weiblichen Orden und Kongregationen wirken in mehreren Richtungen. Sie eröffnen: a) Bildungs- und Erziehungsanstalten für Vorschulkinder, Grundschulen für weibliche Kinder und Konvikte für Mädchen, b) Schularten, an denen es mängelte oder denen das Schulsystem keine Bedeutung beigemesen hatte, wie Mädchenberufsschulen verschiedner Profile, c) Lehrerbildungsanstalt der Barmherzigen Schwestern in Zagreb, eine solche Anstalt der Töchter der göttlichen Liebe in Sarajevo und Mädchenrealgymnasien (unmittelbar vor dem 2. Weltkrieg), d) In ihren Anstalten bieten die Ordenschwestern verschiedene außerschulische Bildungsmöglichkeiten: Analphabetenkurse, Unterricht in Fremdsprachen, im Zeichnen, im Gesang, in verschiedenen Handarbeiten usw.

Das Ende des 2. Weltkrieges war auch das Ende der Bildungs- und Erziehungsarbeit der weiblichen Orden und Kongregtionen. Die Machtübernahme durch die neue Demokratie vor 4 Jahren eröffnete neue Möglichkeiten für die Wirkung der weiblichen Orden und Kongregationen.

REDOVI I KONGREGACIJE	ZAB. i OBD.		OSNOVNE ŠKOLE		GRAĐ. ŠKOLE		STRUČNE ŠKOLE		UČIT. ŠKOLE		KONV.	
	zavoda	djece	škola	učenika	škola	učenika	škola	učenika	škola	učenika	zavoda	gojenica
Benediktinke	1	30					1	85				
Uršulinke	2	85	1	217							2	48
Dominikanke	6	650	1	100	1	60					3	40
Klanjateljice Krvi Kristove	9	75	11	2500	5	299						
Kćeri Božje ljubavi	12	539	5	725	2	173	3	301	1	32	5	66
Kćeri Milosrđa	12	885					2	44			1	15
Milosrdnice + Ženska realna gimnazija s 1007 učenica	23	1289	30	5476	3	498	7	341	1	84	10	1199
Sestre sv. Križa	9	526	4	917	2	60	3	226			3	189
Služavke malog Isusa	12	482	3	317								
Službenice milosrđa	6	290	2	220			2	35			2	55
Školske sestre franjevke	9	255	2	115			8	241				
Franjevke Bezgrešnog začeća	1	56										
SVEGA	102	5155	59	10370	14	917	26	1348	2	116	26	1612

ŽENSKA REALNA GIMNAZIJA SESTARA MILOSRDNICA U ZAGREBU (1927-1945)

Dubravka Miljković

Sažetak

Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskog započele su s odgojnim i obrazovnim radom odmah po svom dolasku u Zagreb, 1845. godine. Osnivale su vrtiće, osnovne škole, djevojačke škole, a već 1848. god. imale su i svoju učiteljsku školu.

U jesen 1926. god. osnovale su žensku realnu gimnaziju koja je do 1939. god. djelovala u Varšavskoj ulici. Školska godina 1939/40. započela je u novoj zgradi na Savskoj cesti - sagrađenoj uz velik trud samih sestara i uz pomoć mnogih dobrotvora - za samo dvije godine. U školi je tada bilo preko tisuću učenica, u 24 razredna odjela i s 42 nastavnika (od kojih je 21 bila sestra).

Zadnju ratnu godinu nastava se ponovo održava na staroj lokaciji, a po povratku u zgradu na Savskoj, 1945. godine, upisi se vrše za - IX. žensku realnu gimnaziju.

Svaki list sačuvane pedagoške dokumentacije, svaka stranica "Izvještaja za školsku godinu..." što su prezentirani u radu svjedoče o nesebičnom maru, besprijekornoj organiziranosti i velikoj ljubavi koju su sestre iskazivale u svom odgojnom i obrazovnom radu.

DRUŽBA SESTARA MILOSRDNICA sv. Vinka Paulskog, s kućom maticom u Zagrebu, jest katolička redovnička zajednica osnovana kao jedan od mnogih ogranaka Družbe sestara milosrdnica u Strassbourgu - utemeljene 1734. god. sa svrhom da njene članice djeluju na karitativnom i prosvjetnom polju u duhu i prema pravilu VINKA PAULSKOG, velikog francuskog apostola kršćanske ljubavi (1581-1660).

Sestre milosrdnice ("Barmherzige Schwestern") su se iz Strassbourga, kao kuće matice, proširile po Francuskoj, ali još više po Njemačkoj i Austriji.

U Zagreb su sestre došle iz Zamsa (Austrija) 1845. godine na poziv i uz živo nastojanje tadašnjeg biskupa, kasnije kardinala Jurja Haulika, koji je i sagradio samostan u Frankopanskoj ulici.

Već 1856. godine sestre u Zagrebu osnivaju samostalnu družbu, koja postoji i danas s provincijama u Zagrebu, Splitu, Rijeci i Sarajevu te u Argentini.

Ubrzo nakon dolaska u Zagreb sestre su se posvetile svojim osnovnim djelatnostima: njezi bolesnika i odgojnom radu. Od početka su djelovale prema načelima koja je kasnije, u drugoj polovici XX. st, istaknuo Drugi vatikanski sabor, a koja su polazila od velikog značaja odgoja u ljudskom životu i njegova stalno rastućeg utjecaja. Temeljem toga Družba se posvetila apostolatu kršćanskog odgoja i odmah počela otvarati škole, domove i odgojne zavode, okupljajući tako oko sebe žensku djecu i omladinu željnu znanja i čestita "uzgoja". Već 1848. godine osnovana je i učiteljska škola - privatna s pravom javnosti - jedna od samo tri ženske učiteljske škole koje su u Hrvatskoj postojale do prvog svjetskog rata (radila je do 1945. godine).

Osnutak gimnazije i njezin razvoj od 1937. godine

"Bilo je to u jesen 1926, kad je u svoj tišini započelo upisivanje u taj novi zavod u uskoj Samostanskoj ulici (poslije Varšavskoj,

op. D.M.). Toga datuma nije zabilježila ni dnevna štampa, ni bučna reklama, ali je on bio kruna ustrajnih napora sestara milosrdnica, napose tadašnje vrhovne tajnice, a sada vrhovne poglavarice Družbe časne majke Tekle Delač. Ona je kroz dulje vremena neumorno obilazila kancelarije Ministarstva prosvjete, da dobije odobrenje za osnutak ove gimnazije. Konačno je osnutak dopustio, s puno razumijevanja za samu stvar i s dalekovidnošću državnika, pedagoga i oca, tadanji ministar prosvjete, blagopokojni vođa Stjepan Radić" - rekla je u svom govoru prigodom otvaranja nove školske zgrade ravnateljica gimnazije s. Bogoljuba Jazvo.

Bila je to prva katolička gimnazija na našim prostorima, osnovana radi vjerskog odgoja djevojaka, budućih majki, "duša svega života i gospodarica nad srcem sviju članova obitelji" koje, oplemenjene vjerom uzgajaju sinove svece i junake, svećenike i državnike, priproste vjernike i ozbiljne učenjake, prave rodoljube i čelične karaktere".

Isprava se otvaraju samo prva četiri niža razreda, s ukupno 160 učenica, a zatim, u godinama koje su slijedile, i viši razredi, te tako u školskoj 1930/31. to postaje "potpuna srednja škola". U školi je tada bilo 369 učenica u dobi od 11 do preko 20 godina. Većinom su bile rimokatoličke vjere, no bilo je i pripadnica drugih vjeroispovijesti (pravoslavne, grkokatoličke, evangeličke i židovske), za koje se organizirao adekvatan vjeronauk - u samoj školi ili izvan nje. Najbrojnija su u školi bila djeca višeg socio-ekonomskog statusa (iz obitelji odvjetnika, općinskih i privatnih činovnika, državnih činovnika i - nastavnika), no bilo ih je i siromašnih i sa sela.

Sedamnaestoga svibnja 1937. godine, na Duhovski ponedjeljak, svečano je proslavljena 10-godišnjica gimnazije. U školi je tada bilo 855 učenica (svake godine sve veći ih se broj upisivao u prvi razred, a mnoge su, zbog nedostatka prostora, morale biti i odbijene). "Danas se otimaju za omladinu svi protivnici Božji, napose komunisti, a na veliku žalost i nesreću roditelja i štetu naroda uspijeva im da uhvate u svoje mreže i mnogu mladenačku dušu, koja zbog pomanjkanja mjesta nije mogla dobiti čestit kršćanski odgoj", pisalo je u Izvještaju o ženskoj realnoj gimnaziji sestara milosrdnica, datiranom s 30. lipnja 1937. godine.

Naime, Sestre su se odlučile za velik pothvat - sagraditi novu školsku zgradu. Ideja o proširenju školskog prostora postojala je odranije, o čemu svjedoči i zapis iz 1934, kada se spominje klavirski koncert što ga je u korist dogradnje gimnazije održala u zavodskoj dvorani gđa Elvira Maršić. No, planovi o dogradnji nisu u gradu prihvaćeni, tako da je ipak donijeta odluka o novoj školi.

Izgradnja nove školske zgrade

Za gradnju je određeno gradilište od 22.000 m^2 na Savskoj cesti, "ispred potoka Kunišćaka" (danas presvođen, Gagarinov put), inače dio poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu sestara. Ostatak je rasparceliran i prodan, a novac uložen u gradnju škole. "Veliko novo gradilište omogućuje idealan smještaj zgrade, tako da će sve školske sobe gledati prema jugu, tj. prema Savi, a sve će biti daleko od buke i smetnje s ulice. Ipak će prilaz do zgrade biti veoma podesan, jer tramvaj staje upravo pred prostranim ulazom u zgradu. Zgrada će biti udaljena od dosadašnje samo četvrt sata hoda. Uz zgradu će se protezati veliko sunčano igralište. Sve će biti tako udešeno, da će u najvećoj mjeri pogodovati uzgojnom, prosvjetnom i higijenskom napretku naše ženske omladine."

Ostala sredstva potrebna za gradnju škole u najvećoj su mjeri namaknuta donacijama. U svom apelu objavljenom u prije spomenutom "Izvještaju", iz kojeg je i prethodni navod, sestre su pozvale sve prijatelje omladine da pomognu koliko mogu: savjetom, vezama, utjecajem, materijalnim prilozima: "Svaki i najmanji dar bilo u novcu, bilo u materijalu (drvetu, željezu, staklu i sl.) primit će se s najvećom zahvalnošću. Svim dobrotvorima bit će Družba sestara milosrdnica trajno zahvalna, te će ih se svaki dan spominjati u svojim molitvama."

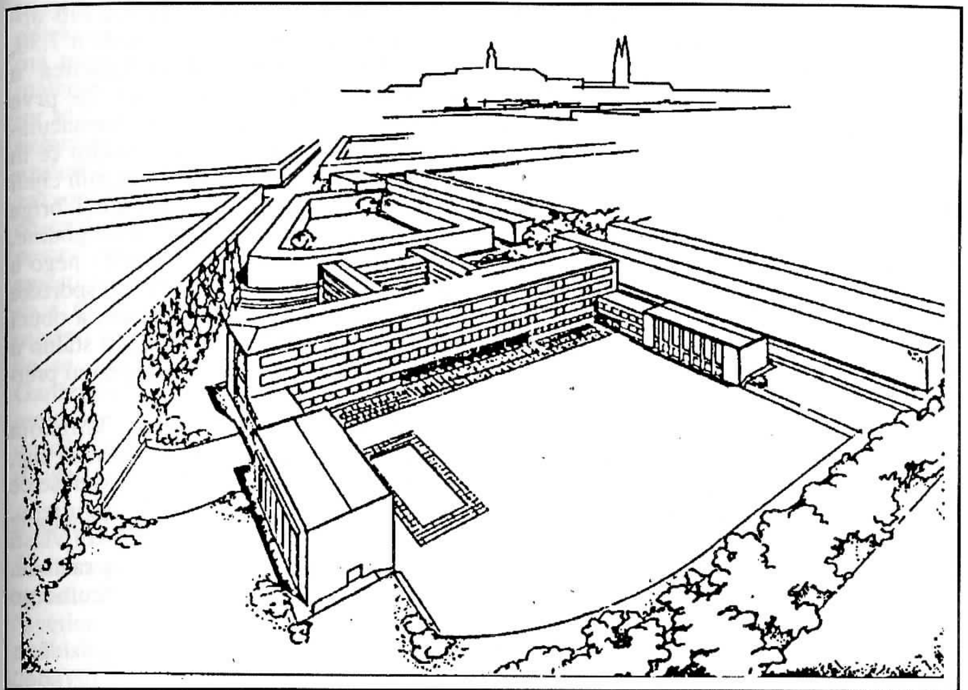

Projekt nove gimnazijske zgrade na Savskoj cesti

Prilozi su se primali za, kako je navedeno, tri svrhe:

- religiozne: za podignuće i uređenje kapelice; ("Žena i majka bez religije na propast je i sebi i svojoj djeci.")

- prosvjetne: za samu školsku zgradu, knjižnice i učila;

- socijalne: za poluinternat i fond za uzdržavanje siromašnih učenica ("Često i najbolji talenti moraju propasti jer nemaju prilike da se izobraze.").

Odmah su predviđene i počasti za različite visine donacija. Npr.:

- 3000 dinara (u novcu ili materijalu) - odjednom ili u ratama tijekom jedne godine: "veliki dobrotvor" čije će ime biti upisano na počasnoj ploči u auli gimnazije;

- 1000 dinara: "dobrotvor" čije će ime biti upisano u umjetnički album koji će stajati na uvid posjetiocima zavoda itd.

Imena svih, odnosno onih koji izričito to nisu željeli, objavljivana su i u izvještajima što su izlazili tijekom gradnje škole, zajedno s naznakom iznosa ili opisom dara "u naravi". Npr, maturantice 1938. donijele iz Rima zvonce za kapelicu; gđa. Buneta dvije narodne nošnje iz Draganića, gđa. Mervar željeznu mrežu za ogradu gimnazije u vrijednosti od 5.000 din i 150 kom. željeznih karika za gimnastiku; učenice gimnazije kalež i monstrancu u vrijednosti od preko 3.000 dinara; ing. N.N. 25 komada kanadskih topola zasađenih oko zgrade, g. N.N. štampanje ovog "Izvještaja"...

U korist gradnje škola je 27. veljače 1938. god. priredila u Zagrebačkom zboru veliku pokladnu zabavu. "Priredba je bila odlično posjećena, a svaki je razred nastojao da svoju točku što bolje izvede. Bilo je pjevanja, sviranja, ritmičkih vježba i šaljivih scena" (iz Izvještaja za školsku godinu 1937/38).

Školsku zgradu je projektirao i radovima rukovodio inž Zvonimir Vrkljan, profesor Tehničkog fakulteta u Zagrebu, a gradnju izvodio g. Antun Res.

Na dan 27. rujna 1937. godine, na smrtni dan zaštitnika sv. Vinka Paulskog, nadbiskup dr. Alojzije Stepinac blagoslovio je kamen temeljac. Do iduće jeseni zgrada je izvana već bila gotovo završena - osim ulaznog trijema koji je, zbog mogućih oštećenja, ostavljen za kraj. Trokatnici dugoj 127 m, okrenutoj jugu i "okruženoj sa svih strana ljupkim zelenilom", priključena je na istočnoj strani gimnastička dvorana 24 x 12 m. (Na zapadnoj je strani projektom bila predviđena svečana dvorana - koja možda još čeka bolja vremena - a paviljoni za internat, školsku kapelicu i stan sestara nastavnica trebali su se naslanjati na sjevernu stranu zgrade, otprilike gdje se danas naslanja "Zagrepčanka".

Zajedno s unutrašnjim uređenjem zgrade definirala se i unutrašnja organizacija rada i života škole, sve s motom: "U novoj školi novi život".

"Prvi će koraci svake učenice biti upravljeni u kapelicu (misa se služila u 7.30, op. D.M.). Lijepa školska kapelica u prizemlju usred zgrade primit će prve pozdrave mladih poletnih duša. Immaculata - Bezgrešna Djevica - majčinskim će ih srcem sebi privinuti i mislit će na njih cijeli dan. Dotle će učenice pune rada i brige nizati dan za danom svoje školske godine. Iz kapelice će ravno - ne u razred - nego u garderobu. Tamo će svući čvrste sportske cipele u kojima su došle do škole, a obući lagane kućne cipelice, koje će biti stalno u garderobi, za svaku učenicu u njezinu pretincu i pod njezinim brojem.

Laganim i bezbrižnim korakom doskakutat će zatim u razred, svijetao i čist, bez praška, bez dima, bez buke. Reduše će se prve požuriti i pogledati je li sve u redu, da na koncu sedmice mogu školskoj vlasti ponosno podnijeti svoj izvještaj o razredu. Električno će zvonce točno i neumorno

I.c školske 1939/40. god. s razrednicom s. Marijom Laudom Cvitković, suplenticom

navješćivati rad i odmor, a njegov će glas odjekivati sad veselo, sad žalosno, već prema tome da li navješćuje gimnastiku ili matematiku. To će zvono biti i neumoljivo, jer se neće dati ničim podmititi. Zvonit će automatski samo od sebe, pa će ga učenice uzalud moliti i zaklinjati da u stanovite sate zazvoni pet minuta ranije ili kasnije. I sama će sestra vratarica tužno osjećati svoju nemoć nad njim, jer ga ni ona neće moći smesti u njegovoj neumitnoj točnosti. Ipak će i to zvono jedanput u danu sigurno utješno zazvoniti: na svršetku obuke. Tada će se odvijati sličan proces kao ujutro. Garderobe će oživjeti, cipele će se zamijeniti, kapelica će primiti srdačne zahvale i oproštaje, a zgrada će opet utihnuti." (Izvještaj o gradnji, br. 3, 24. VI. 1939.)

U novoj zgradi

Školska godina 1939/40. počela je u novoj zgradi; 25. studenog, na Dan sv. Katarine, "svetice legendarne mudrosti i heroizma", nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac "obavio je blagoslov toga novog doma prosvjete i uzgoja."

Tom je prilikom nadbiskup Stepinac održao i govor započevši ga, i završivši, riječima sv. Pavla "Paidagogos eis Hriston" - riječima koje znače cijeli jedan program, riječima "koje bih napisao zlatnim slovima na vrata sviju škola diljem lijepe naše domovine". budući da "nitko ne daje onog čega sam nema", nadbiskup se obraća sestrama spominjući "vrhovno načelo svakoga pravog odgoja: odgajajući sebe odgajate povjerenu vam mladež i odgajajući mladež odgajate sebe!"

Narodni zastupnik Milutin Majer čestitao je sestrama na školi, iskazavši im potpuno povjerenje u njihov odgoj: "... i sami inovjerci daju svoju žensku djecu na odgoj časnim sestrama, jer su duboko uvjereni da će im njihove kćerke biti uzgojene u najboljem duhu". Naime, "današnja djevojka koja živi u gradu ne vidi mnoga dobra. Ženska stidljivost, nekoć najljepši ukras žene, smatra se danas zastarjelom smiješnošću. Luksus je danas zavladao u svim slojevima, te ljudi živu preko svojih prihoda, i posljedica toga je, da propadaju naši ljudi materijalno, a što je još gore i moralno. Najveći dio moralnih gnjusoba, počevši od izdajstva domovine kod muškaraca, pa do padanja u najniži kal razvrata kod ženskih, ima svoj korijen upravo u ovom nesrećnom nastojanju za luksuznim životom."

Dr. Ante Živković, sudac, govorio je kao predstavnik roditelja, posebno ističući značaj dobrih nastavnika čiji utjecaj na odgoj djeteta može dijete i roditelja povezati čak jače nego krvna veza.

Nastupom najmlađih i najstarijih učenica, te radosnom pjesmom Psalma 68. ("Sva kraljevstva svijeta slavite Gospodina") i hrvatske himne svečanost završava. "Hodnici odzvanjaju od blagdanskog veselja mladeži, da se malo po malo sve stiša i da zgrada popraćena blagoslovom Božjim u miru i ustrajnoj službi započne svoj zamašni rad." (Izvještaj za šk. god. 1939/ /40, str. 16).

Tu su školsku godinu završile ukupno 1042 učenice u 24 razredna odjela: 16 nižih (jedno klasično i tri realna odjela prvog razreda, jednako tako i drugoga, te po četiri odjela trećeg i četvrtog razreda - ukupno 704 učenica) i osam viših (po dva odjela svakog razreda - ukupno 338 učenica.) U malom sjemeništu ih je bilo ukupno 87 (8,3%), a u internatu 115 (11%). U novoj je školskoj zgradi postojao i tzv. poluinternat u kojem su učenice mogle boraviti do 18 sati (nastava je uvijek bila prije podne) i ondje učiti - uz nadzor i odgovarajuću prehranu.Obrazovni kriteriji u školi bili su vrlo oštri: 85 učenica upućeno je te godine na polaganje popravnog ispita, a 19 na ponavljanje razreda. S druge strane, gotovo je 30% bilo odličnih, a 38% vrlo dobrih.

U nastavničkom zboru bile su 42 osobe, od kojih je 21 bila sestra; ostalo su bili profesori (2) i profesorice (15) "iz građanstva", te katehete (2) i liječnici, koji su predavali higijenu (2). Ravnateljica je bila s. Bogoljuba Jazvo. (Umrla u Argentini 1975. godine) Od sestara koje su radile u školi te 1939/40 danas živi njih 7:

- s. Josipa Crnički (Zagreb) - predavala prirodopis, bila razrednica IIa;

- s. Marija Lauda Cvitković (Zagreb) - predavala matematiku i fiziku, bila razrednica Ic, (sl. na str. 6) doprije nekoliko godina vrhovna poglavarica Družbe sestara milosrdnica u Frankopanskoj ulici;
- s. Livija Kirn (Rijeka) - predavala zemljopis, bila razrednica IVb;
- s. Alfonza Kovačić (Zagreb) - predavala povijest i zemljopis, bila razrednica IVa;
- s. Bernardica Mucić (Lužnica) - predavala hrvatski i francuski, bila razrednica IIId;
- s. Jelka Pavlović (Zagreb) - predavala matematiku i fiziku, bila razrednica II. klasičnom odjelu;
- s. Berislava Vračić (Lužnica) - predavala povijest i zemljopis, bila razrednica VIIIb.

U školskoj 1941/42 godini u zgradu useljava III. ženska gimnazija - državna - kojoj se ustupa drugi kat; nastava se održava u smjenama.

Godine 1943. za nastavu je ostalo samo šest prostorija, a u druge je uselila vojska NDH. Radi se u tri turnusa - u školi su 1243 učenice. Od 5. do 13. srpnja 1944. godine održava se u novoj školskoj zgradi posljednja velika matura, koju je položila 71 "pripravnica".

U stvari, zaista posljednji ispit zrelosti održan je od 4. do 7. rujna te godine za učenicu Adelu Miškulin - uz cjelokupnu, uobičajenu ispitnu proceduru: tri sjednice (prije pismenog ispita, prije usmenog ispita, poslije ispita), komisije, izaslanik Ministarstva, detaljni zapisnici s tabelama... Iz jedne se vidi da je učenica pisala zadaću iz hrvatskog jezika na temu: Značenje Dubrovnika u književnosti, 4. rujna od 8.15-11.20. Za vrijeme pisanja nije izbivala niti je opominjana, a predala je jedan arak koncepta i jedan arak "priepisa".

U dio zgrade smještena je te godine i bolnica s 300 ranjenika. Nova školska godina 1944/45. počela je 25. rujna - s 1464 učenice u 28 odjela, no već potkraj listopada škola je prisiljena vratiti se na staru adresu, gdje su joj tada na raspolaganju samo tri prostorije, pa se nastava mora izvoditi u više turnusa. Nova zgrada predana je njemačkoj vojsci - na korištenje do 8. svibnja 1945. godine.

Na dan 16. rujna 1945. godine gimnazija je preseljena natrag u novu zgradu, ali upisi se tada vrše za IX. žensku realnu gimnaziju, čiji direktor postaje dr. Nikola Berus.

Dvadeset i jedna sestra nastavila je rad na gimnaziji, no tijekom godine neke su otišle/otpuštene kao "nepodobne", a druge su u početku iduće školske godine (kada gimnazija inače postaje "mješovita") premještene kao "honorarne nastavnice gimnazije" u mjesta gdje nema redovničkih zajednica (pa su dale otkaz i većinom prešle u zdravstvo) (prema: Cvitković, 1992).

Kad je 1947. godine školska zgrada nacionalizirana, naspustilo ju je 10. ožujka i preostalih desetak sestara koje su do tada ostale stanovati u zgradi IX. gimnazije.

Nastavni plan i program

Nastavni plan i program odobravani su od strane Ministarstva prosvjete. Hrvatski jezik, matematika, francuski jezik, zemljopis i vjeronauk učili su se svih osam godina; u klasičnim odjelima, otvorenima prvi put 1938. godine, i latinski jezik (pet sati na tjedan) - inače se on učio "samo" od V. do VIII. (po četiri sata).

U drugom razredu počinjala se učiti povijest - s dva sata, a u svima idućima učila se po tri sata.

U trećem razredu uvodio se i drugi strani jezik: njemački - tri sata na jedan kroz sve razrede, kao i francuski. Ti su se jezici učili i na posebnim tečajevima izvan škole - u organizaciji francuskih i njemačkih društava. Od 1940. godine počinju i tečajevi engleskog jezika.

Ženski ručni radovi učili su se u prva tri razreda; pjevalo se i učilo lijepo pisati u I. i II. razredu; crtalo se sve do VI, a gimnasticiralo do VII.

U prva dva razreda učio se i prirodopis (ponovo se poslije učio u svim višim razredima). U III. i IV, pa u VII. i VIII. učila se fizika, a u IV. i VIII. kemija. U VII. i VIII.

razredu učila se filozofija (sa psihologijom i logikom).

Higijena se učila sa po jednim satom u III. i IV. razredu, te u VI. i VII.

Naslovi tema školskih pismenih zadaća iz hrvatskog jezika oslikavaju nastavni program predmeta i odgojne vrijednosti za kojima se težilo i, općenito, "dušu" same škole, npr.:

1929/30: Zbog sirota sunce grije, analiza misli (IV. razr.)
Koje su vrline djevojci najpotrebnije i zašto;
Koja sam iskustva dosad stekla o ljudima i kako ću se njima okoristiti (VI. razr.)

1931/32: O temperamentima (VII. razr.)
"Bez muke se pjesma ne ispoja, bez muke se sablja ne iskova" - Njegoš (VI. razr.)
Zašto je dobro da ne znamo budućnosti (VIII. razr.)
Kuća više stoji na ženi negoli na zemlji (VIII. razr.)

1932/33: Bog ne plaća svake subote, nar. poslovica (V. razr.)
Dobra je jakost tijela, bolja je jakost duha, najbolja je jakost volje (VII. razr.)

1934/35: Što je ideal današnje omladine, a što moj? (V. razr.)
Tipovi Zagrepčana u Šenoinim romanima (VII. razr.)

1935/36: Mir u duši nebesko je carstvo, nar. pjesma, (V. razr.)
Tipovi sa zagrebačkih ulica (VI. razr.)
Moja književna simpatija (VII. razr.)
Prve ljubice i posljednje krizanteme, refleksija (VIII. razr.)
Značaj mora za našu državu (VIII. razr.)

1936/37: Žena kao temelj porodice i ljudskog društva;
Oko kamena koji se valja ne hvata se mahovina (VI. razr.)

1937/38: "Složna braća nove dvore grade, a nesložna i stare razvaljuju" (V. razr.)
Mnogo čovjek želi, a ipak mu malo treba (VII. razr.)

1938/39: Dulce et decorum est pro patria mori (V. razr.)
Da se vrati netko iz prošlog stoljeća... (VII. razr.)
Zagrebački izlozi (VII. razr.)
Živi pokojnici - mrtvi životi (pokusna maturalna radnja)

1939/40: Kako zamišljam Zagreb za 100 godina (V. razr.)
Inter arma silent musae (VI. razr.)
Drugi o meni nekad i danas. A ja? (VII. razr.)
Razmišljanje i opažanje o ratu i miru (pokusna maturalna radnja) itd.

Svaki je razred godišnje odlazio na nekoliko poludnevnih ekskurzija u okolicu (Cmrok, Maksimir, Tuškanac, Šestine, Gračani) i cjelodnevnih - malo dalje (Bled, Rimske toplice, Zagrebačka gora, Ozalj, Plitvička jezera, Varaždin, Postojna, Marija Bistrica).

Završni razredi odlazili su na višednevne "geografske i zabavne eksklurzije" po zemlji i inozemstvu. Godine 1935. išli su putom Banjaluka - Jajce - Sarajevo - Dubrovnik - Kotor - Cetinje - Split - Zagreb; 1938. godine to je bio put Trst - Venecija - Firenza - Rim - Bari - Kotor - Split - Zagreb; 1939. godine putovali su: Lurd - Pariz - Milano - Venecija itd.

Godišnji kalendar rada škole

Školska je godina počinjala upisom učenica u sve razrede, što je trajalo nekoliko prvih dana rujna. U školsku 1931/32 godinu upis u prvi razred prvi se put obavio nakon prijemnog ispita, koji je po nalogu Ministarstva te godine i uveden (te prve godine položile su ga 123 učenice od 140 prijavljenih).

Nakon upisa održavala se sjednica nastavničkog savjeta na kojoj bi se nastavnice upoznavale s aktualnostima vezanima uz početak školske godine (promjene u zakonu o školstvu, naređenja Ministarstva, podjela predmeta i razreda, izbor udžbenika i sl; 1931. godine, npr., donijeta je odluka o uvođenju školskih uniformi). Poseban

sastanak održavala je ravnateljica s novopostavljenim nastavnicima.

Nastava je uglavnom počinjala u prvoj polovici rujna (do rata; za rata mnogo je toga bilo drugačije) zazivom Duha Svetoga, a potom čitanjem i tumačenjem "Pravila o vladanju učenika srednjih škola".

U početku listopada obavljale su učenice sv. ispovijed, a zatim su pristupale k sv. pričesti.

Na Dušni dan su u crkvi sv. Vinka u Frankopanskoj ulici prisustvovale svečanom requiemu.

Prvog prosinca slavio se Dan ujedinjenja, 17. prosinca kraljev rođendan, a 9. siječnja rođendan "Njezina Veličanstva Kraljice" (30. siječnja 1931. godine kraljevski par je čak posjetio školu, "što su zabilježile sve zagrebačke novine, a i neke beogradske".)

U početku je školska godina bila razdijeljena na tromjesečja (prvo je završavalo potkraj studenog, a drugo potkraj veljače), no od 1931. godine postoje "polјeća", od iduće godine polugodišta: prvo završava 23. XII, pa slijede božićni i novogodišnji blagdani.

Na Sv. Nikolu održavala se svečanost "Zlatne knjige". Odlične i vrlo dobre učenice, k tome i uzorna vladanja, bile su prozivane iz "Zlatne knjige" i nagrađivane. U Izvještaju za školsku 1929/30. godine zanimljiv je opis ove svečanosti: nakon prozivke "epidijaskopom su projicirane fotografije gotovo svih učenica s njihovih đačkih knjižica, razvrstane prema đačkim nestašnostima u više grupa, a ispod svake je fotografije stajao tekst u šaljivom tonu s uzgojnom tendencom". (Od 1939. godine ta se svečanost obavljala u drugom polugodištu.)

U ožujku su se održavale, nekoliko dana, duhovne vježbe poslije kojih je slijedila sv. pričest, a zatim su bili - uskrsni blagdani.

U ožujku ili travnju bio je "dies directoris" kada su svi odlazili u šetnju ili na izlet ili: "mladež je taj dan u duhu okružnice preuzv. gospodina zagrebačkog nadbiskupa izmolila molitve za vjersku slobodu naše braće u Italiji, a iza toga je u zavodskoj dvorani gledala neke poučne i zabavne filmove" (Izvještaj za 1930/31, str. 9).

U svibnju su se priređivale javne gimnastičke vježbe (slet) - nastupao je i gimnazijski pjevački zbor - a u lipnju je bila izložba učeničkih ručnih radova i crtanja.

U početku lipnja učenice su IV. razreda polagale niži tečajni ispit (odlične i vrlo dobre bivale su oslobođene polaganja). Polagao se hrvatski jezik (hrvatsko-srpski ili obratno, već prema općim prilikama), francuski, historija, geografija i matematika.

Nakon ovih ispita polagale su učenice VIII. razreda viši tečajni ispit - ispit zrelosti, kojim im se priznavala "spremnost za izučavanje nauka na visokim školama i univerzitetima". Ispitu je predsjedao izaslanik Ministarstva prosvjete (1938. godine to je bio dr. Antun Barac, 1939. godine dr. Viktor Novak, 1942. godine dr. Stjepan Bosanac itd.) Polagali su se uglavnom isti predmeti osim što su učenice mogle birati između francuskog i njemačkog (1945. godine strani se jezik nije polagao i umjesto njega uvedena je narodna povijest, uz opću povijest sa zemljopisom).

Odlične učenice bile su oslobođene polaganja usmenoga dijela ispita, one negativno ocijenjene upućivane su na popravni ispit, odnosno, "odbijene su na godinu dana". (Prva matura proslavljena je 20. lipnja 1931. godine u Samoboru.)

Školska je godina završavala 28. lipnja "Te Deumom", prigodnom proslavom, dijeljenjem svjedodžbi, nagrada i školskog Izvještaja. Osobito su nagrađivane učenice koje su u toku svih osam razreda bile odlične. Godine 1938. je, npr. njih tri, a iduće godine pet direktorica zavoda nagradila zlatnim dukatom.

Tijekom godine obilježavali su se još neki datumi. Tako se 10. listopada 1934. godine (i sljedećih godina, do 1938) održavala komemoracija za kralja; u studenom se prigodnim predavanjem obilježavao Dan društva naroda; na Sveta Tri Kralja (6. siječnja) blagoslivljala se školska zgrada, slavili se sv. Savo i sv. Josip (19. ožujka 1930. godine "učenice su se pomolile Bogu za bratski ruski narod, osobito mladež što strada pod boljševičkom upravom"; od 1937. godine sv. Josip je školski blagdan).

U veljači se obilježavao Strossmayerov dan (4. veljače) i priređivale se pokladne zabave; 30. travnja se obilježavao Zrinsko-frankopanski dan, u svibnju Majčin dan (od 1932. godine) i blagdan sv. Ćirila i Metoda, u lipnju Tijelovo i sv. Alojzije - zaštitnik mladeži...

Obilježeno je i niz prigodnih datuma. Tako su 31. svibnja 1931. godine učenice sudjelovale "u historijskoj proslavi 200 godišnjice Kamenitih vrata u Zagrebu tako da su u narodnim nošnjama i u bjelinama činile počasnu stražu uz Gospinu sliku."

Na 30. prosinca 1932. godine "vrlo uspjelom akademijom" obilježena je 60. godišnjica osnutka malog sjemeništa. (Internat u kojem se odgajaju djevojčice koje su izrazile želju da postanu časne sestre.)

Na 28. svibnja 1936. god. održano je predavanje u proslavu 80 godina od rođenja Nikole Tesle itd.

Nastavna sredstva i tehnička pomagala

Svaki godišnji izvještaj o gimnaziji sadržava potpun popis udžbenika korištenih za pojedine nastavne predmete, kao i popise raspoloživih nastavnih sredstava - zbirki. Tako npr. u školskoj godini 1929/30. "zbirka za fiziku ima: 21 zidnu sliku, 122 slike za stereoskop, 88 slika za projekcioni aparat, 20 pravih modela, 338 ispravnih aparata, a 6 neispravnih, 53 pribora, 9 mikroskopskih preparata, i epidijaskop i 1 kinoaparat". Inače, taj je kino-aparat, kao što je to i precizno zabilježeno u Izvještaju, kupljen u studenome iste školske godine, radi "upotpunjavanja zorne obuke i odvraćanja učenica od loših filmskih komada u gradskim kinima". (Filmske predstave održavale su se subotom popodne i uoči blagdana. "Filmovi su s hrvatsko-srpskim i francuskim tekstom.")

Zatim "zbirka za biologiju: 130 slika, 9 slika skeleta u cijelosti i pojedinih dijelova, 5 skeleta, 12 modela pojedinih dijelova čovječjeg tijela, 78 ispunjenih životinja, 24 preparata u tekućini, 98 školjaka, puževa, bodljikaša i celenterata, 15 vrsta jaja naših ptica, 3 gnijezda ptica i 2 osa, 2 kutije kukaca i leptira, 29 pribora."

Sljedećih godina popisi su sve duži. Npr., do školske 1938/39. godine spomenuta zbirka za biologiju obogaćena je još jednim novim kosturom, 10 ispunjenih životinja, čak s 13 kutija kukaca i leptira, 4 kutije modela gljiva, 2 akvarija, 10 modela cvjetova za botaniku, 30 novih preparata. Jedino je bez traga s popisa nestalo - jedno ptičje gnijezdo.

Zbirka za geologiju i mineralogiju sadržavala je te godine 635 minerala, 60 vrsta kamenja, 59 fosila, 39 modela kristala, 5 modela izumrlih životinja, 54 kutija dragulja (imitacija), 1 kutiju skale tvrdoće, 6 slika, 17 pribora - sve to za nastavne sadržaje koji su se učili samo u okviru drugih nastavnih predmeta - mineralogija s kemijom.

Nastavnička knjižnica imala je u školskoj 1937/38. godini 9050 "djela iz svih naučnih struka, sva izdanja Jugoslavenske akademije u Zagrebu, izdanja Srpske književne zadruge u Beogradu (od 1922. godine dalje), više kompleta stručnih časopisa. Učenička knjižnica ima 3045 djela." (Neko je vrijeme postojala, kao posebna, i knjižnica školskih udžbenika.)

Osim što je sama kupovala učila za predmetne zbirke i knjige, izdvajajući u te svrhe prilična sredstva (npr. u školskoj god. 1929/30: 13.903 din; kasnijih godina manje - 1935/36: 7.667 din, no za usporedbu: godinu dana ranije je s 5.000 din napravljeno tenisko igralište), zbirke su se popunjavale i donacijama, npr: "Gosp. Hanoić poklonio je sol iz Vjeličke, više željeznih i olovnih rudača iz jednoga od najznamenitijih rudnika Evrope, Ljubije; G. Mato Šibalin darovao je rogove jelena, koji su postali osobiti ukras prirodopisne zbirke; N. N. darovala je zbirci prepariranoga morskog raka, gđica Mirjana Mohr jednu prepariranu sovu, Uprava gradskog zoološkog vrta jednog prepariranog tukana." (Izvještaj za školsku godinu 1934/35, str. 12.)

Učenička udruženja

"Podmladak Crvenog Krsta" osnovan je 1. prosinca 1930. godine u sklopu obilježavanja Dana ujedinjenja. U Društvo su se odmah učlanile 162 učenice koje su razdijeljene u 6 odjeljenja - u svrhu prikupljanja novčanih i drugih sredstava (namirnica, slatkiša, odjeće i obuće) svako je odjeljenje uoči blagdana priređivalo male dobrotvorne zabave. Prikupljeno se slalo u dječja sirotišta (na Vrhovcu i drugdje), te u organizacije CK u Ljubuški, Tomislavgrad, Mariju Bistricu, a čak su i neke oslabljene članice slate na oporavak.

Kasnijih je godina Podmladak osnovao i svoju malu knjižnicu, a organizirao je i tečajeve: prve pomoći za učenice VII. razreda, te tečaj za buduće majke - za učenice VIII. razreda (s ispitom na kraju!).

U školskoj godini 1931/32. osnovano je učeničko udruženje "Dubravka". Radilo je do preseljenja u novu školu, a imalo je tri sekcije: socijalnu, literarnu i umjetničku.

Cilj socijalne sekcije bio je upoznati članice "sa socijalnim poretkom i socijalnom bijedom, te da ih uputi kako bi se dalo pomoći socijalnom zlu. Ta se svrha postizavala predavanjima i upoznavanjem s različitim socijalnim ustanovama." Godine 1934/35. rad sekcije je tematski bio posvećen "dobijanju ispravnog mišljenja o komunizmu", a iduće godine - ženskom pitanju.

Svrha je literarne sekcije bila "da upozna članice s najvrednijom savremenom domaćom i stranom literaturom, da se članice uče javno istupati perom i govorom i da se same okušaju u književnom radu".

Umjetnička sekcija imala je svrhu da "u članicama uzgaja estetsko čuvstvo na osnovi različitih umjetničkih forma" i da bude dopuna školskom crtanju. Učenice su pritom učile različite slikarske tehnike (reljefno slikanje na svili i na vazama, slikanje na porculanu, u ulju, modeliranje. Izrađivale su mape, novčanike, torbice, cvjetiće i pojase od kože, cvijeće i životi-njice od čohe, zaslone za svjetiljke, opletale su boce itd. Radovi su se kasnije izlagali. U rujnu 1937. godine počela je raditi i podružnica Ferijalnog saveza koja je svake godine povećavala broj članica - korisnica "putnih legitimacija".

Marijina kongregacija i Katolička akcija vjerska su izvanškolska društva koja su djelovala od školske godine 1939/40.

Zajednica doma i škole

Zajednica doma i škole nije bila formalno organizirana zbog toga što velik broj učenica (oko 40%) nisu živjele s roditeljima, pa se nisu mogla održavati roditeljska vijeća. Međutim, kontakti s roditeljima stalno su se održavali: roditeljima učenica koje su stanovale u internatu slali su se redoviti pismeni izvještaji o njihovu uspjehu i vladanju; svaki dan u određeno vrijeme mogli su razgovarati i s razrednicima i s ravnateljicom, kao i u dane kada su dolazili po djecu i vodili ih kućama na blagdane; obavijesti o lošim ocjenama slale su se kućama nakon svake sjednice razrednog vijeća; roditelji su pozivani na školske svečanosti. "Škola na taj način dobiva dragocjenih podataka za prosuđivanje intelektualnih, moralnih i zdravstvenih uslova pod kojima se pojedine učenice razvijaju i pod kojima treba procjenjivati njihov rad i napredak u školi."

Također, za roditelje se svake godine organiziralo po nekoliko predavanja s odgojnom i zdravstvenom problematikom. Npr. u školskoj 1932/33. dr. M. Crlenjak održao je ciklus predavanja na temu: Što trebaju znati roditelji kad im djeca navrše 10 godina, a dr. Fran Mihaljević govorio je o dječjoj uzetosti. Iduće je godine, među ostalim, bilo govora o umoru školskoga djeteta (dr. V. Feldman), o higijeni sporta (dr. Ž. Prebeg), o ishrani školskoga djeteta (dr. D. Ristović); u školskoj 1935/36. godini dr. Vuk Vrhovec govorio je o tome kako pušenje utječe na razvoj mladog organizma, dr. Stjepan Betlhajm o tome jesu li nervozni roditelji ili djeca itd.

Higijensko-zdravstvena i socijalna zaštita učenica

Ovim se aspektima života učenica uvijek posvećivala velika pažnja; uvijek je to bilo

i posebno poglavlje u godišnjim izvještajima - s tabelom o stanju ishranjenosti, stanju zubi, smetnjama vida i drugim zdravstvenim i socijalnim teškoćama (odvojenost od roditelja, nehigijenski stan).

Do školske 1931/32. godine sistematski su pregledavane učenice svih razreda. Prema odredbama novog zakona o zdravstvenoj zaštiti učenika, ta je obveza ograničena samo na I. i VIII. razred, no i nadalje se vrlo pedantno registriraju podaci o svim bolestima učenica svih razreda. A bilo ih je mnogo. Tako je npr. sistematski pregled u školskoj 1932/33 pokazao da je više od 50% učenica I. razreda zaraženo TBC-om, 11% ih je slabo uhranjenih, 54% ima bolesne zube, 20% smetnje vida itd. Stanje se nije bitno mijenjalo ni sljedećih godina osim u pogledu ishranjenosti djece i zdravlja zubi (na što se najviše i moglo utjecati); to se popravljalo.

Svake je godine umirala pokoja učenica, a u nekoliko se navrata i nastava prekidala: npr. zbog epidemije šarlaha I. razred nije radio od 19. do 26. studenoga 1931. godine, a zbog epidemije gripe cijela škola nije radila od 4. do 11. ožujka 1935. godine.

Bolesne učenice besplatno su se liječile u školskoj poliklinici, a siromašne su dobivale besplatno i lijekove i povojni materijal, a u slučaju duže i teže bolesti postojala je mogućnost dobivanja potpore za liječenje od "kr. banske uprave Savske banovine" (1932).

Po nekoliko bi se učenica i besplatno hranilo u "odjeljenju za ishranu", a neke su se služile kupaonicom - "uz besplatnu upotrebu sapuna i ručnika. (Sistem tuševa.)"

Inače, učenice su svake godine uplaćivale u zdravstveni đački fond. Do 50% tih sredstava vraćalo se školi i škola je to koristila za poboljšanje standarda svojih prostora i higijensko-zdravstvenog statusa učenica. Tako je u školskoj godini 1932/ /33. s ukupno 4.475,50 dinara napravljeno školsko igralište za odbojku, postavljen jedan umivaonik u školski hodnik i jedna je učenica poslana na oporavak. (Djeca su se obično slala u sanatorije u Novom Marofu ili Brestovcu, ili u dječja oporavilišta, lječilišta, u Lipiku, Martinšćici, Fužinama ili na Malom sljemenu.) U školskoj 1935/ /36. godini sagrađeno je s 5.000 dinara tenisko igralište, iduće godine školska kupaonica itd.

Mnogo se pažnje posvećivalo i zdravstvenom prosvjećivanju. Osim već spomenutih predavanja za roditelje i tečajeva u organizaciji Podmlatka CK, za učenice su se redovito održavala i predavanja, posebno o TBC-u i o štetnosti alkohola (a 10. svibnja 1933. godine "bila je u zavodu provedena anketa o alkoholizmu što ju je raspisalo Jugoslavenski savez trezvenosti" - nepoznata sadržaja.)

Svaki je godišnji Izvještaj završavao naredbama vezanima uz početak nove školske godine, vrlo jasnima i jednoznačnima, npr.:

"Upisivanje će se vršiti od 7. do 11. rujna, i to ovim redom: dne 7. rujna upisivat će se učenice I. razreda, dne 9. rujna učenice V. razreda, dne 10. rujna učenice II-VIII. razreda. Ovo upisivanje se vrši samo od 8 do 12 sati. Učenice koje prelaze iz drugih gimnazija upisivat će se 10. rujna od 3-6 sati poslije podne. Iz drugih gimnazija primat će se samo učenice s odličnim ili vrlo dobrim uspjehom. U IV. i VIII. razred ne može biti primljena nijedna učenica, a i u druge razrede samo u ograničenom broju. Sve učenice treba da se točno drže ovog reda upisivanja, i koja se ne upiše po ovome redu, smatrat će se da je napustila zavod. U V. razred primat će se samo učenice s odličnim ili vrlo dobrim uspjehom. Za upis je potrebno da sve učenice donesu uvjerenje o porezu. Prijavu za upis treba biljegovati sa 50 din crkvene taksene marke. (Crkvena marka se dobiva u školi).

Školske knjige neka učenice ne kupuju prije negoli se u školi oglasi koje su knjige odobrene od Banske Vlasti i izabrane za ovaj zavod.

Učenice se moraju vladati u školi i izvan nje onako kako dolikuje naobraženoj omladini. Moraju se kloniti svega što bi bilo štetno po njihov ugled, zdravlje i dotojanstvo.

Krivice koje bi bile učinjene za vrijeme praznika kaznit će se poslije praznika kao da su učinjene za vrijeme školskog rada."

I - NA KRAJU

Školska godina 1944/45. zadnja je godina postojanja gimnazije sestara milosrdnica. Upisi u školsku 1945/46. godinu izvršeni su, kao što je to spomenuto, za IX. žensku realnu gimnaziju. Na novom listu nastavlja se voditi dotadašnja pedagoška dokumentacija, na knjige se stavlja novi žig...

U školskoj 1946/47. godini to postaje mješovita gimnazija, ujedno vježbaonica novoosnovanog Pedagoškog instituta. Na toj adresi (Savska cesta, za sada br. 77) IX. gimnazija ostaje do 1962. godine, kada seli, iz ne baš posve jasnih razloga, u zgradu VIII. gimnazije u Dobojskoj ulici s kojom se 1966. godine spaja u gimnaziju "Trešnjevka". Godine 1977. udružuju se gimnazija "Trešnjevka", X. gimnazija, Prva, Druga i Treća ekonomska škola te Srednja radnička škola RS "Moša Pijade" u Ekonomski obrazovni centar "Boris Kidrič" koji, sa sjedištem u Dobojskoj ulici 12, djeluje sve do kraja školske 1989/90. godine.

Od sljedeće školske godine na toj adresi ostaje Druga ekonomska škola i ponovo - IX. gimnazija (mješovita) - s arhivom koji prati čitav taj put, ali i s nastavnim sredstvima oglodanima zubom vremena školskih reformi (neka su još iz doba sestara milosrdnica!), oronulom zgradom koja je nekad bila među najsuvremenijima u Evropi i - s mnogo dobre volje da se u novim vremenima izgradi novi "image" škole koja ima privilegij da uzor nađe u vlastitoj (pret)povijesti i predanu, nesebičnu odgojnom i obrazovnom radu sestara milosrdnica.

Zusammenfassung

Dubravka Miljković: MÄDCHENREALGYMNASIUM DER BARMHERZIGEN SCHWESTERN IN ZAGREB (1927-1945)

Die Autorin analysiert in ihrer Arbeit die Bildungswirkung der Barmherzigen Schwestern des Hl. Vinzenz von Paul, die gleich nach ihrer Ankunft in Zagreb im Jahre 1845 mit Bildungsarbeit begannen. Sie gründeten Kindergärten, Grundschulen und Mädchenschulen. Bereits im Jahre 1848 hatten sie auch eine eigene Lehrerbildungsanstalt.

Im Herbst 1926 gründeten sie in Zagreb ein Mädchenrealgymnasium, welches bis 1939 in der Varšavska-Straße wirkte. Das Schuljahr 1939/40 begann es in dem neuen mit großer Mühe der Schwestern und ihrer vielen Wohltäter innerhab von nur 2 Jahren gebauten Gebäude in der Savska cesta. Das Gymnasium hatte 42 Lehrer (davon 21 Schwestern) und 24 Klassen mit über 1000 Schülerinnen.

Im letzten Kriegsjahr wurde der Unterricht wieder in der Varšavska-Straße abgehalten. Nach Rückkehr in die Savska cesta 1945 heißt das Gymnasium, nun enteignet, das 9. Mädchenrealgymnasium.

Jedes Blatt der aufbewahrten pädagogischen Dokumentation, jede Seite des jeweiligen "Berichtes für das Schuljahr..." zeugt von selbstloser Arbeit, einwandfreier Organisation und großer Liebe, die in der Erziehungs- und Ausbildungsarbeit dieser Schwestern zum Ausdruck kamen.

SALEZIJANCI U HRVATSKOJ PROSVJETI I KULTURI

Ivan Marijanović

Sažetak

Salezijanci su relativno mlada crkvena družba i nisu imali prilike ostaviti duboke trgove u hrvatskoj prosvjeti i školstvu kao neki stariji redovi i zajednice. Zato će i ovaj prikaz biti kratki spomen na prošlost, letimičan pregled sadašnjosti u kojem se navode neka načela salezijanskog preventivnog, tj. odgojnoobrazovnog sustava, a to će biti ujedno odškrinut pogled u budućnost koja stavlja salezijance pred nove izazove ukoliko ostanu vjerni svojoj prvoj ljubavi. Iako hrvatski salezijanci u usporedbi s drugim redovima zaslužnim za hrvatsko školstvo, prosvjetu i kulturu, zauzimaju jedno od skromnih mjesta, ipak do sada su dali ono što je specifično njihovo. Pa kako nemaju bogate i zaslužne prošlosti, ne može im se oduzeti nada u bolju budućnost.

KRATKI POVIJESNI PREGLED

Sv. Ivan Bosco (1815-1888) osnovo je salezijance 1859. godine u Torinu sa svrhom da "žive djelatnu ljubav prema bližnjemu", tj. da se posvete odgoju siromašne i napuštene mladeži koja se u doba prve industrijske revolucije naglo slijevala iz prigradskih i seoskih naselja u velegrad Torino. Tražeći lakši način života, vrlo često je upadala u krajnju neimaštinu, materijalno i duhovno siromaštvo, tako da je ubrzo postajala plijen velegradske ulice ili izrabljivanja industrijalaca.

Svojoj zajednici, koja je na početku (s njim) brojala 18 članova, don Bosco je dao ime "Salezijanska družba" po sv. Franji Saleškom (1567-1622), velikom ženevskom biskupu i piscu duhovnih djela, crkvenom naučitelju koji se posebno isticao blagošću u odgoju i pastoralu. Na dan don Boscove smrti salezijanaca je bilo 774 u 57 ustanova, a bilo je i 330 sestara u 50 ustanova, koje su se brinule o ženskoj mladeži. Za njegova nasljednika Mihovila Rue, koji je vrhovni poglavar od 1888. do 1910. godine, zajednica se brzo proširila i dosegla broj od 4.000, od čega 330 u misijama Latinske Amerike, Afrike i Azije. Na jednom proputovanju 1904. Mihovil Rua dolazi u Zagreb i susreće se s nadbiskupom Posilovićem.[2]

Već 1870. godine, još za don Boscova života, bilo je pokušaja da se salezijance dovede u Hrvatsku, konkretno u Karlovac, gdje bi preuzeli dom i gimnaziju. No, zbog njihove malobrojnosti i nepoznavanja jezika to se nije dogodilo. Nisu se ostvarile ni želje splitskih biskupa koji su, čak posredstvom Apostolske stolice, kroz dva desetljeća pokušavali dovesti salezijance u Split, gdje bi otvorili odgojni zavod za napuštenu mladež. I to je ostalo bez uspjeha, opet zbog istog razloga. Trebalo je, dakle, odgojiti vlastiti kadar. Tu ideju počeo je ostvarivati krčki biskup Antun Mahnić 1904. godine, kada "šalje u Torino nekoliko dječaka nadajući se da će poslije doći kao salezijanci odgojitelji".[3]

1 Sustavan prikaz salezijanskog rada u Hrvatskoj još ne postoji. Ovdje izneseni podaci uzeti su uglavnom iz "kućnih kronika", što ih je svaka zajednica dužna voditi.

2 Kratak pregled važnijih datuma i podataka iz života don Bosca i njegove zajednice može se naći u njegovu životopisu: Teresio Bosco, *Ukrali ste mi srce*, KSC, Zagreb 1988.

3 Salezijanski vjesnik. Glasilo salezijanske obitelji i prijatelja svetog Ivana Bosca, redovito donosi vrijedne priloge svojih suradnika i djelatnika na terenu o salezijanskim ustanovama i djelima u Hrvatskoj. (o tome pišu V. Matijević, N. Pavičić, M. Pranjić, župnici salezijanskih župa, poznavaoci i suradnici salezijanskog djela...)

Rovinj i Rijeka, hrvatski gradovi u to vrijeme pod talijanskom upravom, prvi su pružili gostoprimstvo salezijancima. Dana 6. listopada 1913. salezijanci svečano u Rovinju otvaraju oratorij, tu salezijansku odgojnu paradigmu koja je za mlade "dom koji prihvaća, župa koja evangelizira, škola koja priprema za život i dvorište za prijateljski susret u radosti".[4] U tom oratoriju, koji okuplja više od 300 dječaka, usporedo s redovitim aktivnostima djeluju pjevački zbor, limena glazba, kino i kazalište. Kada je rad već počeo donositi prve plodove, oratorij je 1947. prisilno zatvoren, a time je prestala i aktivnost ove odgojne ustanove.

Nakon dugogodišnjih razgovora i pregovora u kojima su sudjelovale građanske i crkvene vlasti salezijanci su 6. siječnja 1918. došli u Rijeku, već tada značajno lučko središte. Otvorili su oratorij u kojem je više od 300 oratorijanaca razvijalo svoje kreativne sposobnosti i gajilo dubok vjerski život. U tome su im pomagali kazalište, kino, gimnastičke dvorane, igrališta za različite športove, radne sekcije i drugi oblici mladenačkoga druženja, učenja i rada. Za ljetnih praznika za njih se organiziraju ljetovanja na moru. Salezijanski suradnici, bivši učenici i roditelji oratorijanaca sudjeluju u brojnim dobrotvornim akcijama. Godine 1934. dovršena je gradnja crkve Marije Pomoćnice. Danas je u toj kući sjedište Salezijanske klasične gimnazije koja je, nakon "Šuvarove" reforme školstva, bila jedna od rijetkih škola tog profila u Hrvatskoj. Tu je odgoj i obrazovanje primio najveći broj hrvatskih salezijanaca, te se ona smatra kolijevkom Hrvatske salezijanske provincije. U njoj je srednjoškolsku izobrazbu stekao i velik broj mladih koji su nakon završene (cijele ili djelomične) škole izabrali drugi poziv i ostvarili drugo zvanje, a danas zauzimaju istaknute položaje u društvenom, kulturnom i crkvenom životu. U prvih 25 godina u toj je školi predavalo 60 profesora i nastavnika, a pohađalo ju je 773 učenika, od kojih je 380 maturiralo.[5] Kada se tome broju pridoda posljednjih osam godina, proizlazi da je školu pohađalo oko 1.000 učenika.

Treći grad u kojem su se salezijanci udomili i ujedno razvili najšire i najznačajnije aktivnosti jest Zagreb. Na poziv zagrebačkog nadbiskupa i metropolita Antuna Bauera, salezijanci preuzimaju 21. lipnja 1922. godine u Vlaškoj ulici br. 38 "Nadbiskupski konvikt". Ovaj dom za srednjoškolce odlikovao se salezijanskim odgojnim duhom. Izmjenjuju se igra, učenje, šetnje, kazališne i druge priredbe u Zagrebu i okolici, nastupi na radiju i bogat liturgijski i duhovni život. Dječaci su se isticali dobrim učenjem i vladanjem, a roditelji su željeli svoje sinove dati u ovu školu. Zavod je zatvoren 1946, a zgrada oduzeta.

Drugo salezijansko središte i matična salezijanska kuća u Zagrebu gradi se na Knežiji, tadašnjoj radničkoj četvrti na periferiji grada. Na poticaj već spomenutoga zagrebačkog nadbiskupa A. Bauera, salezijanci 1928. otvaraju dnevni i blagdanski oratorij u kojem se okuplja 900 dječaka. Posebno se ističu grupe: glazbena[6], dramska[7], gimnastička[8], nogometna[9]), stolno-

4 Konstitucije Družbe sv. Franje Saleškog, čl. 40.

5 Usp. *Koraci zajedničkom stazom. Spomenica Salezijanske klasične gimnazije*, Križevci-Rijeka, 1959-1984.

6 Ističu se posebno dr. J. Gržinčić i S. Mihelič. Nastaje i himna "Nema Zagreb ljepšeg kraja nego što je Knežija".

7 Velik broj prevedenih, prerađenih ili samostalno napisanih komedija, drama, igrokaza, skazanja, u čemu se najviše ističe don Đuro Žmegač. Kakvu je privlačnu moć imalo to kazalište pokazuje i zadivljuje podatak zapisan u "Kronici" da je 28. veljače 1937. na proslavi prigodom osnivanja župe "Marije Pomoćnice" na Knežiji "bilo u dvorani 1186 djece".

8 Zanimljivo je da je svećenik salezijanac Franjo Skuhala, osim što je bio vrstan i obljubljen odgajatelj i kateheta, bio i "potpredsjednik Jugoslavenskog lakoatletskog saveza". Usp. "Novosti", 2. 11. 1936; "Ilustrovane Sportske novosti", Zagreb, 12. novembra 1936.

9 Iz nje su izrasli vrhunski asovi kao, na primjer, braća Čajkovski. "Eh, dok sam ja bio klinac, igrao sam u momčadi koju su vodili oni redovnici na Knežiji, salezijanci." *Zlatko Čajkovski govori za Glas koncila*, "Glas koncila", 1971, br. 12, str. 13. Prema nekim izjavama, uz braću Čajkovski bili su i S. Bobek i B. Zebec, te mnogi drugi istaknuti nogometaši. Sam Čajkovski u spomenutom intervjuu "Glasu koncila" kaže: "Što se tiče opadanja zagrebačkog nogometa, u Zagrebu se odmah od 1945. nije na tom području

teniska.[10] Postojale su i tzv. družbice, odnosno sekcije, radne i studijske grupe, te više od 100 ministranata. I taj je zavod neposredno nakon rata zatvoren, a u njemu su poslije djelovali Mjesna zajednica, škola, vrtić, autoškola, izviđači i dr. Poslije demokratskih izbora vraćena je salezijancima te će u njoj nakon potpune restauracije biti dom bogoslova.

Značajna je inicijativa pokretanje lista "Blaženi Ivan Bosco" 1930. godine, kojemu je prvi urednik Dragutin Brumec. No, i list poslije rata prestaje izlaziti, a obnovljen je 1971. pod nazivom "Salezijanski vjesnik". Prigodom proglašenja don Bosca svetim 1934. godine izdan je i prvi veći njegov životopis na hrvatskom jeziku - "Don Bosko" (preveli Marko Soljačić i Vilim Cecelja), a već prije bio je preveden don Boscov "Život Dominika Savio, gojenca salezijanskog oratorija u Turinu" (preveo o. Alfonz Andrašec). U tisku se pojavljuju napisi ili prijevodi o "novom socijalnom svecu", "ocu beskućnika" (čak 104 nastavka u "Hrvatskoj straži"), zatim u "Kršćanskoj školi" i "Hrvatskom učitelju" (a pišu Dragutin Brumec, Josip Radoha (salezijanci), Juraj Dobrenić, o. Alfonz Andrašec (fratar), Ferdo Heffler, Mirko Cc i drugi). O don Boscu i salezijancima pišu katolička glasila "Euharistijski glasnik", "Obitelj", "Lurdska Gospa", "Nedjelja" i "Katolički tjednik", a osim gore navedenih svjetovnih još "Jutarnji list", "Morgenblatt", "Danica", "Obzor", "Večer" i drugi.

U teškim ratnim godinama salezijanci su gradili crkvu Marije Pomoćnice na Knežiji. Godine 1942. postavljen je kamen temeljac, a 1944. grubi su radovi bili gotovi. Nakon rata, 15. kolovoza 1948, crkva je blagoslovljena. Umjetničke štukature izradio je akademski kipar salezijanac Stanko Gašparec, a kasnije je izrađen jedan veliki (oko 100 m²) i dva manja mozaika, djelo A. Starčevića, Lj. Galetića i S. Gašpareca.

Zaslugom biskupa Kvirina Klementa Bonefačića, salezijanci dolaze u Split 1935. i otvaraju sirotište "Martinis Marchi". Prve godine bio je 51 dječak, a druge se broj već udvostručio. Uz sirotište otvoren je dnevni i blagdanski oratorij. Planiralo se i otvaranje konvikta za đake i zanatlije, te kuća za salezijanske pripravnike. Mislilo se i na osnivanje tiskare, ali je neposredno nakon rata zavod bio dokinut i sve aktivnosti obustavljene. Salezijanci će se vratiti u Split tek 1968, kada preuzimaju župu, grade crkvu i župni stan, a 1992. godine i dvoranu za potrebe Caritasa i izbjeglica. Osobito je prihvaćen rad s omladinom koja se okuplja u neku vrstu "modernog oratorija".

Godine 1939. zaslugom stenjevačkog župnika Josipa Mokrovića salezijanci dobivaju prikladan teren u Podsusedu i već je potkraj iste godine nadbiskup Alojzije Stepinac blagoslovio novosagrađenu crkvu posvećenu sv. Ivanu Boscu, a 1942. proglasio ju je župnom crkvom. Uz nju je sagrađena i kuća za pripravnike, koja će tek nekoliko desetljeća kasnije dobiti današnji oblik. Tu je desetak godina bio i Hrvatski salezijanski provincijalat, a sada je novicijat.

U Slavoniju salezijanci dolaze prvi put 1940, i to u Donji Miholjac, gdje otvaraju sjemenište koje djeluje do 1947. kada je dokinuto, a zgrada oduzeta. Isto se zbilo i s Diošem (Marijin Dvorom kod Daruvara) u kojem su salezijanci 1941. otvorili prvi hr-

dovoljno radilo. Ja sam iz vojske pošao u "Partizan", otišao je i Bobek... Najbolji su odlazili, a ovdje se nitko nije zbog toga uznemiravao. Da smo 1945. svi mi ostali u Zagrebu, sve bi to bilo drugačije. Da se vodila drugačija politika športa, danas bi Zagreb bio jedan od vodećih športskih središta Europe."

10 Najpoznatije je ime svjetski as i osvajač osam medalja sa svjetskih prvenstava, znanstvenik, pedagog i profesor medicine i veterine u Baselu, gost profesor na sveučilištima u SAD i Japanu, predsjednik "Almae matris alumni et amici Universitatis croaticae", neumorni radnik za materijalnu i duhovnu pomoć Hrvatskoj, dr Žarko Dolinar; vidi "don Bosco danas", *Iz salezijanskog oratorija u vrh svjetskog tenisa*, 1992, br. 3, str. 18-21). Jedan podatak iz "Kućne kronike" 1937. kaže da je na turniru koji je održan 24. siječnja sudjelovalo 72 igrača, i to "OSK Mladost" (Knežija), "Modestija" (Zagreb-konvikt), "Mladika" (Ljubljana Kodeljevo) i "Korotan" (Ljubljana - Rakovnik), a sve pokale osvojili su igrači "Mladosti". O tome izvještavaju "Jutarnji list" 23. (najava) i 27. siječnja (rezultati), te "Hrvatska straža" od 27. siječnja.

vatski salezijanski novicijat, ali su već 1946. batinama istjerani, neki i okrvavljene glave.

Pošto su salezijancima oduzeti odgojni zavodi i onemogućeno im "kvarenje mladeži", oni "nakon oslobođenja" prihvaćaju župe Badljevinu, Sirač, Ivanovo Selo i Donju Obrijež (1945), Sv. Josipa - Rijeka (1946), Sela i Žažine kod Siska (1947-1959), Rudeš - Zagreb (1948), Velu Gospu - Rijeka (1948-1980), Arbanase - Zadar (1949), Lovran (1955-1987).

Zahvaljujući beogradskom nadbiskupu mons. Gabrijelu Bukatku, salezijanci su uživali gostoprimstvo u grkokatoličkoj kući i predivnoj katedrali u Križevcima, gdje su bili smješteni novicijat i dva razreda gimnazije od 1959. do 1972. godine. Sjemenište u Zadru bilo je od 1955. do 1958.

Nove pokoncilske prilike potiču salezijance da se više angažiraju u župnom pastoralu, pa tako preuzimaju nove župe: Split (1968), Prvić Luku (1972), Murvice i Briševo kod Zadra (1973), Prvić Šepurine (1975), Gajevo-Jarun (1975), Grižane (1976-1980), Beli Manastir (1980) i Sv. Antu - Rijeka (1980). Godine 1985. grade u Zagrebu posebnu kuću za provincijalat. Inače, Hrvatska provincija ustanovljena je 1972. godine, a dotad su hrvatski salezijanci živjeli i radili zajedno sa slovenskima. Hrvatska salezijanska provincija trenutno broji 105 članova.

U Prvić Luci djeluje novicijat od 1973. do 1979, a zatim je kuća osmišljena kao "dječje odmaralište i ljetna kolonija" koja posebno cvjeta osamdesetih i devedesetih godina kada se na ministrantskom "Prvićkom ljetu" godišnje okuplja za školskih praznika do 400 dječaka u sedam ili osam grupa, te se bave najrazličitijim aktivnostima: športskim, rekreativnim, duhovnim, kulturnim, intelektualnim. Za to je vrijeme taj intenzivni program prošlo oko 4.000 dječaka i mladića, iz svih krajeva Hrvatske i BiH, od 5. razreda osnovne škole do fakulteta.[11]

Na poticaj mjesne Crkve salezijanci se angažiraju i u pastoralnoj brizi za naše radnike u inozemstvu. Preuzimaju upravu hrvatskih katoličkih misija u Nürnbergu, Bambergu, Siegenu, Pforzheimu, Erlangenu, a nekoliko je svećenika u "pravim" misijama u Africi (Ruanda i Gana). Većina se salezijanaca, posebno mlađih (a prosjek u provinciji je 45 godina), završivši Bogoslovni fakultet, specijalizira na nekom od odgojno-pastoralnih područja, uglavnom na Salezijanskom papinskom sveučilištu u Rimu. Na toj ustanovi završio je velik broj (oko 100) redovničkih ili dijecezanskih svećenika, te sestara raznih redova, koji onda djeluju kao odgajatelji ili profesori u svojim zajednicama ili crkvenim učilištima.

Posebno mjesto u okviru ove teme zauzima Katehetski salezijanski centar, osnovan na Provincijalnom saboru 1975, "sa svrhom da promiče salezijanski stil odgoja i apostolata putem sredstava društvenog komuniciranja", te tako pruža znatan doprinos mjesnoj Crkvi.[12] Centar izdaje časopis "Kateheza", koji izlazi četiri puta na godinu, a obrađuje sva pitanja povezana sa župnom i školskom katehezom te odgojem i njegovim odnosima s društvenom i kulturnom sredinom. Centar je pokrenuo 12 nizova stručnih i popularnih izdanja (neke su knjige doživjele i nekoliko ponovljenih izdanja). U znanstvenom nizu "Orijentacije" tiskano je sedam naslova, u stručnom nizu "Nadahnuća" sedam, u popularnome "Problemi mladih" devet, zatim u "Stripu" tri, "Malom kazalištu" šest, "Iskustvima" pet, "Svjedočanstvima" 10, "Riječi i život" četiri, "Propovijedima" pet, "Poeziji" pet, te nekoliko naslova u nizu "Izvori", "Dokumenti" (Odgoj don Boscovih salezijanaca, 1989; Odgajati mlade u vjeri, 1992) i "Leksika" (remek-djelo Religijsko-pedagoško katehetski leksikon, 1991), a bilo je i posebnih izdanja.

11 Vidi Ivan Marijanović, "Prvićko ljeto '87", u: "Među nama" 1987, br. 3, str. 16-18.

12 Provincijalni sabor Zagreb - Knežija, 1975, II. 24.

NEKI ELEMETNI "PREVENTIVNOG SUSTAVA"

"U čemu se sastoji preventivni sustav i zašto ga treba promicati"

Život i rad salezijanaca s pravom se identificira s njihovim "stilom", "metodom", "sustavom", koji se zove "preventivni sustav". Svoje ime duguje pristupu kojim odgajatelj susreće odgajanika i probleme koje odgajatelj i odgajanik susreću u odgojnom procesu. Za razliku od represivnog sustava, u kojem se pravila izlože pa onda budno na njih pazi i tko ih prekrši biva kažnjen, u preventivnom sustavu nastoji se "zadobiti srce" mladoga čovjeka i pomoći mu da sam ostvari ciljeve koje je izabrao. U svom djelcu "Preventivni sustav u odgoju mladine"[13] don Bosco izriče njegovu bit: "Ovaj se sustav sav temelji na razumu, vjeri i ljubaznosti. Stoga isključuje svaku nasilnu kaznu i nastoji odstraniti čak i lake kazne." Don Bosco zatim navodi više razloga koji daju prednost preventivnom nad represivnim sustavom:

- prije svega "prijateljski odnos", "urazumljivanje", "predobivanje srca".
- "Najvažniji je razlog mladenačka dinamičnost" koja zna zaboraviti disciplinska pravila, a učinjene greške dječak bi "sigurno izbjegao da ga je koji prijateljski glas opomenuo". (odgajalački optimizam).
- "Represivni sustav može spriječiti nered, ali će teško prestupnike učiniti boljim (...) Preventivni sustav čini odgajanika prijateljem koji u asistentu prepoznaje dobrotvora koji ga opominje, želi ga učiniti dobrim, osloboditi ga neugodnosti, kazne i sramote."
- "Preventivni sustav upućuje odgajanika tako da odgajatelj može neprestance govoriti jezikom srca bilo za vrijeme odgoja, bilo poslije njega..."

"Primjena preventivnog sustava"

"Primjena ovog sustava potpuno se oslanja na riječi svetoga Pavla: 'Ljubav je velikodušna, dobrostiva je ljubav (...) sve pokriva, sve vjeruje, svemu se nada, sve podnosi.' Zato samo kršćanin može s uspjehom primijeniti preventivni sustav. Razum i vjera jesu sredstva kojima se odgajatelj treba stalno služiti, poučavati ih. On sam treba ih prakticirati ako želi da ga slušaju i da postigne svoj cilj."

- "Ravnatelj se stoga treba sav posvetiti svojim odgajanicima. Nikad ne preuzimati dužnosti koje bi ga udaljile od njegove službe."
- "Učitelji, poglavari i asistenti trebaju biti provjerene moralnosti."
- "Neka se odgajanicima dade obilna sloboda da skaču, trče, galame, do mile volje. Tjelovježba, glazba, deklamiranje, kazalište, šetnje jesu vrlo uspješna sredstva za postizanje discipline, unapređenje moralnosti i zdravlja. Neka se pazi samo da predmet zabave, osobe koje nastupaju te razgovori ne budu za osudu. Činite sve što želite, govorio je veliki prijatelj omladine sv. Filip Neri, meni je dovoljno da ne griješite."
- "Česta ispovijed, česta pričest, svagdanja misa jesu stupovi koji drže odgojnu zgradu, od koje se želi udaljiti prijetnja i batina. Nikad ne obvezivati mlade da pristupaju svetim sakramentima, nego ih samo poticati i omogućiti im da se njima okoriste."
- "Svake večeri poslije redovnih molitava, a prije nego odgajanici idu na počinak, ravnatelj ili njegov zamjenik nek uputi javno nekoliko srdačnih riječi dajući koju uputu ili savjet u vezi s onim što treba činiti ili izbjegavati. Nek nastoji izvući glavne pouke iz onog što se dogodilo tijekom dana u zavodu ili izvan njega. Njegov govor neka nikada ne bude duži od dvije ili tri minute. To je ključ moralnosti, dobrog vladanja i dobrog uspjeha u odgoju."

Riječ o kaznama

"Gdje je moguće nek se nikad ne kažnjava. Gdje pak nužda traži suzbijanje, treba se pridržavati sljedećeg:

13 Torino, Tipografija Salesiana, 1877, str. 3-13.

- Nek odgajatelj nastoji među odgajanicima da bude ljubljen, ako želi da ga se boje. U tom je slučaju uskraćenje naklonosti kazna, ali kazna koja potiče, ulijeva hrabrost i nikad ne ponizuje.
- Kod mladih je kazna ono što služi kao kazna. Opazilo se da oštar pogled kod nekih proizvodi veći učinak nego što bi to učinila pljuska. Pohvala kad je neka stvar dobro učinjena, ukor kad je zanemarena, već je nagrada ili kazna."
- Opomene i kazne nek se nikada ne daju javno, i nek se upotrijebi najveća razboritost i strpljivost.
- Udariti na bilo koji način i siliti na bolne stavove treba bezuvjetno izbjegavati.

Pismo iz Rima 1884.

U Pismu iz Rima 1884. ukratko izriče bit preventivnog sustava jednom rečenicom. "Da mladići budu ne samo ljubljeni nego da oni sami upoznaju da su ljubljeni." A to će upoznati na slijedeći način: "Budući da su ljubljeni u stvarima koje im se sviđaju, sudjelovanjem u njihovim dječjim sklonostima, nauče vidjeti ljubav i u onim stvarima koje im se naravno malo sviđaju, kao što su red, učenje samosvladavanje, i da te stvari nauče činiti s ljubavlju." Naj-bolje sredstvo da se to postigne jest "obiteljski duh s dječacima, osobito na odmoru. Bez obiteljskog duha ljubav se ne očituje, a bez očitovanja nema povjerenja. Tko želi biti ljubljen mora pokazati da ljubi."

U **duhovnoj oporuci** govori: "Ako ste me ljubili u prošlosti, nastavite ljubiti me i u budućnosti točnim vršenjem naših Konstitucija." "Rad, uzorno i ozbiljno vladanje naše braće osvojit će i tako reći povući naše odgajanike da slijede svoje uzore. Neka se podnose materijalne i osobne žrtve, ali nek se provodi u život preventivni sustav i imat ćemo zvanja u izobilju."

Ako nam se čini da ovi izričaji nisu ništa "novo" za domete današnje pedagogije i školstva, ne zaboravimo da potječu iz polovice prošlog stoljeća, kada su vladali drugi kriteriji, a ovaj don Boscov pristup odgoju i mladenačkim problemima proglašavan je "društveno opasnim", "novotarskim" i čak "ludim", tako da su ga neki nazoviprijatelji pokušali smjestiti "tamo gdje mu je i mjesto", u ludnicu, no sami su se našli iza vrata gdje su morali objašnjavati da je riječ o zabuni. No, don Boscov rad, posebno s maloljetnim zatvorenicima i napuštenom mladeži, ubrzo mu je pribavio simpatije i otvorio put k odgojnom uspjehu, a njegovo je djelce o preventivnom sustavu proglašeno odgojnom poemom.

Ovu poemu pedagoške ljubavi danas provodi u praksu širom svijeta 17.555 salezijanaca, koji djeluju u 97 zemalja organizirani u 84 pravne pokrajine ili provincije.[14] U radu im pomažu i drugi redovnici/e, članovi salezijanske obitelji (do sada ima 16 grana), koji sa suradnicima broje na stotine tisuća članova. Samo salezijanci djeluju u 935 oratorija-omladinskih centara u kojima se odgaja 321.573 mladih; 837 škola koje pohađa 709.770 učenika; 36 profesionalnih škola s 5.698 pripravnika; 20 konvikata i pensionata s 1.286; deset centara za profesionalno usmjeravanje s 516; u 381 centru društvenog promaknuća (to su mladi s posebnim poteškoćama) poslužuje se 387.059 osoba; a 306 centara društvenoga komuniciranja (izdavalačke kuće, knjižare, računski centri, radio i TV--centri) zahvaća široke slojeve pučanstva, ne samo mladenačke kategorije, dok 898 župa poslužuje 10.550.000 vjernika, a u 716 misijskih postaja 3.621.863 osobe počinju stjecati osnovne elemente pismenosti, školstva i kulture.

Don Boscov pedagoški "Credo" mogli bismo sažeti u nekoliko izričaja koji tvore bitne koordinate[15] njegova projekta:

1. Primat duhovnog, religioznog, koje ne poništava druge aspekte osobnosti i odgoja nego ih čuva od površnosti;

2. Prednost siromašnoj, napuštenoj ugroženoj mladeži, što se u raznim varijacijama ponavlja bezbroj puta u njegovim spisima;

14 Statistički podaci Družbe za 1992-93. godinu.
15 Usp. Pietro Braido, *Don Bosco između projekta i utopije*, KSC, Zagreb 1992, str. 13-16.

3. Cjelovitost odgojnog interventa "koji teži ponuditi odgajanicima sve što im je potrebno da bi živjeli puninom ljudskog i kršćanskog života: djelotvornu vjeru, milost, odjeću, hranu, stan, rad, učenje, slobodno vrijeme, radost, drugarstvo, prijateljstvo, sudjelovanje, mladenački aktivizam, uključenje u društvo. Na djelatnicima programa je da tumače i ostvaruju ovu cjelovitost sukladno nepredvidivim različitostima situacija, zahtjeva, mogućnosti."[16]

4. Kršćanski humanizam. "Don Bosco predstavlja rimskim vlastima svoje ustanove kao žive centre privlačnih, korisnih i radosnih aktivnosti, osim toga što su odgojne: misi, večernjoj, propovijedi, katehezi, raznim vrstama škole "pridružuje se tečaj vojne škole za privlačenje kako unutrašnjih, tako i vanjskih pitomaca. Poučava se klavir, harmonika, harmonij, orgulje, svi glazbeni instrumenti - drveni, metalni i žičani... Gregorijansko pjevanje, vokalna i instrumentalna glazba, katekizam, čitanje, pisanje, gramatika - talijanska, latinska, grčka i francuska, aritmetika, metrički sustav sa svim drugim predmetima potrebnim onima koji se žele posvetiti trgovini i živjeti kao dobri kršćani. Poslije podne: glazba, tjelovježba, razne igre; zatim katekizam u razredu, večernja, nagovor, blagoslov s Presvetim Sakramentom, pouke i ugodna posijela sve do noći."[17]

5. Djelatnici su svi koji uviđaju važnost rada za mlade, crkvene i laičke, državne i privatne strukture, osobe i ustanove.

Za don Bosca je mlad čovjek - sveta zbilja (Res sacra homo, adolescens). On cijeni volju, slobodu i milost. Odlikuje se odgajalačkim optimizmom i "općim pedagogizmom". Njegova "teorija" niče iz prakse, "pedagogija" je stalno u funkciji operativnog projekta, tj. kršćanske vizije čovjeka. Njegova je lozinka odgoj "dobrih kršćana i poštenih građana, korisnih vjeri, obitelji, domovini". Dobro odgojena mladež jamstvo je bolje sutrašnjice i kršćanske obnove društva, koje se promatra kao "radišan, umjeren i mudar narod".

Jasno je da s odstojanja od jednog i pol stoljeća neke kategorije ovog sustava treba premisliti. To ne samo da dopušta nego i traži i duh i struktura don Boscova projekta, koji nije "zatvoren" nego "otvoren sustav", proaktivan, "sposoban dakle održati unutarnju ravnotežu oblika i reda te u isto vrijeme napredovati u složenosti i diferencijaciji dijelova prema sve savršenijim ravnotežama."[18] To se prije svega odnosi na problem analize stanja današnjih mladih, koje je mnogo složenije nego u don Boscovo vrijeme. Isto tako utopija "kršćanskoga društva" danas je doista utopija, jer se sve više budi osjećaj za multikulturalizam i multikonfesionalizam.

Iako su hrvatski salezijanci u usporedbi sa salezijancima slobodnih zemalja bili onemogućeni ući u jednu kulturnu i prosvjetno-pedagošku utakmicu zbog poznatih razloga, dali su svoj skromni prinos. Po svom pozivu čini se da su upravo sada pred povijesnim izazovom, kada je riječ o "duhovnoj obnovi cjelovitog čovjeka a onda i društva".

Iako hrvatski salezijanci u usporedbi s drugim redovima zaslužnima za hrvatsko školstvo, prosvjetu i kulturu zauzimaju jedno od "skromnih" mjesta, dosad su dali ono što je specifično njihovo. Pa ako nemaju bogate i "zaslužne" prošlosti, ne može im se oduzeti nada u bolju budućnost. Ako se nisu istrošili u dosadašnjem radu, očekivati je da marljivo i predano prionu poslu koji im sigurno neće uzmanjkati u budućnosti.

16 P. Braido, *Don Bosco između projekta i utopije*, KSC, Zagreb 1992, str. 15.
17 Isto, str. 16.
18 Isto, str. 46.

Zusammenfassung
Ivan Marijanović: DIE SALESIANER IN DER KROATISCHEN BILDUNG UND KULTUR

Die Salesianer sind eine relativ junge kirchliche Gemeinschaft. Somit hatten sie keine Gelegenheit, tiefe Spuren in der kroatischen Bildung und Kultur wie einige ältere Orden und Gemeinschaften zu hinterlassen. Daher ist diese Darstellung nur eine kurze Erinnerung an die Vergangenheit, eine flüchtige Übersicht über die Gegenwart, in der einige Grundsätze des salesianischen Präventivsystems in der Erziehung verzeichnet werden, und ein kleiner Ausblick auf die Zukunft, welche die Salesianer vor neue Herausforderungen stellt, wenn sie ihrer ersten Liebe treu bleiben wollen. Im Vergleich mit anderen Orden nehmen die Salesianer im kroatischen Schulwesen und in der kroatischen Bildung und Kultur einen bescheiden Platz ein. Sie haben doch bisher das für sie Spezifische von sich gegeben. Wenn sie schon keine verdienstvolle Vergangen haben, kann ihnen die Hoffnung auf eine bessere Zukunft nicht weggenommen werden.

HRVATSKE POČETNICE U BOSNI I HERCEGOVINI U 19. STOLJEĆU

Vlado Pandžić

Sažetak

Školski pokret u Hrvata u Bosni i Hercegovini nastao je na početku 19. stoljeća. U posljednjih sedam desetljeća turske uprave neprekidno je jačao i podizao pismenost hrvatskog pučanstva na višu razinu. Cjelokupne zasluge pripadaju franjevcima. Osnivači su škola, učitelji i pisci početnica. U tom su razdoblju tiskali početnice: Augustin Miletić, Stipan Marijanović, Ivan Franjo Jukić, zajedno Antun Knežević i Mihovil Marijanović te Frano Milićević. Jednoj je početnici nepoznat pisac.

U ovom radu raspravlja se o hrvatskim početnicama i njihovoj uporabi s pedagoško-metodičkih i jezikoslovnih motrišta.

Pismenost i školstvo Hrvata u Bosni i Hercegovini, hrvatskim zemljama pod turskom vlašću od 1463, odnosno 1482. do austrougarskog zaposjednuća 1878, u izravnoj su, nerazdvojnoj svezi s franjevcima, "suputnicima bosanske povijesti"[1], koji su stigli 1292, uglavnom iz Italije, Španjolske i Njemačke. Brzo su se snašli, ukorijenili, a subraća i nasljednici bili su im domaći hrvatski sinovi koji su znali trpjeti s narodom, voditi i čuvati svoj hrvatski katolički narod kroz duga, nevoljna stoljeća.

Franjevci su pisci svih hrvatskih početnica u 19. stoljeću, u posljednjim desetljećima turske uprave. Bili su, uz rijetke izuzetke, i osnivači škola i učitelji. Sve i prijašnje hrvatske početnice u Bosni i Hercegovini, odnosno knjige koje su imale ulogu i početnica bile su plod upornoga franjevačkoga rada ili su ih oni donosili sa školovanja i putovanja u druge hrvatske zemlje. Neprijeporno je najduže kao početnica u 17. i 18. stoljeću služila knjižica *Nauk karstianski smonoziemi duhovniemi i vele bogolubniemi* Matije Divkovića, tiskan prvi put u Mlecima 1616.[2] Poznat je kao Divkovićev mali *Nauk karstianski* za razliku od njegova velikog *Nauka karstianskoga*, tiskana pet godina prije u Mlecima, 1611, pod naslovom *Nauk karstianski za narod slovinski*, kada i njegova knjiga *Sto čudesa.* Mali *Nauk karstianski* imao je vjerojatno dvadeset i pet izdanja u 17. i 18. stoljeću.[3] Divkovićevo je pismo bosančica (hrvatska ćirilica) koja se od druge polovice 16. stoljeća priključila u samostanima latinici kao domaće pismo na kojemu će se, kao i na latinici, pisati i tiskati knjige.[4] Može se s velikom sigurnošću pretpostaviti da su u samostanskim školama u Bosni bile u uporabi početnice *Azbukividnêk slovinski iže općenim načinom psalterić nazivaet se* Rafaela Leva-

1 Fra Ignacije Gavran, *Suputnici bosanske povijesti,* Sedam stoljeća djelovanja bosanskih franjevaca, Sarajevo 1990.

2 Usp. Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci, I,* Sarajevo 1912, str. 216. i 228-229; Vojislav Bogićević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463-1918,* Sarajevo 1965, str. 72; Darija Gabrić-Bagarić, *Divkovićev Nauk krstjanski (mali) prema Kašićevom i Komulovićevom Nauku,* Zbornik radova o Matiji Divkoviću, Sarajevo 1982, str. 115-130; Mitar Papić, *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918,* Sarajevo 1982, str. 85; Anto Slavko Kovačić, *Bibliografija franjevaca Bosne Srebrne,* Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture, Sarajevo 1991, str. 103-113.

3 Usp. Andrija Nikić, *Franjevačka kulturna baština,* Mostar 1989, str. 16. i Anto Slavko Kovačić, *nav. dj.,* str. 103.

4 Usp. Julije Jelenić, *nav. dj.,* str. 222-223.

kovića (ima sva tri hrvatska pisma: glagoljicu, ćirilicu i latinicu), tiskan u Propagandinoj tiskari 1629. (drugo nepromijenjeno izdanje 1693) i *Kratka abekavica i kratak krstjanski katolički nauk* Petra Kanizija (latinica i ćirilica) iz 1696.[5]

Od 1780. bosanski franjevački klerici odlaze na hrvatska i ugarska učilišta.[6] Zahvaljujući zakladi cara Josipa II, ublažene su teškoće oko odlaska i uzdržavanja na školovanju. Umjesto bosančicom (hrvatskom ćirilicom), sve se češće i po povratku u Bosnu služe latinicom.[7] Upoznavali su se s velikim pokretom na području školstva i nastojali svoja dragocjena znanja prenijeti u Bosnu i Hercegovinu, gdje su škole na kraju 18. stoljeća bile u samostanima i župničkim kućama, a samo je jedna radila u privatnoj kući u Sarajevu 1783.[8] Franjevci su na kraju 18. i početku 19. stoljeća vjerojatno najčešće donosili tri početnice: *Bukovgnak shiavetanski za nauk male dizze u Dalmazij*, posebice onaj "ponovglien, i popravan" u Rimu po Antonu Fulgonu litta 1788", *Abecedar za dĕcu*, tiskan u Zagrebu prvi put 1771. i *ABC knixicu*, tiskanu prvi put u Budimu godine 1779. Te su početnice imale više izdanja i nije ih bilo teško nabaviti, ali nisu mogle svrhovito poslužiti u Bosni i Hercegovini kad su se umnožila nastojanja za podignućem pismenosti i školstva na višu razinu.

II. MILETIĆEV *POČETAK SLOVSTVA* - "BISKUPOVAČA"

Početak je 19. stoljeća - početak i pokreta za opismenjavanje u Bosni i Hercegovini.[9] Osim učenika, franjevačkih kandidata, nastoje se opismeniti široki pučki slojevi. U središtu je toga pokreta biskup fra Augustin Miletić (1763-1831) od svoga konačnog povratka u Bosnu 1804.[10] Godinu dana prije imenovan je naslovnim biskupom i pomoćnim biskupom apostolskom vikaru fra Grgi Ilijiću. Više od dvadeset godina proveo je u inozemstvu: dovršio je gimnaziju, studirao teologiju i filozofiju, te bio profesor filozofije u Brescii i teologije u Padovi, propovjednik u Padovi i Udinama.[11] U svojoj rodnoj Fojnici i Bosni boravio je samo nakratko 1799, ali dovoljno za ponovnu, zrelu procjenu onoga što je potrebito hrvatskom katoličkom narodu.[12]

U duhovnom, prosvjetiteljskom zanosu podupiru ga i slijede njegova franjevačka subraća. Kako turska vlast nije dopuštala gradnju novih škola, proširivao je postojeće u samostanima i župnim kućama.[13] Uporno je poticao organizaciju analfabetskih tečajeva diljem Herceg-Bosne. U kratku vremenu udeseterostručen je broj učenika, a na tečajeve su mogle i odrasle osobe.

Miletić se obraćao pastoralnim poslanicima puku i svećenstvu više od dvadeset puta: od 1805, najprije kao pomoćni biskup, a od 1813. kao generalni vikar, kada je naslijedio generalnog vikara Ilijića. Obilazio je svake treće godine župe i dijelio sv. potvrdu, ali i poučavao svećenike i puk.[14] Bolje dane za hrvatski narod očekivao je s podizanjem pismenosti i

5 Usp. Josip Bratulić, *Hrvatske početnice do narodnoga preporoda*, Pogovor pretiska *Prve hrvatskoglagoljske početnice 1527*, Zagreb 1983, str. 20. Stjepan Matijević Solinjanin, rodom iz Tuzle, vjerojatno kapelan u Sarajevu u prvoj polovici 17. stoljeća i dvadesetak godina svećenik u drugim mjestima u Bosni, poznavao je Rafaela Levakovića i na njegov poticaj prevodio *Confesario racolto dai dottori catolici* Jeronima Panormitana (Usp. Julijan Jelenić, *nav. dj.*, str. 229. i Anto Slavko Kovačić, *nav. dj.*, str. 244). Dok je Matijević u Rimu tiskao svoj prijevod poznat kao *Ispoviedaonik* (1630), godinu dana prije tiskana Levakovićeva početnica širena je po hrvatskim zemljama. Matijević i Levaković su suradnici, pa je zacijelo Matijević otpremio ili odnio više *Azbukividneka* u Bosnu.

6 Usp. Julije Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci, II*, Sarajevo 1915, str. 303.

7 J. Jelenić, *nav. dj. II*, na više mjesta.

8 J. Jelenić, *nav. dj. II*, str. 303-304.

9 Usp. J. Jelenić, *nav. dj. II*, str. 303-308.

10 J. Jelenić, *nav. dj. II*, str. 304.

11 A. S. Kovačić, *nav. dj.*, str. 255.

12 Usp. A. S. Kovačić, *nav. dj.*, str. 255.

13 Usp. J. Jelenić, *nav. dj. II*, str. 304-305.

14 Usp. Marijan Šunjić, *De vita illustris viri Augustini Milletich*, Rim 1835; Ivan Franjo Jukić, *Augustin Miletić*, Bosanski prijatelj, II, Zagreb 1851, str. 88. i Anto Slavko Kovačić, *nav. dj.*, str. 255.

školsta. Osim upornih, ambicioznih učitelja (franjevaca) koje je već imao, radi ostvarenja se toga cilja osjećala potreba za novom, prikladnom, domaćom početnicom. Tiskao je knjigu *Poçetak slovstva, napomena, i kratko istomaçegne stvari potribitii nauka karstianskoga* 1815. u Splitu "u Sctamparii Ivana Demarchi" s naznačenom svrhom: (na naslovnoj stranici) "Za uvixbagne Dicze, i Çegliadi priprostite u Darxavi Bosanskoj".

Miletić slijedi glavninu starih načela pripremanja početnica, ali njegova se početnica neprijeporno razlikuje od svih dotadašnjih na hrvatskim prostorima. Originalan je pisac, vrlo široke naobrazbe, koji želi što svrhovitije udovoljiti potrebama pučanstva kojemu je crkveni, duhovni pastir. Po opsegu životnih, kulturnih i vjerskih potreba hrvatskoga pučanstva - izuzetan je događaj ta knjiga, osnova i poticaj kulturi, školstvu, školskim knjigama. Na 178 stranica sadrži *Opomenu Sctiuchemu*, *Bukviczu* i *Bekaviczu* (veliku ţiskanu abecedu, mala tiskana i pisana latinička slova), molitve koje se "ima prigovarat na poçetku svakoga dilla Bogosctovnoga"[15] (na kojoj se vježba sricanje i čitanje), brojeve "obiçajne" i "rimske", *Upravu za uzmnoxovat Brojeve* napomene "stvari potribitii od nauka karstjanskoga",[16] *Kratko iztomaçegne stvari potribitii od nauka karstjanskoga*, točno utvrđene "duxnosti" i na kraju *Dillovagna Veçergna*.

Opomena sctiuchemu jezgrovit je, razložan tekst, napisan u skladu s klasičnim pravilima pisanja uvodnih tekstova. Na početku su razlozi i poticaji pisanja knjige:

"Pohodechi godiná proshasti Nashe raztarkano Staddo, vidilismo, s'velikim oxalosctegnem Sarcza Nashega, opchenu neumjetnost Nauka Karstjanskoga u nashemu Pukú Bosanskomu takó, dasmo nascli u mnoghim Xupama mnoxtvo çegliadi velike, koja neznaju ni Otajstvá Poglavití Virre nashe svete, brez koji nije moguche, kako svi Nauçitegli govore, dase itko od velike çegliadi govorechi, moxe saranit.

Poznalismo u isto doba i uzroke od tolike neumjetnosti, koja dolazi:

1. Od nemarnosti nauçit stvari potribite, za saranitse.

2. Od pomankagna Skulá, i Mesctará od Slovstvá, i od Nauka Karstjanskoga u nevoglnom stagnu nashega suxanstva.

3. Od razliçitosti Kgnixiczá, iz koji obiçaju Posctovani Xupniczi kazivat, i tomaçit Puku nashemu priprostitomu Nauk Karstjanski.

4. Od pomankagna Kgnixiczá opcheni od Slovstva, i Nauka Karstjanskoga.

5. Od nepomgne niki Pastirá, Roditegliá, i drughi Karstjaná, i Karstjanká, koje sve u opchenu, i svakoga na pose zaduxuje Bógh, i Czarkva svetá, i gliubav bratinska, da kazuju nepristajno Nauk Karstjanski svim neznanim, a osobito onim kojisu gniovoj oblasti, i upravi podloxni."[17]

Miletić naglašuje "da nije moguche sve gorri spomenute uzroke od tolike neumjetnosti iz nashega Puka izkorinit",[18] ali potrebno je pomno raditi "za napridak duhovni stadda Nashega".[19] Riječima "a kad Dicza nauçe, neka i oni drughim neumjetnim kazuju",[20] preporučao je metodu engleskog pedagoga Josepha Lancastera, poznatu u povijesti pedagogije kao "nadglednički sustav":[21] učitelj se oslanjao na pomoć učenika koji su već naučili čitati i pisati. Takav način rada omogućivao je učiteljima-franjevcima da primaju u škole i tečajeve neusporedivo veći broj učenika nego kad bi sami sve radili. Miletić je ostao vjeran i metodi sricanja u učenju čitanja iako su mu vjerojatno bile poznate neke zamisli o novim metodama početnoga čitanja, ali i kao izuzetno naobražen čovjek znao je da je još 1801. poznati pedagog Pestalozzi u svojim *Uputama za sricanje i učenje čitanja* zagovarao tu tradicionalnu metodu. Pisac *Početak slovstva* nije se

15 Augustin Miletić, Poçetak slovstva, napomena, i kratko istomaçegne stvarii potribiti nauka karstianskoga, Split 1815, str. 31.

16 *Isto*, str. 17.

17 *Isto*, str. 3-4.

18 *Isto*, str. 4-5.

19 *Isto*, str. 5.

20 *Isto*, str. 6.

21 I. Gavran, *nav. dj.*, str. 104.

upuštao u nesigurne pokuse, jer je želio što brži i siguran napredak.

Miletićeva abeceda ima dvadeset sedam znakova:[22]

A B C Ç D E Æ F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
A a b c ç d e æ f g h i j k l m n o p q r ſ s t u v x y z
A a b c ç d e œ f g h i j k l m n o p q r ſ s t u v x y z

Uočljivo je da za malo tiskano i pisano "*s*" rabi dva znaka: "s" i "*ſ*". Samoglasnici su navedeni istim redom kako se i danas navode: a, e, i, o, u. Istim redom pridodaju im se razni suglasnici, a te su sveze djeca morala napamet naučiti. Npr.:[23]

Ab eb ib ob ub	Ax ex ix ox ux	Ca çe çi ço çu	Daxd dexd dixd doxd duxd
Ac ec ic oc uc	Az ez iz oz uz	Chia che chi chio chiu	Dla dle dli dlo dlu
Aç eç iç oç uç	Abs ebs ibs obs ubs	Cla cle cli clo clu	Dma dme dmi dmo dmu
Ach ech ich och uch	Ast est ist ost ust	Cta cte cti cto ctu	Dna dne dni dno dnu
Acz ecz icz ocz ucz	Ba be bi bo bu	Cza cze czi czo czu	Dra dre dri dro dru
Ad ed id od ud	Bab beb bib bob bub	Czva czve czvi czvo czvu	Dva dve dvi dvo dvu
Af ef if of uf	Bad bed bid bod bud	Da de di do du	Fa fe fi fo fu
Ag eg ig og ug	Baf bef bif bof buf	Dab deb dib dob dub	Fab feb fib fob fub
Agh egh igh ogh ugh	Baj bej bij boj buj	Dad ded did dod dud	Fac fec fic foc fuc
Aj ej ij oj uj	Bak bek bik bok buk	Daf def dif dof duf	Fad fed fid fod fud
Ak ek ik ok uk	Bas bes bis bos bus	Daj dej dij doj duj	Faf fef fif fof fuf
Al el il ol ul	Basc besc bisc bosc busc	Dak dek dik dok duk	Fak fek fik fok fuk
Am em im om um	Barz berz birz borz burz	Dal del dil dol dul	Fal fel fil fol ful
An en in on un	Bda bde bdi bdo bdu	Dam dem dim dom dum	Fam fem fim fom fum
Ap ep ip op up	Bla ble bli blo blu	Dan den din don dun	Fan fen fin fon fun
Ar er ir or ur	Bna bne bni bno bnu	Dap dep dip dop dup	Fap fep fip fop fup
As es is os us	Bra bre bri bro bru	Dar der dir dor dur	Far fer fir for fur
Asc esc isc osc usc	Ca ce ci co cu	Daz dez diz doz duz	Fas fes fis fos fus
At et it ot ut			
Av ev iv ov uv			

Ca Fasc

Miletić je zagovaratelj latinice. Njegova početnica obilježila je konačno nedvojbeno prvenstvo latinice u školama. Taj je proces među franjevcima Bosne Srebrene ušao u konačnicu već na kraju 18. stoljeća, pošto su je još u 17. stoljeću promicali Bandulović i Ančić. Biskup Dobretić, ne sumnjajući u njezinu budućnost, žalio se 1782. i na nedostatnosti:

"Jer u Latinah nejmah onoliko slovah, koliko bi se ottilo za moch pisat podpuno, i upprav u nasc Jezik."[29] Franjevci su se školovali u inozemstvu i dobro su uviđali razloge prihvaćenosti latinice, ali poput Dobretića ili Šime Starčevića,[25] i Miletić je iskazao nezadovoljstvo pravopisnim rješenjima u knjizi *Istomaçegne stvari potribitii nauka karstjanskoga*, Rim, 1828:

"Buduchi se izgubila, i zabaczila stara vlastita slova nashega Illiriçkogh, iliti Slovinskogh Jezika, usilovan sam i u rukopisu i u sctivegnu sluxiti se slovima Latinskim, s'kojim nije moguche nike riçi nashega Jezika upisat nastavivshi vishe slova zajedno. Od ove nezgode druga josc vechia poragia se, jerbo Pisaoczi Slovinski, koji se Latinskim slovima sluxe, ni u pisagnu ni u izgovaragnu mnoghi riçi ne sluxe se, vech kako se komu bogle vidi, onako i pishe, i izgovara kako je koi od svoji Roditeglia, i Mestara nauçio..."[26]

U trinaest godina - između *Poçetka slovstva* i *Istomaçegna stvari* nije bilo razlika u Miletićevu pisanju. Nije činio pravopisne ustupke subraći fra Andriji Kujundžiću, prvom provoditelju reformi hrvatskog pravopisa u Bosni, i Stipanu Marijanoviću, koji je objelodanio Kujundžićeve pravopisne upute u *Institutiones grammaticae latinae idiomate illyrico*, 1822.[27] Niti je Miletić ublažio svoju grafijsku "talijansku orijentaciju"[28] niti je ikad prihvatio Kujundžićevu poslanicu o pravilnu pisanju. Miletićeva i Kujundžićeva različita stajališta o pravopisu ukazuju i na različite kulture u kojima su se školovali franjevci, što će nakon Miletića, u tridesetima i početnim četrdesetim godinama nesretno utjecati na suprotstavljanja u tzv. Barišićevoj aferi.[29]

Drugo izdanje *Poçetka slovstva* objelodanjeno je 1822. Zanimanje je za prvo izdanje te početnice bilo veliko, ali i Miletić je u *Itomaçegnu* obrazložio zašto je ubrzo došlo do drugog izdanja:

"Poznali smo, i poznajemo da u priascgnim kgnixiczam nadpisanim Poçetak Slovstva, i Nauka Karstjanskoga etc. koje smo godine 1815. çinili usctampat u Splitu neke stvari potribite bile su nevidom zaostavglene, nike zadosta bistro neistomaçene, nike nepotrebite nadostavglene, i zapetgliane."[30]

Drugo izdanje "*Male biskupovače*", kako je u narodu nazivan *Poçetak slovstva*, donijelo je tiskarske popravke, ali i svega dvadeset četiri stranice sadržaja. Uz *Istomaçegne*, kao knjigu za dopunsko vježbanje čitanja, *Poçetak slovstva*, navlastito ta kratka varijanta "*Male biskupovače*" u gotovo svim početnim školama u cijeloj Bosni i Hercegovini, sve do 1836., bila je i jedina školska knjiga. Stipe Marković navodi da je u livanjskoj osnovnoj školi imala naziv "*Bukvica*", "*Bukvar*" i "*Liberica*", ali to su obično bili još kraći pretisci "*Male biskupovače*" na samo desetak stranica.[31]

Unatoč skorašnjoj pojavi i drugih početnica, Miletićeva je imala poseban ugled i položaj. Ivan Franjo Jukić, iako i sam pisac početnice, u pismu iz Jajca 9. ožujka 1850. godine moli fra Bonu Perišića:

"Upitaj M. P. Markovića ako će dati velike *Biskupovače* po 3 gr., a male po 2 za gotove novce. Uzmi te mi od svaki po 10 istisakah i pošalji te na Dervenčanina. Reci te mu da ću veliki merit učiniti i on i ja buduć da siromašnoj djeci dilim u po ciene, a i badava, a to je bolje, nego da leže puste."[32]

Prvi je "*Biskupovaču*" kritizirao - nadbiskup Stadler.[33] U okružnici Ordinarijata od 14. siječnja 1883. oduzeo joj je "svaku obvezatnost" i stavio "izvan svake krieposti (...) što god je u njoj od dosadašnjih vikarah apostolskih ustanovljeno".[34] Osuda je bila neodmjereno oštra glede kršćanskoga nauka i franjevce je ta izjava zaboljela. Prosvjedovali su, ali Stadler nije tome posvećivao pozornost. Tužili su ga u Rimu obrazlažući da je knjiga izuzetno

22 A. Miletić, *nav. dj.*, str. 8-9.
23 *Isto*, str. 8-9.
24 Marko Dobretić, *Kratko skuplgliegne shiudoredne, illiti morale bogoslovicze*, Ankona 1782, str. VI.
25 Šime Starčević, *Nova riçoslovicza illiriçka*, 1812, str. 21.

26 Augustin Miletić, *Istomaçegne stvari potribiti nauka karstjanskoga*, Rim 1828, str. 6.
27 Stipan se Marijanović obratio uglednom subratu jezikoslovcu Andriji Kujundžiću koji mu je u svojoj epistoli obrazložio "najparvo, dasu ova slova, koimase i mi sada sluximo, i nashisuse stari odavna sluxili, Latinska. Koja buduchi da niesu sasvim u Iliriçkie rieçi izgovaranju i izpisanju podpuna, zato sillujemose gdikoja nadometnuti, a gdikoiem shtogod pridati, za dati shtiocim razumiti, svomu stanju bilo izgovoriti." (str. XI).
28 Usp. J. Jelenić, *nav. dj.*, sv. II, str. 498.
29 Biskup Rafael Barišić nakon imenovanja za biskupa 1832. izabrao je nekoliko franjevaca za svoje pomoćnike bez ikakva dogovora s redodržavništvom Bosne Srebrene. Sukob će se produbiti i trajati sve do 1846, kada je Barišić postao hercegovački apostolski vikar. Jelenić na više mjesta u svojoj knjizi sugerira da je do sukoba došlo zbog nesretnih okolnosti različita odgoja, odnosno školovanja bosanskih franjevaca. Suprotstavljale su se uglavnom dvije struje: franjevci školovani na talijanskim učilištima bili su protiv onih koji su se školovali na hrvatskim, mađarskim i austrijskim učilištima.
30 A. Miletić, *nav. dj.*, str. 3.
31 Usp. Stipe Marković, *Hrvatske katoličke škole i učitelji u Livnu za turske uprave sa kratkom prošlošću i opisom Livna*, Mostar 1923, str. 7.
32 Ivan Franjo Jukić, *Sabrana djela, knjiga III* (priredio Boris Ćorić), Sarajevo 1973, str. 139.
33 Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914*, Sarajevo 1992, str. 214.
34 *Isto*, str. 215.

popularna.[35] Na kraju, nadbiskup je Stadler morao promijeniti "svoju odlučnost" u zabrani "*Biskupovače*", a učinio je to tako što je 1885/86. tiskao male katekizme iz "*Biskupovače*" "nezaboravnoga biskupa Miletića".[36]

Miletićeva početnica prva je hrvatska početnica u Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću. Tijekom cijelog stoljeća bila je u uporabi uz pravopisne prilagodbe. Imala je povijesno kulturno značenje, jer se iz nje ne samo učilo čitati nego je utjecala na oblikovanje hrvatske kulture u tim hrvatskim zemljama: ponajprije - na jednoličnost katoličkih molitava, misnih pjevanja i obiteljskih molitava koje se i danas čuju u Herceg-Bosni, posebice u selima.[37]

III. MARIJANOVIĆEV *BUKVAR*

Fra Stipan Marijanović, veliki reformator školstva u Bosni i Hercegovini u prvoj polovici 19. stoljeća, sljedbenik je u školskom pokretu biskupa fra Augustina Miletića. Bavio se za njegova života ponajviše srednjim školstvom, ali pošto su franjevci prihvatili Kujundžićev pravopis, odlučio se, ili vjerojatnije dobio i subratsku zadaću za pisanje nove početnice u skladu s tim pravopisom.[38] Objavio je, pet godina nakon Miletićeve smrti, 1836. u Budimu, *Bukvar iliti poçetak slovstva illiriçkog, i latinskog jezika za uçionice derxave bosanske.*

Tri su osnovna cilja vodila Marijanovića u pisanju te početnice, kako možemo zaključiti prema brojnim indicijama:

- Napisati početnicu u skladu s Kujundžićevim pravopisom kojemu je Marijanović i krug oko njega pridavao veliko povjerenje.

- oblikovati knjižicu koja bi prije svega imala ulogu početnice, ali ujedno za vježbanje čitanja ponuditi najosnovnije molitve.

- Metodički modernizirati početno čitanje.

Do tiskanja je *Bukvar* prošao neuobičajen proces, kako se može zaključiti prema napomenama na posljednjoj (44.) stranici. Vjerojatno je bilo pitanja o potrebnosti tiskanja nove početnice, pa je rukopis pomno cenzuriran. U ime apostolskog vikara to je učinio 3. studenoga 1835. fra Ambrož Matić, a u ime države Anton Nagy 15. ožujka 1836. godine. Nakon toga početnica je mogla biti "pritiskana (...) slovima Kraljevske Mudroucsne Skupshine".[39] Čine je četiri jasno naznačena dijela:

U prvome, koji ima dvanaest stranica, na početku je "*Bukvica Shtampana Velika, i Mala Illiriçka*":[40]

A. B. C. Ç. CX. CH. D. E. F. G.
a. b. c. ç. cx. ch. d. e. f. g.
O. P. R. S. SH. T. U. V. X. Z.
o. p. r. s. sh. t. u. v. x. z.

GH. GJ. H. I. J. K. L. LJ. M. N. NJ.
gh. gj. h. i. j. k. l. lj. m. n. nj.

35 *Isto*, str. 215-216.
36 *Isto*, str. 216.
37 Usp. J. Jelenić, *nav. dj. II*, str. 410. i 440. i I. Gavran, *nav. dj.*, str. 86.
38 Bosanski franjevci prihvatili su potpuno Kujundžićev pravopis u početnim tridesetim godinama 19. stoljeća. Neće to dugo trajati. Mladi franjevci koji su studirali u Zagrebu već će na početku četvrtog desetljeća promicati vrlo uporno Gajev pravopis.
39 Naznačeno na naslovnoj stranici Marijanovićeva *Bukvara.*
40 *Isto*, str. 2-3.

Nakon "Bukvice" izdvaja "Slova glasovita Illiriçka: a e i ji o u." Slijedi "Bukvica Rukopisna Velika, i Mala Illiriçka" te dvije "opomene": na 2. i 3. stranici, a na 4. i 5. stranici nakon "bekavice" i "sricanja" riječi još sedam:

"1. Slovo e ima imat ovo Zlamenje ê kadse u riçma napole sa slovom e izgovara, n. p. pêrsa, têrst, mêrva, i ost.

2. Gdise ovo c ima krupnie izgovorit' imamuse dolli metnut, n. p. Çovik, Çello. Po ovi naçin priliçne izgovore Starii Illiri i danashnji Pèmci i Slovaci pishú misto macxarskog' *cs* i *ts*.

3. Sa sastavljenim *ch* sluximose u riçma npr. *chútim, choráv*.

4. Sa sastavljenim *cx* slùximose najvishe u riçma inostranskim' n.p. *Safuncxia, kujuncxia, ocxak.*

5. Slovo *g* kad u nashem jeziku ima zvonit ko u Latínà prie *a o u*, mechèmuse upomóch *h* n. p. *draghe, drághi.*

6. *H* nie slovo kako ni kod Latíná, vech pomochnik drughi, i mechese s'poçètka, u sridi i na svêrhi njekih riçih, kojese izgovaraju s'njekim izdihanjem n. p. hêrvanje, *hotjenje, dohoditi, mloghiuh.*

7. *Lj nj* mechuse u riçma, kojese u ustma raztapaju, n. p. *ljubim njega, njiov ključ*, misto Talianskog' *glubav gniova*, shto unás stajat dobro nemoxe; kakose moxe vidit iz mloghi ríçih n. p. *gnoj ei*, gnoj fimus etc.

8. *Sh* Sluximose u riçma n. p. *mish, shish, golish.*

9. *X* mallose drugçie izgovara, nego u Latina, n. p. *Xabu Xivu Xena Xderre."*

Marijanović uvodi znakove za "illiriçka" slova (latinicu, hrvatsko pismo) koje je prije petnaest godina s nedvojbenim povjerenjem prihvatio od fra Andrije Kujundžića i objelodanio u *Institutiones grammaticae latinae*. Kujundžić je zapravo slova pokupio "po naçin pçelice iz svakoga czvijeta slatki med, i dragoçinjeni vosak izvaditi... troju i otrov odbacivshi"[42] "iz razliçiti Pisaccza Dalmatinski, Dubrovaçki, Bosanski, i Panonski".[43]

"Bukvicu" slijedi devet stupnjeva uvježbavanja čitanja.[44] Na prvom se uz samoglasnike kao sufiks vežu suglasnici. Drugi stupanj - uz samoglasnike dolaze suglasnici kao prefiksi. Treći stupanj - jednostavna troslovna povezivanja: *Bar, der, pir, sor, xor* itd. Četvrti - četveroslovne i petoroslovne sveze: *Berts, post, most* i sl. Peti - sveze dvosložnih riječi: *Sit-to, xit-to, mli-vo* itd. Šesti - sveze dvosložnih i trosložnih riječi u rečenici: *Ne-bi-she dje-czu ship-ka-ma* i sl. Na sedmom i osmom stupnju sriču se narodne izreke i savjeti za ponašanje u školi i uopće u životu. Deveti je stupanj - dugotrajno, sustavno "*Uvjexbanje u Slovo-sloxenju i Shtivenju Illiriçkog' jezika"* s vjeronaukom. Navedene su svagdašnje molitve i "*Duxnosti pram Roditeljom, Stariim, i Uçiteljim*",[45] ponajviše u obliku starih narodnih izreka. Zanimljivo je da se u tu početnicu - osim u svagdašnje molitve - unose (i)jekavizirane riječi: *uvjexbanje, djeçinja, ljetu, diete, liena*[46] i dr. Ipak, velika je većina ikavskih oblika: 90:10. Obrazloženja za te postupke nema ni u ostalim Marijanovićevim tekstovima, a druge su pretpostavke nesigurne, jer na istoj stranici početnice piše *diete* i *vrime*.[47]

Drugi dio početnice - samo 13 stranica - čine mala i velika ćirilska slova. Njegov je naziv na latinici "*Bukvicza Sêrbska málà i velika Shtampanà*". Razlog je takvu nazivu: Hrvati izrijekom prihvaćaju latinicu, a Srbi nastavljaju pisati ćirilicom.

Treći dio sadrži latinsku tiskanu i rukopisnu veliku i malu abecedu s vježbama "u shlabikanju"[48] i čitanju te pravila o interpunkciji. Za vježbe u čitanju probrane su svagdašnje samostanske latinske molitve: *Pater noster, Angelus Domini, Aperi, Domine, Sacrosanctae, Miserere* i dr.[49] Pridodati su dijelovi poslanica sv. Ivana i sv.

41 *Isto*, str. 1-2.
42 Stipan Marijanović, *Institutiones grammaticae Latinae idiomate illyrico, propositae*, Split 1822, str. XVII.
43 *Isto*, str. XVII.
44 *Isto*, str. 3-12.
45 *Isto*, str. 9-12.
46 *Isto*, str. 5-12.
47 *Isto*, str. 10.
48 *Isto*, str. 14-19.
49 *Isto*, str. 20-34.

Pavla, Lauretanske litanije, *"Misni odgovor"* i dr.[50]

Četvrti dio knjižice (42. i 43. stranica) odnosi se na arapske i rimske brojke.

Marijanovićev *Bukvar* bio je vrlo dobra početnica za samostanske i rijetke druge škole. Uz Miletićevu *Biskupovaču* upotrebljavao se petnaestak godina, sve do pojave Jukićeve početnice *Početak pismenstva.*[51] Mnogi su ga hvalili, a fra Julije Jelenić, dosad najsustavniji povjesničar Bosne Srebrene, uz pohvale navodi i prigovore nekim čudnim propustima. Npr: "Ta već samo tumačenje slova 'g' vrlo je neumjesno, jer pretpostavlja poznavanje latinskog jezika i pisma. Nu u ona vremena nijesu ni kod drugih naroda početnice bile puno savršenije."[52]

Neprijeporno - suvišna, nespretna je ta Marijanovićeva napomena. Kada bi bila namijenjena samo učiteljima, mogla bi se za nju naći i isprika. Unatoč takvim propustima, Marijanovićeva početnica obilježila je značajno razdoblje hrvatske pismenosti, školstva u Bosni i Hercegovini. Pojedini je povjesničari prešućuju,[53] vjerojatno zato što nisu sigurni u autorstvo ili imaju neke druge razloge. Tako na naslovnoj stranici *Bukvara* nije navedeno ime Stipana Marijanovića, nema prijepora da je on autor. O tome je više zapisa, a kao najsigurniji svjedok može se navesti Ivan Franjo Jukić, mlađi subrat i učitelj-franjevac, koji je pisao o Stipanu Marijanoviću u *Bosanskom prijatelju.*[54]

IV. JUKIĆEV *POČETAK PISMENSTVA*

Jukić je hvalio Marijanovićeve knjige,[55] ali upravo će on svojom početnicom *Početak pismenstva i napomena nauka kerstjanskoga na službu pučkih učionica u Bosni,* tiskano u Zagrebu 1848. "tiskom Narodne tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja",[56] nakon samo petnaestak godina istisnuti iz škola Marijanovićev *Bukvar.*

Tijekom školovanja u Zagrebu (1835-1837) Jukić upoznaje Gajeva kulturna i politička nastojanja i žestoko se zagrijava za njegova pravopisna rješenja. S Gajem se upoznao u listopadu 1838. u Kamencu.[57] Iz Vesprima mu, gdje je nastavio studij, šalje nakon malo vremena po upoznavanju narudžbu za *Ilirske narodne novine* i *Danicu ilirsku* te četiri pjesme s molbom da ih objavi u *Danici ilirskoj.*[58]

Nakon povratka u Bosnu - Jukić nastoji ostvariti preporoditeljske zamisli. Uključuje se u franjevački školski pokret i od 1842, kada je zaređen za svećenika, radi i kao učitelj u Fojnici, Dôcu i Varcaru.[59] Pravopisna neprilagođenost postojećih hrvatskih početnica potiče ga na pisanje nove početnice. Prije toga već je 1844. Gajevim pravopisom tiskao u Splitu knjigu *Pisme razlike* fra Vice Vicića, bosanskog franjevca iz 18. stoljeća.[60]

---

50 *Isto*, str. 35-41.

51 Jukić je promicao Gajev, a Marijanović Kujundžićev pravopis. Kad se pojavila Jukićeva početnica, većina je učitelja franjevaca i ostalih vrlo rijetkih (civilnih) učitelja shvaćala da Kujundžićeva pravila pisanja nemaju budućnost. V. Bogićević navodi (*nav. dj.*, str. 87) da je netko priredio početnicu "po G(ospodi)nu Gaju 1834", koja je ostala u rukopisu i čuva se u Zemaljskom muzeju, Sarajevo, Knjižnica, br. inv. 16.680. Nismo imali tu početnicu u rukama, a teško je pretpostaviti tko je priređivač.

52 J. Jelenić, *nav. dj.*, str. 413.

53 Npr. Vojislav Bogićević, povjesničar školstva s naglašenim ambicijama, u knjizi *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463-1918*, Sarajevo 1965, uopće ne spominje tu početnicu.

54 Usp. Ivan Franjo Jukić, *Stiepan Marijanović*, Bosanski prijatelj, II, Zagreb 1851, str. 89. Jukić nedvojbeno naznačuje Marijanovića kao pisca *Bukvara.* Kad je tiskan u Budimu, Jukić je studirao filozofiju u Zagrebu. Nije moguće da bi Jukić pripisao Marijanoviću autorstvo neke knjige koja mu ne pripada, jer je Marijanović obavljao najuglednije dužnosti. Bio je kustos 1832-1835. i provincijal 1838-1842. Redodržavništvo Bosne Srebrene imalo je u tom vremenu "dosta posla" s mladim Jukićem i njegovim bliskim kolegama.

55 I. F. Jukić, *nav. dj.*, str. 89.

56 S naslovne stranice Jukićeva *Početka pismenstva.*

57 Usp. J. Jelenić, *nav. dj. II*, str. 175.

58 *Isto*, str. 175.

59 Usp. Boris Ćorić, *Ogled o Ivanu Franju Jukiću*, Ivan Franjo Jukić, Sabrana djela, III, Sarajevo 1973, str. 9-101, na više mjesta; Ilija Kecmanović, *Ivo Franjo Jukić*, Beograd 1963, str. 46-48; J. Jelenić, *nav. dj. II*, str. 309-315.

60 J. Jelenić, *nav. dj. II*, str. 504, piše: "Na umoru osamnaestoga stoljeća zamiru i zadnji glasovi

Početak pismenstva pripremio je za tisak 1847, kako se vidi iz pisma Gaju od 6. listopada 1847:

"Za moj *Abecedar* i opet molim vas, da ga što pria metne te pod tisak! buduć, da smo naumili što pria zavesti učionice, da pače ja sam na 30. proš. m. ovde već zaveo, i nejmajući novog Abcd, stari dětci predajem, te tako ću dva posla imati; ja se uzdam, da mi tu milost nećete uzkratiti."[61]

Knjižica je ipak tiskana tek ujesen 1848.[62] Jukić se zahvalio Gaju u pismu iz Travnika 6. veljače 1849:

"Od gos. Babukića primio sam moje Abecedare u Vašoj tiskarnici i vašim troškom tiskane. Na vašoj darežljivosti i ljubavi ja vam sveserdno zahvaljujem, a zahvalni će vam biti i ostali domorodci, na vašoj milosti, koju kao dosad tako i sada, ukazaste prema Bošnjacima!"[63]

S pojavom te početnice u bosanskim osnovnim školama označena je Gajeva pobjeda i u Bosni. Jukić je vrlo utjecajan, s velikim učiteljskim i književničkim ugledom. Splet okolnosti išao mu je naruku: većina mladih franjevaca školovala se u hrvatskim učilištima te su poznavali i već bili prihvatili Gajev pravopis. Gaj će nastaviti podupirati Jukića u promicanju svoga pravopisa, ali i drugih kulturnih i političkih ideja.[64]

Nevelika Jukićeva početnica (28+4 stranice) počinje uvodnim pismom učitelju, napisanom u Fojnici, 10. ožujka 1848,[65] nekoliko mjeseci nakon priređene početnice za tisak i pridodato rukopisu u Zagrebu. Nazivajući učitelja "Dragi Rodoljube"[66] izrekao je koliko štuje učiteljski posao. Malo rečenica i riječi, ali pomno probranih za obraćanje onima koji obavljaju taj težak posao. Napominje da je prema "Kerstjanskom zakonu"[67] druga zapovijed "ljubav svoga iskernjeg",[68] a ta se ljubav najbolje dokazuje pomaganjem "u potribah duhovnih i tilesnih".[69] Za njega nema "veće potribe na ovome svitu od nauka: štiti i pisati znati šta je dužan Bogu, sebi svomu bližnjemu".[70] Naglasak je na poruci: "Neštedi dakle truda, Učitelju Bogoljubni! jer, ako na ovomu svitu tvoj trud i znoj nije naplatjen, tvoja je platja mnogo veća gori na nebesih!"[71] Iz tog "potaknutja"[72] također i on "na korist najiskernjeg"[73] prikazuje i posvećuje svoju početnicu. U drugom dijelu uvodnog pisma navodi da "u ovome izdanju uzet je novi pravopis, od starog samo u slidećim prominah različan:

Novo: c, ć, č, dj, gj, lj, nj, ž, š, ž.
Staro: cz, ch, ç, gj, gh, gl, gn, sh ol sc, x.

ě, piše se u onih ričih, koje se različno izgovaraju, na priliku: pesma, izgovaraj: pisma, ol pesma, ol pjesma, kako hoćeš.

gj, meće se samo u tudjih ričih, na priliku: angjeo; dž, izgovara se malo oštrie, a meće se samo u tudjih ričih ko i pervo, na priliku: *džin*, tj. meće se misto ć u ričih, koje u korinu imaju *t*, na priliku: *brat* - *bratja*. Dobro pamti i da si zdravo!"[74]

Vrlo je poticajan uvodni tekst. Jednostavan i razgovijetan. Kratko obrazloženje uporabe *gj(đ)* i *dž* - svjedoči o Jukićevim mogućnostima originalnih rješenja.[75]

Iza uvoda slijedi tiskana i pisana abeceda:[76]

---

religijozne i domoljubne vile fra vice Vicića (1734-1796), pisca 'Pisama razlikih', što ih je fra I. Franjo Jukić objelodanio u Spletu 1844. Religijozno-patrijotski plodovi, što mu ih je ona diktirala a boguodani ih pjesnik povio u stihove posvećene zaštitnicima bosanskoga kraljevstva, s. Jurju i s. Iliji, te zaštitniku rodnoga pjesnikova grada Fojnice s. Antunu Pustinjaku, najbolji su prijelaz u novu epohu: epohu čisto narodne umjetne poezije."

61 Ivan Franjo Jukić, *Pismo Gaju od 6. listopada 1847*, Sabrana djela, knjiga III, 1973, str. 109.

62 Može se zaključiti prema Jukićevu pismu Gaju od 6. veljače 1849. Usp. Ivan Franjo Jukić, *Sabrana djela*, knjiga III, 1973, str. 110. Na naslovnoj stranici prvog izdanja navedena je godina 1848. Uvodni tekst Jukić je potpisao "u Fojnici 10. ožujka 1848".

63 *Isto.*

64 Među ostalim, Gaj će tiskati još dva izdanja *Početka pismenstva.*

65 I. F. Jukić, *nav. dj.*, str. 2.

66 I. F. Jukić, *isto*, str. 1.

67 *Isto.*

68 *Isto.*

69 *Isto.*

70 *Isto.*

71 *Isto.*

72 *Isto.*

73 *Isto.*

74 *Isto*, str. 2.

75 *Isto.*

76 *Isto*, str. 3.

a b c ć č d e ě f g h i j k
l m n o p r s š t u v z ž
(q w x y).
A B C Ć Č D E Ě F G H
I J K L M N O P R S Š
T U V Z Ž (Q W X Y).

a b c ć č d e ě f g h i j k
l m n o p r s š t u v z ž
(q w x y).
A B C Ć Č D E Ě F G H
I J K L M N O P R S Š
T U V Z Ž (Q W X Y).

a e ě i o u.

Izgovaraj:
be, ce, če, će, de, ef, ge, ha, jot, ka, el, em, en, pe, er, es, eš, te, ve, ze, že. — (dj-e = gje, lj-e = gl-e, nj-e = gn-e, tje = će).

Jukićeva abeceda ima dvadeset i sedam slova, a pridodaje im i tuđa slova: *q, w, x, y*. Među samoglasnike svrstava i *ě*. Godine 1848. kada je tiskana ta početnica, imala je među hrvatskim početnicama najjasnije predočenu abecedu.

Vježbe za sricanje u *Početku pismenstva* vrlo su jednostavne.[77] Marijanovićeve vježbe bile su stupnjevite, razrađenije. Jukić je iskusio nesvrhovitost dugih vježbanja u sricanju i orijentirao se na zemljopisno nazivlje: *Ba-nja-lu-ka, Dri-na, O-sik, Sa-ra-je-vo, Za-greb* itd.[78]

U skladu s običajima, odnosno pravilima priređivanja početnica Jukić također tiska molitve na kojima učenici vježbaju sricanje i čitanje.[79] Prepoznatljiva mu je nakana da učenici vježbaju čitanje na molitvama koje su im bile poznate te se tako ubrzavalo učenje. Dok u uvodnom tekstu, kao i u drugim svojim književnim radovima, rabi umjesto ikavice ponekad (i)jekavicu, u molitvama (na latinici) dobro pazi kako mu se ne bi omakla koja (i)jekavska riječ. Navodimo nekoliko naslova molitava iz početnice: *Molitva Gospina, Virovanje Apostolsko, Obćena Izpovid, Molitva - Spasi Kraljice, Molitve od zafalnosti*, a zatim slijede *Napomena stvarih potribitih od nauka Kerstjanskoga, Otajstva svetog Rozarja* i *Dila Bogoštovna.*[80] Na nešto više od tri stranice (od 25-28) na latinskom jeziku objavljuje *Način služiti S. Misu.*

Na koncu je knjižice "*Ćirilica velika i mala, Uzporedjena s latinskom za lašnje uvižbanje Bosanske dětce*".[81] Jukićev se odnos prema ćirilici može prepoznati iz napomene (na latinici i ćirilici) uz nekoliko izdvojenih suglasnika (nepčanih): "Ostala nek te učitelj uputi".[82] Ćirilica je pismo koje su bosanskohercegovački Hrvati gotovo potpuno potisnuli iz uporabe. Uz zajednički naslov na latinici "*Otče naš i Zdrava Maria za uvižbanje dětce bosanske u ćirilici*", na ćirilici objavljuje samo te dvije molitve.[83] Osim "smerti" na latinici i "smrti" na ćirilici, nema drugih jezičnih razlika ili onih za koje bi se moglo pretpostaviti da su ih "uvjetovala" različita pisma. Zanimljiva je njegova usporedba ćirilske azbuke i "bukvice" uz pedagošku opomenu: "Od ove azbuke malo je različna stara bukvica bosansko-srimska zvana, i ako ovdi izloženu naučiš, to ćeš bosansku za kratko vrime znati i lasno štiti - a pamti dobro: za ovoga koi je lin, i za nauke nemari, njemu je sve mučno i težko!!! - ti takav nebudi!"[84] Te (i slične) Jukićeve riječi zlorabili su u dnevnopolitičke i "perspektivnije" svrhe srpski stručnjaci za "jugoslovenizaciju" ili "srbizaciju", npr.

77 *Isto*, str. 6-8.
78 *Isto*, str. 8.
79 *Isto*, str. 9-11.
80 *Isto*, 12-25.
81 *Isto*, str. 29.
82 *Isto*.
83 *Isto*, str. 28-29.
84 *Isto*, str. 29.

Ilija Kecmanović u knjizi *Ivo Franjo Jukić*, Beograd 1963. i dr. Neprijeporno je - Jukić je izuzetan bosanski (hrvatski) franjevac, Gajev učenik, čovjek koji je napisao mnoštvo mudrih rečenica, ali i nešto neopreznih riječi, a *Početak pismenstva* zauvijek je jedan od čvrstih dokaza uz koga je Jukić vezao sudbinu hrvatskog naroda i Bosnu i Hercegovinu.

Jukićeva je početnica - koja je među ostalim, kao i sve druge početnice toga doba, imala "upravu za umnožavat brojeve"[85] i pravila za pisanje arapskih i rimskih brojki - bila vrlo tražena iako je prvo izdanje imalo nakladu od dvije tisuće "istisakah", kako se može doznati iz jednog Jukićeva pisma fra Grgi Martiću. Drugo je izdanje *Početka pismenstva* tiskano već 1850. O tome svjedoči Jukićevo pismo Gaju u kojem ga pita za tiskanje *Opisanja Bosne* i upućuje komu i kako bi trebalo poslati tu knjigu "sa Abecedarom mojim koga dajte onako meko vezati, kao i pervo izdanje, te pošaljite u Sisak". "Darom Ljudevita Gaja kao i pervo i drugo izdanje", tiskano je treće izdanje 1854. godine.

V. KNEŽEVIĆEV I MARIJANOVIĆEV *MLADIĆ BOSANSKI*

Samo je četrnaest godina prošlo od prvog izdanja Jukićeva *Početka pismenosti*, a fra Anto Knežević Varcaranin (Jukićev učenik iz Varcarske osnovne škole) i fra Mihovil Marijanović Livnjak objavljuju 1862. u Splitu "sa dopušćenjem starešinah", "troškom Vid. Morpurga knjižara Spljetskoga" i "Brzotiskom Antuna Jakića u Zagrebu" neveliku početnicu pod naslovom *Mladić bosanski providjen u svojoj učionici za prvu godinu.*[87]

Na početku je početnice *Hrvatska abeceda (latinica):*[88]

Hrvatska Abeceda (latinica).

a, b, c, ć, č, d, e, ě, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, z, ž, dž, dj, gj, tj, lj, nj.
A, B, C, Č, Ć, D, E, Ě, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, R, S, T, U, V. Z, Ż.

Među velikim slovima - bez obrazloženja - ne navode: dž, dj, gj, tj, lj i nj.[89] Teško je odgonetnuti razloge. Slijede *Slova starinska:*[90]

cz, ch, c cs, g, gh, gx, sh sc, x, gn, gl.
c, ć, č, dj, g, dž, š, ž, nj, lj.

Kneževićeva i Marijanovićeva početnica donosi, što je bilo tada vrlo neuobičajeno, samo jednu molitvu (na latinici) za sricanje i vježbe u čitanju: *Molitvu malomu Isusu.*[91] Znala su je sva katolička djeca u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. U Hercegovini smo je slušali: od starijih osoba u Drinovcima i Širokom Brijegu - bez glasa *h*, a u Mostaru i s glasom *h*.[92] Čuli smo tu molitvu u najruralnijim naseljima u okolici Travnika i Jajca.[93]

Nakon molitve je *Kratka pověstnica od Bosne (Razgovor učitelja sa svojom děcom).*[94] U tom razgovoru apostrofira se hrvatski kontinuitet u Bosni kojom su vladali hrvatski kraljevi, zatim banovi i bosanski (hrvatski) kraljevi, a "svi su se zvali Stipani". Poučan je taj tekst, prvi takve vrste u hrvatskim početnicama u Bosni i Hercegovini. Svrhovito je navesti jedan dio:

"U. Děco: ovi dio zemlje na komu mi živimo, kako se zove?

D. Zove se Bosna.

U. Zašto se zove Bosna?

D. Jedni kažu da se zove od rěke *Bosne*, koja teče sred ove zemlje; a drugi to zanikaju, govoreći: da vode, planine, gradovi

85 *Isto*, str. 29.
86 Jukićevo pismo Gaju iz Banjaluke 8. rujna 1850. Usp. Ivan Franjo Jukić, *Sabrana djela, knjiga III*, 1973, str. 112-113.
87 S naslovne stranice početnice: *Mladić bosanski providjen u svojoj učionici za prvu godinu* po O. Antunu Kneževiću Varcarinu i O. Mih. Marijanoviću Livnjaku.
88 A. Knežević i M. Marijanović, *nav. dj.*, str. 3.
89 *Isto*, str. 3.
90 *Isto*.
91 *Isto*.
92 Više puta (i od različitih osoba) u Drinovcima 1948-1960, u Širokom Brijegu 1960-1964, a u Mostaru 1964.
93 U Dobretićima, odnosno Melini, potkraj 1990.
94 Knežević-Marijanović, *nav. dj.*, str. 3.

itd. od ljudih koji tude prebivaju, svoja imena zadobivaju; a ne ljudi od vodah, gradovah, planinah itd. odkud ovi drže da se Bosna prozvala od naroda Ilirskoga *Besah* oliti *Bosah*, koji izterani iz Tracije od Bugarah, ovu čest zemlje naseliše."[95]

Pisci se upuštaju u razotkrivanje podrijetla imena Bosna. Za njih je Bosna hrvatska zemlja s nekim specifičnostima. Početnica je objavljena u pretposljednjem desetljeću turske uprave i nije neobično što u blagoj pričuvi ostavlja neke misli i poruke. Pisci su bili poznati kao istaknuti domoljubi (Knežević i kao jedan od najistaknutijih hrvatskih intelektualaca u Bosni u 19. stoljeću). Marijanović je zbog svoga hrvatskog domoljublja izgubio i nogu: ranio ga je neki Ćosko pošto je u Sinju susreo Franju Josipa I.[96]

Na isti način kao i o povijesti, učitelj i učenik u *Bosanskom mladiću* razgovaraju o učenju četiri "uprave računa".[97]

Iza "uprave računa" navedena je "Ćirilska 'srpska' abeceda" usporedno s malim latiničkim slovima.[98] Svoje nepriznavanje ćirilice kao samo srpskog pisma ističu navodnicima. Najveći je dio ćirilskih tekstova posvećen vjeronauku: *Nauk krstjanski, Brez čega se nemore sahraniti?* te *Deset zapovidi Božji, Dvi zapovidi naravske, Dvi zapovidi od ljubavi, Sedam svetotajstvi, Sedam grihah poglaviti,*[99] pa slijede narodne poslovice namijenjene djeci,[100] npr:

"Ako budeš dobar, nećeš biti modar.
Ako budeš valjan, nećeš biti karan.
Ako e itko lud, nebudi mu drug.
Ako neće zlo od tebe, biži ti od zla".[101]

itd.

Kneževićeva i Marijanovićeva početnica sadržavala je uglavnom "sve" što se učilo u tadašnjoj školi.[102] Bila je vrlo privlačna knjiga (knjižica).[103] Poslužila je posebice mnogim samoucima. U Livnu je bila u uporabi sedamdesetih godina 19. st. prema svjedočenju dugogodišnjega livanjskog učitelja Stipe Markovića.[104] Više puta smo čuli od znanaca iz livanjskoga i duvanjskoga kraja da su neke obitelji čuvale desetljećima tu početnicu i da su po njoj dva-tri pokoljenja naučila čitati.[105] Prikupljene činjenice navode nas na zaključak da je poglavito bila u uporabi u zapadnim dijelovima Hercegovine i Bosne.

VI. "CARSKIM TROŠKOM PRITISKANI" "BUKVAR S NAPOMENKOM"

Bukvar s napomenkom, tiskan u Sarajevu 1869, prva je hrvatska početnica "carskim troškom" tiskana i "narodnim učilištima podarena blagovoljenjem Preuzvišenoga Gospodara Saffet-paše upravitelja bosanskog vilajeta".[106] Onemoćala turska vlast bojala se gubitka Bosne i Hercegovine, pa je počela "raji" činiti razne ustupke, posebice u školstvu. Otvarane su nove škole, a postojeće dobivaju više slobode.[107]

95 *Isto.*
96 Usp. Anto Slavko Kovačić, *nav. dj.*, str. 222-223.
97 Knežević-Marijanović, *nav. dj.*, str. 5-14.
98 *Isto*, str. 14.
99 *Isto*, str. 14-15.
100 *Isto*, str. 15-16.
101 *Isto*, str. 15.
102 Usp. J. Jelenić, *nav. dj. II*, str. 414.
103 Može se pretpostaviti prema osnovnom nacrtu knjižice i razradbi pedagoških zamisli da su pisci odlično poznavali dotadašnje početnice, ali i širu pedagoško-metodičku literaturu, vjerojatno i poticajne Šulekove knjižice *Naputak za one koji uče čitati*, 1850, *Malu čitanku za početnike*, 1850. i anonimnu *Početnicu* iz 1853, za koju Ivan Martinčić misli da je također Šulekovo djelo (Usp. Ivan Martinčić, *Školski udžbenici i priručnici Bogoslava Šuleka*, Zbornik za povijest školstva i prosvjete, Ljubljana 1989, str. 17-26, br. 22).
104 S. Marković, *nav. dj.*, str. 28.
105 Unatoč upornu traženju, nismo dosad uspjeli naći nijedan primjerak u obiteljskim knjižnicama na tom području, jer su prema obavijestima prikupljani između dva svjetska rata i nakon drugoga svjetskog rata za knjižnice koje nisu imale tu knjigu.
106 Usp. J. Jelenić, *nav. dj. II*, str. 415. Tiskana je u sarajevskoj tiskari koju je 1866. osnovao bosanski valija Topal Šerif Osman-paša. J. Jelenić navodi (sv. II, str. 591): "Kao što je čitavo djelovanje Topal Osman-paše išlo za stamboliziranjem, tako i otvorenje tiskare u Sarajevu. U njoj su se tiskali: službeni list 'Bosna', 'Gjulschen Selname Bosna'. U istoj su se tiskari uz službene stvari tiskale i školske knjige. Tiskara je bila provigdjena turskim, latinskim i ćirilskim slovima."
107 M. Papić, *nav. dj.*, str. 72-73: "Franjevci su sa mnogo umješnosti znali da iskoriste nove mo-

Pisac (priređivač) *Bukvara s napomenkom* ostao je do danas nepoznat. Je li to bila neka nepoznata i zaboravljena verzija Jukićeva *Postanka pismenstva*, "zatajena" početnica fra Grge Martića, ili skupine učitelja-franjevaca - danas se može samo pretpostavljati. Martić je u toj vilajetskoj (prvoj) tiskari objelodanio dvije godine poslije *Početni zemljopis za katoličke učione u Bosni.*[108] *Bukvar s napomenkom* nije privlačio veliku pozornost učitelja u franjevačkim osnovnim školama. Osnovni razlog nije bio u kvaliteti početnice, jer je donosila uglavnom ono što je bilo u postojećim početnicama. Knjiga je bila "turski dar" i zato se prema njoj odnosilo kao prema nečemu stranome.

Ta je početnica vrlo slična prijašnjima, posebice Jukićevu *Početku pismenstva.*[109] Nakon pisane i tiskane abecede te vježba u slaganju riječi slijede molitve *Znak križa, Dilovanja naša, Bože koji srca, Otče naš, Zdravo Mario, Virujem, Obća izpovid, Zafaljujemo ti,* i dr. Na kraju su navedena velika i mala ćirilska slova, a za vježbe u čitanju *Oče naš* i *Zdravo Marijo.*

VII. MILIĆEVIĆEV *NOVI BUKVAR ILI POČETNICA*

U "Tiskari Poslanstva Katoličkog" u Mostaru objelodanjen je 1874. godine *Novi Bukvar ili Početnica za pučke učione u Hercegovini.* Tiskaru je vodio pisac *Novog bukvara ili početnice* fra Frano Milićević (od 1878. je don Frano Milićević).[110] Priredio je još nekoliko školskih knjiga: *Pravopis za nižje učione katoličke u Hercegovini*, 1873; *Nauk katolički za III. razred pučkih učionah u Hercegovini*, 1874; *Nova slovnica talianska ili početnica slovnice talianske*, 1874.

Milićevićeva početnica imala je u sljedećim godinama i desetljećima oko dvadeset izdanja.[111] Unatoč malim nakladama, toliko izdanja svjedoči o zanimanju za nju. Ostala je u uporabi, izrijekom u Hercegovini, i nakon austrougarskog zaposjednuća Bosne i Hercegovine. Milićević je imao stalnu i veliku potporu mostarsko-duvanjskih biskupa Kraljevića i Buconjića te je tako zaobilazio teške zapreke u završnici turske i na početku austrougarske uprave.[112]

Novi bukvar ili početnica - za razliku od njegova *Pravopisa* sa zanimljivim samostalnim rješenjima (npr: o slovu *H*, naglasku, "sprednjicama" i "odstražnjicama" itd)[113] - ne donosi nešto posebno novo

gućnosti obraćajući se s jedne strane, turskim vlastima i, na drugoj strani, hrišćanskim državama (Austriji, Francuskoj i Italiji) preko konzularnih službi koje su se nalazile u Sarajevu i u nekim drugim centrima Bosne i Hercegovine. Počele su stizati pomoći školama sa više strana, ali nikada nisu zanemarivani i domaći izvori. Tako je školstvo krenulo sa mnogo manje finansijskih problema, nego što je to bilo u prvim decenijama prošlog vijeka." Na str. 74. navedenoga djela Papić nove okolnosti financiranja hrvatskih pučkih škola potkrepljuje: - Podacima čuvanim u Vilajetskom arhivu Orijentalnog instituta (br. 48/73 i br. 3225/69): "Biskup Kraljević je tražio i dobio iz Carigrada pomoć da plaća učitelje u Mostaru. Naredbom Ministarstva finansija u Carigradu odobreno je da se svake godine iz prosvjetnog budžeta odobri 15.000 groša za katoličke škole u Bosni i 5.000 groša 'biskupskoj školi' u Mostaru. Govoreći ranije o hrvatskoj realki u Sarajevu, navedena je, pored mnogih domaćih priloga za školu, i pomoć koja je dobivena posredstvom Dževdet-paše. Isti paša je prilikom svoje misije, boraveći u Mostaru, pružio pomoć mostarskoj pučkoj školi." Navodom iz rada fra Andrije Nikića: *Crtice iz povijesti širenja prosvjete među pukom u zapadnoj Hercegovini*, tiskanom u Našim ognjištima, Tomislavgrad 1975, str. 14, "da je 'Visoka porta 1863. godine poklonila katolicima baštu u Mostaru da naprave školu'".
108 Martić je gotovo sigurno znao tko je pisac *Bukvara s napomenkom*. Koliko nam je poznato, nigdje nije zabilježio taj podatak. Možda je to, ipak, učinio netko drugi.
109 *Bukvar s napomenkom* premda je po osnovnom nacrtu sličan Jukićevu *Početku pismenstva*, opširniji je, s više tekstova.
110 Usp. Ivan Alilović, *Don Frano Milićević, Tri zaboravljena imena iz kulturne prošlosti Hercegovine*, Zagreb 1974, str. 14-59. i Žarko Ilić, *Franjo Milićević*, Kršni zavičaj, Hercegovina 1985, 18, str. 30-36.
111 Usp. Žarko Ilić, *nav. dj.*, str. 30 i Ivan Alilović, *nav. dj.*, str. 46.
112 Pomogli su u nabavi tiskarskih strojeva, cjelovitoj opremi te uzimali u zaštitu od turskih i austro-ugarskih progona.
113 Usp. Ivan Vranjković, *Franjevačka tiskara u Mostaru*, Kršni zavičaj, Drinovci 1971, 3, str. 8-11.

u priređivanju početnica, ali je dobro prilagođena svome vremenu. Oslanjao se poglavito na već dobro poznate franjevačke početnice, ali i one što su masovno donošene iz Zagreba, Splita, Makarske i Dubrovnika, posebice u novoosnovane škole koje su vodile časne sestre, školovane učiteljice spremne na sustavan rad po ustaljenim učevnim osnovama.[114] Milićevićevu početnicu krasio je dobar onodobni standardni hrvatski književni jezik kakav se rabio u zagrebačkim književnim krugovima, ali bilo je i u toj školskoj knjizi i Milićevićevih "riječi" i pravopisa.

VIII.

U posljednjih šezdesetak godina turske uprave u Bosni i Hercegovini objavljeno je više hrvatskih početnica[115] nego u sljedećih sto i dvadeset godina, u razdoblju čestih spominjanja riječi "oslobođenje" i "demokracija". ("Bukvari" su u tih sljedećih sto i dvadeset godina obično bili srpski.)

Franjevci Bosne Srebrene - a i Hercegovačke kustodije nakon odvajanja 1844. godine - pisci početnica, učitelji i širitelji kulture, bili su povezani sa središtima hrvatske kulture, pa ni jedna početnica nije izdvojena iz kontinuiteta hrvatske kulture. S austro-ugarskim zaposjednućem Bosne i Hercegovine počinje podmuklo udaljavanje tih hrvatskih zemalja od matice Hrvatske, a istodobno se umanjuju ili nastoje umanjiti utjecaj i uloga franjevaca u hercegbosanskom hrvatskom katoličkom pučanstvu. Franjevci gotovo prestaju pisati početnice, a sve su rjeđe i učitelji.[116] Zamjenjuju ih civilni učitelji.

Hrvatske početnice u Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću (do austro-ugarskog zaposjednuća) dio su hrvatske kulture kojemu nije pridavana odgovarajuća pozornost. Namjenjivane napaćenu, dugo porobljenu pučanstvu, bile su na razini dobrih europskih početnica.

---

114 Usp. Branka Natalija Palac, *Školske sestre trećeg reda sv. Franje u Hercegovini*, Mostar 1975. na više mjesta.

115 Unatoč nastojanjima, nismo uspjeli pronaći "početnu knjižicu, koja se je zvala 'Bukvar' (sastavljenu od fra Petra Kordića oko g. 1849)", kako piše Ilija Vidić u članku *Seljaci - učitelji u tursko doba*, Kršćanska obitelj, Mostar 1917, 11, str. 231. Također nismo imali u rukama primjerak Milićevićeva *Bukvara* koji je tiskan 1867. u Zadru. (Usp. I. Alilović, *nav. dj.*, str. 46).

116 Uklapalo se to u austro-ugarsku politiku. Ignacije Gavran kaže da je austrijskoj politici bilo stalo "uvesti još jednu novu, bosansku, narodnost" te "stoga su austrijski političari odlučili potisnuti i bosanske franjevce, oduzeti im dosadašnju ulogu, gurnuti ih u zapećak i pustiti da s vremenom izumru". (I. Gavran, *nav. dj.*, str. 111).

Zusammenfassung
Vlado Pandžić: KROATISCHE FIBELN IN BOSNIEN-HERZEGOWINA IM 19. JAHRHUNDERT

Die Schulbewegung unter den Kroaten in Bosnien-Herzegowina begann Anfang des 19. Jahrhunderts. In den letzten 7 Jahrzehnten der türkischen Herrschaft nahm sie ständig zu und hob die Schreibkenntnis der kroatischen Bevölkerung auf eine höhere Ebene. die gesamten Verdienste darum gehören den Franziskanern. In diesem Zeitabschnitt druckten Fibeln: Augustin Miletić, Stipan Marijanović, Ivan Franjo Jukić, dann Antun Knežević und Mihovil Marijanović in Zusammenarbeit und Frano Milićević. Der Autor einer Fibel blieb unbekannt.

In dieser Arbeit werden die kroatischen Fibeln und deren Anwendung vom pädagogisch-methodischen und sprachwissenschaftlichen Standpunkt behandelt.

DON MIHOVIL PAVLINOVIĆ U BORBI ZA HRVATSKI JEZIK U ŠKOLI

Mirjana Pivac

Sažetak

U sklopu borbe narodnjaka u Dalmaciji za pripojenje matici Hrvatskoj autorica u ovom radu analizira ulogu i oblike rada svećenika i narodnog prosvjetitelja, borbu protiv autonomaša u Dalmaciji don Mihovila Pavlinovića za afirmaciju hrvatskog jezika.

Kao talentiran pisac, naglašava autorica, don Mihovil Pavlinović se napajao kod barda hrvatske narodne poezije i tvorca prve koine hrvatskog književnog jezika fra Andrije Kačića-Miošića. Naime, Pavlinović je ideje Kačića ostvarene u njegovoj popularnoj "Pismarici" provodio u praksi, te je te ideje propagirao u saboru, u vlastitoj književnoj produkciji, te u bogatoj korespodenciji, što je sve pridonijelo brzoj pobjedi hrvatskog jezika i u školama.

Spajajući narodnu hrvatsku kulturu s katoličkom vjerom kao i hrvatskom vjekovnom tradicijom, Pavlinović je pridonio afirmaciji hrvatskog jezika i književnosti u Dalmaciji, što je bila bitna pretpostavka za ujedinjenje Dalmacije s maticom Hrvatskom.

Austrijska vlast, pod čijom je upravom bila Dalmacija od Bečkoga kongresa 1814. do 1918. godine, nastojala ju je određenim političko-administrativnim mjerama sustavno odnarođivati. Pritisci različite naravi bili su toliko snažni da su se Hrvati u Dalmaciji osjećali kao "tuđinci u svojoj kući" (J. Biankini, M. Klaić, M. Pavlinović, jubilarni broj Narodnog lista, Zadar 1912, 1; prema I. Perić, 1974, str. 39). Borba za nacionalnu emancipaciju ostvarivala se usporedo s borbom za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, za opstojnost hrvatskog jezika i ostvarivanje nacionalnog duha u školama.

Pedesetih godina XIX. stoljeća očituju se intezivnija nastojanja novoga nacionalnoga gibanja u Dalmaciji. Ideje narodnog pokreta, uključujući one o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, postupno su zahvaćale sve šire slojeve stanovništva, bivajući vođene spoznajom nacionalnih interesa i potreba, što se očitovalo i u brizi o školi i prosvjeti. Tako je borba za ponarođivanje škola sastavni dio nastojanja da se mladi naraštaj odgojem i obrazovanjem usmjeri u narodnom duhu. Borba za narodni jezik u školama bila je jedan od načina suprotstavljanja talijanaštvu, pa i "tihoj" germanizaciji te uopće otuđenju, odnarođivanju.

Ponarođivanje se u početku naročito željelo postići u osnovnim školama. Zato je organiziranje takvih škola na materinskom jeziku bio jedan od neposrednih zadataka, jer se željelo da hrvatski jezik u njima zauzme pravo mjesto. Naime, hrvatski se učio u školama kao nastavni predmet, a nije bio nastavni jezik. U mnogim je školama nastava bila na talijanskome, a postojale su i dvojezične škole, na talijanskom i hrvatskom jeziku. Borba za hrvatsku nacionalnu orijentaciju u isto je vrijeme i borba protiv autonomaša, uopće režimskih, pa i tuđinskih okvira društvenog života.

II

Don Mihovil Pavlinović pripadao je društvenom sloju koji se borio za nacionalnu opstojnost. Jedan je od predvodnika Narodne stranke u Dalmaciji, koja je u

borbi s autonomašima nastojala očuvati nacionalni identitet Dalmacije i ostvariti njeno sjedinjene s Hrvatskom. Na Drugom zasjedanju Dalmatinskog sabora 24. veljače 1863. Pavlinović je kritizirao Zemaljski odbor da se malo zauzima u korist hrvatskog jezika, udžbenike na "slavjanskom" i osposobljenost nastavnika da nauče "slavljanski" (I. Perić, 1974, str. 51).

Pavlinović je pokazivao neobično veliko poznavanje uvjeta rada škola u Dalmaciji, naročito u zagorskom dijelu, te kadrovsku osposobljenost i udžbeničku opremu. Vrlo je dobro znao koliko su upravo osposobljeni učitelji (obrazovani u hrvatskom jeziku), jezična kultura, kvalitetni udžbenici na narodnom jeziku, čimbenici ostvarivanja škole u nacionalnom duhu. Nije potcjenjivao napore vlasti u ostvarivanju uvjeta takve škole, ali je kritički prosuđivao njihovu nedovoljnost, pa i ograničenost, što je usporavalo ponarođivanje škola. "Ja se štednji klanjam (...) ali zaista dokučiti neda mi se šta radi ona vlada, koja milijune na birokraciju i na stvari razasiplje, koje su za dan korisne, - a lakoma joj ruka derhče kad se radi nekoliko hiljadah trošiti na početno podučavanje." (Izvješča stenografska II saborovanja pokrajinskog, Zadar 1864., Marin Pavlinović, 1978, str. 26).

Skupa s drugima, sebi vrlo bliskim narodnjacima, posjećivao je osnovne škole (Obrovac 1864. godine) hrabreći učitelje u njihovu nastojanju da šire hrvatski jezik i potiču nacionalni duh. Naglašavao je odgojni utjecaj škole u širenju narodnoga duha i njegovoj afirmaciji, otkrivao mogućnost škole (kroz organizaciju priredaba, recitiranje pjesama, pjevanje i dr.) u širenju nacionalne svijesti i kulturno-civilizacijskih postignuća.

Kao zastupnik u Dalmatinskom saboru zauzimao se za veću ulogu lokalne uprave u odlučivanju, ne samo u životu škole nego i o nastavnom jeziku u osnovnoj školi (XI. sjednica Dalmatinskog sabora 1864), dajući prednost materinskom jeziku. Iskazivao je toleranciju u učenju drugih jezika u školi, ali nikako na štetu materinskog jezika. Paritetno učenje talijanskog i hrvatskog jezika može postojati gdje je miješano stanovništvo, ali ne i gdje je čisto slavensko (I. Perić, 1974, str. 66). U Dalmaciji su 1862. godine bile 153 osnovne škole, od toga 125 dvojezičnih, 23 s hrvatskim jezikom i devet s talijanskim. Naravno da je to u odnosu na sastav stanovništva (95% "slavjansko", a tek 5% talijansko) bilo nenormalno. Zbog toga je Pavlinović smatrao da je "uvod narodnog jezika u sud i učionu, i cjelokupnost trojedne kraljevine, to su one dvi velike stvari koje naš naraštaj valja da izvede, - to su dva životna pitanja za naš narodni i državni obstanak" (Narodni list, br. 2, 1866, prema Marinu Pavlinoviću, 1978, str. 27).

S pravom je držao da je priznavanje hrvatskoga kao nastavnoga u školi uvjet za razvoj tog jezika, što je bila njegova dalekovidna orijentacija, jer bitno je da se naš jezik "odrieši od umietnih uzdah" (I. Perić, 1974, str. 57). Trebalo je oslobađati jezik "ropskog položaja" u kojem je bio, a njegov razvoj bit će zadatak "svijih sinova matere slavjanske".

Pavlinović je u oštrim polemikama u Saboru očitovao upornu nakanu da nastavni jezik u čisto "slavjanskom gniezdu" (u Korčuli) bude "slavjanski", jer on ne može smetati učenju "uljudnosti", kako su to držali autonomaši. Ustvari, borio se za upotrebu, afirmaciju i razvoj hrvatskog jezika u školama i životu uopće, usprkos vrlo intezivnim ometanjima i optužbama, što se očitovalo i u krizi Sabora, raspuštena 7. travnja 1864.

Od Pavlinovića su mnogi tražili da ih uputi na izvore iz kojih će "učiti narodni jezik i narodnu poviest" (I. Perić, 1974, str. 62), što je bilo zapostavljeno u školskim nastavnim programima. On je i od učiteljske škole u Arbanasima pokraj Zadra, osnovane 1866, očekivao pripremu učitelja u narodnom duhu, odnosno ta je škola "zasnivala svoju misiju kakvu su od nje očekivali Klaić, Pavlinović i ostali" (I. Perić, 1974, str. 67). Borbu za narodni jezik u školi nije zatvarao u uske regionalne okvire nego joj je davao širi nacionalni značaj (v. pisma o tome F. Račkom i drugima 1867. godine).

Nakon uspjeha u ponarođivanju osnovne škole na redu je bila srednja. U novoj školskoj 1863/64. godini djelovale su u Dalmaciji četiri gimnazije, dvije realke, jedan dvogodišnji učiteljski tečaj u Zadru, dva devetomjesečna učiteljska tečaja (Split i Dubrovnik), jedan jednogodišnji za učiteljice, jedna katolička teologija i jedna pravoslavna bogoslovija (u Zadru), četiri nautičke škole (I. Perić, 1974, str. 53). Za početak se isticalo kako su oba jezika, talijanski i hrvatski potrebni u svim tim školama, što je u to vrijeme bio "razuman politički kurs" (I. Perić, 1974, str. 53). Međutim, otpori ponarođivanju srednjih škola bili su snažniji i organiziraniji, a utjecaj autonomaša na politiku razvoja srednjih škola dosta velik. Narodnjaci se nisu predavali. Na njihov zahtjev (i pritisak) 1867. godine, hrvatski jezik djelomice je uveden kao nastavni u srednje škole (D. Franković, 1958, str. 140). Na sjednici Carevinskog vijeća u Beču 13. ožujka 1874. godine podnijeta je interpretacija kojom se traži ponarođivanje svih srednjih škola u Dalmaciji, koju je s još trima zastupnicima potpisao i M. Pavlinović (te tri zastupnika iz Slovenije i osam iz Moravske). Tek na Dalmatinskom saboru (16. lipnja 1884), u kojem su bili većinom narodni zastupnici, na ponovljeni prijedlog M. Pavlinovića bečkoj vladi, usvojeno je da se hrvatski uvede kao uredovni i izvanuredovni službeni jezik u sve državne urede Dalmacije, izuzevši vojsku. Tako se nakon nekoliko desetljeća borbe Mihovila Pavlinovića i njegovih drugova ostvarilo prirodno pravo naroda (Marin Pavlinović, 1978, str. 45).

Važnim prosvjetno-kulturnim ustanovama u borbi za pobjedu ideja narodnjaka M. Pavlinovića je držao i čitaonice. Zato se zauzimao da se i one, a ne samo škole, otvaraju širom Dalmacije, videći u njima velike mogućnosti za razvoj narodne svijesti, ali i uopće "ljudskosti", čovječnosti. Tako će pri otvaranju čitaonice u Jelsi na Hvaru istaknuti: "Rodom i jezikom, mi smo Hrvati, - prosvjetom smo ljudi" (Marin Pavlinović, 1978, str. 49). Nakon uporne desetogodišnje borbe 1870. godine na izborima za Dalmatinski sabor pobijedili su narodnjaci. Time su bili otvoreni putevi za dalje ponarođivanje škola, ali i sudstva i uprave u općinama, u čemu je Pavlinovićeva uloga bila nezamjenjiva. Ustvari, on ima velike zasluge u dalmatinskom narodnom preporodu, pa i u borbi za ponarođivanje dalmatinskog školstva.

Međutim, Narodna stranka nakon te izborne pobjede gubi značaj nacionalnog pokreta i postaje instrument parlamentarne politike (I. Grgić, 1961, str. 295). U njoj počinju različita podvajanja, što se naročito očitovalo u ideološkoj bifurkaciji (liberali i klerikalci) (I. Perić, 1974, s. 94). Tako je i Pavlinović iskazivao neka konzervativnija shvaćanja u odnosu na svoje suborce, npr. protivio se da ženska djeca pohađaju škole (1863). Kao apologet politike pape Pia IX, Pavlinović je, naročito poslije Vatikanskoga sabora 1869-1870. "pošao smjerom osuđivanja svega što je liberalno", što mu je zamjerio M. Klaić u pismu 29. kolovoza 1871. (I. Perić, 1974, str. 94). Zamjerano mu je da brani vjerski duh u čitankama: "Prosto je don Mihi imati svoja osvjedočenja, ali sviet ne ide na to da se svi pokaluđerimo" (Ante Bakotić na sjednici Dalmatinskog sabora, Izvj. D.S. XX, Zadar 1884).

III

Don Mihovil Pavlinović ide među najistaknutije ličnosti devetnaestog stoljeća u Dalmaciji, osobito u doba hrvatskog narodnog preporoda (S. Obad, 1991, str. 234). Bio je svećenik, političar, književnik i narodni zastupnik, briljantan govornik i oštar polemičar, kako među pukom, tako i u Dalmatinskom i Hrvatskom saboru te Carevinskom vijeću u Beču. Bio je poliglot - znao je latinski, talijanski, francuski i njemački, poznavao staroslavenski i grčki, a ni slavenski jezici uopće nisu mu bili tuđi. Zastupao je tezu "piši kako puk govori" (J. Ravlić, 1969, str. 118), skupljao narodne pjesme, zagonetke i poslovice, izraze i riječi (predao je za Akademijin rječnik više od 4.000 riječi). Polazište mu je bilo

da se "jezik mora učiti od naroda koji osjeća za jezik" (J. Ravlić, 1969, str. 120). Imao je razrađen vlastiti politički, kulturni i književni program i zato su ga mnogi suvremenici (F. Rački, J. J. Strossmayer i drugi) uvažavali i cijenili. Tako je sa Strossmayerom bio u prepisci za izbor profesora iz Dalmacije za Sveučilište u Zagrebu, koje se osnovalo 10. listopada 1874. godine, a August Šenoa posvećuje mu prvo izdanje "Seljačke bune" (Vijenac 36-53/ /1887). "Nijesili se Ti digao na junačke noge, da oda sna preneš drijemnu dušu primorskog puka, da ga gromom glasa svoga budiš u sviest, da korov iščupaš iz vinograda rodnog, pravi zatočnik našeg prava, pravi apostol nehijene slobode?" (A. Šenoa: Seljačka buna, Sabrana djela, Jubilarno izdanje "Binoze", Zagreb 1933, str. 376-377).

Don Miho Pavlinović bio je svijestan da je jezik za svaki narod životno važan. Politički narod hrvatski ima svoj jezik hrvatski (Narodni list, Zadar, br. 55, 19. srpnja 1883; prema Marinu Pavlinoviću, 1978, str. 42). Zato je u svojoj dugogodišnjoj saborskoj i parlamentarnoj djelatnosti, kao narodni zastupnik i vođa Narodne stranke u Dalmaciji, Mihovil Pavlinović govorio u Zadru, Zagrebu i Beču hrvatski (Marin Pavlinović, 1978, str. 56), znajući kako borba za narodni jezik nije samo filološkoga nego i izrazito političkog karaktera. Zato je njegov doprinos u ponarođivanju škola u Dalmaciji i uporabi hrvatskog jezika u školi te sudstvu i upravi bio u biti prinos u konstituiranju hrvatskoga naroda kao suvremene nacije u modernoj Evropi.

Literatura

Grgić, Ivan, Klaićeva pisma Rafi Arneriju, Zadarska revija, br. 4-5/1961.

Mihovil Pavlinović u politici i književnosti, (Zbornik, ur: S. Obad, I. Runtić, N. Stančić, M. Tomasović), Globus, Zagreb 1987.

Obad Stijepo, Don Mihovil Pavlinović, Zadarska revija, br. 6/1991.

Pavlinović, Marin, Povijest, ljudi, istina, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978.

Perić, Ivo, Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva 1860-1918, Hrvatski školski muzej, Zagreb 1974.

Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj (ur.: D. Franković), Pedagoško-književni zbor, Zagreb 1958.

Ravlić, Jakša, Mihovil Pavlinović, pet stoljeća hrvatske književnosti: Rački, Pavlinović, Nodilo, Lorković, MH - Zora, Zagreb 1969.

Stančić, Nikša, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji, Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869, Sveučilište u Zagrebu - Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1980.

Zaninović, Mate, Školstvo Makarskog primorja u Pavlinovićevo doba, U Zborniku: Mihovil Pavlinović u politici i književnosti (ur: S. Obad i dr., Globus, Zagreb 1987.

Zusammenfassung

Mirjana Pivac: DON MIHOVIL PAVLINOVIĆ IM KAMPF FÜR DIE KROATISCHE SPRACHE IN DER SCHULE

Im Rahmen des Kapfes der Nationalorientierten in Dalmatien für den Anschluß Dalmatiens an das Mutterland Kroatien analysiert die Autorin in dieser Arbeit Rolle und Formen der Arbeit des Priesters und Volksreformators, des Kämpfers gegen die Autonomisten in Dalmatien und für die Affirmation der kroatischen Sprache, Don Mihovil Pavlinović.

Pavlinović war ein talentierter Schriftsteller, der beim Barden der kroatischen Volkspoesie und dem Schöpfer der kroatischen Koine-Sprache, dem Franziskaner fra Andrija Kačić-Miošić, reichlich schöpfte. Die in dem populären "Pismarica"-Gesangbuch dieses Franziskaners enthaltenen Ideen führte Pavlinović in der Praxis durch: er verbreitete sie

im Sabor (Landtag), im eigenen schriftstellerischen Werk, in seiner Korrespondenz. Dies trug dem schnellen Sieg der kroatischen Sprache in der Schule bedeutend bei.

Durch Verbindung der kroatischen Volkskultur mit dem katholischen Glauben und der kroatischen jahrzehntelangen Tradition leistete Pavlinović einen großen Beitrag der Affirmation der kroatischen Sprache und Literatur in Dalmatien. Das war eine wesentliche Voraussetzung für Vereinigung Dalmatiens mit dem Mutterland Kroatien.

POLOŽAJ VJERNIKA U ATEISTIČKOJ ŠKOLI

Josip Marinković

Sažetak

Autor u ovom radu analizira položaj vjernika u boljševičkom školskom sustavu od 1945. do 1990. godine.

Analiza najprije obuhvaća filozofsko promišljanje korijena ateističke ideologije, zatim njenu praktičnu fenomenologiju koja je puna nasilja i represivnog djelovanja boljševičkih pedagoga kako prema nastavnicima-vjernicima, tako u još zaoštrenijem vidi i protiv učenika-vjernika.

Navođenjem primjera i dokumenata povijesno se situira ideološko-boljševički koncept odgoja protiv Boga, što je vodilo sveopćoj kulturnoj, prosvjetnoj i političkoj devastaciji Hrvatske i Hrvata.

Donedavna je naša (i ne samo naša) škola bila radikalno ateistička. Iako to više nije, povijesna činjenica postojanja bezbožne škole, baš kao i činjenica njene propasti, stavljaju nas pred niz pitanja - filozofskih, pedagoških, pa i teoloških. Kako, na osnovi čega, po kojim to razlozima utemeljiti školu, štoviše, ne samo školu nego cijeli odgoj na teorijskim osnovama ateizma kao pogleda na svijet? Koji su bili razlozi za to i koliko su ti razlozi filozofski opravdani? Je li ateizam, postavljen kao državni odgojni cilj, doista dosljedan onoj filozofskoj ideji iz koje je izveden, a to je filozofija marksizma? Ili možda filozofija marksizma, konkretizirajući se u odgojni zahtjev ateističkog odgoja, u biti izdaje jednu od svojih osnovnih proklamiranih vrijednosti, a to je humanizam? Može li uopće nametanje svjetonazora biti sredstvom odgoja, biti humanističko?

I dalje, što znači činjenica da se ideal bezbožne škole i bezbožna odgoja nakon gotovo pola stoljeća uporna nametanja svim pedagoškim i političkim sredstvima tako reći preko noći raspao? Što ta povijesna činjenica govori o moći, odnosno nemoći škole u oblikovanju pogleda na svijet svojih učenika? Što ona svjedoči o stvarnom odgojnom značaju tzv. moralno-političkog odgoja, kojim se ateizam kao odgojni ideal nametao? Kolika je, ako je sve to tako kako smo rekli, duhovna težina ovako koncipirana moralnog odgoja, odgoja koji je sebi bezboštvo postavio za jedan od bitnih ciljeva? Što taj fjasko bezbožne pedagogije svjedoči o pedagogiji kao oblasti ljudskog iskustva? I, na kraju, što bezbožna škola i položaj ljudi u njoj, učenika, a možda još više učitelja, znači u teološkom smislu? U kakav to položaj dolazi vjernik koji je dužan deklarirati se kao bezbožnik, jer se to od njega svim raspoloživim sredstvima države zahtijeva? Griješi li on kao učenik, ali i kao učitelj kada taji svoju vjeru i uči svoje učenike bezboštvu, i je li, i koliko, grijeh tajiti svoju vjeru da bi se izbjegli državni progoni učenika?

Dakako, moguće je i događa se da državna škola, kao i državni odgoj u cjelini kroza sve oblike svog organiziranja (tzv. pionirske, omladinske i slične) sustavno promiče ideološke zahtjeve, one na kojima establishment politički počiva. U takvu slučaju i učitelji i učenici, svaki na svoj način, postaju u određenom smislu duhovni zarobljenici ideologizacije. Sama činjenica ideologizacije u proturječju je s idealom duhovne samostalnosti i utoliko proturječi željenim odgojnim vrijednostima. No, ideologije se razlikuju i po svom

odnosu prema vrijednosti osobne autonomije onih kojima se kroz odgoj upućuju. One, s obzirom na vrijednost slobode savjesti mogu biti više ili manje vrijedne. Kada je, međutim, riječ o ateizmu kao vrijednosnom idealu odgoja, više se ne radi o bilo kakvoj ideologizaciji nego o onoj koja smjera ovladati onim što na najosjetljiviji način definira pojedinačnu osobnost čovjekova bića, zadrijeti u njegov odnos prema onome što se doživljava kao posljednje - svrsi i smislu svega što jest. Stoga škola koja politički indoktrinira nije još u svojoj ideologiji niizdaleka toliko zla i položaj učenika i učitelja u njoj nisu još nizdaleka toliko dramatični kao što je to slučaj sa školom, pa i čitavim sustavom odgoja koji zahtijeva od učitelja i duhovnih vodiča mladih da sami budu bezbožnici te da takvima učine svoje učenike. U takvim se odgojnim situacijama zbivaju prave duhovne drame, drame ljudske svijesti i savjesti. Jer, odgojni je čin vezan za etičko zbivanje i stoga nametanje takvih zahtjeva dovodi u pitanje moralni integritet i samog učitelja i, dakako, njegova učenika.

Kako djelovanje škole i odgoja uopće pripada sferi mišljenja pedagogije, to cijeli ovaj kompleks, osim filozofskoga i teološkoga, ima i duboko pedagogijsko značenje. U stvari, riječ je o svojevrsnoj pedagoškoj zbilji, zbilji koju establishment naređuje i čije ozbiljenje očekuje. Zahtjev za bezbožni odgoj mora biti pedagoški praćen i on to doista jest. Bezbožni se odgoj, dakle, temelji na pedagoškom instrumentariju koji svojoj agresivnosti i utjecaju na državne institucije, pa i etablirane sveučilišne ustanove koje se bave teorijom odgoja, nije nimalo beznačajan. Naprotiv, on ih određuje. Stoga nam u situaciji kada se ateističkog odgoja oslobađamo ne preostaje drugo nego da se isto tako oslobodimo i onoga pedagoškog teorijskog instrumentarija na kojem je takav odgoj temeljen. Ako se takav pothvat ne učini, ako se kritički vrednuje teorija bezbožnog odgoja, moglo bi se dogoditi da se zlo koje je on u sebi nosio ponovi, ovaj put ne kao progon vjernika u školi nego kao progon ravnodušnih ili čak ateista. Dogodi li se to, uvenut će razlozi zbog koji smo se borili protiv bezbožne škole, a to je pravo na slobodu savjesti kao prvog uvjeta slobodnog odgoja.

Kao jednu od temeljnih pedagoških rasprava bezbožne škole, koja je karakteristična za cijelu pedagogiju tzv. znanstvenog pogleda na svijet ili ateizma, navodimo knjigu profesora Dragutina Frankovića "Bitna obilježja socijalističke idejnosti i političnosti nastave", PKZ, Zagreb 1953. Nju uzimamo za paradigmu bezbožnog odgoja u proteklom razdoblju stoga što ju je kao disertaciju prihvatila komisija pedagoga i psihologa koji su tada bili i još su sam vrh etablirane pedagoške, odnosno psihološke misli. To su tadašnji sveučilišni profesori s Katedre pedagogije i psihologije, kojima je predsjedao Stjepan Pataki, a članovi su bili Zlatko Pregrad, Zoran Bujas, Marijan Tkalčić i Pero Šimleša, pa prema tome Frankovićev rad mjerodavno predstavlja pedagogiju državnoga bezbožnoga odgoja. Tu knjigu citiramo i stoga što je, osim 1953, izdana još jednom i to kao odgovor državne pedagogije na "hrvatsko proljeće" kao prilog obnovi jugoboljševičke ideologije. Prema tome, ona predstavlja višedesetljetni kontinuitet državne ideologije. U njoj se konkretan pedagoški vid borbe vjere i vjernika opisuje u sljedećoj, pedagozima datoj direktivi:

"Napredno orijentirani učenici, ne samo nastavnici, treba da djeluju na svoje drugove koristeći se činjenicama i generalizacijama s kojima se upoznavaju za vrijeme nastave" (str. 178). Na istoj stranici, govoreći o međusobnoj ideološkoj borbi učenika koji idu i onih koji ne idu na vjeronauk, kaže:

"Poznato je da takova *borba* (potcrtao J. M.) postoji čak u osnovnoj školi, među učenicima koji ne idu na vjeronauk i onima koji idu, no ima učitelja koji prolaze mimo toga, kao da ih se to ništa ne tiče. Nastavnik treba da učestvuje s pedagoškim taktom u toj *borbi* (potcrtao J. M.) na strani napredno orijentiranih učenika".

Po tome je učenik koji vjeruje izložen ne samo pritisku nastave, koja je sva prože-

ta tzv. socijalističkom idejnošću u namjeri da oblikuje "znanstveni pogled na svijet", što u ovom kontekstu označava ateizam, nego treba biti izložen i pritisku učitelja kao autoriteta države, škole, društva i znanosti koji na čelu "naprednih" učenika, zajedno s njima, protiv njega vodi "idejnu borbu". Očito je, međutim, da je dijete gurnuto u takvu situaciju koju bi trebalo da po direktivi pedagoga znanstvenika režira učitelj ili nastavnik kao svojevrsni duhovni linč. A taj položaj učitelja vjernika i učenika vjernika u ateističkoj školi uopće nije bio predmet pedagoških rasprava. Znanost o odgoju zanimala se za mnogo toga ideologijski aktualnog, ali za jedno od bitnih pitanja pedagoške zbilje, položaj vjernika u školi u kojoj promiče ateizam kao odgojni ideal, nije imala nimalo sluha. To, dakako, govori o stanju duha u teoriji odgoja.

Sam pojam ateizma na kojem se odgoj zasnivao nije, međutim, posve jednoznačan. Stoga što je to tako, moguće je da se poneki odnos prema eshatonu sa stanovišta vjernika posmatra kao ateizam, a da se isti taj odnos u očima radikalnih ateista vidi kao stanovit oblik vjerovanja.

Kada, dakle, govorimo o položaju vjernika u ateističkoj školi, morali bismo biti načistu o kakvu je to ateizmu riječ. U praksi naše škole na djelu je bio ateizam koji je težio da postane univerzalnim pogledom na svijet. On se uspostavio kao odgojni cilj, te je odatle proizišao zahtjev ne samo za ravnodušnošću prema vjeri, niti samo za ignoriranjem svega što je dalo slutiti na vjerski doživljaj, nego mnogo više od toga, za radikalno polemičan odnos prema njemu, na - kako kaže Franković - borbu protiv njega.

Pristup čovjekovu odnosu prema onom što je posljednje iskazivao se ne samo kao ateističan nego i više od toga, kao antiteističan. Filozofsko-teorijski on se pozivao na djela Marxa, Engelsa, Feuerbacha, itd., no antiteizam njegova nastupa ne bi se mogao svesti na te izvore već stoga što je pedagoška praksa antiteizma, vidjeli smo, nehumana u samom svom biću, a humanizam je, bar teorijski, jedan od Marxovih ideala. Bojovni ateizam boljševičke škole svjedočio je u biti jednu drugu praksu, i to ponajprije političku, praksu koja je išla za tim da u potpunosti ovlada sviješću ljudi potiranjem čovjekova odnosa prema Bogu u kom su - sasvim opravdano - nazirali najveći otpor zahtjevu za zarobljavanje ljudske savjesti. U tom, u biti više političkom nego filozofskom stavu imale su pedagoške teorije i pedagoška praksa antiteizma svoju osnovu.

U specifično našim uvjetima antiteizam odgoja imao je izričitu političku funkciju koja je težila tome da se posredstvom njega prevladaju vjerske, pa po tome i nacionalne razlike u višenacionalnoj i viševjerskoj državnoj zajednici, tj. težilo se posredstvom njega kao noseće ideološke komponente učvrstiti unitarističku političku vlast. Drugim riječima, on je u političkom smislu bio u funkciji tzv. jugounitarizma. Da je tome bilo tako dade se razabrati iz činjenice da je odgoj bio netolerantan prema onim oblicima vjerovanja koji su u našoj duhovnoj sredini bili aktualni, posebno pak prema katoličanstvu u Hrvata, dok je, sasvim nedosljedno tome, tolerirala neke druge oblike vjerovanja, primjerice različite budističke sekte koje je donio val pomodnosti. Iz toga se može razabrati da praksa antiteizma u odgoju nije nošena toliko metafizičkim koliko političko-pragmatskim rezonima. Karakteristična je za tu tvrdnju činjenica da je "Historija filozofije" od Vejnovićeve (Školska knjiga, Zagreb) iscrpno informirala o, primjerice, džainizmu, a marginalizirala kršćanstvo.

Ono po čemu suočavanje s bezboštvom kao odgojnim ciljem dojučerašnje škole postaje za nas značajno nije, međutim, toliko pitanje njegova metafizičkog utemeljenja (ono je već mnogo puta propitivano), koliko značenje činjenice da se u toj školi koja naređuje i promiče ateizam nalaze i vjernici, i to vjernici učitelji i vjernici učenici. Odatle onda proizlazi pitanje, presudno za određivanje same pedagogije, a posredno i poimanje same religije, hoće li vjernici pod utjecajem takva odgoja prestati biti vjernici ili će, naprotiv, upravo kroz takav nastup škole jačati u svom vjerskom uvjerenju.

Očito je, međutim, da pedagoška situacija u kojoj su učitelji vjernici i učenici vjernici nije ista, ali teško je reći čiji je položaj teži i koji od njih više optužuje nosioca ideje o bezboštvu kao odgojnom idealu. Djeca vjernici u takvu su pedagoškom svijetu izloženi duhovnom pritisku koji proizlazi iz onog društvenog autoriteta koji škola ima, autoriteta ateistički interpretirane znanosti koja im se, u duhu pozitivizma, predstavlja kao vrhovni svjedok istine, svjedok koji svjedoči protiv vjere i vjerovanja, a da oni sami za svoju vjeru nemaju drugo duhovno uporište osim vlastita osvjedočenja koje ovako napadnuto svim pedagoškim sredstvima škole osjećaju kao neku vrstu osobne krivnje. Od škole promicane vrijednosti kao "napredno", "znanstveno", "reakcionarno", "neznanstveno" itd. uperene su protiv njihova vjerovanja, svrstavajući ih u društveno negativan kontekst.

No, nije mnogo lakše ni učiteljima vjernicima. Oni su ne samo prisiljeni živjeti dvostrukim životom nego dolaze u situacije u kojima prema djeci vjernicima moraju nastupati s pozicija propisanog ateizma kao odgojnog ideala. Oni, dakle, bez svoje krivnje moraju živjeti životom dvostrukog čovjeka, što znači ispod dostojanstva slobodne ljudske ličnosti.

Iz svega što smo rekli jasno proizlazi da je već sama pedagoška ideja bezbožnog odgoja ne samo filozofski pogrešna nego i u pedagoškom smislu nehumana, štoviše antihumana. Posebno je pak pitanje razumiju li uopće tvorci bezbožne škole dijalektiku vjerovanja i nevjerovanja kada promiču nazor po kojem jednom "dokazana" nevjera postaje doživotnim nazorom onoga komu se demonstrira. Povijesno gledajući, praksa bezbožnog odgoja pokazala se potpuno neuspješnom. Ona u svojim namjerama nije uspjela i to je nepobitna povijesno-iskustvena činjenica. Raspadom boljševizma, unatoč njegovoj gotovo polustoljetnoj praksi antiteističke pedagogije, vjerski se život obnovio kao da odgoj nikad nije ni bio vođen idejama ateizma. Antiteistička je pedagogija, dakle, doživjela potpun neuspjeh i sve te teorije moralnog odgoja za boljševičko društvo pokazale su se potpunim promašajem. Jedino u čemu je ateistička pedagogija dosta uspijevala jest duhovna tortura, represija na učenicima i učiteljima, nasilno oblikovanje dvostrukog življenja, nametanje *homo duplexa*, kao oblika življenja u "odgojnim" ustanovama.

Iz svega rečenog proizlazi da položaj vjernika u bezbožnoj školi moralno optužuje njene nosioce i tvorce, od onih koji su oblikovali teorijske odgojne ideale, pa tako i ateizam kao odgojni ideal, do tvoraca posebnih, tom zadatku primjerenih priručnika tzv. moralnog odgoja i svih onih metodika posebnih predmeta koje su se trudile nastavom promicati materijalističko-ateistički pogled na svijet, od biologije i povijesti do hrvatskog jezika, pa i matematike. Sva ta pedagoška literatura zaslužuje svojevrsnu inventarizaciju i dezideologizaciju, procjenu na osnovi toga koliko je bila angažirana u jednom pedagoški nehumanu postupku odgoja.

Iz svega bi se moglo zaključiti da je cjelokupna pedagoška literatura tog razdoblja promicala ateizam i antiteizam kao svoj odgojni ideal. To je, međutim, samo djelomično točno. Antiteizam i ateizam bili su okosnice službene ideje odgoja i oni su promicani od etabliranih pedagoga i pedagoških institucija. No, valja ustanoviti da se usporedo s njima čuo i drugi glas. Tako je od službenih pedagoških institucija bio marginaliziran, činjenica je da je postojao. Stoga se za ateizam kao odgojni ideal ne može optužiti pedagoška svijest u cjelini nego samo etablirani državni odgoj i njegove teorijske nosioce.

Kritika ateizma kao odgojnog ideala bila je nošena trima idejama. Prva je od njih da ateizam kakav se zastupa u odgoju nije koherentan idejama na koje se poziva, tj. Marxovoj filozofiji ("Protiv prosvjetiteljske kritike religije", Školske novine, 8. travnja 1975), druga je da ignoriranje dimenzije religioznog dovodi do obrazovnog sakaćenja učenika (*Polet*: "Kako se nastava odnosi prema religiji" 9-10/1965 i "Tretiranje religije u obrazovanju", *Gledišta* 2/1966. te "Ogledi iz filozofije

odgoja", Školske novine, Zagreb 1988, esej "Smrt kao tema pedagoškog postupka", u kojem se pokazuje da ateizam nije u odgojnom postupku kadar objasniti egzistencijalne probleme čovjeka), a treća je da je ateizam kao odgojni ideal nehuman i proturječan pedagoškoj ideji odgoja (savjetovanje na Filozofskom fakultetu, OOUR pedagogijskih znanosti, pod nazivom "Ateizam kao odgojni ideal", Zagreb 1988, te članak u *Danasu*: "Bezbožni odgoj", i na kraju "Ateizam kao odgojni ideal i učiteljstvo filozofije" u knjizi "Filozofija kao nastava", *Filozofska istraživanja*, Zagreb 1990). Već ovo što je navedeno pokazuje da promicanje ateizma kao odgojnog ideala i dovođenje učenika i učitelja u one pedagoške situacije koje smo opisali ne pada na savjest cjelokupnoj pedagoškoj svijesti nego samo onom njenu dijelu koji je ateizam kao odgojni ideal nadredio općeljudskoj toleranciji.

Povijesna činjenica postojanja ateističkog odgoja i povijesna činjenica položaja vjernika u takvu odgojnom postupku kao i, na kraju, povijesna činjenica rasapa takve odgojne koncepcije svjedok je dokle čovjekovo nastojanje može prodrijeti u domenu tuđe svijesti. Ona svjedoči o moći i nemoći etablirana odgoja te moći i nemoći njegove teorije.

Stoga ključ pedagoškog mišljenja treba tražiti u vizijama općih ljudskih vrijednosti. Slom ateističke pedagogije i pedagoški uvid u njegove razloge otvara prostore mogućoj pedagoškoj kritici onih filozofskih ideja na kojima se ateizam kao odgojni ideal temeljio. I na kraju, iskustvo ateističkog, odnosno antiteističkog odgoja i nedostojna položaja koji su u njemu imali vjernici uči nas da bez tolerancije kako prema vjernicima različitih vjera, tako i onima koji u pogledu vjere lutaju između vjerovanja i nevjerovanja ne može biti vrijedna, čovjeka dostojna odgoja.

Zusammenfassung

Josip Marinković: DIE LAGE DER GLAUBENDEN IN BOLSCHEWISTISCHEN SCHULSYSTEM 1945-1990.

In diesem Artikel analysiert der Autor die Lage der Glaubenden in bolschewistischen Schulsystem 1945-1990.

Die Analyse enthält zuerst ein philosophisches Durchdenken der Wurzeln der atheistischen Ideologie. Dann wird die praktische Phänomenologie dieser Ideologie durchdacht, die voll von Gewalttaten und repressiver Wirkung der bolschewistischen Pädagogen gegen gläubige Lehrer und noch mehr gegen gläudige Schüler ist.

Durch Angabe von Beispielen und Dokumenten wird das ideologisch-bolschewistische Konzept der Erziehung gegen Gott geschichtlich loziert. Solche Erziehung führte zu einer allgemeinkulturellen, politischen und Bildungsdevastation Kroatiens und der Kroaten.

BOLJŠEVIČKA ATEIZACIJA HRVATSKOG UČITELJSTVA

Ivan Biondić

Sažetak

U radu se genetsko-strukturalno-funkcionalnom metodom, a u obzorju suprostavljenih tradicija hrvatskog školstva (kršćansko-nacionalno vs. liberalno-internacionalno), analizira boljševička ateizacija hrvatskog učiteljstva za doba komunističke Jugoslavije kao i njene posljedice u postkomunističkoj Hrvatskoj.

U prvom slučaju, s motrišta proturječnih odgojnih paradigmi (autaritarno-hijerarhijska vs. demokratsko-pluralistička), analiziraju se dva tipa učitelja: (1) učitelj kao promicatelj ideološkog transfera ("inžinjer duša") i (2) učitelj kao promicatelj znanstveno-kulturnog transfera ("suvremena profesija).

U drugom slučaju, s obzirom na povijesni interregnum, analiziraju se dvije tendencije u razvoju hrvatskog učiteljstva: (1) CRO-demokratska (koja uspostavlja povijesni kontinuitet u ozračju zapadno-kršćanske civilizacije) i (2) CRO-boljševička (koja se izgrađuje na povijesnom diskontinuitetu, tj. izvan nacionalnog i kulturnog bića hrvatskog naroda).

Boljševizmu, kao primijenjenom marksističko-lenjinističkom komunizmu, "ništa nije bilo sveto, ni prošlost jednog naroda, ni njegove povijesne i kulturne vrednote, ni njegov duh, ni njegove nacionalne i religiozne vrijednosti, ni sama sadašnjost osim njega samog" (Z. Knezović, 1992, s. 102). S obzirom na to, tijekom svoga gotovo polustoljetnog djelovanja ta je totalitarna ideologija duboko obilježila biće hrvatskog naroda koji se više od tisućljeća izgrađivao na zasadama zapadnoeuropske kršćanske (benediktinske) civilizacije.

Budući da komunizam, već po svojoj ideologiji, pobija povijesno pamćenje naroda, on je svim sredstvima nastojao lišiti hrvatski narod nacionalno-političke samostojnosti i izbrisati mu duhovno-kulturni identitet. S tim u svezi "na prvom udaru nalazi se vjera naroda, koju se podvrgava nesmiljenoj kritici, iskrivljavanju i izrugivanju, ispravno sluteći, da obarajući vjeru, obara i našu pripadnost europskom kulturnom krugu, i dosljedno, našu povijest, a s njom i našu samobitnost" (B. Perović, 1974, s. 261-262).

Iako je boljševička ateizacija zbog svega toga obuhvatila sustavno sva područja društvenoga i kulturnoga života, posebice je opečatila hrvatsko školstvo i učiteljstvo. S obzirom na to, držimo važnim analizirati razvoj učiteljstva u tom gotovo polustoljetnom razdoblju, i to poglavito sa stajališta boljševičke ateizacije.

Marksističko-lenjinistička historiografija opisivala je razvoj hrvatskog učiteljstva u obzorju klasne paradigme kao: "antiklerikalno (naprednjačko)" vs. "klerikalno (natražnjačko)". Međutim, držimo da je taj razvoj išao "uporedo s političkim i narodnim borbama za slobodu odnosno pravo narodnog samoodređenja" (V. Petz, 1942, s. 7), pa se - s tim u svezi - mogu rekonstruirati sljedeće "razvojne paradigme hrvatskog učiteljstva" (I. Biondić, 1994) (vidi tabela na str. 144).

Boljševička ateizacija hrvatskog učiteljstva, kako je razvidno, svoje korijene ima daleko ranije, tj. u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća. Naime, glede sekularističke školske politike, tada dolazi do tragičnog raskoljavanja dotad jedinstvenoga učiteljskog korpusa na "kršćansko-nacionalno" (F. Klaić i S. Basariček) i "liberalno-internacionalno" učiteljstvo (I. Filipović i D. Trstenjak), na kojim se tradici-

Shema 1.: Razvojne paradigme hrvatskog učiteljstva

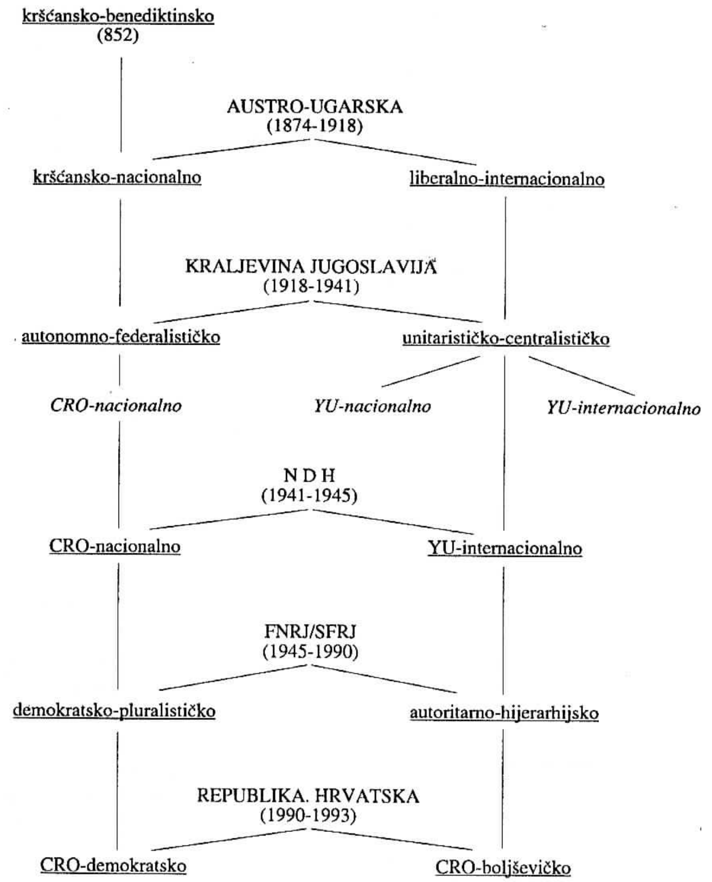

jama sve do današnjih dana odvija drama hrvatskog školstva.

S tim u svezi u radu ćemo analizirati (1) boljševičko razdoblje razvoja hrvatskog učiteljstva, te naznačiti (2) osnovne tendencije njegova postboljševičkog razvoja.

1. BOLJŠEVIČKO RAZDOBLJE RAZVOJA HRVATSKOG UČITELJSTVA

Kada se nakon sloma svoje države ponovo, bez svoje volje, i drugi put našao u sklopu Jugoslavije, tada sklonjene u tabor antifašističkih sila, hrvatski narod počinje svoj gotovo polustoljetni "križni put": od narodne tragedije u Bleiburgu, preko poratnog terora i ubijanja te policijskog terora A. Rankovića i ugušenog "hrvatskog proljeća" do egzodusa hrvatskih radnika i inteligencije, gospodarskog izrabljivanja i drugoga. Ukratko, hrvatski je narod bez slobode (nacionalne, vjerske, političke, kulturne i gospodarske) postao još jačim zarobljenikom velesrpske i komunističke ideologije.

Komunistički totalitarizam, s obzirom na svoje temeljne odrednice, korjenito

raskida s tzv. buržoasko-građanskim društvom i svim njegovim stečevinama na ovim prostorima. U totalitarnoj zajednici hrvatski se narod, čiji je nacionalni i kulturni identitet i dotad bio stalno ugrožavan, našao pred novim i još težim povijesnim iskušenjima, naime, u okruženju izrazito materijalističkog i ateističkog marksizma-lenjinizma "koji po planu isprevraća sav naš povijesni i kulturni rječnik, kao i sadržaj s obzirom na čovjeka, na naše zajednice i ustanove, na slobodu, vjeru, kulturu i svu tradiciju" (B. Perović, 1979, s. 266).

S tim u svezi, na ispražnjeni i opustošeni duhovni prostor uguravane su ideološke sheme (revolucija, klasna borba, petogodišnji planovi, samoupravljanje i dr.), "ali ne više kao novi izvori duha za izgradnju nove humane kulture, niti kao mjesto ljudskih susreta, kao suočenje raznolikih mnijenja društvenih skupina i kulturnih identiteta (...) nego kao neki monstruozni apartizam, koji svojim prianjalkama siše životni sok iz naroda, da bi ga prelio u partiju i njezinu birokraciju i od nje stvorio isključivi subjekt povijesti" (isto, s. 262).

Komunisti su nivelirali sve vjerske i nacionalne razlike i kao temelj postavili klasni (proleterski) princip koji se tijekom vremena sve više pretvarao u velikosrpski. Zato je i marksističko-lenjinistički ateizam, kao službena ideologija, osim filozofskih razloga, imao i političku ulogu u smislu integracije različitih vjera i naroda, dakako, sa stajališta velikosrpskih interesa (v. J. Marinković, 1991).

Međutim, i u boljševičkoj Jugoslaviji komunizam i pravoslavlje (= svetoslavlje) našli su se u simbiozi čvrstih interesa (= velika Srbija). Zato je boljševički sustav svim sredstvima nastojao iskorijeniti katoličku vjeru i njene institucije (v. M. Kisić-Kolanović, 1992), jer su smetale trima stožernim idejama: komunizmu, pravoslavlju i velikosrpstvu. Zato je komunizam srpskom pravoslavlju isto tako bio "bliz i simpatičan kao i četništvo, jer je jedno i drugo u službi srpstva i jedno i drugo ima zadaću učvrstiti srpsku hegemoniju nad drugim narodima države, u prvom redu nad Hrvatima" (M. Hrvatinić, 1973, s. 579). Ateizam, socijalistički patriotizam (tj. "bratstvo i jedinstvo") i internacionalizam bili su zato fundamentalni ideali i YU-boljševičke pedagogije, koja je u korpusu ideoloških aparata imala jedno od središnjih mjesta i čija je zadaća i uloga bila formirati i izgraditi "novog čovjeka". Zato u tom boljševičkom korpusu učitelji dobivaju atribut "inženjera ljudskih duša", jer su shvaćeni kao "proizvođači proizvođača", kojima je glavna zadaća proizvesti nacionalnu eutanaziju kod djece i mladeži. S obzirom na to, rado se citirao V. I. Lenjin koji piše da "u socijalizmu narodni učitelj mora biti postavljen na takvu visinu, na kojoj on nije nikad stajao, ne stoji i ne može stajati u buržoaskom društvu". Ovu je tezu, na svoj način, ponavljao i J. B. tito, koji kaže kako "smo odlučili da energično provedemo novu liniju i podignemo ugled i autoritet nastavnika i učitelja na stupanj koji odgovara njihovoj ulozi u našem društvu" (v. ur. S. Pataki, 1952, s. 343-345).

Međutim, kako znamo, teza o posebnoj vokaciji učiteljstva tijekom je vremena stalno blijedila te uoči sloma boljševizma bila i posve iznevjerena. Tako, kada je bila riječ o društvenom statusu i ulozi učitelja, kazano je da je ona sve nepovoljnija, tj. da je ta "profesija kao rijetko koja izložena sustavnoj pauperizaciji, proletarizaciji, degradaciji, dekvalifikaciji i deprofesionalizaciji" (I. Biondić, 1988, s. 28).

U analizi učiteljstva u tom polustoljetnom razdoblju, sa stajališta sociologije profesije, mogu se razlikovati dvije paradigme: (1) autaritarno-hijerarhijska (koja učitelja, kao "inženjera ljudskih duša", stavlja u funkciju promicatelja ideološkog transfera), i (2) demokratsko-pluralistička (koja se javlja osamdesetih godina te učitelja, kao suvremenu profesiju, sagledava u ulozi znanstveno-kulturnog transfera).

1.1. Autoritarno-hijerarhijsko učiteljstvo

Ovo učiteljstvo, glede uloge i zadaća, izravno proizlazi iz "partizanskog učiteljstva" (jugoslavensko-internacionalno), dok svoju vertikalu i povijesni kontinuitet ima u tzv. naprednom učiteljskom pokretu, tj.

još od "filipovićeva doba", a posebno između dva rata.

Spomenuti kontinuitet, kao svojevrsna ocjena prijeđenog puta, ponajbolje je sažet pri obilježavanju 100. obljetnice Druge opće hrvatske učiteljske skupštine (Petrinja 1976), kada onodobni rektor Zagrebačkog sveučilišta P. Vranicki kaže: "I mi možemo danas da potcrtamo da upravo oni koji su se borili i koji su imali čovječanske i internacionalističke ciljeve pred sobom, a to znači i prije i poslije rata, i marksisti i komunisti, i razni drugi lijevi ljudi koji su se borili za to, upravo su stvarali ono što je lebdjelo pred očima, kažem najprogresivnijih neimara (...) istinsko jugoslavenstvo" (v. ur. D. Pazman i dr., 1976, s. 17).

S obzirom na novu ulogu i zadaće, učiteljstvo je zato obvezatno boljševičkoj pedagogiji koja posve raskida sa svijetom "buržoasko-građanske pedagogije". Budući da podliježe "partijskoj", a ne "znanstvenoj zajednici", ta nova pedagoška misao ne postoji kao samostalno iskustvo u svijetu nego je *in toto* amalgamirana ideološko-političkom paradigmom postojeće vlasti. S tim u svezi pedagoška misao u Hrvatskoj, kao jedna od etapa društvenog razvoja, "egzistira u uvjetima ideologije saveza komunista i izgradnje socijalističkog društva" (K. Bezić, 1980, s. 33). Pedagogija je, dakle, bila posve osamostaljena od filozofije i korpusa društveno-humanističkih znanosti.

Da ne bi bilo skretanja i nesnalaženja, informiranje i formiranje učiteljstva bilo je omeđeno čvrstim koordinatnim sustavom tzv. udžbeničke pedagogije. Određena posebnom recepcijom marksizma-lenjinizma (tj. marksizma Druge internacionale), ta je pedagogija bila autentičan dokument etablirane ideologije te je *post festum* pojašnjavala i poznanstvenjivala partijske stavove i politiku. S tim u svezi, "nijedan naš udžbenik pedagogije nije pisan pod utjecajem američkih, engleskih, francuskih, njemačkih ili nekih drugih udžbenika, niti su posve samostalno i originalno djelo, nego su pisani pod utjecajem i uzorima upravo sovjetskih udžbenika" (V. Poljak, 1968, s. 433).

S obzirom na promjene i zaokrete partijske politike (tj. traženja originalnog razvojnog puta), koju je sa zakašnjenjem i prvim nesnalaženjima pratila oficijelna pedagogija, može se skicirati nekoliko etapa, samo kategorijalno inoviranih boljševičke pedagogije:

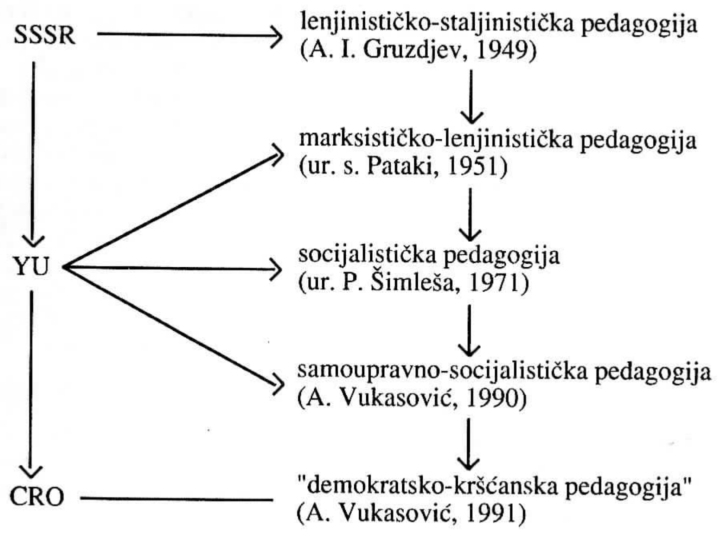

Unutar autaritarno-hijerarhijske paradigme učiteljstva može se, s obzirom na "magistralne" etape društveno-političkog razvoja, skicirati i nekoliko tipova učitelja: (1) učitelj-trudbenik, (2) učitelj-društveno-politički radnik i (3) učitelj-udruženi radnik.

1.1.1. Učitelj - trudbenik

Riječ je o tipu učitelja koji izravno proizlazi iz tipa "učitelja-borca" i stupa na scenu odmah u poraću, kada su se uspostavom "diktature proleterijata" našli zajedno "prosvjetni radnici u istoj organizaciji (savez sindikata - I. B.) s radničkom klasom i postali sastavni dio organizacije trudbenika" (ur. D. Franković, 1958, s. 462).

Djelovanje učitelja-trudbenika obilježeno je "petoljetkom", kratkom, ali intezivnom etapom razvoja do i oko sukoba sa Staljinom. To je vrijeme kada je KPJ, u nedostatku iskustva, a imajući svijetle uzore, izravno preslikavala i importirala društveno-politički i gospodarski sustav iz Sovjetskog Saveza. U tom sklopu, posve razumljivo, preuzeta je i pedagogija i to ona "pedagogija koja je sjajno položila ispit u Oktobarskom ratu, pokazavši cijelom svijetu lik novog čovjeka i nadmoć socijalističkog odgoja i kulture nad pedagogijom imperijalizma" (D. Franković, 1948, s. 215).

S tim u svezi, novu pedagogiju cjelovito izražava komunistička doktrina kojoj je bila svrha srušiti sve ustaljene stečevine ljudskoga duha i iz temelja početi graditi nove, koje stvara marksističko-lenjinističko i ateističko shvaćanje svijeta. U tom obzorju "socijalizam znači svestranu i neviđenu socijalnu i kulturnu revoluciju" (S. Pataki, 1952, s. 23). Zato je ova korjenita preorijentacija ushićeno pozdravljena: "To je velik i snažan zaokret. Napuštene su pozicije filozofijske i kulturne pedagogije i prihvaćena nova marksistička i socijalistička orijentacija naše pedagogije" (A. Vukasović, 1971, s. 84).

Nova orijentacija pedagogije, budući da je izvedena izravno iz aktualne politike, nije imala posebnih epistemoloških problema. Naime, kako kaže A. K. Bušlja (1946): "Pedagogija je podčinjena politici, koju provodi Partija boljševika pod genijalnim vodstvom velikog Staljina" (v. D. Franković, 1953, s. 26). S tim u svezi, zadaća je i naše boljševičke pedagogije bila da se, utemeljena na marksizmu-lenjinizmu-staljinizmu, ideološki usklađuje i usmjerava s politikom Komunističke partije Jugoslavije.

S obzirom na to, razmjerno je lako riješeno i pitanje cilja novog socijalističkog odgoja, pitanje cilja koje je uopće u povijesti pedagogije bilo toliko predmetom prijepora i sporenja. Sada je, međutim, taj cilj izvučen iz jednostavne, često citirane, poruke J. B. Tita (1946): "Usađujte u duše naše omladine one ideje koje su nosili borci za vrijeme rata" (v. V. Schmidt, 1985, s. 45). Iako je s "usađivanjem", metodički gledano, išlo teže, ostaje činjenica da su "tekovine NOB-e odredile jasno smjernice našeg odgoja i sistem cjelokupnog djelovanja" (I. Tošić, 1946, s. 4).

Shodno tome, "narodna vlast se morala riješiti da se škole očiste od reakcionarnog ideološkog aparata i da se unese nov sadržaj i nov duh u skladu s tekovinama revolucije" (D. Franković, 1971, s. 41). Radilo se, dakle, o temeljitoj reorganizaciji školskog sistema "ukidajući sve nedemokratske elemente stare škole, a izgrađujući novi školski sistem na savremenim demokratskim principima" (Z. Palčok, 1947, s. 521). Kako je tekla ta preorijentacija i reorganizacija, provođena svim metodama i sredstvima represivnog i ideološkog aparata?

Odmah u poraću, da bi se izbrisao svaki trag vjerskog i nacionalnog identiteta, piše M. Luketa (1949), "osloboditelj je likvidirao u Hrvatskoj 70 katoličkih srednjih škola, 90 pučkih škola, preko 100 dječjih obdaništa i zabavišta, 45 internata za mladež, 90 sirotišta za starce. Od sjemeništa 8 posve, a 6 djelomično konfiscirano, oduzeto stotine župskih domova. Od 70 katoličkih listova ne izlazi ni jedan jedini" (v. M. Hrvatinić, 1973, s. 583). Katolička crkva suočavala se tako s naletom političkog ateizma koji je poprimao sve više oblik an-

tireligioznoga terora. Importirana sovjetska pedagogija, kao obvezatni udžbenik, dakako, odbacuje svaku religioznost te polazi od "borbenog ateizma" budući da je "vaspitanje u naučno-materijalističkom pogledu na svijet" istodobno i "antireligiozno-vaspitanje" (v. A. I. Gruzdjev, 1949); u tomu je posebnu ulogu imao časopis "Bezbožnik". Partijske organizacije stoga su vodile oštru kampanju protiv učitelja (nastavnika) i učenika, koji su tako postajali nepodobni, posebice u učiteljskim školama. Spominju se tako slučajevi (Čakovec, Đakovo), gdje su škole tražile od roditelja posmeno jamstvo da neće tjerati "djecu u crkvu i vjeronauk", gdje su učenici vjernici negativno ocjenjivani iz društvenih predmeta, gdje su ocrnjivani kao "neprijatelji" te se tražio "paragraf kako bi se udaljili iz škole" (N. Kisić-Kolanović, 1992, s. 189-190).

Pitanje vjeronauka ono je što je prosvjetnim vlastima i školama zadavalo podosta problema. Vjeronauk se u školi, kao fakultativan predmet, izvodio od prvog do četvrtog razreda, pa je barem na taj način - kako se tvrdilo - u višim razredima bila osigurana idejnost i marksistička zasnovanost nastave. Međutim, i u prvom slučaju posrijedi je bilo više formalno pravo, budući da su se javljali žestoki otpori i optužbe na tu nastavu, označenu "tribinom za protivnike i kampanjom za širenje neprijateljskih kleveta i laži, za zaglupljivanje i ulijevanje otpora u mlade duše" (S. Tomašević, 1946, s. 447).

Učiteljstvo, koje je imalo bogatu tradiciju u svom organiziranju (staleškom, stručnom i humanitarnom), slijedeći sovjetske uzore, u svom reorganiziranju doživljava korjenite promjene. Obnovljeni Savez hrvatskih učiteljskih društava (SHUD) i Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora (DHSP) ubrzo su bili zabranjeni i likvidirani, a njihova imovina postaje svojinom komunističkih sindikata. Na izvanrednoj skupštini HPKZ-a (1946) izvršeno je "čišćenje" redova budući da su surađivali s ustaškim vlastima, te su neki članovi isključeni, a nekima je izrečena zabrana javnog rada. Zbor, kojem je konačno oduzet i atribut "hrvatski" (otad se govori i piše PKZ), osvježen je novim snagama, koje su bile "nosioci revolucionarnih promjena u odgoju i obrazovanju i koje su se nastojale otrgnuti od dotadašnje buržoaske pedagogije" (T. Žalac, 1983, s. 244).

Nakon raspuštanja HPKZ-a, Zbor djeluje unutar jedinstvenih sindikata kao "Centralna pedagoška komisija", tj. u Savezu prosvjetnih radnika i namještenika Hrvatske, odnosno FNRJ, što je bilo "u skladu s općim stremljenjima radničke klase u našoj zemlji". Pedagoška je komisija imala i odsjeke prema stupnjevima škola, odnosno specifičnim oblicima (odsjek za omladinu, opću pedagogiju, psihologiju i sl.). Zbor je tako "pročišćen", nadovezujući se na svijetle tradicije "filipovićeva doba", svoje djelovanje predano posvetio "izgradnji naše socijalističke škole i uzdizanju pedagoških kadrova u duhu ideologije marksizma, socijalističkog patriotizma i znanstvene pedagogije" (D. Franković, 1971, s. 40).

Zborovo glasilo "Napredak" zamjenjuje novi časopis "Pedagoški rad" (1946), koji dinamogeno ime dobiva prema boljševičko-tejlorističkoj pedagoškoj paradigmi (odgoj = rad). Iako je "Napredak" (1946) izišao kao dvobroj, ugušen je nakon oštre kritike R. Zogovića, koji je istakao da je njegovo pisanje za NDH bilo "davanje legalnosti državi - Jasenovcu", tj. da je "svaka knjiga koja je izašla pod firmom NDH bila još jedna cigla na stravičnom zidu, iza kojeg je radila jasenovačka klaonica" (v. S. Bančić, 1993).

Zadaća je "Pedagoškog rada", kao borbenoga glasila sindikaliziranog Zbora, bila vrlo složena i odgovorna budući da se vodila "oštra borba na ideološkom frontu, borba za ideološko-politički odgoj, za usađivanje u svijest naših ljudi marksizma-lenjinizma, za formiranje njihova ponašanja" (S. Pataki i dr., 1949, s. 159). Kako je veći dio učitelja živio i radio "u kalupima tuđe, reakcionarne ideologije", trebalo je, usporedo s planskim uzdizanjem novoga kadra, ideološko-politički preodgojiti stari.

Međutim, to "preodgajanje" i "usađivanje" očito nije uvijek išlo lako i jednostavno. U jednom Zborovu izvješću tako stoji da "Odsjek za nastavnike srednjih škola" dobiva prijekor, a glavni se nedostatak vidi u tome "što se u dovoljnoj mjeri ne drži programa rada koji je propisala Centralna uprava sindikata FNRJ". Isto tako, nakon promašaja u "Odsjeku za dječju i omladinsku književnost", preporučeno je da članovima treba pomoći "da se užive u nove teme, da se prožmu novim shvaćanjima (...) da se zagriju za stvaranje takvih djela, koja odgovaraju duhu i težnjama jedne herojske omladine, generacije i graditelja boraca za novo društvo" (v. D. Franković, 1947, s. 313).

Ipak, sve u svemu, u ovoj kratkoj, ali intenzivnoj etapi društveno-političkog razvoja uloga je "učitelja - trudbenika" ocijenjena kao pozitivna. Njihova je sindikalna organizacija "učinila mnogo za unošenje marksizma u svijest i praksu prosvjetnih radnika", a i u "ideološkom preodgajanju" postignuti su "dobri rezultati" (D. Franković, 1958, s. 445).

1.1.2. Učitelj - društveno-politički radnik

Pridjevak "društveno-politički radnik" učiteljstvo dobiva u etapi burnoga društveno-političkog razvoja, koja je poznata kao tzv. prijelazni period te traje od prvog uvođenja ideje samoupravljanja (1949) pa sve do nove etape "udruženog rada" (1974). Ideološki je ta etapa markirana između III. plenuma CK KPJ (1948) i X. kongresa SKJ (1974), kada se nakon raskida sa Staljinom, ali ne i "staljinizmom", pokušava trasirati i uvesti alternativni model koji bi bio nešto različitiji od sovjetskoga, tako mogao predstavljati YU-specifičnost i time potvrditi "vlastiti put u socijalizam".

Osamostaljivanje i izgrađivanje vlastitog puta, dakako, nisu mimoišli ni jedno područje društvene reprodukcije, pa ni teoriju i praksu odgoja i obrazovanja. Riječ je o novoj etapi koja je, prema marksističko-lenjinističkoj pedagoškoj historiografiji, opisana kao "oslanjanje na vlastite snage i težnja za osamostaljivanjem naše pedagogijske znanosti" (A. Vukasović, 1971, s. 84). S tim u svezi, kako bi se što službenije legitimirala vlastita originalnost, posebna se pozornost posvetila "udžbeničkoj pedagogiji".

I zaista, vrlo je brzo bila objavljena u redakciji S. Patakija "Pedagogija" (1951) koja je, sa svojih dvanaestak izdanja (zadnjih pet su uredili A. Vukasović i E. Vajnaht, 1963), vladala pedagoškom scenom do pojave "Pedagogije" u redakciji P. Šimleše (1971). Taj je udžbenik potisnuo sovjetske udžbenike pedagogije, "jer je pisan prema našim prilikama te je bio mnogo jasniji i adekvatniji od tih prijevoda" (A. Vukasović, 1971, s. 85). Ta je pedagogija tako izražavala naše specifičnosti, pa je otud ispunjuju naši atributi ("jugoslavenski", "socijalistički" i dr.) i poziva se na našu Partiju i njene autoritete i rukovodioce. Prema svojoj biti, "ona je jugoslavenska marksističko-lenjinistička pedagogija" (ur. A. Vukasović i E. Vajnaht, 1963, s. 8).

Naravno, distancirajući se samo od skretanja, ta pedagogija ostaje vjerna učenju Marxa i Engelsa, "koje su dalje razvijali Lenjin i Boljševička partija prije skretanja njezina rukovodstva u revizionizam" (ur. S. Pataki, 1952, s. 22). Izgrađivana na granitnim osnovama *hismata* i *dijamata*, naša "jugoslavenska marksističko-lenjinistička pedagogija" sve više se osamostaljivala, da bi se već u prepravljanu izdanju moglo zaključiti kako sve to "čini marksističko-lenjinističku pedagogiju jedinom naučnom pedagoškom teorijom današnjice - naukom o odgoju u duhu prave čovječnosti" (ur. A. Vukasović i E. Vajnacht, 1963, s. 8).

Budući da "socijalizam znači svestranu i neviđenu socijalnu i kulturnu revoluciju" (isto, s. 16), naša pedagogija i njeno učiteljstvo našli su se pred velikim izazovom. Učiteljima je sada ipak bilo lakše budući da "nastavnik nije činovnik nego samostalan društveni i politički radnik, čovjek s naučnim nazorom na svijet, odan svom narodu i ispunjen željom za kulturnim stvaranjem" (isto, s. 320). S obzirom na to, njegova uloga i status posve su ga, kako se

tvrdilo, jasno razmeđivali od učitelja činovnika u buržoasko-građanskom društvu.

Ova etapa, kako ćemo kasnije vidjeti, znači punu afirmaciju Pedagoško-književnog zbora koji, nakon izlaska iz sindikalne fronte, ulazi u sastav Pedagoškog društva FNRJ (1950). Zbor se tijekom vremena sve više orijentirao prema pedagozima po struci, tako da su se ugasili mnogi odsjeci, među kojima i onaj za razredne učitelje. Srednjoškolski nastavnici su se sklonili u matične strukovne udruge, djelujući kao metodičke sekcije, izvan domašaja izravne "pedagogizacije", pa se tu akumulirao kapital za kasniju reafirmaciju metodika i izgradnju stručnoga (profesionalnog) identiteta.

Međutim, rad i djelovanje prosvjetnih udruga i dalje je pod patronatom sindikalne organizacije kao izravne partijske transmisije. Tako prosvjetni radnici na jednom međugradskom savjetovanju (1959) donose sljedeći zaključak: "Rad ovih stručnih organizacija, udruženja, društava i komisija treba da jedinstvena sindikalna organizacija povremeno analizira, pokreće i usmjerava prema općim zadacima prosvjetne i naučne politike, koja se provodi u okviru općine, kotara, republike i federacije" (v. "Pedagoški rad", 5-6/1959, s. 233). Kasnije je taj patronat preuzela tzv. socijalistička fronta (Savez socijalističkog radnog naroda Hrvatske).

Idejno-politička izgrađenost, s obzirom na zadaće koje su pred njima stajale, postaje središnja osobina učiteljskog poziva. Učitelj se s tim u svezi "u svom radu mora rukovoditi s jedne strane metodama historijskog i dijalektičkog materijalizma, a s druge strane mora izgrađivati svoj ideološki stav na temelju tekovina narodno-oslobodilačke borbe". Zato se učitelj mora stalno "teoretski izgrađivati na klasicima socijalizma i na (...) člancima, govorima i spisima naših političkih rukovodioca, gdje se ogleda stvaralačka primjena nauke marksizma-lenjinizma na naše prilike i unašim uvjetima" (ur. S. Pataki, 1952, s. 348).

Sve je to, dakako, bilo nužno, posebice glede ozbiljnog zaoštravanja odnosa između Katoličke crkve i države. O progonima, zlosilju i ubijanju hrvatskih svećenika i zabranama vjerskoga djelovanja svjedoči Memorandum katoličkog klera, koji su uputili maršalu Titu (1952). U Memorandumu su najprije pobrojeni taksativno problemi (porušene crkve, zabrana procesija, sloboda propovijedanja, poučavanje vjeronauka, visoki porezi kojima je Crkva udarena, zabrana davanje milostinje, zatvaranje i zlostavljanje svećenika i dr.), da bi se nakon dokumentiranih činjenica posebno ukazalo na zaoštravanju ateističkoga kursa u javnom životu države. Tako se kaže: "Ateizam je religija režima. Ateizam se uči u školama, propovijeda na konferencijama, propagira u štampi, silom se nameće činovništvu i vojsci, učiteljima se osnovnih i srednjih škola zabranjuje pohađanje crkve. Nastavnici, koji se ne pokore toj zabrani, odpuštaju se iz službe" (v. M. Hrvatinić, 1973, s. 581).

Žestoka ideološka ofenziva naposljetku je rezultirala činjenicom da je Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske (1952) ukinuo dozvolu poučavanja vjeronauka u narodnim i ostalim državnim školama. Isto tako, bilo je zabranjeno okupljanje školskih obveznika u župnim uredima, stanovima ili privatnim prostorijama u svrhu poučavanja vjeronauka ili bilo kakvoga drugoga nastavno-odgojnoga djelovanja. S tim u svezi, Tito izjavljuje pred predstavnicima profesora i učitelja Jugoslavije: "Ja znam da će nam u inozemstvu predbacivati, što udaljujemo mladež od boga, od crkve (...) Mi se moramo boriti protiv praznovjerja (te) nećemo dozvoliti da nam se pod firmom vršenja religioznih obreda politički truje omladina" (v. "Borba", 30. travnja 1952).

Službena pedagogija i pedagozi, u spomenutoj odluci i potpori J. B. Tita, dobivaju dodatnu motivaciju za afirmaciju materijalističke nauke i demokratizaciju školskog sustava. To je bio prvi naš zakon kojim smo ostvarili "punu svjetovnost škole, pa je dugogodišnja borba naprednih hrvatskih učitelja, na čelu s Davorinom Trstenjakom, okončana pobjedom istom sada" (P. Šimleša, 1952, s. 4). S obzirom

na to, u prerađenoj "Pedagogiji" (ur. A. Vukasović i E. Vajnaht, 1963), ispisano je nanovo poglavlje "Organizacija odgoja i škole" (A. Vukasović), posebice u svezi s "principom svjetovnosti".

Tako novi školski i odgojni sistem posve i dosljedno provodi "princip svjetovnosti". Polazeći od teze da su "vjerske dogme u stalnoj proturječnosti s naučnim istinama i spoznajama", jasan je stav da "vjeronauk ne može biti nastavni predmet u nastavnim planovima naših škola, kao što mistična 'znanja' ne mogu ući u nastavne programe" (A. Vukasović, 1963, s. 57). To je, dakako, bila još jedna potvrda klasika (Marx, Engels i Lenjin), koji su "naučno dokazali da je tek u socijalističkom društvu, u okviru socijalističke organizacije odgoja i škole, moguć slobodan i svestran razvitak ličnosti" (isto, s. 55).

Iste je godine spomenuti Savjet donio odluku da se u škole uvedu "posebni satovi nastave moralnog i društvenog odgoja" i to jedan sat na tjedan, poznat kao "sat razrednika". Uvođenje je bilo to aktualnije što se "od strane reakcionarnog klera poduzimaju rafiniranije metode borbe, da se školska omladina dezorijentira, da se u nju usadi dešperaterstvo i besperspektivnost" (B. Svilokos, 1952, s. 154). Stoga je još jednom istaknuta zadaća materijalističke nauke koja znači "otkidanje čovjeka od prošlosti, koja ga je deformirala, dehumanizirala i negirala njegova svojstva i ljudske kvalitete" (isto, s. 152). Veliku pomoć učiteljima u njihovoj ulozi "društveno-političkih radnika" neosporno je pružila knjiga D. Frankovića "Bitna obilježja idejnosti i političnosti nastave" (1953), koja je bila prekretnica u shvaćanju moralnog odgoja u nas (v. A. Vukasović, 1971, s. 96). Ta je knjiga razradila osnove preodgajanja učitelja i učenika, tj. kako se boriti protiv negativnih ideoloških i političkih pojava i zastranjivanja. Razrađene su i zasade "međusobne ideološke borbe među učenicima", pa je u toj borbi (npr. glede pohađanja vjeronauka) zadaća nastavnika da sudjeluje "na strani napredno orijentiranih učenika" (D. Franković, 1953, s. 178).

Da bi škola lakše rješavala sva ta pitanja i probleme, a u same učitelje nije se uvijek moglo pouzdati, uvode se odgojno-obrazovni sustav "školski pedagozi" (čini se, jedinstven profil u svijetu) kao "kvalificirani stručnjaci za odgojni rad, koji pružaju zajednici maksimum svojih znanja i sposobnosti u ostvarivanju općeg cilja našeg odgoja - svestrano razvijene ličnosti" (V. Previšić, 1971, s. 208). Ti specijalisti za moralni odgoj (nazvani "komesarima" i "boljševičkim katehetama") ubrzo su se afirmirali kao "tehnolozi ideološkog transfera" (I. Biondić, 1988), tj. kao posrednici između prosvjetnih vlasti i nastavnika kao "neposrednih proizvođača".

Formiranje "novog čovjeka", dakako, bio je i istraživački izazov, pa se zato opetovano postavljalo pitanje istraživačke infrastrukture, posebno glede osnivanja Pedagoškog instituta. Budući da je Moskva već imala "poseban laboratorij za proučavanje te problematike", postavljeno je i u nas retoričko pitanje: "Nije li formiranje novog čovjeka u socijalističkom društvu dovoljno značajno za istraživanje" (A. Vukasović, 1966, s. 588). Iako u nas nije osnovan posebni Institut, Zavod za pedagogiju kasnije je na tom području obavio fundamentalna istraživanja, koja su - sa stajališta "marksističke etike i morala" - urodila monografijom "Moralni odgoj" (A. Vukasović, 1974).

Pedagoško-književni zbor, koji je "stekao velik ugled kao jedan od najaktivnijih činilaca razvijanja pedagoške znanosti u Jugoslaviji" (D. Franković, 1971, s. 58), obilježio je 1971. godine stotu obljetnicu osnutka. Bila je to još jedna prilika da se ukaže na "napredni učiteljski pokret" (na njegove velikane, posebice I. Filipovića i D. Trstenjaka), čije su se mnoge ideje i zamisli tek ostvarivale u socijalističkoj Jugoslaviji. Marksistički je rasvijetljena uloga Zbora između dva rata kada je, zbog dominacije građansko-buržoaske orijentacije (filozofijska i kulturna pedagogija), izgubljena veza s "naprednim učiteljima", a time i napuštena "antiklerikalna orijentacija" (isto, s. 66).

Zbor je te godine, posebice za zasluge u poslijeratnom razdoblju, priskrbio niz

priznanja, među ostalim i "predsjednika Tita". Iako je to bila godina "hrvatskog proljeća" (1971), ta činjenica nije imala nikakvih posljedica na razvoj Zbora. Čini se da je to bila jedina nacionalna kulturno-prosvjetna udruga koja nije imala svoje "hrvatsko proljeće". Štoviše, i taj se put Zbor našao na visini partijskog zadatka, jer je najavljena odlučna akcija u smjeru "suzbijanja natražnjačke i neprijateljske ideologije" (P. Šimleša, 1971, s. 70). Usvojen je i prijedlog da se sljedeća 1972. godina proglasi "pedagoškom godinom", što bi bilo još jedno vraćanje duga partiji i narodu. U toj jubilarnoj godini, u redakciji P. Šimleše, izdana je "Pedagogija" (1971), gdje je "jugoslavenska socijalistička pedagogija" određena kao "znanost o socijalističkom odgoju u uvjetima neposredne demokracije u SFR Jugoslaviji" (A. Vukasović, 1971, s. 16).

1.1.3. Učitelj- udruženi radnik

U traženju vlastitog puta u socijalizam, koji je identificiran kao "samoupravni", a utemeljuje se na koncepciji "udruženog rada" i reafirmaciji marksizma, graničnu crtu čine X. kongres SKJ i novi Ustav SFRJ (1974).

Transformacija na spomenutim osnovama zahvatila je sva područja društvene reprodukcije, pa tako i prosvjetne djelatnosti. S tim u svezi, odgojno-obrazovni se sustav reformira na institucionalnoj razini prema "načelima udruženog rada" (u tom sklopu i učitelji postaju "udruženi radnici"), a na idejnoj razini u smjeru povratka autentičnom marksizmu. U tom je smislu jugoslavenska pedagogija bila na prekretnici. "Udruženi rad i marksistička idejnost zajednički su nazivnik za koncepciju novog, integralnog sustava pedagogijske znanosti i sadašnju reformu školskog sustava" (M. Silov, 1979, s. 76).

S obzirom na zahtjeve i očekivanja, pedagogija i pedagozi (i prosvjetni radnici u cjelini) zatekli su se ovaj put, kao nikad dotad, pred velikim izazovom. Kao prvo, prema važnosti problema, postavilo se pitanje udžbenika pedagogije budući da "Pedagogija" (ur. P. Šimleša, 1971) nije bila usklađena s tim radikalnim promjenama. Kako je PKZ i taj put bio na razini povijesnog trenutka, organizirane su rasprave, koje su tiskane kao "prilozi raspravi o pedagogiji samoupravnog socijalizma" (PKZ, 1979). Temeljna je bila njihova svrha: kako doći do "suvremene pedagogije samoupravnog socijalizma, jednog novog, suvremenog udžbenika pedagogije, koji bi, za razliku od dosadašnjih, odrazio sadržaj, položaj, zadatke i metode pedagoške znanosti u samoupravnom socijalističkom društvu" (isto, s. 11). Zanimljivi su neki naglasci iz tih rasprava, kao onaj:

- da mi "želimo, s obzirom na društvene potrebe, koncipirati pedagogiju koje nema nigdje na svijetu"; zato "ako se mi nećemo organizirati, prijeti opasnost da nam naprosto netko uzme iz ruku ono što tradicionalno pripada nama, za što smo i profesionalno i društveno odgovorni" (J. Pivac, isto, s. 18). Potom,

- budući da je društveni odnos u temelju svih problema odgoja i obrazovanja, "u izradi novog udžbenika pedagogije rad i samoupravljanje treba da bude osnova od koje se polazi" (V. Raič, isto, s. 21). Pa stav

- da i nije potrebno sve "iz temelja mijenjati" budući da su postojeće vrednote sadržane izravno ili neizravno u postojećim udžbenicima (i dosad su ih "pisali autori koji žive u ovoj zemlji, koji cijene rad, poznaju i prihvaćaju samoupravne društvene odnose"), pa se "osjeća potreba da se u skladu s određenim društvenim kretanjima dopunjavaju, interpretiraju i sl." (A. Vukasović, isto, s. 21). Stoga treba

- da se, s tim u svezi, izgradi nova - zasnovana "na ciljevima i zadacima Rezolucije X. kongresa o odgoju i obrazovanju i drugim društveno-političkim i ustavnim dokumentima" (B. Pasarić, isto, s. 57). Također,

- da se, glede toga, u "pedagogiji moramo postaviti ustavno" budući da nam se događa "da u Ustavu i rezolucijama postavljamo jedne ciljeve, a u udžbenicima i pedagoškoj praksi realiziramo druge" (K. Bezić, isto, s. 46).

Nakon sloma "hrvatskog proljeća" sa svih su strana dolazila ozbiljna i energična upozorenja glede odgoja (da je "zapušten", "zanemaren", "ugrožen", da "atrofira" i sl.), da je mladež prepuštena sama sebi, da odgoj izmiče društvenoj kontroli, da se u taj prostor ubacuje crkva i dr. Partijsko je vodstvo posebice upozoravalo na djelovanje Katoličke crkve, "posljednje tvrđave hrvatskog nacionalizma".

S obzirom na sve to, pedagogija i pedagozi mobilizirali su sve svoje snage kako bi odgovorili na ta pitanja i probleme, koji su ometali, pa i ugrožavali nesmetani samoupravni socijalistički razvoj. S tim u svezi pokrenute su čitave biblioteke, napisane knjige, održani znanstveni i stručni skupovi i dr. Svemu je bila svrha da se nađu originalni pogledi i rješenja koja su se očekivala od Jugoslavije, te "tvrđave samoupravnog socijalizma". Ovdje, posve skraćeno, valja upozoriti na neke takve nastupe.

Budući da nismo imali uzora u svijetu, piše P. Šimleša (1977) u knjizi "Na putu do reformirane škole", morali smo se kretati putem "koji sami pronalazimo, trasiramo i izgrađujemo" (isto, s. 6). Posebno je to bilo teško zato što je ta nova etapa razvoja naslijedila tešku krizu odgoja kada smo otvorili "slobodan prostor i otvorili vrata za slobodan ulazak u školu nama strane politike" (isto, s. 74). U to doba, dalje se ističe, bila je pojačana aktivnost "različitih crkvenih organizacija koje svoje prste pružaju upravo prema djeci i omladini". Priznaje se da su one "vrlo pomno pratile rad u školama, da su dobro uočavali naše propuste i nedostatke, te da su nastojali zaposjesti prostore koje smo mi nepromišljeno napuštali" (isto). Usprkos svemu, piše dalje, "mi odbacujemo klasni moral buržoazije koji je utemeljenje tražio u religijama ili u klasnoj buržoaskoj etici" (isto, s. 63). I budući da se naš odgoj temelji na ideologiji klasne borbe i marksizmu kao nauci i metodi, "sve one teze koje ne polaze s tih osnova valja smatrati štetnim i neprihvatljivim" (isto, s. 64). S tim u svezi, na drugom mjestu piše: "Tko diže ruku od marksističkog odgojnog djelovanja, za toga je bolje da ne i pokušava ući u nastavničko zvanje" (P. Šimleša, 1980, s. 361).

Ipak, na mnoga je ta pitanja još ranije odgovorio "Moralni odgoj" A. Vukasovića (1974), nakon slovačkih autora, jedinstveno djelo u korpusu boljševičke pedagogije. Naime, u tom korpusu moralni odgoj ima središnje mjesto, jer ipak je riječ o izgradnji (formiranju) "novog čovjeka". Budući da "kršćanski moral i kršćanska etika imaju podređenu ulogu, ovise o vjerskim pogledima i shvaćanjima" (isto, s. 57), A. Vukasović moralni odgoj izgrađuje na paradigmi marksizma-lenjinizma, pa se zato priklanja tezi da "najviše elemenata apsolutnog, općečovječanskog sadrži u sebi socijalistički, odnosno komunistički moral" (isto, s. 37). S tim u svezi, stalno je i uporno upozoravao na "zanemarivanje odgojne funkcije škole", a za afirmaciju koje je posebno potrebno poznavanje marksističke etike. Zato je prosvjetnim radnicima "marksističke etike prijeko potrebna, oni je moraju poznavati i djelovati u skladu s njezinim zasadama. Ili, da se izrazim voltaireovski, kada ona i ne bi postojala, morali bismo je stvoriti, jer je u odgojnom radu prijeko potrebna" (A. Vukasović, 1979, s. 15).

U to vrijeme velikih izazova posebno je aktivan Pedagoško-književni zbor, koji je nakon tzv. purifikacije staleža postao isključivo organizacija "školskih pedagoga". Riječ je o specijalistima za moralni odgoj koji u "povoljnim uvjetima koriste formativnu snagu odgoja kao djelotvoran činitelj revolucionarnog preobražaja u procesu ostvarivanja marksističkog ideala čovjeka i ljudskog društva" (A. Vukasović, 1980, s. 190). U svrhu mobilizacije pokrenute su "škole pedagoga", u kojima je dominirala aktualna tematika, posebice ona vezana za reformu odgoja i obrazovanja. Tako je središnja tema jedne od tih škola u Puli (1976) bila "aktualnost Titovih i Kardeljevih pogleda na marksističko i društveno-ekonomsko obrazovanje". Ipak, izuzetnu je pozornost izazvao I. kongres pedagoga Hrvatske u Varaždinu (1980), naslovljen kao "Pedagogija u samoupravnom socijalističkom društvu" (v. ur. H. Vr-

goč, 1980). Ovaj je kongres bio usmjeren na "mobilizaciju pedagoga u razradi složene problematike koja proizlazi iz funkcije i karaktera odgoja i obrazovanja kao integralnog elementa u jedinstvenom sistemu udruženog rada u našem društvu" (isto, s. 5). Još je pobliže zadaću kongresa ocrtao P. Šimleša: "Najbliži nam je zadatak teorijska razrada i praktična realizacija Rezolucije X kongresa SKJ i stavova XI kongresa. Tako ćemo se najbolje odužiti našem velikom učitelju - Josipu Brozu Titu" (isto, s. 580).

I tako su, prema izvješću tajnika (H. Vrgoč), na ovom kongresu partijski i društveni dokumenti " o razvoju i preobražaju odgoja i obrazovanja uspješno prevedeni na jezik pedagogije". Isto tako, upozoreno je na opće mišljenje sudionika da je kongres "pokazao vitalnost pedagogije i pedagoga i dao dragocjene smjernice za razvoj suvremene pedagogije samoupravnog socijalističkog društva" (isto, s. 571). Kongres je u završnom dokumentu još jednom istakao obvezatnost naše pedagogije historijskom i dijalektičkom materijalizmu, te upozorio kako naše zauzimanje za "metodološki pluralizam u istraživanjima odgoja i obrazovanja pretpostavlja i našu energičnu osudu svih pokušaja koji bi vodili k epistemološkom pluralizmu" (isto, s. 634).

Zanimljivo je da naša pedagogija tih godina izlazi smjelije i na međunarodnu scenu. Naime, istraživački rezultati općejugoslavenskog projekta "Sistem i program obrazovanja i usavršavanja nastavnika za rad u području planiranja obitelji" (direktor A. Vukasović, 1982) mogli su se koristiti "i u međunarodnim razmjerima, prvenstveno za pomoć zemljama u razvoju u okvirima programa Ujedinjenih naroda".

Iako se radilo o složenim pitanjima, na njih je pokušao odgovoriti pedagoški tim sa stajališta filozofije marksizma-lenjinizma, dakako, uvažavajući društveno-političke i partijske stavove. U programu je tako naznačen "marksistički pristup spolnosti" kao suprotnost "biološko-seksističkom i religijskom shvaćanju spolnosti", a religioznosti se prišlo kao "alijenaciji u građanskom društvu". S tim u svezi, u programu je demonstriran sovjetski katekizam "Kako naučiti da budemo sretni", uz glasovitu boljševičku pjesmicu "Ponosno i gordo naše druže/Najdraža je sada naša riječ" (v. ur. A. Vukasović, 1982, s. 262).

Zahvaljujući takvoj programskoj strukturi, pedagoška je infrastruktura marno iskorjenjivala sve negativne pojave u mladeži, pa tako i religioznost. Prosvjetno-pedagoška je služba pojave religioznosti i sve što je povezano s vjerom i crkvom registrirala i proučavala kao "odstupanje od normalnog ponašanja", tj. ravno ili srodno s narkomanijom, delinkvencijom i razbojništvom (v. "Glas koncila", br. 7, 1973). Da bi se te pojave što uspješnije suzbijale, osim školskih pedagoga, u zagrebačko su školstvo uvedeni specijalizirani "suzbijači" - socijalni pedagozi-defektolozi.

Međutim, potkraj osamdesetih godina kriza je bila sveobuhvatna, pa se sve to odražavalo i izražavalo i na području odgoja i obrazovanja. Reforma obrazovanja, kao funkcija "udruženog rada", doživjela je potpun neuspjeh. Porasla je odgojna kriza, pa "savezna fronta" upozorava kako su subjektivne snage ostavile mlade na raskrižju (životnom, radnom, idejnom, političkom, kulturnom i dr.). S tim u svezi se zaključuje: "Zar je onda neobično što je dosta mladih krenulo nepoželjnim putem, bilo da je riječ o nacionalizmu, šovinizmu, religioznosti, nekom sumnjivom avangardizmu, bilo odavanju pijanstvu, drogiranju i sl." (v. ur. M. Ratković i dr., 1988, s. 99).

U rješavanju tih problema školskim i socijalnim pedagozima (defektolozima) brzo su se pridružili i psiholozi. U okviru poznate "zagrebačke Momirovićeve psihološke škole" izrađen je tako djelotvoran instrumentarij za otkrivanje i prepoznavanje nekih oblika "antisocijalističke patologije". S tim u svezi, nacionalni i vjerski osjećaji (dakako, u "seperatističkih" i "genocidnih", a ne "nebeskih naroda"), opisani su strukturno-kibernetički kao disbalansirana psiho-socio-struktura koja, skalirana kao "kleronacionalizam" (v. B. Wolf i K. Momirović, 1988), postaju predmetom "obrađivanja" metoda ideološkog i represivnog aparata.

I kada je II. kongres pedagoga Hrvatske (Dubrovnik 1988), s obzirom na izabranu temu ("Odgoj i obrazovanje na pragu 21. stoljeća"), trebao smjelije iskoračiti prema svjetskim znanstveno-tehnološkim, društveno-kulturnim i drugim izazovima, snažno je nastupio blok "boljševičke restauracije". Taj blok, u kojem je čak 66 od 82 izlaganja bilo i semantički i sadržajno izvan teme, pregnantno je obilježen parolom: "Bolje dogmatizam nego anarhizam". S tim u svezi se tražilo (v. ur. J. Pivac i dr., 1988):

- da bi "Kongres morao reagirati i na pojave obezvređivanja odgoja, pedagogije i pedagoga, pojave povampirenog pedocentrizma, diletantizma, anarhistički slobodnog odgoja" (A. Vukasović, isto, s. 181);
- da se ne dopusti "da nam tehnokrati i zaljubljenici građanskog pogleda na svijet, građanskog liberalizma (...) nametnu tehnokratsku, u osnovi antisocijalističku i antihumanističku koncepciju odgoja i obrazovanja" (V. Vujčić, isto, s. 237).
- da se preispita teza o kulturnim razlikama i specifičnostima budući da "Jugoslavija nije obećana zemlja, nego stvarnost u kojoj ravnopravno žive svi narodi i narodnosti" (R. Peašinović, isto, s. 207).
- da je "obrazovanje suviše ispolitizovano dejstvom republičko-pokrajinskog separatizma u pedagogiji" (D. Pantić, isto, s. 256).

Međutim, kako je globalna kriza bila sve jača i kako je socijalizam već kročio prema "smetištu historije", svi ti pojačani napori pedagogije i pedagoga kao da su bili uzaludni. Sve se to odbijalo i od armije nastavnika (tzv. neposrednih proizvođača), koji su kao "udruženi radnici" trebali predano raditi na formiranju "novih ljudi". To je pokazala i rasprava "republičke fronte" (1988), kada je predsjednik njene prosvjetne sekcije rezignirano zaključio: "U užasno nepodnošljivom materijalnom i društveno ponižavajućem položaju, gubimo socijalističku zbornicu". S obzirom na to, "u nju agresivno ulazi malograđanska desnica, klerikalizam, nacionalizam, lažni liberalizam", a padaju stručnost, kompetencije i kompeticije nastavnika" (v. ur. M. Ratković i dr., 1988, s. 11).

Unatoč svemu, neki pedagozi nisu posustajali. Tako je izišla i knjiga "Pedagoški putokazi" A. Vukasovića (1990), koja je još jednom, iz marksističko-lenjinističke pozicije analizirala "uzroke odgojne krize", posebice "zanemarivanja odgojne funkcije škole", ali i smjerove i putove da se to nadiđe. Usporedo s reafirmacijom poznatoga boljševičko-pedagoškog zakona "skladnog djelovanja različitih odgojnih faktora", istaknuta je vrijednost Šimlešine "odgojno angažirane didaktike" (isto, s. 38), kao i "prijeka potreba razmatranja pedagoških korijena stabilizacije" (isto, s. 70).

I kada je komunizam na svjetskoj sceni doživio tih godina slom, a među tim i YU-boljševička utopija "samoupravnog socijalističkog društva", sa scene je formalno sišla samoupravna socijalistička pedagogija i s njome prosvjetni radnici, kao "udruženi radnici". Ipak, već u demokratskoj Republici Hrvatskoj, dobismo posthumno sveučilišni udžbenik "Pedagogija" A. Vukasovića (1990), gdje je razrađena "pedagogija u samoupravnom socijalističkom društvu", a koje se određuje kao "znanost o socijalističkom odgoju u uvjetima neposredne socijalističke demokracije" (isto, s. 20).

1.2. Demokratsko-pluralističko učiteljstvo

Ovo učiteljstvo, koje je u funkciji promicanja znanstveno-tehničko-kulturnog transfera, javlja se u nas potkraj sedamdesetih godina, usporedo s povijesnim rastakanjem boljševičkog modela svijesti, kada se počinju mukotrpno afirmirati i probijati drukčija mišljenja, ideje i stavovi.

Zbog toga je ranije spomenuti I. kongres pedagoga Hrvatske (Varaždin 1980) bio zadnja pedagoška smotra na kojoj je demonstrirano monolitno jedinstvo budući da je tu zarisana "pedagogija udruženih i oslobođenih samoupravljača", te najavljena i "energična osuda svih pokušaja koji bi

vodili k epistemološkom pluralizmu" (v. ur. H. Vrgoč, 1986, s. 634). Štoviše, na istoj smotri, boljševičko-futurološki inženjering najavio je da će "svi vidovi građanske pedagogije kojima se pripisuje univerzalnost odlaziti sa svjetske pozornice zajedno s društvom kojem pripadaju odnosno koje ih je proizvelo" (K. Bezić, 1980, s. 657).

Međutim, "učiteljica života" bila je neumoljiva - sa svjetske pozornice upravo tih godina odlazi komunizam, pa tako i jugoslavenski, sa svojom tek začetom "pedagogijom udruženih i oslobođenih samoupravljača". Naime, još se jednom pokazalo da one ideje koje ustaju protiv Boga i Čovjeka nemaju povijesnu šansu, te im kad-tad dođe kraj. Tako je sva ona silna ideološka naplavina, posebno kada je riječ o području pedagoške zbilje, sve više ostajala bez odjeka i bilo kakve učinkovitosti. Na svojevrstan je način, na istom kongresu, priznao to i P. Šimleša (1980), kad je rekao da su "drug Tito i Partija bili mnogo veći pedagozi u našoj povijesti nego naše škole i cijeli taj formalizirani školski institucionalizirani sistem odgoja i obrazovanja" (v. S. Šuvar, 1980, s. 594).

S obzirom na to, osim dominantne inertne matrice boljševičke svijesti, tih godina "ne mogu se zanijekati kvalitativne promjene, nove spoznaje i iskustva, zrelije svijesti i nove ljudske snage a koje očekuju pogodno društveno tlo, na kojemu bi se mogle uvriježiti i niknuti" (B. Perović, 1974, s. 302). Svi ti pomaci i iskoraci bili su, prije svega, uvjetovani promjenom globalne povijesne paradigme budući da su svijet i društvo išli, s jedne strane, u smjeru tehnološko-tehničke standardizacije, a s druge, s tim u svezi, u smjeru socijalne individualizacije (gdje je mala nacija mjera kolektivne egzistencije), pa je komunizam sa svojim boljševičkim carevinama postao povijesni anakronizam.

Zanimljivo je da naše fundamentalne društvene znanosti (politička ekonomija, sociologija, politologija), a da o filozofiji i ne govorimo, nisu ni približno shvatile povijesnu važnost epohalnog zaokreta koji je naviještao "suton socijalizma - kraj masovnog društva", kako je svoju knjigu naslovio A. Dragičević (1989). Naime, apsolutiziranjem subjektivnog čimbenika povijesti, a potcjenjivanjem proizvodnih snaga, te su znanosti držale da se "svođenjem revolucionarne akcije na mijenjanje odnosa u proizvodnji pomaže političko samouvjerenje da se golim zakonodavnim inovacijama kreira nova ljudska zajednica, neovisno o okamenjenom načinu proizvodnje kojega još karakterizira uvelike otuđeni rad" (isto, s. 471).

Zbog toga se pedagoška zbilja ubrzo sudarila s katastrofalnim rezultatima koncepcije razvoja obrazovanja, poznatog pod nazivom "samoupravnog socijalističkog preobražaja odgoja i obrazovanja". Naime, promašaji su te reforme bili više nego očigledni budući da se školstvo - sa stajališta "industrijskog marksizma" - svodilo na prošlostoljetno oponašanje manualno-strojnog normiranog rada, na receptivnost, rutinu i podaništvo. Sama reforma, kako se ubrzo pokazalo, bila je zapravo u funkciji opravdavanja i osiguravanja besmrtnosti tehno-birokratskog vladanja, vođenja i usmjeravanja društva. Stoga je ta kritika, kao i traženje novih alternativnih rješenja, na području pedagoške zbilje bila - što izravno, što neizravno - vezana za epohalne povijesne promašaje reforme odgoja i obrazovanja.

Prije svega ozbiljno su kritički tematizirani "poradničenje" i "pomarksiziranje", te dvije središnje stratageme naumljene preobrazbe odgoja i obrazovanja iz pozicije "industrijskog marksizma". Tako je, iako se naša reforma iskazivala kao europska i svjetska činjenica, V. Filipović (1980) upozorio da je "jugoslavenska reforma u zaostatku za svjetskom reformom najmanje pola stoljeća" (isto, s. 1069). S druge strane, poraznu bilancu "marksističke skolarizacije" dojmljivo je dala G. Bosanac (1984), poslije koje - kako ona zaključuje - "nastupilo je razočarenje koje vodi otrežnjavanju" (isto, s. 187).

S obzirom na to, kada je riječ o pedagozima, u prosvjetnoj je javnosti iste godine (1984) otvorena rasprava "o dogmatičnosti pedagogije", koja je iz "Školskih novina" prenijeta i na stranice "Pedagoškog rada". Međutim, te rasprave (posebice one u "Pedagoškom radu"), budući da su bile više iznuđene i simulirane, nisu dale nekog pomaka, a neke su čak završile sudskim procesima "koje su neki pedagozi uzaludno vodili u ime znanstvene istine" (A. Bežen, 1988, s. 221). U tome je viđena sprega krajnjih politokratskih voluntarista i okorjelih pedagoga-dogmata koji su unisono tvrdili da je za sveukupnu krizu "najkrivlja škola i nastavnici, jer je opala odgojna funkcija škole, jer se malo posvećuje odgojnim problemima, vrijednosnim usmjerenjima, ideologiji itd." (N. Kujundžić, 1988, s. 25).

Svu težinu krize, kako smo ranije vidjeli, pokazala je i rasprava oko tzv. udžbeničke pedagogije koju, prema N. Šoljanu (1982), karakterizira "niska razina teorijske oblikovanosti, dogmatski pristup odgoju, umjetne tvorbe, artificijelna sistematika te pretjerano normativno izražen karakter teorije i prakse odgoja" (isto, s. 166). Inače, smatra se da su "Pedagogija" (J. Malić i V. Mužić, 1984) i "Didaktika" (V. Poljak, 1970) obilježile "prvo povijesno prevladavanje zastarjeloga komesarskog udžbenika tzv. jedinstvene pedagogije i didaktike koje su aplikacija boljševičke doktrine na području odgoja" (N. Kujundžić, 1993, s. 7). I kada je, temeljem natječaja, ekipa na čelu s V. Mužićem (1987) ponudila za osposobljavanje nastavnika suvremeniju pedagogiju (koja je bila interdisciplinarno ustrojena te primjerena epohalnim izazovima i potrebama učenika i učitelja), ta je izvanstandardna pedagogija označena građansko-tehnokratskom i nedovoljno jugoslavenskom, pa je "završila u trezorima boljševičkih cenzora" (N. Kujundžić, 1993, s. 7).

Kritičko prosuđivanje pedagoške zbilje, zbog žestine i organizirana otpora dogmatskih snaga, i samo je počelo zadobivati organizirane oblike znanstvene zajednice. Naime, ta kritika i traženje novih rješenja polazili su sa stajališta interdisciplinarnosti i sažimali se u nekoliko smjerova: sustavno ustrojavanje metodika, otvaranje prema komunikacijsko-emancipacijskoj pedagogiji, reafirmacija filozofije odgoja i, posebno sa stajališta sociologije profesije, osvještavanje stručnog identiteta i profesionalne autonomije prosvjetnih djelatnika.

Prvo organizirano otvaranje poduzelo je Pedagoško društvo Zagreb, posebno njegovo čelništvo (1982-1984), kada je u nekoliko navrata isticalo potrebu za izgrađivanjem pedagogije na interdisciplinarnim osnovama, koja bi bila s onu stranu dogmatske ukalupljenosti i sterilnosti. U tom je smjeru posebnu ulogu odigrala Sekcija za interdisciplinarnu suradnju, čije je osnivanje Z. Šeparović (1984), središnji promicatelj ideje interdisciplinarnosti na Sveučilištu u Zagrebu, popratio riječima: "Ideja kojom počinjete rad pokazuje da je vaše društvo zrelo za prerastanje profesije koju zastupate i da ćemo se sastati na zajedničkom interesu znanosti" (v. I. Biondić, 1991).

Interdisciplinarna tribina Pedagoškoga društva Zagreb ubrzo je postala otvorena scena na kojoj su se kritički i analitički promišljale teorija i praksa odgoja. Tako je osvještena i teza da je naša pedagogija "ispod službene ideologije" (Bl. Despot). No, najveću je pozornost izazvala rasprava o "Dometima reforme škole", uvodničar koje je bio V. Poljak (1983), jer je time počela odlučna "diferencijacija" među pedagozima. U veoma dramatičnoj rasprvi M. Jergović je naglasio "da se ovdje događa jedan od najgrubljih napada na reformu posljednjih godina, da su iznesene teze crna kronika reforme. Znači li to", pitao je "preispitivanje i osnova politike Saveza komunista na kojima se reforma temelji" (v. A. Selak, 1983). Kako se na toj tribini tražila "diferencijacija" među pedagozima, čelništvo je PKZ-a (H. Vrgoč) osporilo "bilo kakvo povezivanje Pedagoško-književnog zbora s tezama, izrazivši pritom i dosta negodovanja s tezama" (isto, s. 5).

S vremenom se probijalo shvaćanje da se nadilaženje ideologizirane i dogmatizirane pedagogije može razmjerno najlakše ostvarivati u sklopu afirmacije metodika kao samostalnih interdisciplinarnih znanosti. Kulminacija novog shvaćanja metodikâ bila je tribina "Filozofija filozofskog obrazovanja, metodike i njihov odnos prema

pedagogiji" (uvodničari: B. Kalin, N. Kujundžić i D. Rosandić), u povodu knjige "Nastava filozofije" J. Marinkovića (1986). Na tribini je, u vrlo zanimljivoj i otvorenoj raspravi o dogmatičnosti pedagogije, prihvaćena preporuka da se organizira savjetovanje "Metodike u sustavu znanosti o obrazovanja" (v. I. Biondić, 1991, s. 130).

Savjetovanju je prethodila knjiga "Metodike u teoriji i praksi odgoja" (ur. N. Kujundžić i I. Biondić, 1986), koja je nastala temeljem promišljanja i teorijskog uopćavanja naših najpoznatijih metodičara (pedagoga). U knjizi je prvi put otvorenije kazano da su metodike znanstvene discipline koje nastavni proces motre s triju bitnih stajališta: (1) matičnih (supstratnih) znanosti, (2) psihofizičkog statusa učenika i (3) suvremenih didaktičkih paradigmi. S tim u svezi prikazana je i struktura edukativnog praksisa, poznata kao "pentanomijski model zagrebačke pedagoške škole".

Na savjetovanju je još jednom došlo do potvrde tih ideja, posebice emancipacija metodika od kolonijalne supremacije pedagogije i bazičnih znanosti, tj. osviješteno je da "teorijsko-metodološko i epistemološko utemeljenje metodičke znanosti pretpostavlja intrerdisciplinarnu i multidisciplinarnu razinu" (D. Rosandić, 1986, s. 18). Osim metodika na društveno-humanističkome, ubrzo je došlo do afirmacije metodika i na prirodoznanstvenome području, posebice metodike fizike (v. R. Krsnik, 1990). Sve su te nove spoznaje počele katalitički djelovati na osvještavanju i okupljanju metodičara, afirmaciju i podizanje metodika na jednu višu razinu. Koliko je nagla afirmacija metodika ugrozila teorijske i praktične pozicije dogmatske pedagogije, vidi se i po oštrini reagiranja na II. kongresu pedagoga Hrvatske (Dubrovnik 1988), gdje se tražilo - u duhu pune "demokracije" - da se glasovanjem odluči (?!) mogu li metodike "izaći iz sustava pedagogijske znanosti" (v. I. Biondić, 1991, s. 133).

Budući da je okvir Pedagoškog društva Zagreb, a posebice zbog otpora u centrali PKZ-a, postao pretijesan, Sekcija za interdisciplinarnu suradnju, a što je bila jedna od preporuka spomenutog savjetovanja, prerasla je u Sekciju za metodiku pri Društvu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu (1986). Ta je Sekcija u razmjerno kratko vrijeme oslobodila stvaralačke energije naših metodičara i tako učinila "jedan izvanredno kvantitativan i kvalitativan iskorak iz dogmatske pedagogije i šablonizirane nastave, te na taj način pridonijela stvaranju pretpostavki temeljitije reforme odgoja i obrazovanja" (N. Kujundžić, 1990ª, s. 5). S druge strane, Sekcija je uspostavila i plodonosni dijalog između znanosti i znanstvenika koji se izravno i neizravno bave teorijom i praksom odgoja. Tako je ona učinila ono što "službena" pedagogija nije mogla ni htjela, tj. otvorila je pedagogiju prema komunikativnoj i emancipativnoj znanosti o maksimalno mogućoj afirmaciji odgoja.

S tim je u svezi i interdisciplinarna tribina Sekcije za metodiku ubrzo postala uvažena institucija, gdje se otvoreno, kritički i tolerantno promišljala teorija i praksa odgoja, te iznalazili mogući putovi i rješenja u koncipiranju prosvjetne politike. Glede toga je zabilježeno da "mnoge heretičke primjedbe i rješenja koja se u posljednje vrijeme pokušavaju probiti i do institucija vlasti (...) nerijetko se rađaju upravo na sastancima Sekcije" (Đ. Klancir, 1989, s. 35-36). Tako je Sekcija svojim analitičko-kritičkim skupovima, te svojim inicijativama izradila kriterije za (re)valorizaciju pedagoške djelatnosti u postsocijalističkom interregnumu. Naime, ona je pripremila i solidnu kadrovsku osnovu za utemeljivanje jedne suvremene interdisciplinarne ustanove (Hrvatske akademije odgojnih znanosti), koja bi na najvišoj razini mogla proučavati smjerove i trendove preobrazbe teorije i prakse odgoja u okružju visokih tehnologija i pluralističke demokracije.

S obzirom na to članovi Sekcije su s nadama očekivali II. kongres pedagoga Hrvatske (Dubrovnik 1988), koji je svojim naslovom ("Odgoj i obrazovanje na pragu 21. stoljeća") naviještao mogućnost da se smjelije priđe deboljševizaciji i dezideologizaciji pedagoške zbilje. Analizirajući s tim u svezi domašaje I. kongresa pedagoga Hrvatske (Varaždin 1980), A. Bežen (1988ª) je pitao "nije li uvođenje pojma samoupravne socijalističke pedagogije zapravo oduzelo pedagogiji status znanosti i pretvorilo je u komponentu društvene ideologije" (isto, s. 220). Zato je i N. Šoljan (1988ª) podvukao kako treba "izvršiti ponovnu procjenu valjanosti temeljnih pretpostavki iz kojih je kasnije derivirana praktična obrazovna politika i praksa rada u odgoju i obrazovanju" (isto, s. 226).

Međutim, kako smo ranije zabilježili, snage boljševičke restauracije (okupljene oko parole "Bolje dogmatizam nego anarhizam!") bile su brojnije i one su mogle samo omesti, ali ne i zaustaviti neizbježni povijesni proces. Vrijedi zabilježiti neka zalaganja na tom kongresu (vidi ur. J. Pivac i dr., 1988):

- da se razvoj odgoja i naobrazbe prispodobi "suvremenim društvenim i znanstveno-tehnološkim uvjetima" (N. Šoljan, isto, s. 11-22);
- da se, s obzirom na te promjene, izvrše i "promjene u programiranju i strukturiranju sadržaja odgoja i obrazovanja" (V. Jurić, isto, s. 41-51);
- da u proučavanju pedagoških pojava trebamo "unositi promjene, respektirati nove paradigme i nove pristupe, među kojima osobito holistički pristup", koji omogućuje da "promatrane i proučavane pojave ne svodimo samo na kvantitativne podatke" (M. Bratanić, isto, s. 391-396);
- da se, s obzirom na nove zahtjeve, dezideologizira i na novi način ustroji područje utvrđivanja "edukativnih ciljeva" (N. Pastuović, isto, s. 425-430);
- da se, s tim u svezi, edukativni ciljevi "utemelje i na rezultatima povijesnih, filozofskih, psiholoških, socioloških i politikoloških istraživanja" (J. Čandrlić, isto, s. 396-398);
- da se u tom sklopu teorija i praksa odgoja izgrađuju na pretpostavkama "komunikacijsko-emancipacijske pedagogije" (N. Kujundžić, isto, s. 403-408);
- da se, umjesto jugoslavenskog internacionalizma, suvremeno obrazovanje utemeljuje na "paradigmi multikulturalizma" (Z. Godler i V. Spajić, isto, s. 123-127);
- da se prevlada parcijalistički (opći pedagoški i posebno defektološki) pristup odgajaniku "putem afirmacije principa individualizacije do stvaranja sveobuhvatne edukologije koja bi bila u stanju da omogući svakom pojedincu maksimalni razvoj njegovih emancipacijskih potencijala" (I. Biondić, isto, s. 112-115).

U tom interregnumu, kako se moglo vidjeti iz dosad kazanog, došlo je do ideološkog loma u svijetu socijalizma (komunizma) koji je još trajao, pa je nastala velika konfuzija u teoriji i praksi odgoja. S tim u svezi N. Pastuović (1989) piše da će toga "biti i u pedagogiji, ukoliko se ona teorijski ne osposobi da daje pedagoške odgovore koji koreliraju društvenom razvoju što se kreće od monističke prema pluralističkoj demokratskoj paradigmi" (isto, s. 3).

S obzirom na to, iako malobrojna, važnu je ulogu odigrala i Katedra za filozofiju odgoja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu - OOUR Pedagogijske znanosti. Prvi put uvedena u povijesti Sveučilišta u Zagrebu (1986), ta je katedra sustavno djelovala na uspostavljanju i obnovi identiteta i kontinuiteta naše filozofije odgoja (S. Matičević, P. Vuk-Pavlović i dr.) te tako, promičući humanističku pedagošku paradigmu, mukotrpno nadilazila tajlorističko-socijalističku školu koja je odgoj motrila kao prostu reprodukciju radne snage (tj. kao "proizvođenje proizvođača"). Tako se katedra, organizirajući niz rasprava i kolokvija, među ostalim, još prije demokratskih promjena, teorijski gledano, oslobodila "ateizma i socijalističkoga patriotizma kao odgojnih ideala", što je izazvalo širok odjek u kulturnoj javnosti (v. J. Marinković, 1991, s. 11).

U razvijanju pluralističko-demokratske paradigme, osim opisanih trendova, posebnu je ulogu imala kršćansko-katolička pedagogija, jer je ona tijekom tisućljeća uzdizala ljudsku vertikalu i u skladu s Evanđeljem stalno isticala da je čovjek u središtu odgoja i da iznad njega i njegovih

potreba ne može stajati ništa - osim transcedentnoga Boga. S tim u svezi, ta je pedagogija bila u visokom suglasju sa svjetovnom pedagogijom komunikacijsko-emancipacijskog nadahnuća. I tako, dok je u YU-boljševičkoj i CRO-boljševičkoj pedagogiji (v. A. Vukasović, 1990 i 1991) moralni odgoj obvezatan heteronomno-makarenkovskim metodama (poučavanja, uvjeravanja, navikavanja i sprečavanja), katolička pedagogija ističe aktivno-suradničke metode odgoja (socio-drama, psihodrama, igranje uloga, samoprocjena, meditacija i dr.) budući da one mogu pridonijeti "osobnom sazrijevanju, socijalnom integriranju, smislu za odgovornost, demokratsko ponašanje i rješavanje problema" (Ž. Bezić, 1990, s. 100).

S obzirom na sve te iskorake, a posebice emancipaciju metodikâ, učiteljstvo je - što je najvažnije - pomalo počelo osvještavati stručni identitet i potrebu da se izgradi kao suvremena profesija. Glede toga A. Bežen (1988) ističe kako je "bitno da aktivnosti u podizanju profesionalne svijesti budu utemeljene u poštovanju struke, u optimizmu koji proizlazi iz afirmacije stvarnog znanja i stručnosti, a ne samo političkih zasluga i pripadnosti" (isto, s. 386). Ovo je posebice bilo važno zato što je učiteljstvo, kao "neposredni proizvođač", bilo premreženo gotovo totalnom kontrolnom infrastrukturom (PPS-ovske, DPO-ovske, SIZ-ovske i ine provenijencije), tzv. posrednih proizvođača, koji su zauzimali čak 47% sveukupnoga broja prosvjetnih radnika (v. I. Biondić, 1988).

U osvještavanju tih procesa središnje je mjesto imala afirmacija sociologije profesije (v. posebno Ž. Šporer, 1990), koja je omogućila da se sustavno analiziraju svi segmenti suvremene profesije, pa tako i one u prosvjetnih djelatnika. S tim u svezi, nakon nadilaženja "autoritarno-hijerarhijske paradigme", date su osnove (profesionalno organiziranje, etičko reguliranje, statusno napredovanje i dr.) suvremene "demokratsko-pluralističke paradigme učiteljske profesije" (I. Biondić, 1988). Iako smo još potkraj sedamdesetih godina dobili strukturu suvremenog"homo educatora" (N. Kujundžić, 1980), postupnim interdisciplinarnim osvještavanjem dobili smo osnove za izradu cjelovitije koncepcije prosvjetnih djelatnika, kojom se premašuje njihova stara poslužnička uloga aktualne politike. Prosvjetna se djelatnost kao suvremena profesija ustrojava "po mjeri učenika, po mjeri proizvodnih snaga, po mjeri demokratsko-pluralističke orijentacije koja osigurava život u razlikama i s razlikama, po mjeri 21. stoljeća u kojem bi ti kadrovi počeli svoje djelovanje" (I. Biondić, 1989, s. 8).

2. POSTBOLJŠEVIČKI RAZVOJ HRVATSKOG UČITELJSTVA

S raspadom komunizma na planetarnoj razini potkraj osamdesetih godina u povjesnu su ropotarnicu, na našim prostorima, odlazili i jugoslavenstvo i boljševizam kao dvije promašene utopije, amalgamirane ideologijom i praksom velesrpstva i svetosavlja.

Posljedica je to zakonita povijesnog procesa budući da se svijet i društvo tijekom 20. stoljeća mondijalno unificiraju (standardizacija putem elektroničkih sustava i sl.) s jedne, a s druge strane socijalno individualiziraju (pojava malih naroda i sve manjih nezavisnih država). Taj je proces dijalektičan i obrnuto proporcionalan, što znači da razvijenije tehnologije i ukupna proizvodna moć čovjeka uvjetuju manju mjeru kolektivne egzistencije (od male nacije, preko zaokruženih regija, obitelji do samog pojedinca, posve slobodna i neovisna).

S tim u svezi opći povijesni razvoj zato u svom realitetu nikako ne ide, kako su totalitaristi zamišljali, k sve većim društvenim aglomeracijama stanovništva (sve do konačne pojave: planetarne Države Čovječanstva) nego posve suprotno: prema manjim socijatarnim autonomnim grupama do konačnog oslobođenja svakog pojedinog čovjeka. I zato nema oslobođenja čovjeka preko totalitarnih aglomeracija (fašizam, staljinizam, komunizam i sl.)

"nego samo preko razvijenih proizvodnih snaga, oslobađanja čovjekovih kreativnih sposobnosti, te afirmacije individualiteta i prava svakog čovjeka kao suverene osobe" (N. Kujundžić, 1990, s. 14).

U složenom sklopu tih globalnih povijesnih procesa, koji nisu nimalo pravocrtni i jednoznačni, rađala se - drugi put u novijoj povijesti - samostalna i slobodna hrvatska država. Budući da je Hrvatska onda i sada bila na presjecištu proturječnih geopolitičkih interesa, to njeno rađanje dramatično je i krvavo, što obilježava sva područja društvene zbilje, pa tako i hrvatski školski sustav i učiteljstvo, čija je preobrazba proturječna i usporena.

Zbog svega je toga hrvatska pedagoška zbilja na raskrižju, što ponajbolje opisuje A. Gramscia kako staro ne može umrijeti, novo se ne može roditi, te se u tom interregnumu javlja mnoštvo različitih (pa i morbidnih!) simptoma. Naime, posve je jasno da je boljševizam doživio povijesni kraj, ali padom boljševizma kao političke povijesne prakse nije odumrla "i ona teorija na kojoj se boljševički odgoj kao instrument državne ideologije zasnivao" (J. Marinković, 1991, s. 6).

Stoga se u povijesnom interregnumu hrvatske pedagoške zbilje, kada je riječ o njenim nositeljima, uočavaju dvije tendencije: deboljševizacija i reboljševizacija hrvatskog učiteljstva.

2.1. Deboljševizirano učiteljstvo

Deboljševizirano učiteljstvo nastoji uspostaviti duhovni kontinuitet i otvoriti se pluralitetu životnih svjetova, te postati suvremenom profesijom, što je središnja pretpostavka za izgrađivanje novog hrvatskog školskog sustava.

Glede tih potreba u demokratskoj Republici Hrvatskoj utemeljena je Hrvatska akademija odgojnih znanosti (1991) koja, kao interdisciplinarna udruga znanstvenika s područja odgojne zbilje, ima trojaku zadaću:

1. Kritička procjena i rekapitulacija povijesnog nasljeđa hrvatskog školstva u proteklom i ovom stoljeću, te s tim u svezi izrada povijesti teorije i prakse odgoja do naših dana suvremenom interdisciplinarnom historiografskom metodologijom.

2. Sustav prezentiranja stanja i dostignuća teorije i prakse u razvijenim zemljama na temelju interdisciplinarnih istraživanja i sintetskih uopćavanja trendova suvremenog razvoja odgojne teorije i prakse u svijetu i uključivanje tih postignuća u hrvatski školski sustav.

3. Uspostava i razvijanje školskog sustava u Republici Hrvatskoj, utemeljena na postignućima razvijenih demokratsko-pluralističkih zemalja i progresivne pedagoške misli i prakse u Hrvatskoj kao pretpostavke za ubrzani razvoj.

Budući da je tzv. napredno učiteljstvo, još od početne tzv. liberalno-demokratske etape (Filipovićevo doba), prekinulo nacionalni i kulturni kontinuitet i identitet, suvremeno hrvatsko učiteljstvo nastoji afirmirati ideal sinteze u duhovnoj neprekidnosti. Kako kaže katolički sociolog B. Perović (1979), treba se zato "povratiti našim izvornim ljudskim vrijednostima i društvenim snagama kao temelju svake daljnje izgradnje, pošto graditi izvan njih, gradili bismo izvan društvene stvarnosti i upali bismo u utopije i izazvali nove još teže društvene krize" (isto, s. 348).

S tim u svezi pedagogija kršćansko-demokratskog nadahnuća, koja je bila potisnuta i gotovo prekinuta za tzv. liberalno-demokratskog učiteljstva (Filipović), zatim doživjela punu afirmaciju između dva rata (S. Matičević, P. Vuk-Pavlović, V. Petz i dr.), sada - nakon polustoljetnoga boljševičkog prešućivanja i zatiranja - ponovo ulazi u središte zanimanja. Tako je i personalistička pedagogija S. Matičevića "ponovno otkrivena i vrednovana (ponajviše zaslugom dr. Nedjeljka Kujundžića), te shvaćena kao svijetla perspektiva u sadašnjoj preobrazbi odgoja, školstva, prosvjete i uopće otvorenijeg i demokratičnijeg pristupa čovjeku i društvu" (I. Marijanović, 1991, s. 28). U tom se smislu očekuje izdavanje "Sabranih djela P. Vuka-Pavlovića" (1994), a u povodu 100. obljetnice njegova rođenja.

U tom obzorju, i polazeći od njega, dolazi do reafirmacije filozofije odgoja (J.

Marinković, B. Kalin, M. Polić i dr.), edukologije (N. Pastuović, G. Bosanac i dr.), emancipacijsko-komunikacijske pedagogije (N. Kujundžić, V. Mužić, M. Bratanić, F. Jelavić, I. Marijanović, K. Špoljar i dr.), specijalne pedagogije (G. Zovko, I. Biondić i A. Sekulić-Majurec), metodike (D. Rosandić, A. Bežen, R. Krsnik, V. Vujčić i dr.), katehetike (M. Pranjić, J. Baričević, A. Hoblaj i dr.) i dr.

Budući da je deboljševizacija pedagoške zbilje shvaćena kao proces stvaralaštva i oznanstvenjivanja edukativnog praksisa, u tom je sklopu posebna pozornost data afirmaciji učiteljstva. Štoviše, tvrdi se da "istinsku deideologizaciju treba započeti najprije u sistemu obrazovanja nastavnika, jer natavnici (školovani u okvirima starog ideologiziranog sistema) ne mogu ništa više učiniti doli taj sistem reproducirati" (N. Kujundžić, 1992, s. 17).

S tim u svezi općenito je prihvaćen stav da učiteljstvo treba osposobljavati prema svijetu pluralnih vrijednosti (nacionalnih, kulturnih, filozofskih i dr). Osim tima, ono bi trebalo biti otvoreno i temeljnim vjerničkim vrijednostima, jer živimo u civilizacijskom krugu u kojem općenito religija, a u našim prostorima već stoljećima zapadnoeuropsko kršćanstvo tvore konstitutivan element općeljudske kulture. "Ne prihvatiti takvu stvarnost značilo bi priječiti mladom čovjeku da sudjeluje u duhovnoj baštini vlastitog naroda" (J. Baloban, 1992, s. 10).

S obzirom na to ozbiljno se postavlja pitanje kako organizirati školovanje pedagoga za stjecanje kompetencija u oblikovanju izgubljenoga kontinuiteta i identiteta. J. Marinković (1993) drži da bi to školovanje, koje bi obuhvatilo učitelje, profesore i druge stručnjake, trebalo organizirati na poslijediplomskoj razini. "Tek se, naime, s te razine može graditi ono znanje o filozofiji odgoja, na temelju kojeg je moguće graditi odgovornu pedagošku svijest. Svijest koja bi pedagogiji mogla vratiti izgubljeno mjesto u cjelini nacionalnog kulturnog bića" (isto, s. 3).

U tom sklopu, nakon niza polemika i otpora, još jednom se upozoravalo i kako je potrebno korjenito propitati tzv. razvojno-pedagošku službu budući da je "PPS-ovska infrastruktura" bila središnji promicatelj "pedagogije ideološkog monopola", čijih se okova ni u novim uvjetima, ni uz ponajbolju volju, nije mogla samo tako osloboditi. I. Biondić (1990) se zato zauzimao da se ta "infrastruktura" ustroji prema svjetskim iskustvima i standardima kao djelatnost "školskog savjetovanja" (Schulberatung, schol conseling). Riječ je o djelatnosti koju čine, s jedne strane, učitelji/ /nastavnici (osposobljeni za polivalentne funkcije: odgoj, poučavanje, prosuđivanje, savjetovanje i inoviranje), među kojima bi se, s druge strane, nakon specijalističkog i znanstvenog usavršavanja, regrutirali učitelji-savjetnici (Bearatungslehrer, consulting teacher).

Vodeći računa o svemu tome, Hrvatska akademija odgojnih znanosti organizirala je i prve rasprave o uspostavi jedinstvenog fakulteta odgojnih znanosti (kako to postoji u suvremenom svijetu), koji bi bio inovativniji i potrebe bi demokratske Hrvatske, komparativno gledano, uskladio s teorijom i praksom odgoja u razvijenim zemljama. Smatra se da bi taj fakultet trebao biti sintezom inter-multi-disciplinarnosti, inter-multi-kulturalnosti i inter-multi-konfesionalnosti, tj. izražavao bi težnje i potrebe hrvatskog naroda te drugih nacionalnih zajednica i vjerskih družbi koje žive i djeluju na području Hrvatske. Prema nekim prijedlozima, fakultet bi bio ustrojen po departmanskom principu, tj. principu znanstvenog funkcioniranja koji objedinjuje razne discipline, pa i multikonfesionalnu katehetiku (v. V. Tadić, 1992, s. 7).

Polazeći od pozitivne tradicije organiziranog učiteljstva i suvremenih zasada sociologije profesije, Sekcija za metodiku Društva sveučilišnih nastavnika u Zagrebu izradila je "Prijedlog preobrazbe Pedagoško-književnog zbora i drugih prosvjetnih organizacija i društava" (v. I. Biondić i N. Kujundžić, 1990). Prijedlog se zauzimao za utemeljenje "Unije hrvatskih prosvjetnih djelatnika", koja bi, okupljajući sve koji su izravno ili neizravno u profesionalnoj funkciji unapređivanja teorije i prakse

odgoja, bila središnja (krovna) udruga u kojoj bi se ostvarivala tri bitna interesa (znanstveni, stručni i sindikalni) hrvatskih prosvjetnih djelatnika.

Spomenuti je "Prijedlog", osim pismene podrške stotinjak hrvatskih kulturnih i prosvjetnih djelatnika, podržan i od nezavisnih sindikata prosvjetnih radnika. Ipak nije naišao na potporu novo/starih prosvjetnih vlasti, kojima nije odgovaralo profesionalno autonomno nego samo ideološki redizajnirano i poslušno učiteljstvo. Ubrzo je došlo i pismeno reagiranje T. Žalca (1991) koji je, sa stajališta tzv. naprednog učiteljskog pokreta, taj prijedlog proglasio "unaprijed promašenim" (isto, s. 2). Nakon toga je PKZ, kako ćemo vidjeti, lektorsko-ideološkom operacijom prispodobljen "demokratskim promjenama", tako da je i dalje ostao - isključivo - udruga "školskih pedagoga". Budući da se PKZ nije obnovio u duhu tradicije, tj. kao pedagogijska akademija, utemeljena je Hrvatska akademija odgojnih znanosti (1991), čija je jezgra proizišla iz utrnute Sekcije za metodiku Društva sveučilišnih nastavnika u Zagrebu.

U međuvremenu je obnovljeno Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, koje će težiti "da se povrati nekadašnje poštivanje i dignitet ove struke, a koje je u nedavnoj prošlosti, djelovanjem raznih čimbenika, bilo do temelja srozano" (J. Lukatela, 1992, s. 6). Nakon dužih priprema pokrenuto je i Hrvatsko katoličko društvo prosvjetnih djelatnika (1993) koje, prema Pravilima (1993), "okuplja djelatnike u izobrazbi i odgoju radi razmjene iskustava, duhovnog i strukovnog napretka članova i zajedničkog djelovanja, kako bi što bolje služili onima, koji su im povjereni i svjedočili za općeljudske vrijednosti u svijetlu Kristova nauka i njegov primjera" (čl. 1).

S obzirom na nerazumijevanje, pa i ometanje preustrojavanja prosvjetnih udruga, Hrvatska akademija odgojnih znanosti (u zajednici s Hrvatskim društvom za sustave) organizirala je raspravu "Novo organiziranje društava i udruženja hrvatskih prosvjetnih djelatnika" (1992), sa svrhom da se "oslobodimo starih boljševičkih oblika organiziranja koji ne mogu pridonijeti razvitku djelatnosti u demokratskom okruženju i reafirmirati vrijednosti hrvatskog učiteljskog organiziranja iz prošlosti". Na skupu je donesena rezolucija kojom se preporuča da se "svaka profesija iznutra, stručno primjereno i etički autonomno, pluralistički i izvanstranački organizira" (v. "Školske novine", br. 4, 1993, s. 15). Sve su to nužne pretpostavke da se izbjegne spajanje profesionalne etike s političkom ideologijom, što vodi u anomiju i raspad profesionalne etike i što je rađalo katastrofalnim posljedicama.

2.2. Reboljševizirano učiteljstvo

Nakon početne nacionalno-romantičarske euforije, reboljševizacija pedagoške zbilje (pa tako i njena učiteljstva) usporedo s deboljševiziranom, realna je tendencija koju u nastalom interregnumu obilježavaju retrogradni procesi, gdje se samo prividno djeluje na nov, a zapravo na stari način.

Riječ je o tome da se "marksistička ideologija istopila i socijalizam je prestao biti državno-politički ideal, ali ono što se nije istopilo jest shvaćanje odgoja prema kojem je polazna filozofija dogmatska odanost vlasti i njenoj ideologiji" (J. Marinković, 1992, s. 5).

Pedagogija se iz takva obzorja, upirući se o nove gospodare, pokušava ideološki redizajnirati i ponovo utemeljiti u "partijskoj", a ne "znanstveno-kulturnoj zajednici". Zato se njeno učiteljstvo (pedagozi) izgrađuje i obnavlja izvan nacionalnog i kulturnog bića i ostaje u svijetu autaritarnog monizma, pa kao promicatelji "ideološkog transfera" postaje novi "inžinjering ljudskih duša".

Reboljševizacija pedagoške paradigme, nakon prvog iznenađenja i nesnalaženja, otpočela je "službeno" na poznatom znanstvenom skupu PKZ-a (1991), koji je znakovito tematiziran kao "Odgoj i pedagogija u uvjetima demokratske preobrazbe". Budući da je skup upriličen o 120. obljetnici Zbora, ta je činjenica sama po sebi pokazala da se pedagoška pretvorba obvezuje i nadahnjuje u ranije opisanome, tzv. naprednome (antiklerikalnom) učiteljskom pokretu. S tim u svezi, kako je u uvodnom

referatu naglasio A. Vukasović (1991), "napredni učitelji predvođeni svojim prvakom Ivanom Filipovićem" sva su svoja "nastojanja usmjerili na podizanje pedagoške kulture, moralne i nacionalne svijesti pedagoških djelatnika, a to nam je danas prijeko potrebno, jer se nalazimo pred sličnom zadaćom" (isto, s. 8).

Kazano drugačije, nova se etapa duhovno obvezuje onom Zboru čija je "prva teorijska platforma bila pod utjecajem liberalno-demokratskih shvaćanja A. Disterwega i F. Dittesa" (isto, s. 8). S obzirom na to, još jednom se ističe kako se, nakon "komunističkog jednoumlja", treba vratiti tradiciji tzv. liberalno-demokratskog učiteljstva (a ne kršćansko-nacionalnog učiteljstva - I.B.), koje je na crti "potpunog nacionalnog i duhovnog kontinuiteta", a u čemu će nam pomoći "svijetli uzori i domoljubni zanos prvaka učiteljskog pokreta" (isto, s. 8).

Međutim, kako pokazuju novija istraživanja*, tzv. liberalno-demokratski prvaci učiteljskog pokreta (I. Filipović i D. Trstenjak), - zarobljeni ideologijom antiklerikalizma (koji je više djelovao prema principu antikatolicizma/antikroatizma) - radili su na promicanju Vukova projekta "Srbi svi i svuda", tj. unitarnoj ideji (nacije, vjere, jezika, pisma i dr.). I. Filipović tako, polazeći od jednačenja po srpskosti, drži da bi svi Južni Slaveni "trebali prihvatiti ćirilicu" i za jezik "upotrijebiti samo jedno (srpsko) ime" (M. Gross, 1985, s. 377), tj. nada se da će srpsko ime "u jugoslavenštini općim postati". D. Trstenjak, njegov suborc i nasljednik, polazeći od "vidovdanske etike" (držeći da su kosovski junaci "naši ideali, koji vječno žive, oni su naši svetitelji"), razvija odgojni ideal "čovjeka borca" (mentire et destrue). U tom sklopu središnja je njegova teza da je "katolički Rim naš nacionalni neprijatelj i da se protiv njega treba boriti u čvrstoj vezi s drugim slavenskim narodima bez obzira na vjeru" (D. Franković, 1978, s. 6). S tim u svezi, iako u praksi čini suprotno (glede spomenute ngrade), N. Mihanović kaže da se trebamo "radikalno oprostiti od nekih bivših, ideološkom represijom nametnutih pogleda na svijet, od politiziranih i ideologiziranih marksističkih i jugounitarističkih političkih poremećenosti i mjerila i pojmova" (v. "Školske novine", br. 18, 1993, s. 1).

"Renoviranje" pedagoške paradigme koja se tu, za razliku od "kršćansko-nacionalnog", uspostavlja na kontinuitetu "liberalno-demokratskog učiteljstva", razmjerno je jednostavna operacija. Naime, ideološko-lektorskom tehnologijom ranija se paradigma jednostavno prilagođuje "uvjetima demokratskih promjena" tako da se "etičkim čišćenjem" uklanja "YU-socijalističko-marksistička" i namazuje nova "CRO-demokratsko-liberalistička ornamentika" (v. I. Biondić, 1991). Na djelu je, zapravo, kriptoboljševizam, jer je ideologija ostala ista, ali se mijenja simbolika. Naglašava se hrvatstvo, simboli su hrvatski, ali su sadržaji i temeljna orijentacija, kao i način mišljenja, još zarobljeni boljševičkom ideologijom.

Pomoću opisane tehnologije, koja se sve više usavršavala, izvršeno je "renoviranje" fundamentalnih djela boljševičke udžbeničke pedagogije. Tako se "Pedagogija" (A. Vukasović, 1990) kao "samoupravna socijalistička pedagogija u uvjetima neposredne demokracije", u obnovljenom izdanju (A. Vukasović, 1991), javlja kao pedagogija pluralističko-demokratske i, štoviše, kršćansko-nacionalne inspiracije. U tom je sklopu "renoviran" i "sustav pedagoških znanosti", tako da je "vojna pedagogija" iz ranije u novoj verziji pretočena u "konfesionalnu pedagogiju". Ipak, najveći poduhvat učinjen je u "renoviranju" boljševičkog "Moralnog odgoja" (A. Vukasović, 1974), koji je, nakon "etičkog čišćenja" (iako su nepažnjom i dalje ostali "hard" materijalističko-ateistički izričaji), predstavljen u novoj verziji kao "Etika - moral - osobnost" (A. Vukasović, 1993). Uz potporu iz redova Družbe Isusove, koja je i suizdavatelj, ta je knjiga - prema o. M. Nikiću - "svojevrsna enciklopedija koja afirmira cjelokupnu istinu o čovjeku" (v. N. Nenadić, 1993, s. 34) i kao takva preporučena za moralnu i duhovnu obnovu hrvatskog naroda.

Posve je *lege artis* da teoretici u traganju za spoznajom, samom dijalektikom mišljenja, mijenjaju svoje stavove, dopunjuju ih i ispravljaju, a ponekad i posve obrću. Međutim, ono što je u tom sklopu prijeporno, pa i zaprepašćujuće jest činjenica "da te promjene nisu plod unutarnje dijalektike samog mišljenja nego proizlaze iz promjene strukture vlasti i vladajuće ideologije" (J. Marinković, 1992, s. 3). Riječ je o procesu koji smo obilježili kao "pretrčavanje iz YU-boljševičke u CRO-boljševičku pedagogiju" (I. Biondić, 1992, s. 6). Ipak, valja dodati, da smo sve više svjedoci reboljševizacije, ali YU-internacionalne provenijencije.

S tim je u svezi u duhu tzv. naprednog (antiklerikalnog) učiteljskog pokreta, "u povodu 120. obljetnice HPKZ-a, promovirana je Riječka pedagoška škola", koja je postala "novina na hrvatskoj pedagoškoj sceni" (K. Bezić, 1992, s. 2). Ova se pedagogija, uz ostalo, oslobodila "dogme da su crkveni ljudi idejni protivnici i unutrašnji neprijatelji koji kolaboriraju sa stranim silama". Zato je, prema K. Beziću, dopušteno zasebno egzistiranje teističke i ateističke pedagogije. Smisao je prve "vjera u boga i ljubav prema bogu i čovjeku", a druge, tj. "nama svjetovnim (profanim) pedagozima jest vjera i ljubav u čovjeka" (isto, s. 2). Odvajanje Bogoljublja od Čovjekoljublja, dakako, protivno je Evanđelju.

Riječka pedagoška škola nositelj je i projekta "internacionalizacija obrazovanja učitelja". Kad je riječ o "internacionalizaciji" - smatra K. Bezić (1992[a]) - Hrvatska je, glede izabrane orijentacije, "na krivom putu" i kao takva "ne može stići u budućnost". Štoviše, ona i ne bi trebala toliko težiti slobodnom svijetu, jer "nismo mi tako neinventivan narod da su nam u svemu, baš u svemu, potrebni strani uzori". Izlaz je zato, kako se neizravno očitava, u povratku svijetu "posljednjih sedamdesetih godina naše povijesti", kojem - tvrdi K. Bezić - "nove vlasti hotimično ili nehotimično brišu sva postignuća koja su na međunarodnoj razini i znače doprinos našoj civilizaciji". To je, dakle, povratak svijetu YU-internacionalizma s njegovom vidovdansko-boljševičkom etikom, koji ne bi smio biti upitan, budući da - zaključuje K. Bezić - "prošli režimi nisu bili tako moćni, a nisu ni htjeli ni smjeli zatirati baš svaki naš kulturni napredak" (v. I. Biondić, 1992, s. 6).

U tom ozračju u Hrvatskoj imamo obnavljanje pokreta za "Slobodnu školu" pod krinkom borbe za "pluralizam u odgoju i školstvu". Nadahnuti D. Trstenjakom i njegovom vidovdanskom etikom, koji je "slobodnu školu" vidio "oslobođenu od pritisaka crkve i države" (M. Matijević, 1993), promicatelji i ideolozi ovog pokreta u nas (L. Bognar i M. Matijević) napisali su sveučilišni udžbenik materijalističko-ateističke didaktike. Naime, oni *a priori* odbijaju i diskvalificiraju ona shvaćanja, posebice iz okružja kršćanske antropologije, koja - prema njima - "čovjeka shvaćaju kao zlo i grešno biće, koje da bi bilo dobro, treba držati u strahu od boga, strašnog suda i muka paklenih" (isto, s. 69). Takva shvaćanja nalaze izraz u "totalitarnim društvima" koja su, pored fašizma i staljinizma, posebice vezana za "tzv. Sveto Rimsko Carstvo" koje se "stvaralo na području zapadne Evrope s težnjom ujedinjavanja kršćanskih zemalja" (isto, s. 90), što je razlog više za odbijanje kršćanski nadahnute didaktike.

S obzirom na sve to, u sklopu reboljševizacije, izvršeno je i "renoviranje" tzv. razvojno-pedagoške službe, koja se utemeljuje na autaritarno-hijerarhijskoj pedagoškoj paradigmi i strogo luči između "posrednih" i "neposrednih proizvođača". U prvu grupu spadaju tzv. stručni suradnici, na čelu kojih je nezaobilazni "školski pedagog" koji djeluje kao "stručnjak za istraživanje, inovacije i razvoj" (M. Silov, 1991, s. 195), dok su učitelji/nastavnici -

* O tim prvim rezultatima izvijestio sam saborski Odbor za državnu nagradu "Ivan Filipović" (predsjednik: akademik Nedjeljko Mihanović). Nažalost, ti nalazi nisu uvaženi, pa se već treću godinu u Republici Hrvatskoj tim imenom obilježava najviša državna prosvjetna nagrada. Štoviše, glavni i odgovorni urednik (Ivo Klarić) "Školskih novina" odbio mi je tiskati prilog "Oslobađanje od jedne zablude"; isto je odbio i "Glas koncila".

metodičari, tj. izvoditelji, izvan njih naumljene, odgojne prakse. I dok suvremeni svijet ne poznaje posebne "stručne suradnike", a još manje "čiste pedagoge" (jer je nepojmljivo da postoje stručnjaci koji "istražuju-inoviraju-razvijaju" odgojnu praksu, a da je i sami ne poznaju i obnašaju), spomenuta je podjela i "reafirmacija" tzv. razvojno-pedagoške službe trebala i dalje demonstrirati autaritarnu praksu u školskom sustavu (v. I. Biondić, 1990, s. 3).

S tim u svezi, preskakanjem redovne zakonske procedure, posve voluntaristički, "renoviran" je studij pedagogije po skraćenom (reboljševiziranom) programu. Pedagozi se, prema tome "novom" programu, rađenome na sliku i priliku zatečene "kadrovske infrastrukture", nude kao "stručnjaci za suvremeno oblikovanje i vođenje školskog sustava" (v. "Nastavni plan i program", 1993). Po istom modelu i uzoru reboljševiziraju se i programi metodika čija se autonomnost dokida te se ponovo stavljaju pod kontrolu jednog čimbenika (sadržaja), dok se posve zapostavlja čimbenik psihostrukture (homo educandus) i čimbenik pedagoške komunikacije.

Budući da je, kako smo vidjeli, bilo onemogućeno ostvarivanje "Prijedloga preobrazbe PKZ-a i drugih prosvjetnih organizacija i društava" (1991), došlo je do reboljševizacije Zbora. Sam je proces deklariran kao "pretvorba u skladu s demokratskim društvenim promjenama u Hrvatskoj" (H. Vrgoč, 1990, s. 344). I ovdje je, pomoću lektorsko-ideološke tehnologije, sama "pretvorba" bila formalna, te je bit boljševičkog organiziranja i djelovanja ostala ista. Naime, Zbor (kojem je sada vraćen atribut "hrvatski") ostaje udruga isključivo tzv. školskih pedagoga (oko 3.100) koji, i u "uvjetima demokratskih promjena", nužno ostaju "tehnolozi ideološkog transfera" između prosvjetnih vlasti i prosvjetnih djelatnika (oko 60.000) tzv. neposrednih proizvođača. U tom se retrogradnom procesu metodika i metodičari, nakon mukotrpna emancipiranja, ponovo stavljaju u kolonijalni status dogmatske pedagogije i bazične znanosti, što će sve osporavati izgradnju njihova stručnog identiteta i profesionalne autonomije. Budući da se sabotira profesionalno organiziranje prosvjetnih djelatnika prema autentičnim tradicijama hrvatskog učiteljstva i suvremenih trendova edukativne profesije, tzv. nezavisni sindikati prosvjetnih radnika malo-pomalo počinju rješavati stručna i profesionalna pitanja. Ovi sindikati, naime, proizlaze iz tradicija tzv. naprednog učiteljskog pokreta, čija je središnja uloga bila revolucionarna borba za vlast i, kasnije, slijepa pokornost toj vlasti, a ne skrb i promicanje stručnog identiteta i profesionalne autonomije. Zato ti sindikati mogu proizvoditi slične "revolucionarne tendencije", što se ponajbolje vidjelo u prosvjetnim štrajkovima koji su, na svoj način, potresali Hrvatsku. Naime, sindikalnim štrajkovima postavljeno je u prvi plan "pravo nastavnika", a ne "obveze nastavnika", tj. rehabilitacija struke (koja je tijekom polustoljetnoga boljševizma sustavno devastirana), na čijoj se osnovi tek mogu i trebaju ostvarivati "prava nastavnika". Budući da su ovi sindikati i između sebe oštro podijeljeni, možemo u zbornicima i dalje očekivati političku polarizaciju i, s tim u svezi, dalju deprofesionalizaciju prosvjetnih djelatnika, tj. svekolikog hrvatskog učiteljstva.

LITERATURA

BALOBAN, J., Učitelj kao obnovitelj, Školske novine, br. 31, Zagreb 1992.

BANAC, I., Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Zagreb 1988.

BANAC, I., Protiv straha, Zagreb 1992.

BEZIĆ, K., O saopćenju na temu: organiziranje odgojno-obrazovnog rada kao jedinstvenog sistema udruženog rada. U: Vrgoč, H. (ur.), Pedagogija..., Zagreb 1980.

BEZIĆ, K., Internacionalizacija obrazovanja učitelja, Zbornik radova, Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Ljubljana 1992.

BEZIĆ, K., Kreće se, kreće pedagogija hrvatska, Školske novine, br. 9, Zagreb 1992[a].

BEZIĆ, Ž., Biti čovjek, ali kako?, Đakovo 1990.

BEŽEN, A. (ur.), Metodike u sustavu znanosti i obrazovanja, Zagreb 1986.

BEŽEN, A., Blokade u razvoju znanosti i obrazovanju. U: Pivac, J. i dr. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.

BEŽEN, A., Znanost i praksa odgoja i obrazovanja između dva kongresa - u svijetlu zaključaka Prvog kongresa pedagoga Hrvatske. U: Vrgoč, H. (pr.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988[a].

BEŽEN, A., Znanstveni sustav metodike književnog odgoja i obrazovanja, Zagreb 1989.

BEŽEN, A./KUJUNDŽIĆ, N., Prijedlog novog školskog sustava Republike Hrvatske, Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske - izv. izdanje, Zagreb 1992.

BIONDIĆ, I., Autaritarno i demokratsko strukturiranje profesije nastavnika, Zbornik radova, Institut za pedagogijska istraživanja, Zagreb 1988.

BIONDIĆ, I., Kakav sistem obrazovanja edukativnih kadrova, Školske novine, br. 36, Zagreb 1989.

BIONDIĆ, I., Ponavlja li se povijest, Školske novine, br. 4, Zagreb 1994.

BIONDIĆ, I., Tko je zapravo pedagog?, Školske novine, br. 42, Zagreb 1990.

BIONDIĆ, I., Metodike na prekretnici, Metodički ogledi, br. 2, Zagreb 1991.

BIONDIĆ, I., Pedagogija za sva vremena, Večernji list, od 29. ožujka 1992. Zagreb 1992.

BIONDIĆ, I., Vrijeme opredjeljivanja, Školske novine, br. 42, Zagreb 1992[a].

BIONDIĆ, I., Integrativna pedagogija - odgoj djece s posebnim potrebama, Zagreb 1993.

BIONDIĆ, I., Oslobađanje od jedne zablude (neobjavljeni rukopis), Zagreb 1992.

BIONDIĆ, I./KUJUNDŽIĆ, N., PKZ - Unija hrvatskih prosvjetnih djelatnika, Školske novine, br. 31, Zagreb 1990.

BIONDIĆ, I./KUJUNDŽIĆ, N. (ur.), Učitelj za inovacijsku školu, Institut za pedagogijska istraživanja, Zagreb 1991.

BOGNAR, L./MATIJEVIĆ, M., Didaktika, Zagreb 1993.

BOSANAC, G., Edukacijski izazov, Zagreb 1983.

BOSANAC, G., Marksističko obrazovanje između ideološkog i kulturno-prosvjetnog transfera, Kumrovečki zapisi, br. 5, Zagreb 1985.

BOSANAC, G., Ideologija i didaktički diskurs, Metodički ogledi, br. 4, Zagreb 1992.

B. S., O religiji kao kriminalu, Glas koncila, br. 7, Zagreb 1983.

BRATANIĆ, M., Holistički pristup proučavanju pedagoških pojava. U: Pivac, J. i dr. (ur.): Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.

ČANDRLIĆ, J., Neki teorijski problemi znanosti o odgoju. U: Pivac, J. i dr. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.

ČOP, M., Teizam i ateizam u povijesti odgoja, Rijeka 1980.

DRAGIČEVIĆ, A., Suton socijalizma, Zagreb 1989.

DRAKULIĆ, M., Hrvatska, vlast i štrajk, Glas koncila, br. 12, Zagreb 1993.

FILIPOVIĆ, V., Reforma srednjeg usmjerenog obrazovanja, Filozofska istraživanja, br. 4, Zagreb 1986.

FRANKOVIĆ, D., Izvještaj tajnika godišnjoj skupštini PKZ, Pedagoški rad, br. 5, Zagreb 1947.

FRANKOVIĆ, D., Bitna obilježja socijalističke idejnosti i političnosti nastave, Zagreb 1953.

FRANKOVIĆ, D. (ur.), Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, Zagreb 1958.

FRANKOVIĆ, D. i dr. (ur.), Sto godina Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora, Zagreb 1971.

FRANKOVIĆ, D., Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. U: Franković, D. i dr. (ur.), Sto godina ..., Zagreb 1971.

FRANKOVIĆ, D., Davorin Trstenjak - borac za slobodnu školu, Zagreb 1978.

GODLER, Z./SPAJIĆ, V., Perspektive odgoja i obrazovanja u području razvoja međukulturnih odnosa. U: Pivac, J. i dr. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.

GOJA, J., Ideološki model bivšeg jugoslavenskog obrazovanja, Metodički ogledi, br. 4, Zagreb 1992.
GROSS, M., Počeci moderne Hrvatske - Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji (1850-1860), Zagreb 1985.
HRVATINIĆ, M., Srpska nacionalna i vjerska nastranost, Buenos Aires 1973.
JANKOVIĆ, M., Napredni učiteljski pokret u Jugoslaviji od 1929. do 1941. godine, Savremena škola, br. 1-2, Beograd 1952.
XXX, Jedna opravdana mjera (povodom ukidanja dozvole poučavanja vjeronauka u narodnim školama), Pedagoški rad, br. 3-4, Zagreb 1952.
JUDAŠ, B., Izvan prostora i vremena, Školske novine, br. 36, Zagreb 1993.
JURIĆ, V., Promjene u programiranju i strukturiranju sadržaja odgoja i obrazovanja. U: Pivac, J. i dr. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.
KISIĆ-KOLANOVIĆ, N., Problem legitimiteta političkog sustava u Hrvatskoj nakon 1945, Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Zagreb 1992.
KLANCIR, Đ., Kreativci oronulog školstva, Danas, od 2. svibnja 1989, Zagreb 1989.
KRSNIK, R., Suvremeni razvoj metodike fizike, Metodički ogledi, br. 1, Zagreb 1990.
KUJUNDŽIĆ, N., Homo educator, Zagreb 1980.
KUJUNDŽIĆ, N., O stvarnim uzrocima krize. U: Ratković, M. i dr. (ur.), Suvremeni problemi odgoja, Zagreb 1988.
KUJUNDŽIĆ, N., Komunikativna pedagogija pretpostavka teorije i prakse odgoja u samoupravnom društvu. U: Pivac, J. i dr. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988[a].
KUJUNDŽIĆ, N., Pedagogija braće Radić, Zagreb 1990.
KUJUNDŽIĆ, N., Prema interdisciplinarnoj suradnji, Školske novine, br. 5-6, Zagreb 1990[a].
KUJUNDŽIĆ, N., Deideologizacija pedagogije, Metodički ogledi, br. 4, Zagreb 1992.
KUJUNDŽIĆ, N., Smjerokaz za duhovni preporod, Školske novine, br. 31, Zagreb 1992[a].
KUJUNDŽIĆ, N., Nestor hrvatske didaktike, Školske novine, br. 12, Zagreb 1993.
KUJUNDŽIĆ, N./BIONDIĆ, I. (ur.), Metodike u teoriji i praksi odgoja, Zagreb 1986.
KUJUNDŽIĆ, N./BIONDIĆ, I., Magister redivivus, Školske novine, br. 11, Zagreb 1983.
KUJUNDŽIĆ, N./MARIJANOVIĆ, I., Personalistička pedagogija Stjepana Matičevića, Zagreb 1991.
LEDIĆ, J., K (izgubljenom) kontinuitetu pedagogijske teleologije u Hrvatskoj. U: Vrgoč, H. (ur.), Odgoj i pedagogija..., Zagreb 1991.
LONČAR, LJ., Iz korespondencije Ivana Filipovića, "Starine", JAZU, knjiga 45, Zagreb 1955.
LUKATELA, J., Uvodno izlaganje na obnoviteljskoj skupštini Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora, od 9. veljače 1991, umnoženo, Zagreb 1991.
MALIĆ, J./MUŽIĆ, V., Pedagogija, Zagreb 1984.
MARINKOVIĆ, J., Duboki korijeni boljševizma, Školske novine, br. 30, Zagreb 1991.
MARINKOVIĆ, J., Filozofska osnova teorije i prakse boljševičkog odgoja, Napredak, br. 2, Zagreb 1991[a].
MARINKOVIĆ, J., Pet godina katedre za filozofiju, Metodički ogledi, br. 2, Zagreb 1991[b].
MARINKOVIĆ, J., Obrtanje kabanice - pitanje morala i struke?, Školske novine, br. 15, Zagreb 1992.
MARINKOVIĆ, J., Heroji uma ili statisti, Školske novine, br. 35, Zagreb 1992[a].
MARINKOVIĆ, J., Zanemarena i potcijenjena, Školske novine, br. 35, Zagreb 1993.
MARIJANOVIĆ, I., Filozofski korijeni i misao Stjepana Matičevića, Metodički ogledi, br. 2, Zagreb 1991.
MARIJANOVIĆ, I., Religija i ideologija, Metodički ogledi, br. 4, Zagreb 1992.
MARIJANOVIĆ, I., Okrugli stol o strukturiranju fakulteta odgojnih znanosti, Kateheza, br. 2, Zagreb 1992[a].

MATIJEVIĆ, M., Privatnost, sloboda, mnogostrukost. Školske novine, br. 34, Zagreb 1993.
MUNJIZA, E., Ivan Filipović - predvodnik naprednog učiteljstva (magisterij), Zagreb 1984.
NENADIĆ, N., Nove knjige o isusovcima, Slobodna Dalmacija, od 30. siječnja 1993, Split 1993.
OGRIZOVIĆ, M., Sadržaj nastave u partizanskim školama u Hrvatskoj, Zagreb 1962.
OGRIZOVIĆ, M./ŽALAC, T. (ur.), Škola i odgoj u narodnoj revoluciji, Zagreb 1965.
PALČOK, Z., Demokratizacija našeg školskog sistema, Pedagoški rad, br. 9-10, Zagreb 1947.
PANTIĆ, D., Vaspitanik budućnosti. U: Vrgoč, H. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.
PASTUOVIĆ, N., Edukološka istraživanja, Zagreb 1987.
PASTUOVIĆ, N., Uzroci krize pedagogije. U: Pivac, J. i dr. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.
PASTUOVIĆ, N., Neutralni odgoj nije neutralan, Školske novine, br. 39-40, Zagreb 1989.
PATAKI, S. i dr., O pedagoškom obrazovanju nastavnih kadrova, Pedagoški rad, br. 3, Zagreb 1949.
PATAKI, S., Idejni osnov savremene pedagogije, Napredak, br. 2, Zagreb 1941.
PATAKI, S. (ur.), Pedagogija, Zagreb 1951 i 1952.
PAZMAN, D. i dr. (ur.), Stota obljetnica II opće hrvatske učiteljske skupštine, Zagreb 1976.
PEAŠINOVIĆ, R., Sažetak rasprave u četvrtoj kongresnoj grupi. U: Vrgoč, H. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.
PETZ, V., Smisao i zadatak škole, Zagreb 1941.
PETZ, V., Razvitak hrvatskoga pedagogijskog mišljenja, Napredak, br. 1-2, Zagreb 1942.
PIVAC, J. i dr. (ur.), Odgoj i obrazovanje na pragu 21. stoljeća, Zagreb 1988.
POLIĆ, M., Između slobode i manipulacije, Školske novine, br. 35, Zagreb 1990.
POLJAK, V., Za međunarodnu širinu, ali i za naučnu dubinu u razvijanju pedagoške nauke, Pedagoški rad, br. 9-10, Zagreb 1968.
PRANJIĆ, M., Uloga Katoličke crkve u stvaranju zapadno-europskog školstva, Kateheza, br. 4, Zagreb 1992.
PRANJIĆ, M. (ur.), Religijsko-pedagoško katehetski leksikon, Zagreb 1991[a].
PRANJIĆ, M., Zov slobode, Zagreb 1992.
PRANJIĆ, M., Na izvorima, Zagreb 1993.
PRANJIĆ, M./STOJIĆ, A., Jeka duše, Zagreb 1992.
PREVIŠIĆ, V., Mjesto, uloga i zadaci pedagoga u našem društvu, Pedagoški rad, br. 5-6, Zagreb 1971.
XXX, Prilozi raspravi o pedagogiji samoupravnog socijalizma, Zagreb 1979.
RATKOVIĆ, M. i dr. (ur.), suvremeni problemi odgoja, Zagreb 1988.
RATKOVIĆ, M., O suvremenim pitanjima odgoja u Jugoslaviji. U: Ratković, M. i dr. (ur.), Suvremeni problemi..., Zagreb 1988.
RODEK, S., Nove informacijske tehnologije - izazov odgoju i obrazovanju. U: Pivac, J. i dr. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.
RODIN, D., Slike - slova - slike, Zagreb 1990.
ROSANDIĆ, D., Znanstveno utemeljenje metodika. U: Bežen, A. (ur.), Metodike u sustavu..., Zagreb 1986.
SCHMIDT, V., Socijalistička pedagogija između etatizma i samoupravljanja, Osijek 1985.
SELAK, A., Crna kronika reforme, Školske novine, br. 1-2, Zagreb 1983.
SILOV, M., Pedagoška terminologija. U: Prilozi raspravi o pedagogiji samoupravnog socijalizma, Zagreb 1979.
SILOV, M., Stručni suradnici u osnovnoj školi. U: Matijević, M. (ur.), Osnovna škola na pragu 21. stoljeća, Zagreb 1991.
SVILOKOS, B., Uvođenje društvenog i moralnog odgoja kao posebne nastave u škole, Pedagoški rad, br. 8, Zagreb 1952.

ŠIMLEŠA, P., Iz uvodnika predsjednika Pedagoško-književnog zbora, Pedagoški rad, br. 1-2, Zagreb 1971.
ŠIMLEŠA, P., PKZ u vremenu od 1871. do 1971, Pedagoški rad, br. 1-2, Zagreb 1971.
ŠIMLEŠA, P., Sto godina borbe za demokratsku i jedinstvenu školu, Pedagoški rad, br. 9-10, Zagreb 1974.
ŠIMLEŠA, P., Na putu do reformirane škole, Zagreb 1977.
ŠIMLEŠA, P., Izabrana djela, knjiga I do III, Osijek 1980.
ŠIMLEŠA, P., Naš veliki učitelj. U: Vrgoč, H. (ur.), Pedagogija u..., Zagreb 1980[a].
ŠOLJAN, N., Prema podruštvovljavanju obrazovanja, Zagreb 1982.
ŠOLJAN, N., Razvoj odgoja i obrazovanja u suvremenim društvenim i znanstveno-tehnološkim uvjetima. U: Pivac, J. i dr. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.
ŠOLJAN, N., Obrazovanje u Jugoslaviji na pragu 21. stoljeća: refleksije o nekim programskim pitanjima. U: Vrgoč, H. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988[a].
ŠPORER, Ž., Sociologija profesija, Zagreb 1990.
ŠUVAR, S., Škola i tvornica, Zagreb 1977.
ŠIMLEŠA, P., Idejni i pedagoški temelji Zakona o narodnim školama, Pedagoški rad, br. 1-2, Zagreb 1952.
ŠUVAR, S., Dvije spoznaje i tri ključna zadatka pedagogije. U: Vrgoč, H. (ur.), Pedagogija u..., Zagreb 1980.
TADIĆ, V., Obnova odgojnih temelja, Večernji list, od 1. prosinca 1992, Zagreb 1992.
TOMAŠEVIĆ, S., Poboljšanje rada pionirske organizacije, Pedagoški rad, br. 6, Zagreb 1946.
TOŠIĆ, I., Uvodna riječ urednika, Pedagoški rad, br. 1, Zagreb 1946.
VRGOČ, H. (ur.), Pedagogija u samoupravnom socijalističkom društvu, Zagreb 1980.
VRGOČ, H. (ur.), Odgoj i obrazovanje na pragu 21. stoljeća, Zagreb 1988.
VRGOČ, H., Pretvorba Pedagoško-književnog zbora u skladu s demokratskim društvenim promjenama u Hrvatskoj, Pedagoški rad, br. 3, Zagreb 1990.
VRGOČ, H. (ur.), Odgoj i pedagogija u uvjetima demokratske preobrazbe, Zbornik radova, Zagreb 1991.
VUJČIĆ, V., Entropijski pristup istraživanju odgoja i obrazovanja: nova mogućnost ili alternativa. U: Vrgoč, H. (ur.), Odgoj i pedagogija..., Zagreb 1991.
VUJČIĆ, V., Politička kultura i politička socijalizacija, Zagreb 1993.
VUKASOVIĆ, A., Nedosljednost i proturječnost Miloša Jankovića, Život i škola, br. 5-6, Osijek 1959.
VUKASOVIĆ, A., Organizacija odgoja i škole. U: Vukasović, A. i Vajnaht, E. (ur.), Opća pedagogija, Zagreb 1963.
VUKASOVIĆ, A., Položaj školstva i prosvjete u našem društvu, Praxis, br. 4-6, Zagreb 1966.
VUKASOVIĆ, A., Rad Hrvatskoga pedagogijsko-književnog zbora. U: Franković, D. i dr. (ur.): Sto godina rada..., Zagreb 1971.
VUKASOVIĆ, A., Moralni odgoj, Zagreb 1974.
VUKASOVIĆ, A., Moralni razvitak djeteta, Zagreb 1974[a].
VUKASOVIĆ, A., Prinosi unapređivanju odgojnog rada, Zagreb 1979.
VUKASOVIĆ, A., Informativna i formativna funkcija odgoja, U: Vrgoč, H. (ur.), Pedagogija u..., Zagreb 1980.
VUKASOVIĆ, A., (ur.), Osposobljavanje nastavnika za odgojni rad u području humanizacije odnosa među spolovima, Zagreb 1982.
VUKASOVIĆ, A., Izvještaj o saopćenjima prvog tematskog područja. U: Vrgoč, H. (ur.), Odgoj i obrazovanje..., Zagreb 1988.
VUKASOVIĆ, A., Pedagogija, Zagreb 1990. i 1991.
VUKASOVIĆ, A., Pedagoški putokazi, Rijeka 1990[a].
VUKASOVIĆ, A., Obitelj i moralni razvitak mladeži, Zagreb 1991[a].
VUKASOVIĆ, A., Hrvatska pedagogijska tradicija i odgojna zbilja, 1991[b]. U: Vrgoč, H. (ur.), Odgoj i pedagogija..., Zagreb 1991.
VUKASOVIĆ, A., Etika - moral - osobnost, Zagreb 1993.
VUKASOVIĆ, A./VAJNAHT, E. (ur.): Opća pedagogija, Zagreb 1963.
WOLF, B./MOMIROVIĆ, K., Metrijske karakteristike skale stavova prema kleronacionalizmu, Primijenjena psihologija, br. 1-2, Zagreb 1988.
ŽALAC, T., Odgoj i obrazovanje - integralni dio društva, Pedagoški rad, br. 1-2, Zagreb 1974.
ŽALAC, T., Napredni pokret i organizacija prosvjetnih radnika u Hrvatskoj (1865-1981), Zagreb 1983.
ŽALAC, T. (ur.), Škola u ratu i revoluciji, Zagreb 1988.
ŽALAC, T., Gradimo, ne svađajmo se, Školske novine, br. 34, Zagreb 1990.

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden anhand der genetisch-struktural-funktionalen Methode die bolschewistische Atheisation und die postbolschewistischen Entwicklungstendenzen der kroatischen Lehrerschaft analysiert.

Die bolschwistische Atheisation wird auf dem Horizont der gegensätzlichen pädagogischen Paradigmen betrachtet: 1) des autoritärhierarchischen (Lehrer als Förderer des ideologischen Transfers) und 2) des demokratisch-pluralistischen (Lehrer als Förderer des wissenschaftlich-technisch-kulturellen Transfers).

Die postbolschewistischen Tendenzen werden analysiert als: 1) CRO-demokratisch (wo durch Bolschewisierung die geschichtliche Kontinuität auf dem Horizont der west-lich-christlichen Zivilisation hergestellt wird) und 2) CRO-bolschewistisch (wo durch Rebolschewisierung die geschichtliche Diskontinuität, d.h. die Entwicklung außerhalb des nationalen und kulturellen Wesens, fortgesetzt wird).

Der Autor betont die Bipolarität der Entwicklung der kroatischen Lehrerschaft, die sich im Gegensatz zwischen der national-christlichen und der international-bolschewistischen Lehrerschaft offenbart, und beschließt, daß die heutige kroatische Lehrerschaft zu ihren ursprüglichen (benediktinischen) Wurzeln zurückkehrt und bestrebt ist, in der heutigen Zeit eine Synthese zwischen der vergangenen und der zukünftigen Zeit zu schaffen.

Dr. Ivan BIONDIĆ, prof. na Odsjeku za razrednu nastavu, Filozofski fakultet - Pedagogijske znanosti, Zagreb
Dr. Vicko KAPITANOVIĆ, prof. na Franjevačkoj teologiji u Makarskoj, Makarska
Dr. Mijo KORADE, prof. i član Hrvatskog povijesnog instituta u Beču, Beč
Dr. Franjo KUHARIĆ, kardinal i nadbiskup zagrebački, Zagreb
Dr. Nedjeljko KUJUNDŽIĆ, sveučilišni profesor u mirovini i predsjednik Hrvatske akademije odgojnih znanosti, Zagreb
Mr. Ivan MARIJANOVIĆ, član Katehetskog salezijanskog centra u Zagrebu, Zagreb
Dr. Josip MARINKOVIĆ, sveučilišni profesor u mirovini, Zagreb
Dr. Dubravka MILJKOVIĆ, prof. na IX. gimnaziji u Zagrebu, Zagreb.
Natalija PALAC, prof. i članica Školskih sestara franjevki mostarske provincije u Dubrovniku, Dubrovnik
Dr. Vlado PANDŽIĆ, prof. na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost, Filozofski fakultet, Zagreb
Mirjana PIVAC, prof. i ravnateljica Osnovne škole Matije Gupca, Zagreb
Dr. Marko PRANJIĆ, prof. i ravnatelj Katehetskog salezijanskog centra u Zagrebu, Zagreb
Petar Marija RADELJ, student Katoličkog bogoslovnog fakulteta i član dominikanske redovničke zajednice u Zagrebu, Zagreb
Dr. Ante SEKULIĆ, sveučilišni profesor u mirovini, Zagreb

RADNIČKA BIBLIOTEKA „BOŽIDAR ADŽIJA" ZAGREB

Knjižnica Božidara Adžije
37
ULOGA
020093357 / 170.034

"Uloga Katoličke crkve u razvoju hrv
kronijska je retrospektiva trinaeststoljetnog
stva u ozračju kršćanske i katoličke idej
usporedo s isticanjem dostignuća hrvatskog školstva, obogaćuju prikazi redova Katoličke crkve koja je na hrvatskome prostoru razvijala sve dimenzije hrvatskoga nacionalnoga bića.

Ovu djelatnost počinje red benediktinaca, kome pripada najviša zasluga u stvaranju novog svijeta rada, molitve i umjetnosti u Božjoj zajednici kršćanskih naroda Europe. Oni iz Monte Cassina ozračuju kršćanskom idejom najprije Sredozemlje, a onda svoju sintezu šire i cijelom Europom, koju uljuđuju i otkrivaju joj nove vrednote.

Ne manje zasluge za razvoj hrvatskog školstva ima i franjevački red, koji se specijalizirao za široko narodno prosvjećivanje. Franjevci su prvi hrvatski andragozi koji poučavaju narod u svim vještinama dobra i uspješna života. Udaraju temelje etnografiji i etnologiji, a tvorci su i prve sinteze hrvatskoga književnog jezika, ponajbolje izražena u djelu fra Andrije Kačića Miošića, čija je "Pismarica" knjiga s najvećim brojem izdanja u hrvatskoj književnosti. Franjevci su zaslužni i za razvoj pedagoških priručnika, posebno iz vjerskog odgoja.

Ulogu teoretičara i praktičara u hrvatskom školstvu od XVI. do XVIII. st. u Hrvatskoj preuzimaju pavlini, posebno značajni za razvoj gimnazija i umjetničkog odgoja. U Lepoglavi već 1503. godine otvaraju gimnaziju, a onda isto čine u Križevcima (1670), Senju (1725), Požegi i Varaždinu (1777). Neke od tih škola, posebno lepoglavska, ubrzo se preobrazuju u visoku školu.

Još je veća prosvjetna uloga isusovaca, jer su oni proces ustrojavanja gimnazija omasovili te sustavno razvijali humanistički tip obrazovanja, što je urodilo stvaranjem niza uglednih klasičnih gimnazija - rasadišta hrvatske inteligencije sve do XIX. st. Kako se zna, hrvatski su isusovci, usporedo sa školstvom, zavidno razvili znanost i filozofiju te tako dostojno predstavljali Hrvatsku u Europi i svijetu. Isusovački je školski sustav svojom organizacijom učenja i pučavanja do danas ostao nenadmašen metodički model koji svakom učeniku osigurava maksimalizaciju uspjeha.